I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

Vol.I

Colecția „Memorii și mărturii"
Jon Dumitru-Verlag

München 1981

I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

Vol.I

Colecția „Memorii și mărturii"
Jon Dumitru-Verlag

München 1981

Gesamtherstellung: Jon Dumitru — Verlag
für Fachliteratur, wissenschaftl. Bücher, literarische Werke
in der Sammlung — Colecția „Memorii și mărturii" —
8000 München 40, Siegfriedstr.3, Tel. (089) 34 61 32
Composersatz und Offsetdruck: Jon Dumitru — Verlagswerkstatt
8000 München 40, Kaiserstr. 65, Tel. (089) 34 31 93

Printed in Germany

ION G. DUCA

AMINTIRI POLITICE

Volumul I

NEUTRALITATEA

PROLEGOMENA

În literatura memorialistică a Ţării Româneşti "Amintirile Politice" ale lui Ion Duca sunt menite a juca un loc de frunte, nu numai pentru conţinutul şi limba în care au fost concepute, dar şi pentru arzătorul patriotism care se desprinde din aceste rânduri.

Din păcate o moarte prematură nu i-a dat posibilitatea să ţină decât cronica anilor 1914 — 1919, la care se adaugă descrierea morţii Regelui Ferdinand, precum şi a fraţilor Brătieni, ce au avut loc în 1927 şi 1930. Va rămâne o veşnică pierdere pentru cunoaşterea istoriei contemporane a României libere faptul că Ion Duca nu a avut răgazul să aştearnă pe hârtie observaţiile sale din anii petrecuţi ca Ministru al Afacerilor Străine, din 1922 la 1926, cât şi amănuntele vieţii politice ale Ţării în anii ce au precedat şi au urmat acestui ministeriat până în 1933, când a fost ucis.

Scris cu creionul pe aproximativ 1500 de pagini la Cula sa din Măldăreşti în Vâlcea, cât şi în locuinţa lui din strada Cometa, la Bucureşti, nu cunosc în cronicile noastre naţionale un studiu mai adâncit, cuprinzător, sintetic şi analitic în acelaş timp. Ultimele rânduri au fost scrise cu vreo două luni înainte de a fi preluat preşedenţia de consiliu a cabinetului liberal.

Multe sunt furtunile ce s'au abătut asupra României din zilele îndepărtate ale întregirii neamului, dar, cu toate acestea, vasta panoramă a istoriei acelor vremuri se desfăşoară sub ochii cititorului cu o actualitate ce este adânc mişcătoare.

Suverani, principi şi politicieni, militari, avocaţi, profesori şi artişti, scriitori, oameni de ştiinţă ori aşa zişi simpli muritori trăiesc, luptă, iubesc şi pier în vâltoarea succeselor, dezamăgirilor şi tragediilor din viaţa lor personală şi publică, descrisă cu o rară putere de pătrundere a fiinţei omeneşti. Îndrăznesc chiar a spune că unele din portretele lui Ion Duca sunt demne de pana lui Saint Simon.

De asemenea, reiese din aceste capitole că versiunea românească a democraţiei naţionale —în ciuda multor scăderi— a fost spre fala Ţării din acele vremuri, iar cu unii din actorii principali de pe scena politică a României Mici s'ar fi putut mândri oricare putere occidentală la începutul veacului nostru.

De aceea, socot că şi Ion Duca apare în aceste rânduri — mai presus de orice— drept un mare civilizat, oricare ar fi fost patimile vremurilor ori nedreptăţile oamenilor.

Stanford, Primăvara 1980

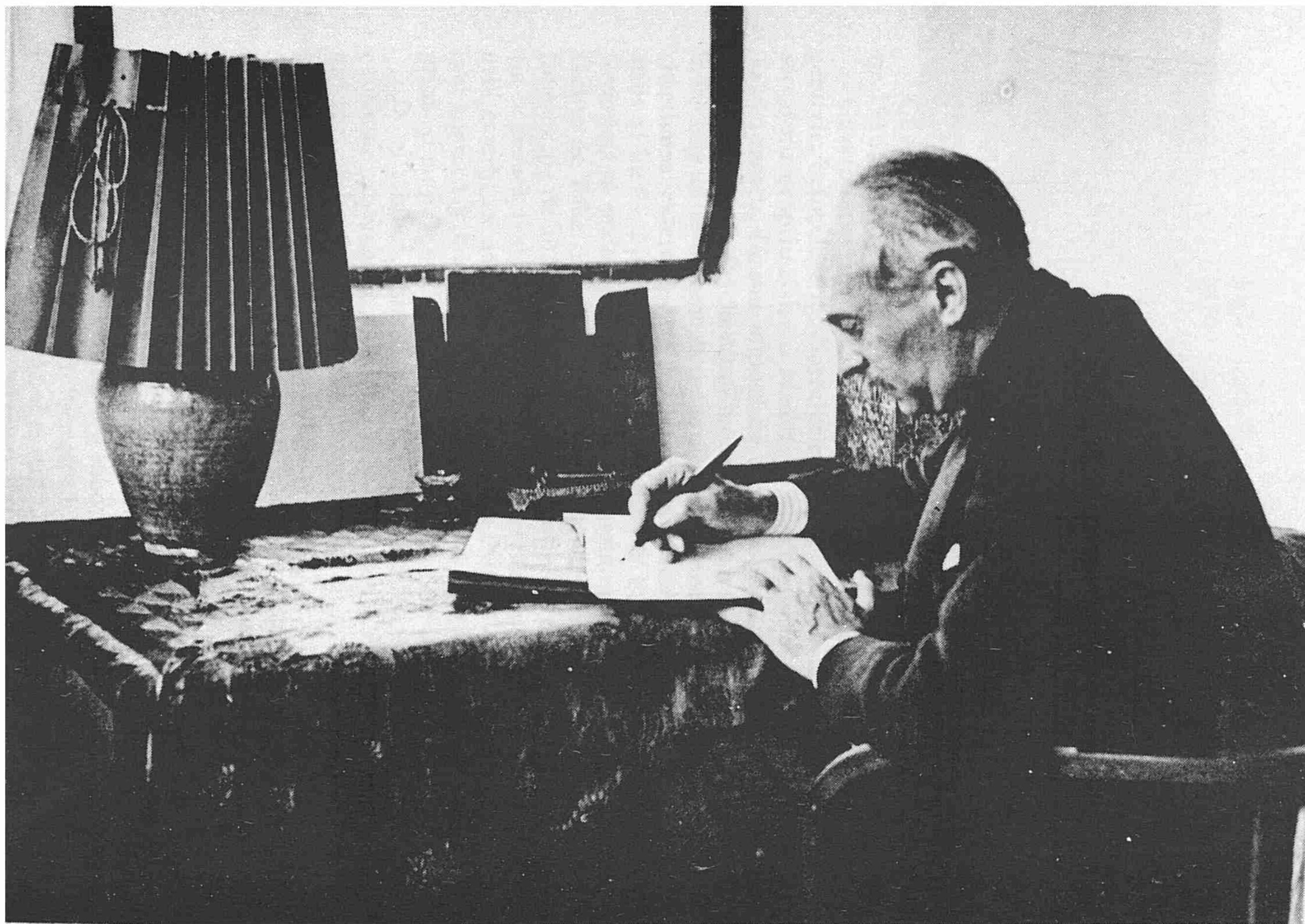

Fig. 1

I
NEUTRALITATEA

CAPITOLUL UNU

VENIREA LA PUTERE

Guvernul liberal, care a făcut România Mare, a venit la putere la 4 Ianuarie 1914, după războiul balcanic şi pacea de la Bucureşti.

Guvernul prezidat de Titu Maiorescu era condamnat. Lipsa lui de omogenitate, neînţelegerile dintre cele două elemente care îl compuneau, conservatorii propriu-zişi, cu Maiorescu şi Marghiloman, şi conservatorii cu Take Ionescu, făceau imposibilă o convieţuire care şi aşa fusese atât de greu menţinută. Pe chestiuni interne era cu neputinţă ca elemente atât de învrăjbite să se înhame la o operă constructivă, oricare ar fi fost ea, iar pe chestiunea externă, care le împreunase vremelnic, scopul urmărit fiind atins şi încă cu prisosinţă prin pacea de la Bucureşti, urma de la sine ca tovărăşia să se desfacă. Maiorescu şi Marghiloman nu puteau ierta intrigile făcute de Take Ionescu în timpul tratativelor de pace din Bucureşti. Take Ionescu, pe de altă parte, fiindcă ar fi vrut să dicteze el, era jignit de opoziţia ce tovarăşii şi conservatorii i-o făcuseră la congres şi nu se sfia să declare urbi et orbi că dacă l-ar fi lăsat să lucreze, ar fi asigurat Balcanilor o pace mai trainică. Bulgaria, după părerea lui, fusese tratată cu prea multă asprime şi nu putea să se supuie condiţiunilor care i se făcuseră.

De altminteri, chiar dacă ministerul Maiorescu ar fi avut veleităţi să-şi continuie guvernarea, partidul naţional liberal i le-ar fi răpit. Într'adevăr, din războiul balcanic, conducătorii partidului şi, îndeosebi Brătianu, se întorseseră cu două convingeri:

1. Că armata trebuie neapărat întărită şi înzestrată cu tot ce s'a dovedit că-i lipseşte fiindcă —aici e locul s'o spunem— lipsurile erau atât de serioase încât, dacă am fi fost siliţi să dăm în Bulgaria lupte şi nu să facem numai o plimbare triumfală, am fi avut surprinderi dureroase, şi

2. Că reformele pentru care partidul naţional liberal luptase de atâţia ani nu mai pot fi amânate nici o clipă. Mai mult, Brătianu — şi aici meritul e al lui şi numai al lui — a socotit că situaţia agrară impune un pas mai hotărîtor decât cel al reformelor în cadrul intangibilităţii proprietăţii individuale şi el, cel dintâi, a rostit cuvântul "expropriere", cuvânt azi atât de banal, atât de vulgarizat şi, pot spune, atât de compromis, cuvânt însă care atunci reprezenta o adevărată revoluţie, cuvânt care implica

schimbarea unei constituţiuni cu a cărei inviolabilitate lumea se obişnuise, cuvânt care lovea în interesele vitale ale oligarhiei politico-agrare, care deţinea puterea în stat în virtutea desvoltării istorice a ţării şi care cârmuia neturburată România de la naşterea ei naţională încoace.

Când azi, unii, invidioşi sau pigmei, se străduiesc să micşoreze în chestia exproprierii opera partidului naţional liberal, nu mă pot stăpâni să nu surâd. Nu e nici un merit când s'au expropriat 2 milioane de hectare din proprietatea mare particulară, când de jur împrejurul tău revoluţii au dărâmat aşezăminte seculare, când exproprierea a devenit o soluţiune universală, când în Rusia s'a făcut chiar totală şi fără de despăgubire —nu e nici un merit azi să propui exproprierea a 2.200.000 sau 2.300.000 de hectare. E chiar o naivitate să-ţi faci din asta vreun merit şi în orice caz e uşor să faci acum pe grozavul. Dar era un mai mare merit să propui exproprierea atunci, în Septembrie 1913, când pe tronul României şedea Regele Carol cu ideile lui şi cu autoritatea pe care i-o dădeau 47 de ani de rodnică domnie, când viaţa politică în România era încă în mâinile atotputernice ale oligarhiei noastre istorice şi când în nici o ţară, dar absolut în nici una,vreun guvern constituţional nu cutezase a propune exproprierea ca soluţie a chestiunilor agrare. Singură Germania pe vremea Principelui de Bülow propusese în oarecare măsură exproprierea pământurilor poloneze în părţile răsăritene ale împărăţiei, ca o măsură supremă de salvare a germanismului acolo unde toate celelalte mijloace violente de desnaţionalizare a Polonezilor dăduseră greş. Împotriva însă a propriilor săi conaţionali, nimeni — încă o dată absolut nimeni— nu avusese îndrăzneala să se oprească la soluţia exproprierii. Putem deci zice că în această privinţă Mica Românie a inovat, a dat o pildă pe care abia după ea au urmat-o alte ţări. Şi de aceea, când patimile zilelor de adânci prefaceri de azi se vor stinge, când interesele agitaţiunilor urzite de vremurile noastre înfrigurate vor dispărea, istoria nepărtinitoare va trebui să recunoască oligarhiei române netăgăduita înţelepciune de a fi ştiut să facă la vreme, şi mai timpuriu decât alţii, sacrificiile cerute de revendicările democratice ale epocii noastre, precum şi netăgăduita desinteresare de a fi subscris propria ei distrugere într'un interes naţional superior.

Rolul lui Brătianu în această operă este covârşitor. El singur ar putea aspira la recunoştinţa posterităţii. Dar aş fi nedrept cu partidul, dacă nu l-aş asocia pe de-a'ntregul la acest merit istoric al lui Brătianu, căci el s'a solidarizat cu dânsul mai presus de orice aşteptări, cu un avânt care-i va face pururea cinste şi cu o unanimitate care dovedeşte vigoarea acestui organism politic.

Într'adevăr, Brătianu a adus la cunoştinţa ţării hotărîrea sa de a cere o revizuire a constituţiei, care să-i permită desfiinţarea colegiilor electorale existente, precum şi introducerea în pactul nostru fundamental a exproprierii pentru împroprietărirea ţăranilor, prin faimoasa sa scrisoare deschisă

apărută în Viitorul. Totodată el a cerut o audienţă Regelui Carol la Castelul Peleş şi a convocat partidul la Bucureşti.

La Regele Carol s'a dus să-i expună felul său de a privi situaţia internă şi să-i declare că, fără putinţa de a realiza aceste două mari reforme, nu va consimţi să ia puterea fiindcă nu concepe altminteri dreptul de a mai guverna România.

Partidului i-a declarat că nu primeşte să rămână la şefie decât dacă acesta îşi însuşeşte reformele.

Nu cunosc amănuntele întrevederii cu Regele. Brătianu mi-a spus numai în urmă, dar, ceea ce pot să afirm, fiindcă am fost martor, e că atitudinea partidului a fost admirabilă. Nu vorbesc de noi, cei tineri din stânga partidului cuprinşi de un entuziasm lesne de înţeles. Nu numai că aceste reforme reprezentau înfăptuirea visurilor noastre cele mai scumpe, a acelor visuri pentru care cea mai mare parte dintre noi intraserăm în viaţa politică şi ne înscriseserăm în rândurile partidului liberal, dar ne mai bucuram fiindcă vedeam astfel sfârşindu-se o epocă de amânări, care începuseră să descurajeze pe unii. De câţiva ani, erau elemente în partid care ar fi vrut să vadă reformele mai repede înfăptuite şi care considerau tărăgănelile conducerii partidului ca funeste, atât pentru sine cât şi pentru ţară. Am fost şi eu printre aceştia şi recunosc că se va putea discuta încă multă vreme dacă reformele s'ar fi putut înfăptui mai devreme sau nu.

Azi însă, când cunosc mai cu de-amănuntul situaţia şi culisele vieţii noastre publice, înclin să cred că până la 1914 i-a fost cu adevărat imposibil lui Brătianu să realizeze aceste două mari puncte ale programului liberal. Politica nu este o expunere de dorinţe politice, este realizarea unor dorinţe, ca atare nu este destul să ştii ce vrei, trebuie să ştii ce poţi şi dacă e aşa, e fatal că posibilităţile nu atârnă numai de tine, ci şi de alţii. În primul rând, ele sunt în funcţiune de rezistenţele pe care le întâmpini şi ar fi nedrept să tăgăduim că, în calea realizării reformelor, Brătianu n'a întâmpinat rezistenţe violente şi nenumărate.

Precipitând lucrurile, mă întreb acum dacă nu ar fi compromis cauza în epoca de la 1907 la 1913, când Regele Carol, ostil reformelor, ar fi găsit prilejul să-i sdruncine toată situaţia politică cu ajutorul conservatorilor şi cu unele complicităţi şi ar fi putut distruge astfel unitatea partidului liberal. Doar se ştie că în asemenea manevre Regele Carol era un maestru neîntrecut. Şi reformele, spre a putea birui, aveau nevoie de toată puterea şi de toată unitatea instrumentului de guvernământ care era partidul naţional liberal.

În orice caz, Brătianu, care ştia că pe masele neorganizate şi neluminate îndeajuns nu se poate răzăma, a fost condus de preocuparea de a nu pierde în această mare luptă singurul punct de sprijin ce-i putea asigura izbânda. Cred că a avut dreptate. Indiferent de aceste consideraţiuni, noi,

elementele din stânga, aveam deci sentimentul că prin hotărîrea lui Brătianu lanţurile ce ne încătuşau acţiunea cădeau, că o eră nouă începea şi era firesc să fie aşa. Ceea ce a fost spre lauda partidului e că elementele din dreapta, cele care prin temperamentul şi prin interesele lor erau mai puţin favorabile acestor reforme, le-au îmbrăţişat, şi nu prin constrângere, ci cu conştiinţa senină a îndeplinirii unei datorii.

Parcă văd şi acum scena. Era la Brătianu acasă, în salonul lui din strada Lascăr Catargiu. Toţi corifeii partidului adunaţi, bătrâni şi tineri, foşti colaboratori ai lui Ion Brătianu şi noi, cei mai de curând veniţi în partid, bogătaşii de la Craiova, latifundarii ca Alex. Filipescu-Vlaşca, Toma Stelian cel din urmă convins, Saveanu bătrânul şi Alexandru Iliescu de la Olt, politicieni căliţi în lupte de decenii şi toată tinerimea generoasă de origine socialistă, Morţun,Procopiu, Stere, Radovici, mari electori ai colegiilor restrânse, toţi adunaţi în jurul lui Brătianu care, întins alene pe un scaun, expunea chestiunea şi răspicat conchidea: "dacă nu împărtăşiţi felul meu de a vedea, vă rog D-lor să vă alegeţi un alt şef". În două zile de-a rândul văd încă partidul defilând ca să-l asigure că aprobă fără rezerve reformele, că-l roagă să rămâie la şefie ca să le înfăptuiască şi să înscrie această nouă pagină de glorie în istoria partidului.

Noi, stânga, tăceam. Gândurile noastre erau prea cunoscute ca să fi fost nevoie să le mai desvăluim, dar dreapta toată a vorbit fiindcă glasul ei era interesant de cunoscut şi n'am auzit nici o notă discordantă.

Răuvoitorii, care nu lipsesc niciodată, au susţinut că mulţi din cei care au aderat atunci, ca şi mai târziu, la reforme, au făcut-o din spirit de disciplină, din teama de a nu se desolidariza de prietenii pe care îi vedeau nesdruncinaţi în convingerile lor. Se poate, dar atunci admirabilă a fost acea disciplină a partidului naţional liberal, dacă a putut lipsi pe proprietari de zeci de mii de pogoane din moşiile lor, fără un gest de răzvrătire. Ca să fiu sincer, n'aş putea să spun că am observat vreo amărăciune reală în sufletul celor ce subscriau la o vădită autodecapitare economică, dacă nu chiar şi politică.

M'a izbit însă un alt lucru — şi ne-a izbit pe mai mulţi — că, dintre bătrâni, cei mai sincer înflăcăraţi pentru reforme erau vechii colaboratori ai lui Ion Brătianu. Se simţea la ei că fuseseră crescuţi într'o atmosferă cvasi revoluţionară, că se adăpaseră la izvoarele vechiului idealism liberal. Cei veniţi mai în urmă, în epoca de netăgăduită scădere a partidului, cei de pe vremea când Gogu Cantacuzino, Carada şi alţii erau inspiratorii intelectuali ai partidului, au fost sufleteşte mai departe de noua mişcare democratică stârnită de reforme. La ei se simţea resemnarea. E lesne de înţeles ce vâlvă a produs în lumea politică scrisoarea lui Brătianu şi solidarizarea unanimă a partidului cu conţinutul ei. Conservatorii, în special tracţiunea Filipescu, turbau. „Epoca" era de o violenţă care nu alterna decât cu afir-

mările că făgăduielile liberele sunt nesincere. În guvern, însă, efectul hotărîrii noastre a fost spărtura. Maiorescu, Marghiloman şi amicii lor au luat pe faţă poziţie împotriva reformelor. Au declarat exproprierea o măsură revoluţionară şi anarhică, o măsură pe care nu o poate admite un partid de ordine şi de respect al constituţiei ca partidul conservator. Take Ionescu în schimb, veşnic preocupat să se întoarcă după vânt – s'a rostit în principiu pentru, cerând însă două colegii în loc de unul. Sărmanul Take Ionescu, asta i-a fost veşnica osândă de când a intrat în partidul conservator, anume să recurgă la jumătăţi de măsuri şi la cele mai hermafrodite soluţii fiindcă inteligenţa îi arăta că cerinţele democratice ale vremurilor noastre nu pot fi înlăturate, iar necesităţile lui de partid şi măruntele lui ambiţiuni personale îi cereau mereu să jertfească pe altarul unui partid condamnat pieirii constatările evidente ale minţii sale totuşi pătrunzătoare.

Să ceri guvernului Maiorescu–Take Ionescu să mai supravieţuiască şi acestei lovituri, era cu neputinţă. Zilele guvernului erau numărate. Nu se mai discuta decât un lucru: termenul retragerii. Regele şi cu Maiorescu l-au fixat la sfârşitul lui Decembrie. Maiorescu ţinea să se prezinte înaintea Parlamentului şi să-şi termine cartea verde, ca să poată dovedi meşteşugita alcătuire de note diplomatice şi de însemnări personale şi anume că în ultima criză balcanică nu evenimentele îi determinaseră acţiunea, ci prevederea lui ne adusese succesele de peste Dunăre şi de la masa verde din Palatul Sturdza. Lui Take Ionescu îi trebuiau aceste câteva luni ca să termine o serie de vizite la diferitele curţi şi prin diferitele capitale. Începuse să fie îmbătat de dorinţa de a juca rolul unui "mare european" şi Regele Carol îi oferea un prilej admirabil să cutreiere Europa, să facă vizite şi să acorde interview-uri: îl însărcinase să se ocupe de recunoaşterea Principelui de Wied ca Rege al Albaniei.

Căci cine ar crede că, în această epocă în care ţara era frământată de marea chestiune a reformelor şi, în care după 47 de ani de paşnică şi rodnică domnie sfârşită într'o apoteoză de succese externe, la Sinaia, bătrânul suveran nu avea decât o preocupare, ca nepotul Reginei Elisabeta să se urce pe tronul şubred al şubredului stat albanez. E inutil să povestesc aici originea şi amănuntele acestei tragi-comice aventuri. Destul că senilitatea Suveranului găsise în Take Ionescu un complice pentru plimbări şi intrigi internaţionale. Guvernul nu putea cădea cât timp aceste negociaţiuni nu erau încoronate de vreun rezultat, dacă nu chiar de un succes. Sunt dator însă să adaog că în acest răstimp Take Ionescu a înlesnit şi încheierea păcii Greco-Turceşti, contribuind astfel la sporirea prestigiului ţării. E poate cea mai frumoasă pagină din lunga şi sbuciumata sa carieră politică.

Pe când Guvernul îşi pregătea astfel lichidarea, noi pregăteam pe îndelete venirea la putere. O, dulci vremuri ale alternanţelor partidelor cu atâta artă transformate de Regele Carol în dogmă de guvernare!

Brătianu avea conferinţe cu Regele spre a lămuri definitiv cu el condi-

ţiunile venirii noastre la putere pe temeiul înfăptuirii reformelor, iar partidul ţinea întruniri pentru a pregăti opinia publică în vederea exproprierii şi a reformei electorale şi, mai cu seamă, pentru a dovedi ţării perfecta sa unitate în jurul acestui mare program democratic.

În acest scop am ţinut în cursul lunilor Octombrie, Noembrie şi Decembrie o serie de mari întruniri publice. Cea dintâi a fost la Bucureşti în sala Liedertafel. Originalitatea ei a constat în faptul că nici unul din oratorii partidului — afară de Brătianu, bineînţeles — nu a luat cuvântul. În schimb, însă, au vorbit toţi marii proprietari ai partidului şi, fiindcă unora le era greu să exprime gândul lor chiar printr'o modestă manifestaţiune oratorică, au pus în scris şi şi-au citit declaraţiunile în favoarea exproprierii. Şi arareori discursuri au avut mai mare succes şi, pot spune, mai meritat fiindcă aceşti oameni, la urma urmei, aduceau ceva ţării, nu se mulţumeau cu vorbe fermecătoare, dar deşarte!

La celelalte întruniri de la Focşani, Craiova, Iaşi, Constanţa, Ploieşti am participat şi eu luând cuvântul de cele mai multe ori. Le păstrez o amintire plăcută. Era o atmosferă generală de entuziasm, de încredere, de speranţe în ceea ce aduceam şu ceea ce reprezentam. De pretutindeni ne veneau adesiuni noi. Oameni care până ieri nu făcuseră politică veneau să se înscrie atraşi de reforme. Da, puterea ideii, de ar înţelege-o numai conducătorii popoarelor şi organizatorii partidelor! Noi toţi, parcă ne simţeam puterile îndoite, sublimă senzaţiune în politică, ca şi în altele, de-a simţi vântul bătând din plin în vâslele tale!

În urmă, am aflat că Brătianu a avut atunci cu Regele Carol conferinţe de cel mai viu interes. În privinţa reformelor, bătrânul Suveran a consimţit la înfăptuirea lor, dar cerea să se facă cu moderaţiune, să se tempereze avântul prea democratic al unei părţi a partidului şi, în orice caz, ca ele să se înscrie în constituţie printr'un fel de înţelegere cu conservatorii. Regele Carol era preocupat veşnic de gândul ca aceste reforme să nu stârnească lupte violente şi să nu zdruncine prea adânc întocmirile politice. Ca Rege şi, mai cu seamă la vârsta lui, trebuie să-i iertăm aceste simţăminte oricât de dăunătoare ar fi putut ele să fie realizării reformelor în sine.

Dar interesul deosebit al acestor întrevederi a stat în destăinuirile de politică externă pe care Regele le-a făcut lui Brătianu şi în răspunsurile pe care acesta i le-a dat. Se vor vedea urmările acestor conversaţii mai târziu. Într'adevăr, înainte de a-i încredinţa puterea, Regele a adus la cunoştinţă lui Brătianu că Maiorescu reînoise tratatul nostru cu Tripla Alianţă. Faptul se petrecuse în Noiembrie, când generalul Conrad von Hoetzendorff, şeful Marelui Stat Major al armatei austro—ungare, venise la Bucureşti şi la Sinaia. Reînoirea se făcuse fără nici o condiţie. De Românii din Ardeal nici nu fusese vorba. Era o greşală de neiertat, chestia Românilor de peste munţi fiind întotdeauna punctul negru al Alianţei. Dacă se putea concepe să tre-

cem peste el pe vremurile când Rusia era un pericol iminent, era inadmisibil ca să nu se prevadă nimic în această privinţă, când vădit, Puterile Centrale aveau nevoie de noi şi când în Ungaria, încurajaţi de Arhiducele moştenitor Franz-Ferdinand, românii duceau o luptă atât de vie, încât însuşi Tisza simţise nevoia unei apropieri cu ei. Cum a fost cu putinţă ca tratatul să fi fost reînoit în asemenea condiţiuni? Explicaţia nu este decât una: Regele Carol îmbătrânise, nu mai era el însuşi şi, de altfel, în această chestie nu refuza să urmeze, când i se dădea imboldul, părerile unora dintre sfetnicii săi cei mai apropiaţi. Singur nu a ştiut niciodată să ia iniţiativa, iar primul său sfetnic Maiorescu —deşi transilvănean de origine — ca mulţi din generaţia lui, n'a înţeles şi n'a simţit niciodată această problemă şi, credincios politicei tradiţionale a ultimelor decenii, s'a supus cu servilitate injoncţiunilor de la Berlin şi Viena. În această privinţă Maiorescu era de părerile lui Carp care spunea: "Eu, în politica externă, mă uit la ce spun Viena şi Berlinul, acolo e centrul de gravitate al politicii noastre externe, iar nu la Bucureşti." Aşa concepeau oamenii aceştia participarea noastră la Tripla Alianţă.

Brătianu nu putea împărtăşi o asemenea concepţie şi după ce a protestat energic împotriva felului cum Alianţa a fost reînoită, a declarat formal Regelui că nu crede că se va găsi vreun guvern care să poată aplica o alianţă prelungită în asemenea condiţii. El şi partidul său —a adăugat Brătianu— nu ar putea să execute acest tratat în caz de război. Bătrânul Rege care era suferind şi primise pe Brătianu în pat, a părut foarte emoţionat de aceste protestări şi mai cu seamă de această declaraţiune. Dar Brătianu nu s'a mulţumit cu atât, a căutat imediat pe Contele Waldburg, însărcinatul de afaceri al Germaniei, şi i-a repetat declaraţiunea făcută Regelui, imputând în primul rând Germaniei greşala ce se făcuse.

Într'o măsură oarecare era firesc ca Viena, sub presiunea celor dela Budapesta, să fi profitat de slăbiciunea Guvernului nostru ca să smulgă lui Maiorescu o iscălitură fără condiţii; dar era inadmisibil ca Germania care putea privi problema cu o deplină obiectivitate şi căreia nu îi era iertat să nu ştie ce greutăţi puteau izvorî de aici în raporturile viitoare dintre monarhia Austro Ungară şi România, fiindcă fusese de atâtea ori chemată să intervie în această chestie, —era inadmisibil, spun, ca Germania să fi consimţit la rolul de complice al acestei noi greşeli vienezo-maghiare. Hotărît că la Wilhelmstrasse domnea deja spiritul şi prevederea diplomatică, care au pregătit atât de bine pentru Germania războiul mondial.

Take Ionescu lipsea când actul s'a iscălit, căci era în străinătate. La Iaşi ne-a declarat că i-a făcut aspre imputări lui Maiorescu la întoarcerea lui. Ceilalţi miniştri desigur n'au ştiut nimic, şi aceasta, deoarece astfel concepea Regele Carol să conducă politica externă. Singur Marghiloman trebuie să fi fost pus în curent şi consultat de vechiul său prieten şi tovarăş de luptă, Titus Maiorescu. Dar ce sfaturi de demnitate naţională puteau porni de la Marghiloman?

Iată, deci, în ce condiţiuni privitoare la problemele interne şi la situaţia externă partidul naţional-liberal a fost chemat să vie la putere.

La 4 Ianuarie Brătianu şi-a constituit ministerul în următoarea cuprindere:

Preşidenţia Consiliului şi Răsboiul,	Brătianu
Externe	Em Porumbaru
Finanţele	Emil Costinescu
Internele	V.I.Morţun
Domeniile	Alecu Constantinescu
Industria	Alex. Radovici
Lucrările Publice	Dr. Angelescu
Justiţia	Victor Antonescu

şi eu la Instrucţia publică şi la Culte.

Micile intrigi, fatale la orice venire la putere a unui partid, combinaţiile de culise din care a ieşit această listă ministerială, nu merită să fie consemnate aici. De altminteri eu nici nu le cunosc bine. Deoarece aproape toate taberele partidului mă desemnau să intru în această formaţiune ministerială şi, ca să evit orice contact cu intrigi care îmi repugnau, am evitat cu vreo 15 zile înainte de constituirea guvernului să mai merg la Brătianu. Cu vreo 8 zile înainte de intrarea în Guvern, Brătianu m'a chemat la el într'o dimineaţă şi, pe când la biroul lui cataloga nişte documente vechi, m'a anunţat că doreşte să-mi încredinţeze Instrucţia. Până atunci niciodată nu-mi spusese nimic, nici nu mă îndemnase să mă pregătesc anume pentru ceva, ceea ce era caracteristic pentru felul de a lucra şi de a colabora al lui Brătianu. Mi-a atras atenţia că e vorba să iau succesiunea lui Haret — o succesiune grea — şi mi-a cerut să ţin echilibrul între elementele noi şi cele vechi, credincioase lui Haret. Atâta tot.

În dimineaţa de 4 Ianuarie ne-am întrunit la Costinescu. În biroul lui, Brătianu a anunţat lista ministerială mai multor fruntaşi ai partidului, chemaţi în acest scop. Ferichide m'a luat la o parte lângă o fereastră şi, cu gravitatea ce ştia să dea figurii sale, m'a întrebat: "—Ai curajul să iei un departament ca Instrucţia?" Crezând că face aluzie la greutatea pentru un tânăr de a succeda lui Haret, i-am răspuns totuşi modest şi cu oarecare sfială, că da. "E bine, răspunse el, te felicit, fiindcă eu n'am avut niciodată acest curaj. Bătrânul Brătianu a stăruit mult de mine să primesc acest minister şi necontenit l-am refuzat. Sunt acolo atâtea femei frumoase, încât îmi cunosc firea, m'ar fi nenorocit şi m'ar fi compromis." Şi, râzând, a adăugat: "Bineînţeles că târziu numai am îndrăznit să-i mărturisesc lui Brătianu cauza adevărată a acestui refuz, care rămăsese enigmatic pentru el."

Seara, la 6, am prestat legiuitul jurământ. Cred nimerit a reproduce scena fiindcă din multe privinţe n'a fost banală şi fiindcă nu e poate lipsit de interes pentru posteritate ca să rămâie undeva consemnat protocolul ace-

Fig. 2

stei ceremonii, sub protocolara domnie a Regelui Carol. Să povestesc deci.

Miniştrii erau introduşi în bibliotecă şi aşezaţi unul după altul, după ordinea vechimii lor, cu faţa spre Calea Victoriei. Pe masa din mijloc, Crucea şi Evanghelia, lângă ea, în odăjdii, preotul de la Bisericuţa Bradului din dosul Palatului. Tăcere mormântală.

După câteva minute apare Regele Carol venind din cabinetul lui de lucru, care era lângă sala bibliotecii. Nu-l mai văzusem din vara lui 1913 de pe malul Dunării în faţa Corabiei, unde, vesel, primea defilarea trupelor, ce în nesfârşite urale păşeau fără rezistenţă pe pământul Bulgariei. Fusese câteva săptămâni bolnav de gripă. Era vădit slăbit şi îmbătrânit, voia însă să pară sănătos, se ţinea drept în uniforma lui prea largă şi păşea apăsat, după felul ofiţerilor prusaci. Fără alte formalităţi, ne face semn să jurăm. În ordinea în care eram înşiraţi am citit, deci, cu mâna pe Cruce, formula jurământului şi l-am iscălit. Aveam impresia că suntem o companie militară. Atunci mi-am dat şi mai bine seama cum acest principe german introdusese, în toate, formele militarismului german, de care toată fiinţa lui era îmbibată. Jurământul odată depus şi frontul nostru ministerial reconstituit, Regele Carol luă, în sfârşit, cuvântul.

Discursul lui amabil în formă era, în fond, plin de ironie şi trăda nemulţumirea lui lăuntrică de a fi silit să se despartă de un sfetnic atât de supus ca Maiorescu, pentru a da puterea unui guvern care venea să îndeplinească reformele împotriva cărora luptase atâta vreme. Ne recomandă cumpătare în înfăptuirea reformelor şi nevoia ca ele să iasă din înţelegerea tuturora. Vorbea româneşte cu accentul lui deplorabil şi indefinisabil, pentru că era un amestec de accent german şi englezesc, dar corect din punct de vedere gramatical, deoarece conştiincios şi meticulos cum era, învăţase bine limba noastră şi îi cunoştea toate subtilităţile.

Brătianu i-a răspuns prin câteva cuvinte vagi, asigurându-l că vom lucra în spiritul cerut de el şi fără a fi avut aerul să fi priceput evidentele lui ironii. Am tot uitat să-l întreb pe urmă pe Brătianu dacă a procedat anume aşa, sau dacă era atât de obişnuit cu acest fel de a vorbi al bătrânului Suveran, încât limbajul lui — care nouă, celor intraţi pentru prima oară în guvern, ne părea atât de straniu — i se părea lui cu desăvârşire normal. Cu Brătianu a mai schimbat câteva cuvinte banale pe un ton de voită amabilitate şi pe urmă ne-a luat pe rând.

Porumbaru venea cel dintâi şi înţelesul a ceea ce i-a spus era nici mai mult nici mai puţin: „Cam ciudat, după Maiorescu tocmai D-ta să iei Externele. Mă întreb de vei fi în stare să le duci“. Sărmanul Porumbaru, jenat, îngână câteva cuvinte şi Regele, cu un surâs ironic, se despărţi de el întinzând mâna lui Costinescu. Cu Costinescu, care a fost întotdeauna un fel de favorit şi om de încredere al lui, a fost corect. Pe Morţun l-a gratificat de asemenea cu un compliment cu două înţelesuri, la care acesta nici nu şi-a dat osteneala să răspundă. A trecut apoi la Alecu Constan-

tinescu, faţă de care a fost pur şi simplu crud. I-a vorbit de pescăriile statului şi de nevoia de a menaja funcţionarii capabili. Era o aluzie la un conflict pe care, în precedentul minister, Constantinescu îl avusese cu Dr. Antipa, un vechiu protejat al lui, fiindcă îşi făcuse studiile în Germania. Constantinescu nu se intimidă însă şi îi răspunse înţepat că nimeni nu e indispensabil, că el îşi cunoaşte funcţionarii şi ştie de care se poate folosi şi pe cei de ale căror servicii se poate lipsi. Văzând că conversaţia devenea neplăcută, atacă pe Alexandru Radovici, căruia a vrut să-i dea să priceapă că nu crede că e competent la industrie el, un om de lege. Aceeaşi reflecţie, îmbrăcată bineînţeles în formele de aparentă politeţă, o adresă şi D-rului Angelescu, un medic la Lucrările Publice. Pe Antonescu nu-mi mai aduc aminte cu ce graţiozitate l-a gratificat, destul că nu l-a cruţat nici pe el.

Ajuns la mine, care, ca cel mai tânăr, eram cel din urmă, se mulţumi să constate cât de mult a îmbătrânit, dacă are azi miniştri care s'au născu pe când el domnea de mult şi pe care i-a cunoscut când erau copii mici. M'am întrebat dacă datoram această cruţare oboselii sale sau legăturilor lui cu familia mea, care fuseseră foarte bune. În orice caz, după ce şi-a făcut cheful, a vrut parcă să mai arunce puţin balsam pe rănile făcute de săgeţile lui ironice şi s'a îndreptat către un raft al bibliotecii unde erau înşirate şi ele, ca o companie de onoare, nouă cruci "Avântul ţări" pe care ni le-a înmânat cu un cuvînt, de data aceasta amabil.

S'a înclinat, urându-ne muncă spornică, ne-am înclinat în tăcere şi am ieşit unul după altul milităreşte. Pe scară, Radovici se apropie de mine şi mă întrebă râzând dacă toate ministerele sunt întâmpinate cu aceeaşi amabilitate. I-am răspuns că nu ştiu, dar că, în orice caz, nu voi uita aşa de curând această regală primire. Plecând, un grup de partizani şi de curioşi ne-au aclamat în faţa Palatului. Nici ei, nici noi nu ne dădeam seama că acele aclamaţiuni se adresau ultimului guvern al Regelui Carol, ministerului care era ursit de soartă să prezide la cel mai mare act din viaţa poporului român, la unitatea de veacuri dorită şi de veacuri aşteptată a neamului românesc.

CAPITOLUL DOI

CELE DINTÂI ŞASE LUNI

Cele dintâi şase luni au fost consacrate toate numai pregătirilor constituantei menite să dea fiinţă reformelor pentru realizarea cărora venisem la putere.

Constituţia de la 1866 cerea două alegeri pentru a se putea purcede la o revizuire, trebuia aleasă într'o cameră care hotăra punctele de revizuit şi pe urmă, pe temeiul punctelor hotărâte, ţara era chemată să aleagă camerele cu puteri constituţionale.

Deci în Februarie am făcut primele alegeri. Ele ne-au dat majoritate zdrobitoare. Era firesc: în România colegiilor restrânse, guvernele alegeau camerele, nu camerele guvernele, şi când un guvern venea la putere, el avea toţi sorţii să isbutească pe cât se putea de strălucit. Alegerile parţiale sau alegerile pentru o a doua legislatură erau mai grele, fiindcă partidele la putere aveau timpul să creeze nemulţumiri, să aducă decepţii, să întărâte opoziţiile.

Rezultatul strălucit al alegerilor din Februarie 1914 trebuie atribuit şi lipsei de timp care a împiedecat opoziţia să se organizeze. Tachiştii se retrăseseră din guvern slăbiţi, organizarea lor de partid suferise în loc să se întărească prin ultima guvernare, fiindcă trebuise să împartă situaţia cu celelalte elemente conservatoare şi toată lumea ştia că partidul conservator democrat se compunea din persoane care veniseră în jurul lui Take Ionescu nu mânate de un ideal politic, sau de vreun program precis de idei, ci de foloasele puterii şi de beneficiile bugetelor.

La rândul lor, conservatorii propriu zişi s'au retras de la putere desbinaţi. Maiorescu, exasperat de veşnicile frământări prin care Nicu Filipescu turbura viaţa partidului, manevrase în aşa fel încât cu câteva luni înainte îl svârlise afară din organizaţia conservatoare şi îl izolase cu desăvârşire. Toţi prietenii săi intimi —până şi Barbu Delavrancea— îl părăsiseră şi, dacă nu mă înşel, singur prietenul său din copilărie Costică Hiottu îi mai rămăsese credincios. "L'enfant terrible" îşi găsise, în sfârşit, stăpânul. Ceea ce nimeni nu reuşise să facă izbutise bătrânul junimist. Filipescu era izgonit din partidul său care se săturase de scenele violente şi inconsecvenţele lui. El însă afecta o perfectă indiferenţă, se ocupa de agricultură, de călărie şi de şcoala de la Mănăstirea Dealului şi spunea

pretutindeni că nu va mai face politică niciodată. Ceea ce avea mai mult haz, e că familia lui, care suferise îngrozitor de pe urma amestecului său în politică, lua lucrul în serios şi se bucura că în fine a scăpat de această nenorocire.

Adevărul e că imediat după ieşirea lui din guvern, Maiorescu s'a retras din şefia partidului pe care a trecut-o lui Marghiloman şi a plecat în străinătate deoarece sănătatea nevestei sale reclama îngrijirile unui specialist de la Heidelberg. Rămas ca să ducă singur lupta împotriva reformelor liberale, având în coastă şi pe Take Ionescu care, după cum am arătat, le susţinea în principiu, Marghiloman a simţit nevoia să-şi întărească rândurile şi, îndemnat de diferiţi prieteni, în special de fraţii Mihai şi Gh. Cantacuzino, cu deosebire interesaţi să nu reuşească reformele, a propus o împăcare lui Filipescu. Marghiloman şi Filipescu nu s'au iubit niciodată, între naturile lor nu era nici o afinitate, dar reformele democratice propuse de liberali au avut întotdeauna darul să şteargă vrăjmăşiile conservatoare şi să unească laolaltă toate elementele acestui sbuciumat partid. Se poate spune că aceste reforme au fost chiar singurul ciment al partidului conservator în ultimii 15 ani. Şi la 1907 conservatorii erau adânc desbinaţi, dar reformele anodine din manifestul regal le-au strâns puterile sub şefia lui Carp. La 1914 scena s'a repetat.

De altminteri, trebuie să recunoaştem că împăcarea a fost mult înlesnită prin desinteresarea lui Filipescu, care primea şefia lui Marghiloman, nu cerea nimic şi nu punea nici o condiţie. Nicu Filipescu avea asemenea gesturi. De fapt era desinteresat, sau mai bine spus îi plăcea să se arate dispreţuitor faţă de ierarhiile stabilite şi de onorurile banale. Ambiţiile lui erau de o esenţă superioară, şi la urma urmei la ce-i trebuia titlul de şef cu plictiseli inerente, când ştia bine că acolo, unde va fi dânsul, el va conduce şi nu altul.

Când s'au făcut alegerile în Februarie, reintrarea lui Filipescu în partidul conservator abia se făcuse, iar dânsul avusese vreme să imprime luptei conservatorilor caracterul violent al temperamentului său, dar nu să-şi organizeze în ţară o rezistenţă serioasă împotriva reformelor. De aceasta trebuia să ne isbim abia la alegerea a doua din Mai.

Sesiunea a fost scurtă, a ţinut până la Paşti. Cererea de revizuire a fost propusă în numele majorităţii la Cameră de Mihai Orleanu, raportor a fost Stere. El nu intrase în guvern din cauza inimiciţiilor ce avea cu diferite cercuri ale partidului şi, aş adăuga eu, din cauza lui Brătianu, care de pe atunci suspecta unele din intenţiile lui, dar ceruse —ca un fel de compensaţie— onoarea de a fi raportorul reformei constituţionale. Cererea nu i se putea refuza. Tot potrivit constituţiei au fost trei strigări, deci trei rânduri de desbateri în jurul reformelor. N'aş putea zice că aceste desbateri au fost de vreun interes deosebit, sau că au lăsat urme nepieritoare în analele elocinţei române. Ele merită numai să fie recitite

azi fiindcă arată starea de spirit de atunci a conservatorilor şi înverşunarea cu care ei s'au împotrivit realizării reformelor. Din acest punct de vedere, este interesant să se recitească azi discursurile şedinţelor Camerei şi Senatului. Se vor găsi la Filipescu pasagii care nu-i măresc figura şi nu-i cinstesc memoria, se vor găsi la Argentoianu —care mai târziu a evoluat cu atâta cinism spre democraţie— formule de un reacţionarism feroce, se vor găsi la Ion Grădişteanu şi la Ion Lahovary declaraţii cari desvăluiesc adevărata mentalitate a istoricului partid conservator din vechiul Regat, se vor găsi toate arguţiile advocăţeşti ale talentului lui Take Ionescu, condamnat să facă reformelor dificultăţi —ca şi cum nu ar fi avut destule—, se vor găsi în fine la Iorga, la A.C.Cuza cuvântări cari vor surprinde. Se va constata —şi e bine să se noteze acest lucru— că Iorga se dădea drept partizanul reformelor şi că a votat revizuirea, dar că discursurile sale nu erau de natură să înlesnească lucrarea guvernului şi a majorităţilor liberale, nici să creeze în jurul reformelor atmosfera de hotărîre, de încredere, de entusiasm necesară triumfului lor. Iar A.C.Cuza le-a susţinut —vorba românului— ca funia pe spânzurat. Nu e de mirare, pentru că el a fost de fapt întotdeauna un conservator, vrăjmaş al oricărei reforme democratice şi, dacă discursurile sale de atunci sunt contradictorii, conţinând premisele contra şi concluziile pentru reforme, apoi atitudinea lui a fost consecventă cu simţămintele sale intime, căci a votat contra revizuirii.

În aceste desbateri —Marghiloman s'a arătat mai cumpătat în expresii, elegant ca întotdeauna, în formă, dar hotărît, mai hotărît poate decât toţi ceilalţi în împotrivirea lui îndărătnică. Secretul puterii şi, în unele privinţe, al superiorităţii sale asupra tovarăşilor de luptă, a fost de altfel voinţa şi formidabila lui tenacitate. Să ne reamintim figura sa cu fălcile acelea puternice şi vom înţelege ceea ce de altminteri nu ni s'ar părea lesne de explicat. Caracteristic pentru mentalitatea şi procedeele conservatoare este însă că, în afară de rare excepţii în aceste lupte parlamentare, ca şi în cele din afară de parlament, conservatorii n'au îndrăznit să atace pe faţă reformele. Mai toate loviturile lor erau indirecte, perfide şi pe la spate.

Prima lozincă conservatoare a fost: „Liberalii nu sunt sinceri — reformele nu sunt decât o platformă pentru putere şi pentru popularitate". Când n'a mai fost posibil de susţinut această lozincă, fiindcă reformele se înfăptuiau, făgăduielile luând forma realităţii, atunci au schimbat-o.

"Nu putem să ne rostim asupra reformelor, fiindcă nu ştim ce vor liberalii să facă. Să precizeze din cine se va compune colegiul unic, câte hectare se vor expropria, cum se vor plăti, cât se va plăti, cui se vor împărţi, după ce norme se vor împărţi. Nu putem vota în necunoştinţă de cauză."

Degeaba repetam noi că adunările acestea nu au căderea să voteze

amănuntele reformelor ci să proclame numai necesitatea lor, degeaba arătam noi că nimic nu putea fi mai precis decât un colegiu unic, cu o reprezentare proporţională şi o expropriere de minimum un milion de hectare cu o dreaptă despăgubire, conservatorii reveneau mereu la formula lor: vrem preciziuni.

Dacă consultăm azi monitoarele de atunci, ne vom întreba cum a fost cu putinţă să se întoarcă desbaterile unor adunări într'un asemenea cerc viţios. Se tot vorbeşte de bizantinismul vieţii publice a vechiului Regat. Hotărît că discuţia revizuirii constituţionale din primăvara anului 1914 ar putea sluji de model pentru arta de a deplasa o chestiune. La ce le-a folosit conservatorilor atâta meşteşugire şi atâta trudă? Scopul lor a fost să împiedece votarea reformelor fără să-şi atragă faţă de opinia publică odiosul unei atari atitudini. Reformele nu le-au putut opri în loc, iar istoria tot va consemna la pasivul lor rolul pe care l-au jucat în ceasul democratizării vechiului Regat.

O menţiune specială merită discursul lui Titulescu. Din punct de vedere oratoric a fost cel mai frumos. El a dat tuturora măsura netăgăduitului şi marelui său talent. Am căutat adesea să-mi explic cauza succeselor sale oratorice, fiindcă dacă recitim discursurile lui, vom vedea că din punctul de vedere al ideilor nu au nimic remarcabil, argumentarea e departe de a fi strânsă şi dialectica de a fi excepţională. Arta formulelor, în care Petre Carp a fost un maestru neîntrecut, îi lipseşte aproape cu totul. Forma literară e incontestabil inferioară, nu zic aceleia a unui Alexandru Djuvara, dar chiar a unui Banu şi, totuşi, cuvântările lui impresionează adânc. Care să fie cauza? După mine mişcarea, avântul, acea putere indefinisabilă care dă oratorului născut capacitatea să cucerească auditoriul, să-l stăpânească şi să-l ridice aşa cum trec elementele naturii peste om fără să îngăduie altceva decât supunerea la hotărîrile ei atotporuncitoare. În fine, Titulescu mai are două mari calităţi: mânuieşte antiteza cu o deosebită dibăcie, ceea ce dă elocinţei sale colorit şi originalitate. E pornit însă să abuzeze de uşurinţa cu care-i este dat să întrebuinţeze acest artificiu oratoric. Şi ar fi păcat. A doua calitate: Răspunde la întreruperi cu o repeziciune şi cu o prezenţă de spirit surprinzătoare. Ai impresia că lovitura nici n'a fost dată de adversar şi a fost deja întoarsă. Într'o adunare deliberativă aceasta este o calitate preţioasă. Personal, am participat la aceste desbateri. N'am fost decât doi oratori de pe banca ministerială care am apărat reformele: Brătianu şi cu mine. Discursurile mele mi-au asigurat frumoase succese parlamentare însă nu le consider printre cele mai bune. Mă rezervam pentru alte desbateri hotărîtoare, care n'au mai avut loc. Morala: nu amâna niciodată nimic!

Alegerile de al doilea, cele de la sfârşitul lui Mai 1914, au mers mult mai greu. Filipescu şi toţi proprietarii mari au dat o luptă desperată. N'a fost violenţă la care să nu fi recurs, n'a fost calomnie de la care să se fi

dat în lături. Cine reciteşte astăzi campania opoziţiei conservatoare de atunci se va convinge că colegiile restrânse şi-au apărat cu îndărătnicie viaţa şi privilegiile. De altminteri, trebuie să mărturisesc că şi noi liberalii prea eram pretenţioşi, ceream acestor colegii să subscrie sentinţa lor de moarte şi ne mai miram că se răsvrătesc şi că protestează.

Să ne închipuim tot ceea ce patima, nedreptatea, răutatea omenească, necazul de a vedea terenul surpându-se sub picioare, să ne închipuim tot ce aceste sentimente pot îndemna o grupare fără scrupule să facă şi vom avea oglinda aproximativă a campaniei cu care am avut de luptat la 1914 pentru triumful reformei.

Aci era incontestabil punctul slab al luptei pentru noi. Filipescu a înţeles-o şi a măgulit toate interesele şi toate micile patimi ale alegătorului de colegii restrânse. A publicat o broşură, căreia la început nu i-am dat atenţie îndeajuns şi a cărei temă era următoarea: "voi, care azi sunteţi tot, vreţi mâine să nu mai fiţi nimic — votaţi pe liberali! Colegiul unic înseamnă egalitatea dintre voi şi ţiganul care vă mână caii pe capră." Pentru proprietari formula era: "vreţi să vi se ia avuţiile şi să fiţi sărăciţi, votaţi reformele liberale!" Şi argumentele acestea simpliste au prins. În vizitele electorale ne isbeam mereu de efectele produse de ele. La Cameră, alegerile au mers şi am putut întruni fără greutate cele două treimi cerute de constituţie, pentru a se putea vota o dispoziţiune cu caracter constituţional. La Senat lucrurile au mers însă aşa de greu, încât nu am avut decât un număr mic de voturi în plus peste cele două treimi. Amintesc de aceasta fiindcă mai târziu am fost adesea învinuiţi că n'am procedat la reforme mai radicale. Acuzatorii noştri uitau că de fapt din cauza împotrivirii înverşunate a conservatorilor noi nu am avut o majoritate hotărîtoare în Constituantă, iar la Iaşi am fost puşi în următoarea dilemă: să înfăptuim reformele printr'o lovitură de stat sau să trecem pe sub furcile caudine ale opoziţiei. Am ales a doua cale, dar se va vedea la timp la ce am redus aceste furci caudine. Întrucât mă priveşte, am şi azi credinţa nestrămutată că printr'o lovitură de stat nu s'ar fi obţinut mult peste ceea ce am dobândit şi că într'un stat organizat loviturile de stat nu sunt mijloacele cele mai bune de a rezolva problemele. Pricep încă revoluţiile. Istoria dovedeşte că ţările ce au fost silite să treacă prin ele le-au plătit scump. Dar, oricare ar fi natura revoluţiilor, ele au într'însele şi o parte de măreţie, cu foloasele şi farmecul ei, pe când loviturile de stat sunt nişte parodi, nişte revoluţii nesincere şi în miniatură, schiloade, care întrunesc toate neajunsurile fără a putea să prezinte niciunele din avantajele adevăratelor mişcări revoluţionare.

Sesiunea Constituantei, întrunită la începutul lui Iunie, a fost scurtă şi fără interes, cu o tentativă a opoziţiei de a face obstrucţie pe chestia validărilor. De asemenea, la Senat, unde era activ Filipescu. O searbădă

discuţie la Mesaj, la care Brătianu a răspuns în aceeaşi zi la Cameră şi la Senat, precum şi alegerea comisiunii parlamentare însărcinată să pregătească şi să propuie reformele.

Conservatorii, cu toată stăruinţa noastră, au refuzat să participe la lucrările acestei comisiuni, însă tachiştii au primit şi Iorga,de asemenea.

Aici se cuvine să povestesc o mică anecdotă. În intervalul dintre alegeri şi întrunirea constituantei, Filipescu a dus o campanie grozavă contra lui Morţun. Deoarece la toate alegerile guvernul era acuzat de scandaloase ingerinţe, era fatal ca şi aceste alegeri — care, sincer vorbind, nu dăduseră loc la mai multe ingerinţe decât cele obişnuite sub sistemul votului censitar — să fie supuse la aceleaşi obişnuite învinuiri. Morţun, fiind ministru de interne, era bineînţeles autorul tuturor relelor şi în capul lui se spărgea toată furia conservatorilor. Într'o bună dimineaţă, plictisit de insultele "Epocei", Morţun, căruia îi plăceau farsele de acest fel, împachetează frumos "o cămaşă de forţă" şi cu o carte de vizită i-o trimite lui Filipescu acasă. Era, fără îndoială, spiritual. Filipescu avu bunul gust să nu se supere, iar de la ai lui am aflat pe urmă că a făcut chiar mare haz. La deschiderea parlamentului îi trimise lui Morţun răspunsul aşteptat. Fiindcă epitetul cu care presa îl gratifica zilnic pe Morţun era "banditul de la Interne" Filipescu îi aruncă pe banca ministerială o tichie de puşcăriaş. Nici asta nu era rău găsit. Dar tot Morţun a avut ultimul cuvânt căci îi aruncă tichia spunând: "Ia-o înapoi, căci nu am obiceiul să port pălăriile altora!" Se ştie că Filipescu fusese de mai multe ori închis pentru năsdrăvăniile lui politice şi pentru nenorocitul său duel cu G. Em. Lahovary. Nu se putea deci un răspuns mai nimerit şi, de fapt, mai crud Filipescu l-a înghiţit; din nenorocire erau însă asemenea vociferări în incinta senatului, încât muşcătoarea replică a lui Morţun nu şi-a putut produce cuvenitul efect parlamentar. Am auzit-o numai noi, care ne găseam în apropierea lui.

În fine, nu aş vrea să dau uitării o altă scenă care a avut loc tot la Senat cu ocazia validărilor în secţii şi care zugrăveşte admirabil pe Filipescu. Precum spuneam, opoziţia încerca să facă obstrucţii; văzând că nu reuşeşte să oprească în loc validările din secţia lui şi că la violenţele sale de limbagiu amicii noştrii — îndeosebi Belith(?) de la Olt şi Păunescu de la Galaţi— răspund pe acelaş ton, Filipescu apucă un mic "classeur" de lemn care era în faţa lui şi începu să isbească cu el în masă, până ce îl prefăcu în ţăndări. Ne uitam cu toţii uimiţi la el, într'o tăcere mormântală. Ne întrebam la ce excese se va mai deda şi cum se va sfârşi această scenă de furie patologică. După ce rupse şi ultima bucăţică de lemn rămasă nedistrusă, se frecă pe obraz cu mâna —un gest care-i era obişnuit— aprinse liniştit o ţigară şi plecă ca şi cum ar fi părăsit o şedinţă banală după o discuţie ce nu-l interesase. Ca un copil răsfăţat

Fig. 3

care îşi distruge jucăriile fiindcă nu i s'a făcut pe plac, astfel straniul leader al conservatorilor români distrusese ce-i venise în cale şi aceasta pentru că nu-i reuşise tactica obstrucţionistă. Odată opera destructivă săvârşită, "l'enfant terrible" se potolea, era mulţumit şi-şi vedea de treabă.

Fără îndoială că nici scena, nici persoana nu sunt banale. Dar cu ce eram vinovaţi noi şi cu ce era vinovată ţara, care trebuia, spre a-şi îndeplini legitimele aspiraţiuni, să lupte cu asemenea oameni şi să stăpânească aşa mari temperamente? Şi totuşi, aproape 30 de ani conducătorii politici ai Regatului Român au trebuit să se trudească cu acest om.

Comisiunea reformelor s'a întrunit numai de vreo două ori la Ministerul de Interne, când l-a ales preşedinte pe T. Stelian —un omagiu adus târziei sale convertiri la programul şi la năzuinţele democratice ale partidului— şi a împărţit materia însărcinând pe diferiţi membri cu adunarea, în timpul vacanţelor, a materialului necesar. În toamnă comisia trebuia, pe baza materialului astfel strâns, să înceapă lucrările şi să purceadă la redactarea textelor constituţionale. Isbucnirea războiului general la sfârşitul lui Iulie a oprit însă totul în loc.

Ţin să mai semnalez două fapte din cele dintâi şase luni ale guvernării noastre: vizitele străine şi raporturile mele cu Regele Carol.

Din Ianuarie şi până în Iunie a fost la Bucureşti un defileu neîntrerupt de vizite: capete încoronate şi personalităţi politice. Vădit, campania din Bulgaria şi pacea de la Bucureşti ne pusese în evidenţă, iar lumea, pentru motive deosebite, ne făcea curte. Mai întâi am primit vizita lui Pasici care se întorcea de la Petersburg, unde avusese greutăţi de rezolvat cu Ruşii, pe atunci puternici protectori. Voia să ia contact cu noul guvern, şi îndeosebi să sondeze intenţiile lui Brătianu cu privire la alianţa pe care o contractase cu Maiorescu şi cu Venizelos. Căci trebuie să spun că Maiorescu nu se mulţumea să reînoiască tratatul cu Puterile Centrale în condiţiile ştiute, şi că, îndemnat de Take Ionescu, încheiase şi o alianţă secretă , defensivă şi ofensivă cu Serbia şi cu Grecia, privitoare la afacerile balcanice. Brătianu nu a aflat despre această alianţă decât după venirea lui la putere, printr'o aluzie a lui Maiorescu la întrevederea ce au avut-o cu prilejul transmiterii puterii. Textul nici nu-l cunoştea, căci documentul era la Regele Carol, care, sub pretext de boală tot amâna arătarea lui. Brătianu mi-a destăinuit aceasta în seara banchetului pe care l-am oferit la Externe lui Pasici pe când îl conduceam acasă cu automobilul.

Era cu drept cuvânt furios. Concepţia lui era cu totul alta. El recunoştea interesul pe care-l aveam de a menţine foloasele obţinute prin tratatul de la Bucureşti, dar nu înţelegea să ne legăm soarta de Serbia şi de Grecia până într'atâta, încât să fim siliţi a trage spada pentru interesele acestor ţări, care puteau să nu fie întotdeauna şi ale noastre. Între ei şi noi era într'adevăr o mare deosebire. Pentru ei, Bulgarii şi Turcii erau

inamici ireductibili. Noi, odată ce chestia graniţei dobrogene se rezolvase, nu numai că nu mai aveam interese opuse bulgarilor, dar aveam cel mai mare inters să trăim cu dânşii în cele mai frăţeşti raporturi de vecinătate. De asemenea, pentru noi, Turcii nu erau inamici, nu aveam nimic de împărţit cu ei, ci dimpotrivă interesele noastre cereau să trăim în armonie.

Pe de altă parte, Brătianu se temea şi, cu drept cuvânt, de consideraţiunile ce puteau călăuzi la un moment dat pe politicienii din Atena şi din Belgrad şi nu era dispus să lase politica României la bunul plac al ambiţiunilor şi al neastâmpărului lor balcanic.

Pasici n'a prea plecat mulţumit din Bucureşti şi bănuiesc chiar că de atunci datează lipsa lui de simpatie pentru Brătianu.

După Pasici a venit Venizelos. Eram curios să-l cunosc. De când venise, paremi-se din Creta şi era aproape necunoscut, opera acestui om mă minunase şi îi consacrasem la "Universul", în articolele mele de politică externă, pagini entuziaste. Din nenorocire, a stat prea puţin şi n'am putut schimba cu el decât banalităţi obişnuite. Venise şi el pentru tratat şi pentru căsătoria Diadohului cu Principesa Elisabetha. A plecat mai puţin decepţionat decât colegul său de la Belgrad. Chiar dacă, pe chestia tratatului, Brătianu nu i-a dat multe iluzii, în privinţa căsătoriei le-a putut avea pe toate. Eram într'adevăr cu toţii pentru, singură Principesa s'a opus, cu o hotărîre pe care mulţi nu i-o bănuiam. Şi a avut dreptate. Instinctul ei a fost mai sigur decât combinaţiile prevăzătorilor diplomaţi. Ce încurcătură s'ar fi ivit când Diadohul făcea alături de tatăl său pe germanofilul la Atena, şi ce situaţie ar fi avut sărmana Principesă obligată, fără mijloace şi fără tron, să pribegească prin Elveţia. De altminteri, după Venizelos am avut şi vizita Diadohului, un principe bine crescut fiziceşte, însă lipsit de eleganţă şi neînsemnat moraliceşte. Avea însă o singură scuză: părea îndrăgostit.

Pe urmă a fost rândul Franţei, conferenţiari aduşi de Blondel, ministrul Franţei, în frunte cu Lacour Gayet, care a păstrat o aşa mişcătoare amintire despre primirea ce i s'a făcut la noi, încât mai târziu, în timpul războiului, ne-a fost un prieten sincer şi un apărător care ne-a adus reale servicii.

A urmat André Tardieu, care era menit să joace la conferinţă un rol atât de însemnat în ce priveşte soarta noastră. Am avut cu el mai multe întrevederi, şi între altele, la mine acasă o conversaţie lungă şi interesantă despre care păstrez o amintire plăcută. Ea mi-a confirmat părerea pe care de mult o aveam despre dânsul şi anume că poseda o ambiţie superioară capacităţii sale. Era un mediocru plin de voinţă, înzestrat cu o excepţională putere de muncă, hotărît să parvie şi, cu asemenea însuşiri, condamnat să parvie, cum a şi parvenit. Îl urmăream de când scria cronicele externe la "Le Temps", cronici documentate, elaborate cu meticulozitate, dar concepute fără originalitate şi scrise

fără strălucire. De altfel, venise în Bucureşti ca trimis al ziarului "Le Temps", nu ca personalitate oficială, deşi bănuiesc că Quay d'Orsey îl trimisese în misiune de observaţiuni. Nu cred, de altfel să fi avut motive să păstreze despre vizita sa în România o amintire rea. Desigur, dacă la conferinţă nu ne-a fost mai prieten, e pentru că nu avea coarda recunoştinţei.

În fine, până şi Regele Spaniei simţise nevoia să-şi manifeste prietenia faţă de România şi de bătrânul şi înţeleptul ei Suveran. O misiune militară în frunte cu Infantul Don Alfonso de Bourbon, cumnatul Reginei Maria, a fost primită cu onorurile protocolare la Bucureşti. Din punct de vedere politic —inutil să spun că lucrul nu avea nici o însemnătate— ne-a dat doar prilejul să mai vedem o femeie frumoasă, pe delicioasa Principesă Beatrice.

Dacă la aceasta voi adăuga că în acest timp Principele Ferdinand şi Pincipesa Maria erau primiţi cu deosebite onoruri la Berlin de Impăratul Germaniei şi că, întovărăşiţi de Principele Carol, vizitau la Tzarskoe Selo Curtea Imperială rusească, că între Petersburg şi Bucureşti se urmăreau negociaţiuni pentru căsătoria moştenitorului român cu Marea Ducesă Olga, fiica de-a doua a lui Nicolae al II-lea, şi că Wilhelm al II-lea îşi anunţase de mult vizita aşteptată de Regele Carol pentru toamnă, la Sinaia, se va putea judeca ce preţ se punea atunci pretutindeni pe prietenia României şi că bătrânul Rege avea să-şi aibă vanitatea satisfăcută şi să creadă că-şi va încheia într'adevăr în "pace şi onor" lunga domnie. Nu bănuia, sărmanul, cum peste câteva luni acest decor minunat va fi doborât la pământ de viforul năpraznic al războiului mondial.

N'aşi putea spune că raporturile mele, ca ministru, cu Regele Carol mi-au lăsat o amintire foarte plăcută. Nu mă pot plânge, a fost cu mine foarte afabil şi nu mi-a făcut nici un fel de dificultate de ordin politic sau administrativ. Dar, vădit, între bătrânul Suveran şi tânărul său ministru nu era nici o afinitate sufletească. Şi prin firea, şi prin vârsta lui, Regele Carol nu era favorabil ideilor noi, reformelor cu caracter mai pronunţat democratic. Pe mine mă considera ca unul din elementele cele mai înaintate dintre liberali, deci un fel de om primejdios. Se ferea de mine, era prevenit împotriva mea, aşa încât stătea şi mai în rezervă decât era obiceiul lui să fie cu sfetnicii. Eu afectam o perfectă indiferenţă şi, de fapt, puţin îmi păsa. Am avut întotdeauna convingerea că viaţa mea politică va fi legată de o altă domnie şi aveam faţă de bătrânul Monarh simţăminte de respect ce sincer vorbind trebuia să ţi le inspire persoana şi domnia lui şi, mai presus de toate, aveam o mare curiozitate.

Mă cunoştea de când m'am născut, fiindcă avea raporturi din cele mai bune cu părinţii mei şi mama mea fusese înainte de a se mătita, una din doamnele din cercul intim al Reginei Elisabeta. Trăisem o

viață întreagă numai sub domnia lui, de el erau legate toate luptele politice care entuziasmaseră atât tinerețele mele cât și pe cele ale genarațiunii mele. De când eram la universitate, se formase în jurul lui o adevărată aureolă. El era domnitorul străin adus de marea generațiune ca să curme odată pentru totdeauna nenorocitele lupte interne pentru domnie, el era căpitanul de la Grivița și de la Plevna, el era întruparea vie a marilor acte în a căror tradiție fusesem cu toții crescuți: Independența și Regatul. Lunga lui domnie reprezenta mai mult decât epoca noastră, era o întreagă pagină de istorie și, fiindcă avea darul să păstreze toată lumea la distanță, el apărea, cum întotdeauna se întâmplă în asemenea cazuri, mai mare decât era în realitate.

Cunoșteam multe din cusururile și din slăbiciunile lui, judecam aspru multe din faptele sale și eram departe de a-l admira după cum se obișnuia de alții. Dar era omul care prezidase destinele țării și sub a cărui oblăduire România ajunsese unde era, era omul care lucrase cu Brătianu, cu Kogălniceanu, cu Rosetti, cu frații Golești, cu Catargiu și cu Lahovareștii. Eram curios să lucrez cu el ca să-l cunosc mai de aproape decât o puteam face ca tânăr într'o audiență oficială, fatal banală și solemnă.

Ei bine, am fost dezamăgit. Spre marea mea surprindere am constatat, întâi, că nu era de loc în curent cu marea majoritate a chestiunilor însemnate de la ordinea zilei. Îmi aduc aminte că într'una din primele audiențe (înainte vreme lucra în fiecare zi a săptămânii cu câte un ministru, în ultimii ani ne chema din când în când; de obiceiu ne venea rândul la două trei săptămâni) m'am crezut dator să-i fac o largă expunere a planului meu de activitate la ministerul instrucțiunei. M'a ascultat cu o neascunsă lipsă de interes, părea a da foarte puțină importanță situației nenorocite a învățământului nostru primar. Analfabetismul îngrijorător al satelor noastre nu-l interesa și nu-l speria.

În genere nu cunoștea chestiunile școlare, chestiunile religioase singure îl pasionau și, ce-i drept, nu era străin de ele. Nu trebuie uitat că fusese crescut de jesuiți și că avea ceea ce francezii numesc atât de bine „l'empreinte". Pe lângă aceasta erau două chestiuni religioase care îl preocupau îndeaproape atunci, fiindcă de ele se lega prestigiul țării și, deci, mândria lui personală. Vroia să se clădească la Ierusalim o biserică Românească (creditele se și votaseră sub guvernarea precedentă) și ținea cu orice chip ca la Sft. Munte să avem Mânăstirea noastră românească cu desăvârșire autonomă de lavra grecească, de care țineam până atunci. A trebuit să-i prezint un raport amănunțit asupra întregii organizațiuni a Muntelui Athos, asupra raporturilor dintre diferitele Mânăstiri precum și a drepturilor statelor ortodoxe asupra așezămintelor lor monahale din această antică și stranie republică religioasă. În cursul conversațiilor ce le-am

avut de cele şase-şapte ori cât am lucrat împreună, de la Ianuarie până la Iulie, am putut constata că în celelalte chestiuni era tot atât de puţin în curent cu realitatea lucrurilor şi cu însemnătatea nevoilor actuale ale ţării, ca şi în problemele şcolare. Cu câţiva ani înainte, Nicu Filipescu îmi spusese că spre marea lui uimire, ca ministru de război, a constatat completa nepricepere a Regelui în chestiunile militare. Cu cât Principele Ferdinand le stăpânea de bine şi era în curent cu toate, cu atât Regele Carol era străin de ele. Se oprise la starea de lucruri de prin tinereţea lui. Am crezut că Filipescu exagerează fiindcă ştiam că nu-l iubea pe Regele Carol şi aveam motive să suspectez obiectivitatea judecăţilor unui om atât de pasionat ca el. M'am convins însă că de data asta a avut dreptate.

Colegii, cărora le-am împărtăşit impresiile mele, m'au asigurat că Regele Carol nu trebuie judecat după ultimii lui ani, că îmbătrânise şi nu mai era el însuşi. Barbu Ştirbey care, ca administrator al domeniilor Coroanei îl vedea foarte des, mi-a confirmat aceasta. El a putut observa că de la o vreme încoace bătrânul Suveran se obosea până într'atâta, încât nu mai urmărea ceea ce-i spuneai.

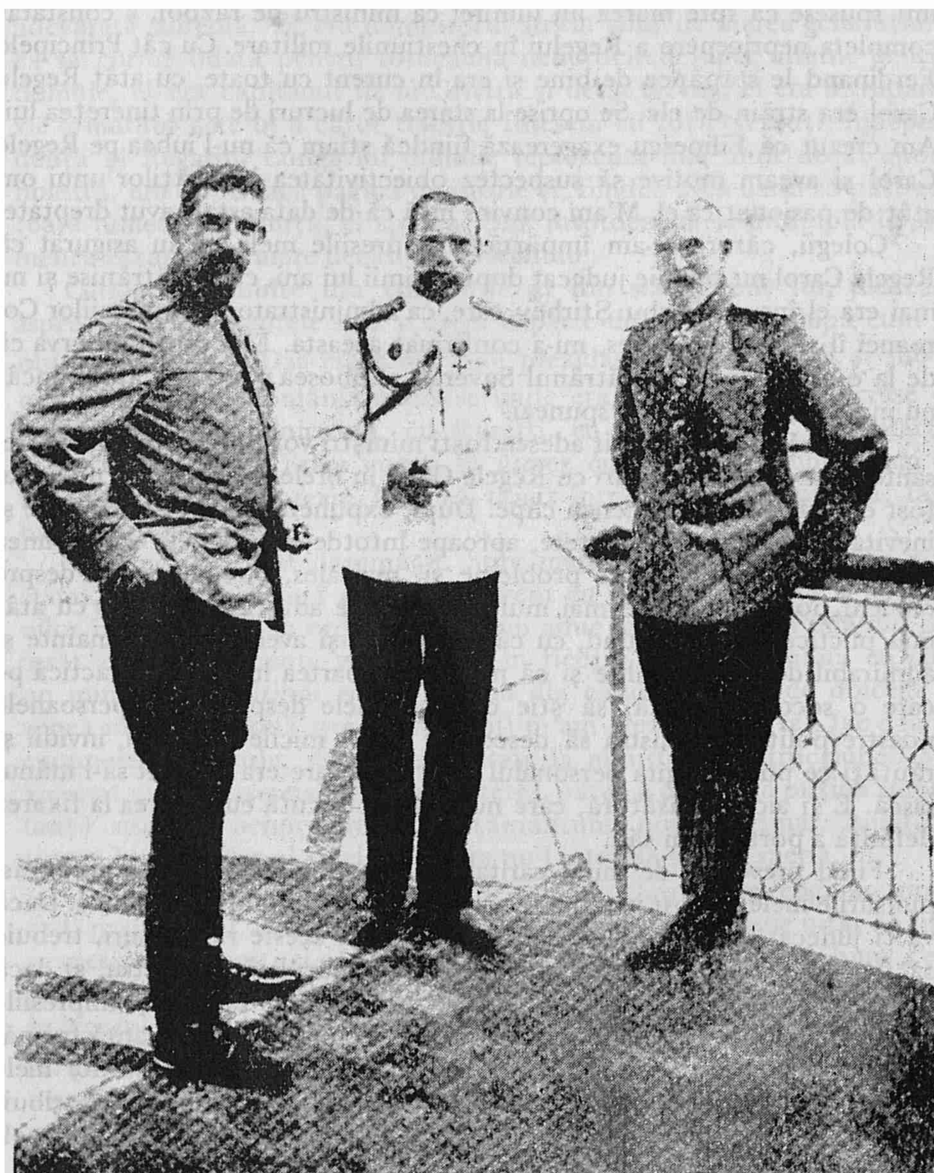
E adevărat că am auzit adesea foşti miniştri vorbind de clipele interesante petrecute pe vremuri cu Regele Carol în orele de lucru. Nu mi-a mai fost dat să trăiesc asemenea clipe. După expunerea afacerilor curente şi inevitabilele iscăliri de decrete, aproape întotdeauna Regele Carol punea întrebări despre anumite probleme şi, mai ales, cerea aprecieri despre oameni politici, de cele mai multe ori despre adversari. Îmi era cu atât mai plicticos să îi răspund, cu cât ştiam că-şi avea părerile dinainte şi admirabil de bine stabilite şi că nu era din partea lui decât o tactică pe care o socotea şireată, să ştie ce cred unele despre altele persoanele noastre politice. Îl distra să descopere astfel micile rivalităţi, invidii şi răutăţi ce puteau agita personalul politic pe care era chemat să-l mânuiască. E şi aici o trăsătură, care nu trebuie trecută cu vederea la fixarea definită a portretului său.

Fiind prevenit de inimi caritabile despre "regala strategema", răspunsurile mele au fost invariabil evasive şi de o cumplită banalitate. Dacă va fi judecat însuşirile mele psihologice după aceste răspunsuri, trebuie să fi avut o foarte proastă părere despre tânărul său ministru, şi dacă cumva le-a şi notat în carnetul în care înscria zilnic faptele şi impresiile lui, sunt osândit să trec în posteritate sub o foarte neinteresantă formă. În orice caz, lipsa de preciziune şi de originalitate a răspunsurilor mele nu era de natură să sporească farmecul acestor întrevederi şi a contribuit desigur să dea o şi mai neplăcută şi greoaie amintire raporturilor mele personale cu primul Rege al României.

Am o singură măgulire, anume că în aceste câteva întrevederi am putut să îi afirm de câteva ori şi în chipul cel mai categoric necesitatea

înfăptuirii unor reforme democratice sincere şi hotărîte.

Acestea au fost raporturile mele cu Carol I de Hohenzollern Sigmaringen.

Regele Carol I, Principele Moştenitor Ferdinand şi Ţarul Nicolae II, la Constanţa

CAPITOLUL TREI

VIZITA ŢARULUI LA CONSTANŢA

Seria oficialităţilor şi a sărbătoririlor prestigiului României a culminat prin vizita Ţarului la Constanţa. Această vizită merită o menţiune specială fiindcă este în strânsă legătură cu isbucnirea războiului mondial şi face oarecum parte din prologul lui. Mi s'a părut atunci că vizita autocratului Tuturor Ruşilor se datoreşte dorinţei manifestate de câtva timp de diplomaţia rusească de a îmbunătăţi raporturile cu România precum şi proiectului de căsătorie dintre Marea Ducesă Olga şi Principele Carol. Azi este lămurit că au fost cu totul altele scopurile urmărite de Nicolae al II–lea şi de sfetnicii săi. Se aşteptau, dacă nu chiar hotărîseră – această chestiune vom discuta-o mai în urmă – la războiul mondial. Ştiam că războiul balcanic în care Austria luase pe faţă apărarea Bulgariei în contra noastră şi în care Germania nu ne dăduse hotărît sprijinul ei – crease la noi o atmosferă din ce în ce mai ostilă Triplei Alianţe. Mai ştiam că politica de maghiarizare desfăşurată de Unguri întinsese peste măsură coarda în Ardeal, că în ultimile luni la Bucureşti toate suferinţele fraţilor asupriţi din Monarhia Austro-Ungară fuseseră resimţite cu o intensitate împinsă aproape până la exasperare.

În asemenea condiţiuni, Petersburgul credea că momentul e prielnic ca măcar sufleteşte, dacă nu chiar formal, să mai rupă ţesutul ce de atâtea decenii ne-a legat de sistemul politic al triplicei. În orice caz, Rusia socotea că ar fi o neiertată greşală psihologică să nu profite în măsura posibilului da starea de spirit ce domnea atunci în România. În ceasul în care se pregătea războiul mondial, Regatul nostru era un factor prea însemnat ca să nu caute a-i capta bunăvoinţa. Şi, de fapt, în opinia publică, diplomaţia rusească a reuşit, prin vizita de la Constanţa, să mai slăbească legăturile atât de slabe cu Berlinul şi cu Viena şi să stabilească o apropiere sufletească cu marea împărăţie de la răsăritul nostru.

Împăratul a sosit de la Yalta, din Crimeea, pe yachtul său „Standard", cum obişnuia de câţiva ani să călătorească şi să-şi facă toate vizitele oficiale. Era întovărăşit de toată familia sa, de Împărăteasă şi de cele patru Mari Ducese, de mostenitorul tronului şi de o suită numeroasă şi strălucitoare prin uniformele, dacă nu şi prin însuşirile ei. Cu o zi înainte sosise cu trenul – fiindcă nu suporta marea – Ministrul său de externe Sasonoff.

Vizita imperială a ţinut o zi, iar noi ne-am căsnit ca primirea să fie cât mai frumoasă, şi mărturisesc că a fost într'adevăr reuşită. Recepţie în port, Tedeum la Catedrală, ceai pe „Standard", revistă de trupe, banchet şi plecare pe lună, după ce s'a revanşat peste oficialitatea română cu o ploaie de decoraţii ruseşti.

Împăratul a fost foarte amabil şi, lucru ciudat, Împărăteasa a fost de o amabilitate care a uimit suita sa neobişnuită s'o cunoască sub un asemenea aspect. În afară de Rege, Nicolae al II-lea nu a avut conversaţii decât cu Brătianu şi cu Porumbaru pe care i-a primit pe yachtul său în audienţe particulare destul de lungi. Pe lângă obişnuită declaraţiune de prietenie, a insistat însă mult asupra îngrijorării ce i-o inspira situaţia internaţională şi în special cea din Balcani. Nota aceasta nu i-a plăcut lui Brătianu, cu atât mai mult cu cât în aparenţă, nimic nu o justifica. Mi-aduc aminte că locuiam cu el şi cu Barbu Stirbey la Hotel Carol şi că ne-a comunicat chiar în seara aceea impresiile şi nedumeririle lui. Cu Sasonoff, care a stat vreo patru zile, căci de la Constanţa a venit la Bucureşti şi la Sinaia —Brătianu a vorbit îndelung şi a aflat mai multe lucruri. Sasonoff i-a spus formal că ei doresc pacea, dar dacă Austria se va atinge de Serbia —deşi era înaintea asasinării Arhiducelui Franz Ferdinand, începuseră fricţiuni între Viena şi Belgrad— ei vor lua apărarea Serbilor, oricare ar fi consecinţele. Prestigiul Rusiei nu putea îngădui ca Monarhia Habsburgilor să se atingă de slavii din Orient. Precum Brătianu a declarat-o mai târziu chiar în public, el a comunicat aceasta imediat Cancelariilor din Berlin şi din Viena, considerând ca o datorie de aliat şi în interesul păcii generale să previe din vreme pe Germani şi pe Austrieci de urmările la care s'ar expune în cazul în care ar stărui în politica lor de vrăjmăşie împotriva Serbilor. Se ştie că, din nenorocire pentru pacea mondială, nici la Wilhelmstrasse, nici la Ballplatz nu s'a ţinut nici o seamă de acest preţios avertisment. Probabil că hotărîrile erau deja şi irevocabil luate.

În schimb, Tripla Alianţă era foarte agitată de vizita de la Constanţa şi vădit nemulţumită. Contele Czernin îndeosebi înmulţea vizitele şi întrebările şi, ca să se neutralizeze efectele vizitelor, se recurgea chiar la mijloace copilăreşti. Între altele, ei au decorat pe Barbu Stirbey cu marele cordon al Coroanei de Fer şi au ţinut să-i trimită decoraţia la Constanţa chiar în ziua sosirii Ţarului, ca şi cum asemenea mijloace ar fi putut împiedeca sau determina ceva în politica României. Cel mult ne-a dat prilejul, mie şi lui Stirbey, să râdem să râdem pe socoteala lor.

De altminteri, pe când Ţarul era la Constanţa, la Konopicht avea loc vestita întrunire între Împăratul Wilhelm şi Arhiducele Franz Ferdinand, unde ştiut este că se punea la cale războiul ce după două luni trebuia să însângereze lumea întreagă. Îşi făceau toţi pregătirile, şi dintr'o parte şi dintr'alta. Regele Carol însă n'a avut impresia că se pregăteşte ceva. De la Berlin şi de la Viena nu i s'a spus nimic. Conform informaţiilor sale avea convingerea că războiul mondial va izbucni, ştia că Germania îl voieşte şi îl pregăteşte, dar credea că nu va fi deslăn-

Fig. 4

ţuit decât peste doi ani. După Constanţa a şi zis-o de altfel fără înconjur lui Take Ionescu, care venise să-şi ia ziua bună dela el înainte de a pleca în vacanţă la Paris şi la Londra. Take Ionescu mi-a repetat-o de mai multe ori la Iaşi şi, dacă nu mă înşel, ne-a spus-o odată şi în Consiliu de Miniştri.

Întrucât mă priveşte, nu pot să mă gândesc la vizita de la Constanţa fără o adâncă melancolie. Când îmi amintesc ce reprezenta atunci Nicolae al II-lea, ce putere şi ce fast, iar apoi când mă gândesc în ce catastrofă groaznică s'a prăbuşit după patru ani; el, dinastia, tronul şi împărăţia lui. Când îmi aduc aminte de Împărăteasă, de fetele pline de speranţă şi de tinereţe, de fericire, ori de micul, frumosul şi răsfăţatul copil menit să moştenească tot ceea ce în decursul veacurilor geniul, tenacitatea, norocul, spiritul hrăpăreţ şi pofta de dominaţiune a Romanoffilor a putut să adune şi când reflectez în ce mod jalnic şi fioros toţi deodată au murit după câţiva ani la hotarele Siberiei, de toţi părăsiţi, huliţi, batjocoriţi şi masacraţi ca nişte bestii răufăcătoare, mă cuprinde un mare simţământ de milă omenească şi o nesdruncinată credinţă în determinismul fenomenelor istorice.

Au plătit sărmanii, au plătit cu viaţa şi cu sângele lor vinovat şi nevinovat anacronismul regimului pe care îl reprezentau. În vremurile noastre de democratism şi de socializare, încă o forţă pământească care nu putea să mai impuie lumii ideea autocratică a trebuit să dispară cu aceeaşi fatalitate cu care noaptea urmează zilei şi anotimpurile se succed unele după altele. Şi a pierit în vâltorile acestui neînlăturabil cataclism Nicolae al II-lea aşa cum ar fi pierit oricine s'ar fi aflat în locul lui. Nu vreau să iau apărarea acestui Suveran şi, mai puţin, apărarea criminalului dezechilibru al protectorului lui Rasputin, dar mi se pare ridicol să ne închipuim că în ceasul în care evoluţiunea istorică dădea ideii democratice şi principiului naţionalităţilor putinţa mult aşteptatei lor erupţiuni, ca în acest ceas suprem un om, oricare ar fi fost el, să fi putut menţine laolaltă o organizaţiune politică atât de desăvârşit în contradicţie cu aceste idei şi cu aceste principii, organizaţie ce conţinea în structura ei intimă toţi, dar absolut toţi germenii descompunerii reclamate de desfăşurarea fatală a evenimentelor istorice. Tronul Rusiei a fost o calamitate pentru el, iar el o calamitate pentru tronul Rusiei. De aceea, departe de a vedea în Nicolae al II-lea tiranul, văd în el omul demn de compătimit, un om mediocru, fără voinţă, dar nu fără de inteligenţă, bun tată de familie, muncitor, conştiincios, generos, lipsit de ambiţie şi de orice trufie, neavând nici unul din viciile şi niciuna din pasiunile extraordinarei sale dinastii.

În ajunul venirei sale la Constanţa făcusem la capul Tuzla o excursie cu Regina Maria, care, fiindu-i vară primară, îl cunoştea bine şi avea chiar pentru el o neascunsă slăbiciune — se spune că Nicolae al II-lea avusese în tinereţe o pasiune pentru dânsa şi, fapt este că, până la sfârşit, i-a arătat întotdeauna o deosebită afecţiune. Dânsa mi-a spus: "Ca toată

lumea ai auzit despre 'Niky' (aşa i se zicea în familie) că e prost, lipsit de orice atracţie fizică. E adevărat că dacă îl compari cu alţi membrii ai familiei Romanoff, toţi bărbaţi înalţi şi de o mare frumuseţe, Împăratul nu este un Adonis, dar vei vedea mâine că nu este deloc aşa cum s'a creat legenda în jurul lui. Ca Suveran nu-i iau apărarea, dar ca om te asigur că nu e prost şi, în orice caz, că e plin de simplitate şi de farmec."

Avea dreptate, era un om simpatic. Avea o expresie dulce şi melancolică, o superbă voce de bas care ne-a isbit pe toţi când şi-a rostit la banchet cuvântarea, avea cele mai atrăgătoare maniere şi, prin contrastul dintre măreţia situaţiei sale şi simplicitatea persoanei lui, un farmec netăgăduit.

Nu aş putea spune acelaşi lucru şi despre Împărăteasă. Frumuseţea ei se vestejise. Dimineaţa când s'a coborît de pe vapor, ne-a făcut tuturora impresia unei guvernante germane. Seara, la banchet, în rochia de bal împodobită cu diamante (mediocre de altminteri), nu era lipsită de oarecare majestate. O expresie severă, înţepată, rece, cu privirea pierdută şi îngrijorată totodată. Un aer groaznic de plictiseală şi de tristeţe, un suflet vădit neliniştit şi chinuit. Anturajul ei afirma că era amabilă şi veselă cum nu o văzuse de ani de zile. Într'adevăr, a participat la toate solemnităţile programului, deşi anunţase înainte că starea sănătăţii nu-i va permite să asiste decât la unele. Seara, după banchet, a cerut chiar să i se prezinte câţiva din oamenii noştri politici aflători acolo. Am fost dintre cei cu care s'a întreţinut. Mi-a vorbit de bucuria ei de a fi venit la Constanţa, de minunata poziţie a portului nostru, de amintirea neştearsă ce o va păstra despre această călătorie, mai cu seamă de noaptea precedentă petrecută pe puntea yachtului pe o lună de o neîntrecută frumuseţe. În ochii săi era o melancolie nespusă, iar de lună vorbea cu pasiunea concentrată a unei inimi înamorate. Am bănuit că se gândea la Rasputin, despre care deja se vorbea atâta. Poate însă că insult zadarnic memoria femeii; destul a păcătuit Suverana ca să nu mai încarc femeia cu învinuiri gratuite şi cu bănuieli poate nedreptăţite. Un lucru este sigur: m'am despărţit de Alexandra Feodorovna, de acum încolo Împărăteasa de-a pururi istorică a Rusiei, cu impresia că e o femeie bolnavă, neurastenică sau isterică, dacă nu şi una şi alta. Acesta e de altfel, cred, şi adevărul istoric. Generaţiunile viitoare vor da despre această stranie Împărăteasă în sentinţa lor definitivă criteriul pentru judecarea şi scuza pentru justificarea nefastei ei influienţe.

Încă o dată, când, seara, pe aceeaşi lună admirabilă care în ajun fermecase pe Împărăteasa Alexandra, "Standard"-ul somptuos, ieşea din portul Constanţa în sunetul imnurilor şi în aclamaţiuni, nimeni dintre noi nu bănuia că el purta într'însul hotărîrile premeditate ale unei conflagraţiuni universale precum şi jertfele cele mai tragice ale acestei groaznice zguduiri a aşezămintelor şi întocmirilor lumeşti.

Nicolae al II-lea, după ce căutase să-şi asigure prietenia Românici, a plecat prin Odessa la Chişinău ca să inaugureze statuia strămoşului său în domnie, Alexandru I Pavlovici, acel ce prin silă şi viclenie smulsese Basarabia de la sânul patriei Române.

Era faţă de noi o zadarnică cruzime. Soarta ne-a răzbunat cu prisosinţă, când, patru ani în urmă, el zăcea mort prin Siberia fără urme de mormânt, iar Basarabia, reîntoarsă la patria mumă, punea să se arunce la pământ chipul de bronz al neînduplecatului ei cuceritor şi al vremelnicului ei asupritor.

CAPITOLUL PATRU

IZBUCNIREA RĂZBOIULUI GENERAL

După vizita Ţarului, pe când Constituanta era încă deschisă, în Iunie, m'am dus la Potlogi în Dâmboviţa să prezidez o serbare şcolară. Întorcându-mă pe la şapte seara cu automobilul, mi se spune că Brătianu mă căutase în mai multe rânduri. Am bănuit imediat că se întâmplase ceva excepţional, fiindcă dânsul nu prea avea obiceiul, mai ales duminicile, să ne cheme cu asemenea insistenţă. Intrigat, m'am repezit, deci la el şi l-am găsit foarte agitat. „Arhiducele Franz Ferdinand şi soţia sa au fost asasinaţi la Sarajevo", îmi spune el. Nu cred că Brătianu să fi văzut imediat în acest complot de origine sârbească pretextul, pentru Puterile Centrale, al declarării războiului mondial. Dar el era de câţiva ani preocupat ca, în cadrul alianţei noastre cu Austria, Germania să asigure alt regim Românilor din Ungaria. Inutil să mai spun că, dacă el ar fi fost la Guvern, tratatul nu se reînnoia la 1913 fără serioase concesiuni în favoarea fraţilor noştri de peste munţi. În orice caz se poate tocmai din cauză că Maiorescu nu făcuse nimic pentru dânşii ca Brătianu să-şi pună toată nădejdea în Arhiducele Franz Ferdinand. Cunoştea ura lui împotriva Maghiarilor şi era convins că deocamdată, prin influienţa lui, din zi în zi crescândă, şi, mai târziu, ca împărat, prin voinţa şi hotărârea sa suverană, va asigura elementului românesc din monarhia Habsburgilor largi drepturi naţionale, dacă nu chiar autonomia Ardealului.

Cu câţiva ani înainte, Arhiducele vizitase pe Regele Carol la Sinaia şi făcuse cu acest prilej lui Brătianu declaraţiuni atât de categorice în privinţa intenţiunilor sale faţă de Români cât şi în privinţa hotărîrilor sale de a reduce influienţa Ungurilor, încât de atunci Brătianu dobândise pentru Arhiduce o mare încredere şi aştepta cu nerăbdare urcarea lui pe tron. Drama de la Sarajevo îi năruia toate aceste proiecte şi speranţe. Eu însă nu împărtăşeam întru nimic mâhnirea şefului meu. Nu contestam câtuşi de puţin sinceritatea Arhiducelui, dar aveam de mult convingerea că, departe de a fi un cap politic, nu era decât un impulsiv şi un brutal, care, odată ajuns pe tron, sau va voi să-şi impuie voinţa şi, uneori, capriciile cu lipsa de pricepere şi cu autocratismul caracteristic firii sale, şi atunci va sfărâma organismul plăpând al monarhiei în loc să-l conso-

lideze, sau, ajuns la domnie, va renunţa, spre a se putea menţine, la antipatiile şi la simpatiile lui şi va face concesiuni diferitelor elemente, în primul rând celor mai neastâmpăraţi şi celor mai gălăgioşi, adică tocmai Ungurilor. În general nu părea imposibil că în fruntea monarhiei Habsburgilor să se afle un om care să fie în război pe faţă şi violent cu toată Ungaria şi nu avea nici o încredere în posibilitatea de a se realiza federalizarea Austriei prin ură şi răzbunări, astfel cum o concepea moştenitorul lui Franz—Josef. Pentru mine, el reprezenta nu o mare speranţă, ci cea mai crudă deziluzie ce aştepta Românismul.

Când mă uit azi înapoi, când urmăresc tot ce s'a aflat mai încoace despre rolul Arhiducelui, tot ce s'a desvăluit despre caracterul şi mentalitatea sa, chiar de către intimii lui, ca de pildă de către Contele Czernin în memorii, tare mă tem că am avut dreptate în judecata mea. De la viaţa Arhiducelui, Românii n'ar fi câştigat nimic, de la moartea lui am câştigat totul. Unitatea naţională porneşte de la glontele ucigaşului din Sarajevo. De multe ori în viaţă am constatat că ceea ce la prima vedere ţi se pare o nenorocire, este de fapt o mare fericire şi vice-versa. De aceea mi se pare acum de necrezut ca un român să fi jelit şi să fi fost nenorocit de moartea lui Franz Ferdinand d'Este!

Impresia generală în public a fost aceeaşi ca şi a lui Brătianu, şi anume că dispare un mare protector al Românilor. Nimeni nu se gândea la războiul general.

Eu, în orice caz, sunt dator să mărturisesc că eram sigur că războiul nu va izbucni. Ştiam că în Franţa şi în Anglia există un atotputernic curent pacifist şi că Germania, în plină prosperitate şi fericire, sau Austria, şubredă din toate părţile, nu puteau să cuteze a deslănţui un război pentru ele cu sorţi îndoielnice de izbândă. Mi se părea o aşa aberaţie mintală, încât credeam conducătorii acestor state incapabili de ea. Mă temeam că este vorba de Rusia, fiindcă nu-mi făceam nici-o iluzie despre cuminţenia sau prevederea regimului ei, dar ştiindu-i politica externă atât de strâns legată de a Franţei şi de a Angliei, nu o credeam în stare să se arunce în aventura unui război fără aprobarea aliaţilor ei, aprobare pe care în nici un caz nu o putea avea.

Raţionamentul meu era impecabil şi temeinicia lui în ceea ce privea Germania, Austria şi Rusia apare azi mai lămurită decât oricând. Uitasem un singur lucru, că acţiunile omeneşti nu sunt conduse de logică, ci de cele mai multe ori de pasiuni. Dacă logica ar fi cârmuit lumea, războiul mondial nu ar fi putut izbucni niciodată, dar fiindcă patimile sunt însă mai puternice decât raţiunea, Germania, Austria şi Rusia s'au aruncat singure şi cu o sublimă inconştienţă în prăpastia spre care nimeni nu le împoldea.

De altminteri, credinţa era aşa de generală, încât după închiderea

scurtei sesiuni a Constituantei, Regele Carol a plecat liniştit la Sinaia ca să-şi petreacă vara şi vacanţele. Îl văd încă senin şi vesel la fereastra vagonului salutând grav, cu un singur deget încovoiat la marginea chipiului autorităţile care veniseră să-l întovărăşească şi mi-a rămas întipărită imaginea lui pe când, încet, trenul regal dispărea. Erau ultimile priviri pe care bătrânul Rege le îndrepta asupra capitalei sale, căci nu s'a mai reîntors într'însa decât mort în drum spre locaşul său de veci de la Curtea de Argeş. Am cugetat adesea la această plecare. Am fi fost îndrituiţi în acea clipă să socotim pe Regele Carol ca pe cel mai fericit dintre muritori, fiindcă după mari greutăţi, multe stăruinţe, multă răbdare şi multă trudă învinsese toate greutăţile ce îi stătuseră în cale. Înăuntru, ţara lui se bucura de roadele unei păci îndelungate şi-şi desăvârşea organizaţiunea internă începută de atâţia ani, mereu îmbunătăţită prin mari şi hotărîtoare reforme în spiritul democratic al vremurilor. În afară, printr'un al doilea război fericit, prestigiul ţării era la apogeu, cele mai mari puteri căutau prietenia micului Regat Dunărean. La 76 de ani şi după 48 de ani de străduinţe nu se putea concepe un sfârşit de domnie mai fericit şi mai strălucit. Şi totuşi, peste trei săptămâni trebuia să se adeverească şi pentru Regele Carol proverbul că până la moarte să nu zici de nimeni că a fost fericit. Noi, miniştrii, de asemenea, fără a bănui ceea ce ne aştepta, ne-am pregătit de vacanţe. Am avut la Ministerul de Interne un consiliu în care ne-am împărţit concediile şi interimatele. Astfel, în lipsa lui Porumbaru trebuia să iau eu interimatul externelor. Pe când ne ocupam cu asemenea formalităţi şi unii din noi îşi făceau bagajele, cerul a început deodată să se întunece. De la graniţa Bulgariei, din Cadrilater, veneau ştiri ciudate. Bande bulgăreşti atacau posturile noastre de grăniceri. Zilnic erau morţi şi răniţi. Guvernul din Sofia, luat la socoteală, făcea într'o zi cele mai categorice protestaţiuni de amiciţie, făgăduia că va lua măsuri, a doua zi însă ne pomeneam cu o incursiune şi mai îndrăzneaţă, cu atacuri şi mai violente. N'am putut desluşi nici până azi ce era în dosul acestor provocări; bande de comitagii încurajate pe sub mână de guvernul lui Ferdinand de Coburg? Dar atunci cum se face că în cele mai multe din aceste atacuri figurau chiar soldaţi gradaţi bulgari în activitate? Nu era mai de grabă un fel de avertisment pe care Austriecii vroiau să ni-l dea în ajunul războiului ca să ne intimideze? Ei ştiau cât de ostilă le era opinia publică, mai ales după vizita de la Constanţa, şi îşi închipuiau poate că, asmuţind pe Bulgari ne vor face să ne temem de pericolul la care ne-am expune dacă nu stam credincioşi alături de ei. Împreună cu Barbu Stirbey i-am expus lui Brătianu această presupunere. S'a supărat pe noi cum nu l-am văzut supărându-se niciodată, luând cu căldură apărarea Austriei. Sunt sigur că supărarea lui era prefăcută şi cine ştie ce combinaţii urmărea el atunci sau ce impresie voia să dea? În aceste pri-

vinţe Brătianu avea subtilităţi infinite şi rămâne şi azi insondabil pentru mine. Dar, oricum, era plictisit de hărţuielile bulgăreşti şi de aceea ne-a chemat la Consiliu şi ne-a rugat să ne amânăm concediile.

De altminteri, norii se adunau tot mai ameninţători. Austriecii descoperiseră că asasinarea Arhiducelui fusese pusă la cale la Belgrad, că pornea de la o societate iredentistă pan-sârbească. Viena cerea deci satisfacţie, iar ameninţările ei luau o formă netăgăduit gravă. Berlinul susţinea atitudinea Ballplatz-ului, iar la Petersburg se ridicau glasuri în favoarea Serbiei. Vădit, situaţia internaţională se încurca.

Brătianu era îngrijat. Am prânzit împreună într'o seară la Martha Bibescu la Mogoşoaia şi în drum mi-a împărtăşit, cu obişnuitele reticenţe, grijile lui şi mi-a vorbit de războiul general. Cerul era negru şi după o zi de călduri înăbuşitoare tuna şi fulgera: era prima mea viziune a cataclismului ce sta să se deslănţuiască. La câteva zile am plecat pentru o zi două la Vâlcea, unde n'am mai avut nici o ştire şi n'am mai citit nici un ziar. Întorcându-mă apoi aflu de nota Contelui Berchtold trimisă în ajun Sârbilor; trimit repede să văd textul. Nu mai încăpea îndoială, Austria-Ungaria împingea la război. Totuşi nu puteam crede într'un asemenea act de demenţă din partea Puterilor Centrale; până în cele din urmă furtuna trebuia să fie înlăturată, dacă nu de la Berlin şi de la Petersburg, atunci de la Paris sau de la Londra trebuia să vie mijlocul de aplanare a conflictului, vreo formulă de împăcare, vreo propunere de meditaţiune ori consimţământul mutual pentru vreun arbitragiu.

Cu cât zilele treceau, telegramele erau însă mai îngrijorătoare. Evenimentele se precipitau cu o iuţeală vertiginoasă, Împăratul Wilhelm se întorsese în grabă din călătoria sa din Norvegia, Preşedintele Republicii franceze —care era în vizită oficială la Tsarskoe-Selo— se înapoia cât mai repede la Paris, în Anglia erau neîncetate consfătuiri şi consilii de Miniştrii, la Roma agitaţie şi la Viena pentru prima dată hotărîre şi intransigenţă.

Din îndemnul lui Brătianu am plecat la Sinaia. Nu voi uita acele zile. De dimineaţa până seara stăteam la Castelul Peleş în camera rezervată acolo primului ministru. Împreună cu mai mulţi colegi, de obiceiu Antonescu, Angelescu şi Radovici, aşteptam ştirile. Zeci de telegrame soseau la fiece moment de la agenţii, de la legaţiile noastre de pretutindeni. Bietul Constantin Brătianu ameţise cifrând şi descifrând. Brătianu venea şi ieşea. Stătea ceasuri întregi jos cu Regele Carol, apoi se urca sus la noi, era frământat cum cred că nu l-am mai văzut niciodată de atunci. Treceam prin alternative de speranţă şi descurajare. Eu mai păstram oarecare nădejde. Brătianu era convins că mergem cu paşi siguri şi repezi spre războiul general. Singur ceasul din turnul Castelului, cu bătăile lui sonore, ne trezea la intervale regulate din lumea de gânduri şi de griji în care stam cufundaţi.

Restul se ştie — este de domeniul istoriei universale: declaraţia de război a Austriei, solidarizarea Germaniei cu ea, mobilizarea rusească, sforţările desperate ale lui Sir Edward Grey şi a celor din Paris de a salva pacea lumii printr'un arbitragiu, refuzul Berlinului, violarea neutralităţii Belgiei, intrarea în acţiune a Angliei.

Toată Europa era în foc. A cui era vina? S'a discutat lung această chestie. Puterile centrale au aruncat vina asupra Ententei şi în special asupra Angliei, Ententa la rândul ei a aruncat toată vina numai asupra Puterilor centrale şi în special asupra Germaniei. Că Franţa şi că Anglia sunt nevinovate, cred că este astăzi destul de lămurit dovedit ca să nu mai fie nevoie a mai discuta din nou problema. Nu cred drept a atribui însă vina numai Puterilor centrale. După părerea mea, trei state sunt vinovate în aceeaşi măsură de izbucnirea războiului general: Germania, Austria şi Rusia. Coincidenţă curioasă: cele trei victime principale, pedeapsa soartei. Mai întâi, turburarea situaţiei internaţionale datează de la venirea în capul diplomaţiei ruseşti a D-lui Iswolsky şi de la venirea în capul diplomaţiei austriece a Baronului de Aerenthal. D-nul Iswolsky era tipul diplomatului rus de şcoală veche, panslavist în concepţii, brutal, perfid şi lipsit de scrupule în metodele lui; iar Baronul de Aerenthal era imperialist şi ieşea din acea şcoală de oameni politici cari îşi închipuiau că Austria poate fi salvată prin succese externe, fără să înţeleagă că, sărmana Monarhie nu avea puterea să mai facă nici un fel de imperialism. Afară de aceasta, între aceşti doi oameni mediocri şi vanitoşi exista, de pe vremea când amândoi se întâlniseră la Petersburg, o rivalitate personală. Suprema lor preocupare era să se învingă unul pe altul. E lesne de înţeles ce a putut ajunge diplomaţia europeană sub inspiraţiunea şi conducerea acestor factori, din nenorocire investiţi cu puteri hotărîtoare: redeschiderea chestiei Orientului prin afacerea Bosniei şi Herzegovinei, de unde, drept corolar, războiul balcanic, iar din războiul balcanic războiul general. De altfel în răstimp Aerenthal a murit, însă prea târziu ca Ballplatzul să nu rămână îmbibat de spiritul şi de oamenii lui, iar Iswolsky şi-a frânt gâtul la Petersburg şi a trebuit să se retragă la ambasada din Paris. Dar şi din acest post însemnat, folosindu-se de legăturile pe care le avea cu Curtea imperială, el a continuat să exercite asupra politicii externe a Rusiei o influienţă cu desăvârşire precumpănitoare. În lipsa, mai ales a unor personalităţi mai de seamă în diplomaţia rusească sau, în genere, în personalul politic din Petersburg, el a diriguit necontenit politica externă a Împărăţiei moscovite. Ministerul oficial al afacerilor străine ruseşti era în tot acest răstimp pe cheiurile Nevei, cel ocult şi real era însă la ambasada din rue St. Dominique. Ori, Iswolski era pentru rozboi, mintea lui fiind stăpânită de ambiţiunea dominaţiunei continentale a Rusiei, de visurile vechi cu privire la Constantinopole şi la strâmtori, de întărirea tuturor popoarelor slave şi de desvoltarea lor sub protecţia tutelară a Ţarilor. Pentru aceasta,

Austria trebuia sfărâmată, iar Germania înfrântă cu ajutorul Angliei şi Franţei. El credea lucrul posibil şi momentul nimerit aşa că a lucrat în acest sens din răsputeri. Extremul Orient, înspre care predecesorii lui îndreptaseră toată puterea de expansiune a Rusiei, i se părea, mai ales după nefericitul războiu cu Japonia, un teren de activitate secundar şi, în orice caz, nedemn de tradiţiunile măreţe ale diplomaţiei moscovite. Orientul trebuia răscolit. În el se găseau din prisos scânteile ce vor aprinde marele incendiu dorit. Putem crede oare, că Sârbii, a doua zi după încheierea războiului balcanic ar fi cutezat ei să provoace Austria dacă n'ar fi fost îndemnaţi şi dacă nu s'ar fi ştiut susţinuţi? Să punem în legătură atitudinea semeaţă a Sârbilor cu declaraţiile Ţarului şi ale lui Sasonoff la Constanţa şi vom vedea ce limpede apare toată urzeala conspiraţiei. Trebuie recunoscut că la Petersburg, sau mai bine zis la ambasada rusească din Paris, s'a lucrat mai bine, s'a mascat jocul mai cu dibăcie decât la Viena şi la Berlin, unde nici un Bethman-Hollweg nici un Jagow, nici un Berchtold şi nici un Forgach nu s'au priceput să salveze aparenţele. Dar că Iswolsky a pregătit şi a împins la războiul general, este neîndoelnic şi evident. De altminteri, după ce războiul izbucnise, nu se ascundea s'o mărturisească; o ştiu de la prieteni comuni, care îl cunoşteau bine, şi care l-au auzit lăudându-se chiar cu această ispravă. Spunea cu un aer de neţărmurită satisfacţie: *"Cette guerre c'est ma guerre"*(*) şi, în megalomania lui, anunţa deja că va fi plenipotenţiarul Rusiei la conferinţa păcii şi expunea cu de-amănuntul felul în care el va dicta pacea lumii. Franţa şi Anglia, încrezătoare în protestaţiunile pacifice de la Petersburg, au fost străine de tot acest ţesut de intrigi şi s'au pomenit astfel fără voia lor târîte în războiul mondial. Numai târziu au cunoscut rolul lui Iswolsky. Politicienii francezi, preocupaţi numai de frământările interne şi însetaţi de pace până la neprevedere, ca şi pacifistul Sir Edward Grey, aveau cu adevărat conştiinţa curată şi puteau deci fără făţărnicie să afirme sus şi tare că n'au vrut războiul mondial.

Precum am spus, vinovăţia Germaniei este azi, după dezvăluirea tuturor actelor şi după mărturisirile factorilor răspunzători, mai presus de orice discuţie. La dosarul cauzei se cuvine însă, după părerea mea, să rămână consemnată şi o dovadă despre care nu s'a vorbit îndeajuns şi care, după părerea mea, e poate cea mai zdrobitoare din toate dovezile ce s'au adus împotriva diplomaţiei germane. Vreau să vorbesc de declaraţiunile pe care Împăratul Wilhelm le-a făcut în Decembrie 1913 Regelui Spaniei. Le cunosc prin Ducele de Luynes, care se afla printre ofiţerii trimişi de Franţa la noi, în timpul războiului. Ori, iată ce ne-a povestit dânsul la

---

(*) „Quand j'aurais mis ma signature au bas du traité qui demembrera l'Autriche, je me dirais quand même avec regret qu'on aura brisé un bibelot ancien pour le remplacer par du pitchpin".

Iaşi: Prin credinţa ce familia lui a păstrat neclintit dinastiei Bourbon, a avut întotdeauna legături de intimitate cu Curtea Spaniei. Alfons XIII nu venea niciodată la Paris fără să-l vadă sau fără să petreacă o zi în vestitul său castel de la Dampierre, lângă Paris. Când Regele s'a dus în Decembrie 1913 să facă Împăratului Wilhelm o vizită oficială, s'a oprit 24 de ore numai la Paris, unde l-a chemat pe Ducele de Luynes şi, vesel cum era, l-a rugat ca pentru întoarcere, când va sta mai mult în capitala Franţei, să-i organizeze la el, sau nu-mi mai aduc aminte la ce membru cunoscut din înalta aristocraţie franceză, o mare vânătoare. La întoarcere, Ducele de Luynes se prezintă la Alfons XIII cu programul vânătorii proiectate şi, spre marea lui uimire, în locul suveranului vesel de acum câteva zile, găsi un om nervos şi preocupat. „Dar D-Voastră vă daţi seama în Franţa că sunteţi în ajunul războiului?“ — izbucni deodată Alfons XIII.

“Eu cel puţin“, zice Ducele de Luynes, “nu bănuiam nimic“. “Da, sunteţi şi suntem cu toţii în ajunul războiului general. Împăratul Wilhelm mi-a spus-o la Berlin. Mi-a mărturisit totul. Că 30 de ani a luptat să menţie pacea, că el personal e în contra războiului şi azi, dar că nu are ce face, curentul războiului fiind atât de puternic încât, cu toate sforţările lui, nu mai este în măsură să-l stăpânească. Lumea militară şi cea financiară, în frunte cu fiul său Kronprinzul, susţin că momentul de faţă e cel mai prielnic pentru a da o lovitură sigură şi că, aşa fiind, după multă luptă sufletească, s'a hotărît să pornească războiul cerut de tot poporul său, întrucât cu toată repulsiunea lui pentru un conflict armat nu-şi recunoaşte dreptul de a sta în calea a ceea ce toţi consideră ca folositor măririi Germaniei“. Alfons XIII adăugă că a încercat să pledeze cauza păcii, dar a fost în zadar. Ducele de Luynes rămase înmărmurit. El spuse imediat Regelui: „Sire, nu-mi spune lucrurile acestea mie, ştii că eu, ca regalist înfocat, nu sunt nimic şi n'am nici o trecere în ţara mea, ca francez te conjur însă să repeţi cele ce mi-ai destăinuit, deseară, Preşedintelui Republicii la prânzul pe care îl dă în cinstea Majestăţii Tale“. Regele a făgăduit şi a doua zi la vânătoare a afirmat Ducelui de Luynes că a repetat Preşedintelui Poincaré conversaţia sa cu Wilhelm II.

După o asemenea mărturie e greu ca Germania să mai nege culpabilitatea ei. Cel mult ne-am putea întreba dacă Franţa şi Anglia nu ar fi trebuit să ţie mai mult seama de această preţioasă încunoştiinţare şi dacă nu s'ar fi cuvenit, în urma ei, să ia anume măsuri ca să nu fi fost şase luni mai târziu surprinse în chip atât de crud şi de costisitor. Este aici un punct de istorie şi de vinovăţie care se va lămuri, desigur, într'o zi. Chiar azi nu are decât un interes academic să se ştie cine e vinovat de izbucnirea războiului. Nu aceasta ne preocupa pe noi la Castelul Peleş în 1914, alta era întrebarea, marea, chinuitoarea întrebare care ni se punea tuturor şi ne cerea grabnic răspuns. Ce face România în mijlocul acestei conflagraţiuni

generale? Intrăm alături de aliaţii noştri de trei decenii? Mergem cu Rusia şi cu Franţa şi cu Anglia? Sau rămânem neutri?

Brătianu ne-a chemat la un consiliu de miniştri la Costinescu acasă şi ne-a pus întrebarea: ce facem? Am spus că pentru a putea da un răspuns am vrea să ştim mai întâi ce legături avem cu Puterile Centrale? Suntem legaţi de ei printr'o alianţă formală? Şi ce obligaţii derivă pentru noi din această alianţă formală? Mi-aduc aminte că eu, cel dintâi, am pus această firească chestiune. Brătianu răspunse, şi nu voi uita niciodată cuvintele lui. "Nu ştiu, presupuneţi pentru moment că n'am avea nici o alianţă cu Puterile Centrale. Ce sunteţi de părere că trebuie să facem?" Aproape toţi am răspuns că faţă de problema Românilor din Ungaria şi faţă de sentimentul public din Regat, nu vedem putinţa să luăm armele alături de Austro-Germania. Cel mai categoric a fost Costinescu, dar toţi am cerut să cunoşteam lămurit angajamentul ţării faţă de Tripla Alianţă. Brătianu, tot enigmatic pe chestia tratatului, a conchis spunând că el are aceeaşi reacţiune ca şi noi. Ne-am răspândit rămânând să ne mai întrunim şi să mai discutăm chestiunea. Şi într'adevăr, în zilele următoare, am avut neîncetate conferinţe în vila lui Costinescu. N'aş putea preciza câte anume, şi de altminteri n'are importanţă, ceea ce este însemnat e că în aceste convorbiri s'a precizat pentru noi neputinţa de a merge alături de Puterile Centrale şi s'a lămurit în fine chestia tratatului. Este fenomenal dar aşa e: în afară de trei-patru persoane, nimeni nu ştia dacă avem sau nu o alianţă formală cu Germania, Austria şi Italia. Că n'o ştiam eu, intrat de şase luni în guvern, s'ar mai putea explica, că n'o ştiau ceilalţi colegi, care mai fuseseră miniştri, să zicem că s'ar fi putut justifica, că n'o ştia Porumbaru, ministru de Externe, era şi comic şi inadmisibil totodată, dar că n'o ştia nici Costinescu, homo regius din partid, şi că n'o ştia Ferichide, aceasta depăşeşte tot ce-mi puteam şi ce îmi mai pot închipui şi azi. Costinescu ştia ceva printr'o indiscreţie, dar sigur nu era, iar textul nu-l văzuse niciodată. Ferichide ştia cât ştiam şi eu şi ceilalţi, adică nimic. În treacăt fie zis, dânsul era furios că Brătianu nu-i spusese niciodată şi poate că veteranul luptătorilor liberali avea dreptate.

Dar aceasta nu e totul. În rândul conservatorilor se ştia tot aşa de puţin, privitor la tratat, ca şi în rândurile noastre. Filipescu n'avea cunoştinţă de el şi nu-l citise. Take Ionescu aflase târziu de tot de existenţa lui, Regele îi arătase anume pasagii, textul complet îi era însă necunoscut. Marghiloman, ca şef de partid, nu fusese nici el pus în curent. Ceilalţi nu ştiam nimic, sau cel mult aveam bănueli rezultând din aluzii sau din jumătăţi de indiscreţii. Singuri, Carp şi Maiorescu îl cunoşteau cu de amănuntul. Scriind aceste rânduri am şi azi impresia că povestesc un basm. Cum era cu putinţă ca o ţară să fi fost treizeci de ani legată de o anumită constelaţiune politică, să-şi fi conformat toate gestiunile şi toate faptele intereselor acelei constelaţiuni şi că oamenii ei din guvern, executorii ace-

lei politici, să nu fi cunoscut politica pe care erau chemaţi s'o slujească, să fi jucat rolul inconştient al unor marionete trase de sfori nebănuite de ei?

Nu mă pot împăca cu această parodie politică înjositoare pentru demnitatea oamenilor noştri de guvern şi, adaog, incompatibilă cu interesele reale ale ţării. Alianţele adevărate sunt cele care au pătruns în conştiinţa publică, acelea al căror reciproc folos apare limpede în ochii tuturor interesaţilor. Alianţele secrete, întemeiate numai pe combinaţii de cancelarii, pe simpatii de monarhi, sau pe angajamente de oameni politici, sunt alianţe izbite de caducitate. Degeaba le-a pecetluit şi reînnoit Regele Carol cu atâta trudă, degeaba le-a ferit de atâtea indiscreţii, degeaba le-a ascuns atât de bine în lăzile lui particulare de fier din Palatul de la Bucureşti. Dacă nu s'a îngrijit ca nevoia lor să izbească orice minte şi ca dreptatea lor să înflăcăreze orice inimă românească, fatal trebuia ca la scadenţă să se întâmple ceea ce s'a întâmplat, să fie inaplicabile pentru conducătorii ţării şi hulite de opinia publică vădit nesolidarizată cu ele.

Nu vreau prin aceasta să neg utilitatea alianţei noastre cu Puterile Centrale, sau să spun că în perioada ce desparte războiul independenţei dela 1877 de războiul mondial, România ar fi trebuit să urmeze o altă politică externă decât aceea pe care a urmat-o. Departe de mine acest gând. Bătrânul Brătianu a încheiat întâi această alianţă sub imperiul unei necesităţi vitale pentru ţară. În vreme ce Ruşii, nemulţumiţi de rezultatul Congresului de la Berlin căutau prin intrigi şi combinaţiuni diplomatice să reconstituie opera lor de la San Stefano, România nu putea nici să se arunce în braţele Ţarului, nici să rămână izolată. Era pentru ei o chestiune de viaţă şi de moarte să se reazeme pe un grup de forţe europene în măsură să contrabalanseze pericolele intenţiunilor balcanice ale diplomaţiei ruseşti, iar Tripla Alianţă era singurul grup pe care ne puteam rezema. Înainte de a întări elementul românesc subjugat, trebuia salvată existenţa României neatârnate. Ion Brătianu a făcut deci un mare serviciu ţării alipindu-se de Tripla Alianţă, căci dacă n'ar fi făcut-o, viitorul ţării ar fi putut fi serios periclitat. Cine nu vrea să-i recunoască acest merit, sau vorbeşte cu patimă, nu-şi dă seama nici azi de situaţia noastră cu Rusia panslavistă a lui Alexandru III la spate şi cu o Bulgarie pe care diplomaţia moscovită se străduia s'o transforme într'o provincie rusească în faţă.

De asemenea, cred că nu se poate aduce o învinuire lui Ion Brătianu din faptul că a dat la 1883 alianţei noastre caracterul unei alianţe secrete. Situaţia tânărului Regat era încă prea plăpândă şi însuşi echilibrul continental prea puţin consolidat ca să ne permitem noi atunci luxul unei alianţe publice. Ar fi avut înfăţişarea unei provocări faţă de Rusia ce s'ar fi întors imediat împotriva noastră.

Mai mult, nu contest nici mai încoace utilitatea alianţei. Cât timp Rusia era însufleţită de spiritul ei de atunci şi cât timp echilibrul european se prezenta cum se prezenta înainte de 1914, existenţa ţării era mai apărată

tot alături de Tripla Alianță și interesele ei, sub rezerva firească a evenimentelor, garanțiile în privința desvoltării Românilor din Ardeal, mai bine asigurate. Mă îndoiesc dacă, în situația de acum a Regatului României, secretul alianței mai era o necesitate imperioasă. Înțeleg să nu se fi fost pus în cunoștință toți politicienii, unii adesea puțin interesați, care s'au perindat pe băncile ministeriale ale Vechiului Regat, dar socot inadmisibil ca toți fruntașii vieții noastre publice și toți miniștrii afacerilor externe să nu fi cunoscut obligațiunile externe ale țării. Mi se va zice: tocmai fiindcă tratatul era secret, și trebuia să rămână secret nu se putea ca Regele Carol să pună în curent atâția oameni. Indiscrețiile ar fi fost inevitabile. Nu contest că discrețiunea nu e o însușire a poporului român. Pe vremuri, Banffy ne caracterizase destul de bine când spusese unui ministru român: „De Români nu mă tem când se sfătuiesc, a doua zi aflu tot fără să fiu silit să cumpăr pe nimeni". Da, suntem puțin discreți, dar interesele naționale ca cele pe care le reprezintă existența unui tratat, puteau fi păstrate de toți fruntașii statului, cum au păstrat dânșii și alte secrete mai puțin însemnate, când și-au luat obligațiunea să le păstreze. Încolo, tratatul fiind pe termen redus, la fiecare cinci ani îl reînnoia și, cu acest prilej, își asigura semnătura primului ministru în funcțiune.

Alta era concepția Regelui Carol. Fie din cauză că avea prea mult dispreț față de sfetnicii săi, fie dintr'un exces de timiditate, fiindcă era timid, fie dintr'o tendință de monopolizare a politicii externe, fiindcă și pe aceasta o avea, fie pentru toate aceste trei cauze împreunate, el nu a desvăluit secretul tratatului decât șefilor de partide și primilor miniștri și încă nu tuturor primilor miniștri. Șefilor formațiunilor ministeriale cu caracter trecător ca Aurelian și Theodor Rosetti nu le-a spus nimic.

Încă o dată acesta nu putea fi un regim sănătos de politică externă și la sfârșitul vieții lui evenimentele trebuiau să se însărcineze a i-o dovedi bătrânului suveran până la cruzime.

Într'adevăr, de când evenimentele se precipitaseră și în tot timpul când noi, guvernul, ne consfătuiam la Costinescu, Brătianu se lupta cu Regele. Pe temeiul tratatului și politicii pe care o urmărise fără știrea țării o viață întreagă, el se credea moralmente obligat să intre în acțiune alături de Puterile Centrale și, trebuie să adaog, spre cinstea lui, fiindcă avea adânca convingere că așa o cer și interesele superioare ale țării. Primul său ministru i-a arătat însă că după felul cum Austro-Germania se purtase față de noi în ultima vreme și, mai cu seamă, după înfățișarea pe care o luase chestia Românilor din Ungaria, era o imposibilitate morală pentru noi să executăm acest tratat. Pe de altă parte, Brătianu susținea că nici interesele țării nu cereau să intrăm într'un război care se dezlănțuiește pentru a strivi o mică putere ca Serbia. Făcându-ne complicii unor asemenea concepții diplomatice, vom contribui la crearea precedentelor ce mâine ni se vor aplica nouă, fie de unii, fie de alții. Și, în fine,

Brătianu găsea din punct de vedere practic imprudent să ne svârlim într'un conflict al cărui rezultat nu-i apărea de loc aşa de sigur ca Regelui Carol. De altfel, situaţia lui era bine lămurită: nu declarase el Regelui încă dinainte de a lua puterea, din Decembrie, că nu se va putea aplica tratatul reînnoit aşa precum Maiorescu îl reînnoise? Regele nu era deci îndrituit să se mire, se întâmpla ceea ce i se spusese. Totuşi el nu se putea împăca cu această idee, şi la urma urmei era şi firesc să fie aşa. O viaţă întreagă, Regele Carol muncise la elaborarea acestei alianţe, convinsese rând pe rând cu truda şi cu caracteristica lui tenacitate pe toţi oamenii noştri politici de necesitatea ei, obţinuse ani de-alungul adeziunea lor, fiindcă, deşi nu cunoşteau existenţa unui tratat, toţi aprobau îndrumarea noastră externă alături de politica triplicei; şi nopţi întregi mintea lui se frământase ca să găsească mijloacele cele mai potrivite de-a ne adapta cuvintelor unei atare alianţe şi de a extrage dintr'însa maximum de beneficii. Îmbătrânise în jurul ei, a prieteniilor ce comporta, a secretelor ce implica şi a speranţelor ce reprezenta. Şi acum, deodată, la 76 de ani, i se cerea să dea cu piciorul la acest întreg trecut, la toate planurile, la toate amiciţiile, angajamentele, amintirile, credinţele şi nădejdiile. Să fim drepţi, ceream Regelui să îndeplinească ceva peste puterile unui om. Hotărît, popoarele au faţă de suverani brutalităţi de care raporturile între simpli muritori sunt scutite. De aici, conferinţe repetate şi discuţii interminabile. În cele din urmă s'a căzut la o transacţie şi Regele a rugat pe Brătianu să încerce să obţină de la guvernul şi de la partidul său executarea tratatului. Brătianu a declarat încă odată că poate asigura de pe acum că nu va reuşi, dar că, fiindcă i se cere, va încerca cinstit, nelăsând pe nimeni să bănuiască gândul şi hotărîrea sa, având chiar aerul că împărtăşeşte cu totul părerea Regelui. În acelaş timp, Regele va vorbi cu fruntaşii opoziţiei şi va convoca un Consiliu de Coroană cu reprezentanţi autorizaţi ai tuturor partidelor de guvernământ, iar pe urmă se va lua o hotărîre definitivă.

Înţelegerea odată făcută, am plecat la Bucureşti. În tren am întâlnit pe bătrânul Costescu Comăneanu, un vechi liberal, amic al lui Ion Brătianu, membru al parlamentelor care votaseră independenţa şi regatul, care, îmi apăruse întotdeauna drept o fire blajină, credincios convingerilor lui, dar fără de patimă în susţinerea lor, un tip de boier cinstit şi diletant. „Ce aflu" mă apostrofează el "vreţi să ne băgaţi în război alături de Austria şi de Germania? Se vede că aţi înebunit! Ce, voi nu vă daţi seama că ar fi o crimă faţă de neamul acesta şi că ţara nu vă va urma? Dar eu, ca decanul partidului, eu cel dintâiu nu vă voi urma şi voi lupta împotriva voastră cu toate puterile zilelor ce-mi mai rămân de trăit!" Hotărîrea bătrânului, aproape a ultimului supravieţuitor al vremurilor închegării statului, m'au impresionat adânc şi, fără să vreau, la amintirea lor resimt un fel de mândrie că în casa acestui om, căruia de altfel partidul nu i-a răs-

plătit prin nici o demnitate neclintitul devotament, mi-a fost dat să asist la prima mea consfătuire politică şi să fiu sărbătorit în ziua primei mele intrări în minister.

Brătianu mă însărcinase să vorbesc cât mai mult în sensul înţelegerii stabilite cu Regele şi să-i comunic rezultatul. Trei, patru zile cât am stat la Bucureşti n'am auzit decât cuvintele lui Costescu Comăneanu. Am ascultat glasuri din diverse părţi ca să-mi pot da puţin seama de simţământul diferitelor cercuri şi straturi sociale. Păstrez amintirea câtorva ezitări şi a multor nedumeriri, nu-mi reamintesc însă de nici o voce care să se fi ridicat cu hotărîre în favoarea unei acţiuni alături de Tripla Alianţă.

Când i-am raportat lui Brătianu rezultatele micii mele anchete, mi-a spus că ele erau identice cu rezultatele diferitelor întrevederi pe care el le avusese. Între altele, îl chemase pe Iorga şi avusese cu dânsul o lungă consfătuire. Am intrat în biroul lui imediat după Iorga şi mi-a repetat toată conversaţia. Iorga îi spusese că este o imposibilitate morală să mergem alături de Austria, oricare ar fi consecinţele şi l-a asigurat că dacă va urma o asemenea politică îi va da sprijinul său. Brătianu era mulţumit. Mai târziu, Iorga s'a întemeiat pe această conversaţie ca să dovedească că la izbucnirea războiului mondial prima părere a lui Brătianu a fost că trebuie să intrăm imediat în acţiune alături de Puterile Centrale. N'a fost singura dată în decursul marii crize pentru unitatea noastră naţională în care Iorga şi-a închipuit că realitatea lucrurilor era aşa cum, din diferite consideraţiuni, a trebuit să i-o înfăţişăm şi, în orice caz, din exemplul de mai sus se poate vedea cât preţ vor putea să pună generaţiunile viitoare pe destăinuirile istoricului nostru, dacă toate informaţiunile şi toate impresiile lui au atâta valoare cât are convingerea sa că Brătianu cerea aplicarea tratatului.

Totodată, s'au făcut pregătirile cuvenite în vederea convocării Consiliului de Coroană. Regele, şi cu drept cuvânt, nu voia să cheme decât pe reprezentanţii partidelor de guvernământ şi pe foştii lui Primi Miniştri. Cei mai mulţi însă lipseau. Maiorescu, autorul ultimei prelungiri a tratatului, era în Germania, la Heidelberg, reţinut de starea gravă a sănătăţii soţiei sale şi nu putea veni. Take Ionescu era la Londra. I s'a telegrafiat îndată. Şi-a anunţat sosirea, dar din cauza întreruperii circulaţiunii provocată de diferitele mobilizări, nu se ştia nici dacă, nici când va putea veni. Nicu Filipescu era la băi în Germania, ajunsese până la Berlin unde era blocat însă de mobilizarea germană. Zilnic, apărea tot mai probabil că nu putea reveni aşa de curând, iar noi trebuia să ne rostim fără întârziere. Carp era la Ţibăneşti, Marghiloman, şeful oficial al partidului conservator, la Bucureşti. Încolo, numai personalităţi de a doua mână se aflau în ţară. Ne venea greu să fim siliţi a lua hotărîri atât de grave cu factori secundari din diferite partide. Lucrurile însă nu se mai puteau amâna.

Consiliul a fost deci convocat pe ziua de 21 Iulie, ora 5, la Castelul

Peleş. Au fost chemaţi foştii Primi Miniştri aflători în ţară, adică Theodor Rosetti şi Carp, şefii partidelor de guvernământ în opoziţie, adică Marghiloman, ca şef al partidului conservator, şi Take Ionescu, ca şef al partidului conservator democrat, şi s'a convenit că fiecare din ei vor fi întovărăşiţi de câte doi fruntaşi din partidele lor, Miniştrii şi Preşedinţii Corpurilor legiuitoare. Missir fiind în Franţa, Senatul a rămas nereprezentat. Ferichidi, preşedintele Camerei, a venit singur.

Ne-am întors la Sinaia hotărîţi pe deplin, oricare ar fi consecinţele, să susţinem în Consiliul de Coroană neutralitatea. Brătianu a arătat Regelui că ceea ce prevăzuse s'a întâmplat şi anume că nimeni nu voieşte să-l urmeze într'un război alături de Austria - Germania. Ne-am pus în mişcare, ca să vedem dacă putem să ne asigurăm cuvenita majoritate, în jurul acestei soluţiuni. De părerea lui Carp nu ne interesam. Ştiam dinainte că nu va putea fi decât partizanul intrării imediate în acţiune alături de Puterile Centrale şi cunoscându-i intransigenţa, ştiam că nu trebuie să ne facem iluzii că-i vom putea schimba convingerile. Era însă de deosebită însemnătate să cunoaştem punctul de vedere al lui Marghiloman, căci ne parvenise ştirea că ar fi pentru aplicarea tratatului. Brătianu s'a dus imediat la Iancu Lahovary, care se afla la Sinaia, spre a vedea cum stau lucrurile în lagărul conservator. Lahovary era de acord cu noi, nu cunoştea încă bine punctul de vedere al lui Marghiloman, dar ne-a făgăduit că va stărui din toate puterile în vederea neutralităţii.

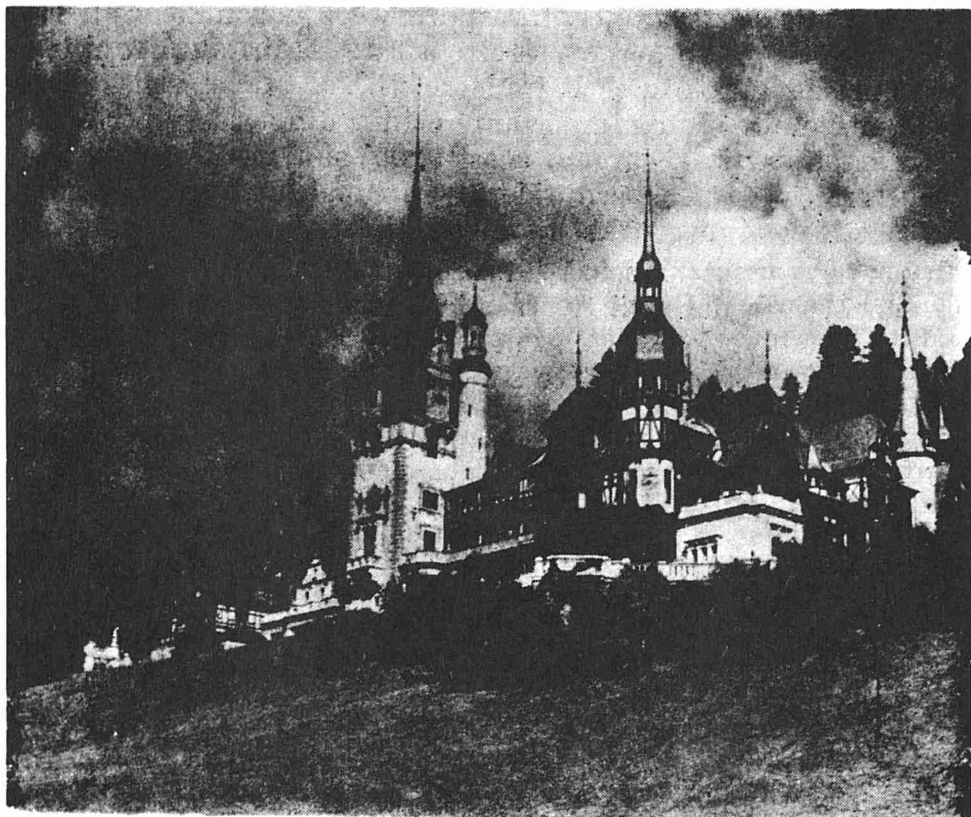
În toată această perioadă, Costinescu a desfăşurat o acţiune foarte intensă, a conferit cu miniştrii străini, cu toţi adversarii politici pe care îi putea găsi prin Sinaia, atitudinea lui fiind cu atât mai remarcabilă, cu cât el fusese întotdeauna un fel de om al Regelui. Prin intervenţia Palatului încercase să ajungă la şefia partidului liberal şi cu ajutorul lui căutase în urmă Regele Carol să contrabalanseze influienţa lui Brătianu, când aceasta i se păruse prea puternică. Materialmente, avusese şi avea legături strânse cu Germanii, confruntări cu Diskonto Gesellschaft, Banca Generală figurând în consiliile de administraţie ale mai multor întreprinderi ale capitaliştilor germani; în plus, era amicul intim al lui Seculici, directorul Societăţii de asigurare Dacia, confidentul şi marele sfetnic ocult al Regelui Carol. Până atunci, dăduse în viaţa publică impresia că este mai mult un om care nu vrea să iasă din cuvântul Regelui. Cu toate acestea, din primul moment, el s'a rostit împotriva oricărei acţiuni alături de Puterile Centrale cu o energie care a surprins pe toţi — pe Regele Carol mai mult decât pe oricine — şi cu o rectilinitate care îi face cinste. "Ţin la Regele Carol fiindcă e un rege înţelept şi l-am urmat adesea când mi se părea că merge pe calea cea bună, dar azi, când soarta ţării mele e în joc şi când conştiinţa mea îmi spune că el se înşeală, lupt împotriva lui, voi lupta pe faţă şi din toate puterile mele." Acestea i-au fost cuvintele. Ele constituie o frumoasă pagină din lunga şi rodnica sa carieră politică.

În sfârşit, în ajunul Consiliului, a sosit şi Take Ionescu după o călătorie plină de peripeţii. Primele persoane care l-au întâlnit au fost impresionate de adânca sa descurajare. "Suntem o generaţie nenorocită, războiul este un cataclism îngrozitor, civilizaţia modernă piere. Ce vom deveni noi în această vâltoare, nu ştim." Take Ionescu a explicat în urmă că depresiunea lui provenea din faptul că acum câţiva ani, când Regele îi citise fragmente din tratat, i se păruse că acesta nu era decât un tratat defensiv, dar că nu-şi mai putea aduce aminte bine textul, aşa încât de la Londra şi până la Bucureşti a fost mereu chinuit de nedumerire şi nu s'a liniştit decât atunci când, ajuns la Sinaia, i s'a ridicat piatra aceasta de pe suflet când i s'a confirmat că tratatul nu ne obligă să participăm la război în caz de ofensivă luată de aliaţii noştri. Nu mă îndoiesc de sinceritatea acestei declaraţiuni, dar cine cunoaşte şi a lucrat cu Take Ionescu nu poate să nu atribuie starea lui de spirit de atunci impresionabilităţii lui extreme, care îl împingea la crize de entuziasm şi de descurajare deopotrivă de exagerate. Noi eram oricum mulţumiţi de aceste veşti, căci ne temeam să nu fi venit de la Londra cu cine ştie ce lozincă şi cu cine ştie ce pretenţii. Dacă nu ne aducea decât descurajarea lui, se putea ajunge la o înţelegere cu el. I-a fost îndată trimis ca emisar Alex. Constantinescu, amicul său personal şi veşnicul nostru plenipotenţiar pe lângă dânsul. S'a întors cu impresia că e tot foarte abătut, dar că primeşte soluţia neutralităţii şi că se angajază a o impune şi partizanilor lui. Nu ne trebuia mai mult. Îl chemase şi Regele ca să exercite o presiune asupra lui, dar nu a reuşit. Take Ionescu a reprodus această conversaţie în urmă, adăugând că a fost categoric, ceea ce era necesar, dar a fost şi crud, ceea ce faţă de un bătrân de 76 de ani era cel puţin inutil. Marghiloman, singur, mai şovăia. Discuţii, conciliabule toată seara şi toată dimineaţa. Regelui, care stăruia de el, îi dădea răspunsuri cu două înţelesuri, dar în cele din urmă s'a raliat şi el de partea neutralităţii. Bătrânul monarh, deşi simţea că terenul se surpă sub picioarele lui, tot mai spera că va convinge oamenii politici, pe care de atâtea ori îi convinsese şi atâta vreme îi stăpânise cu o indiscutabilă atotputernicie. Majoritatea în favoarea soluţiei susţinute de noi era deci asigurată. Nu mai era de temut în Consiliul de Coroană decât surprinderi datorate eternei mobilităţi a firii omeneşti sau ascendentului personal al bătrânului suveran.

În fine, un punct mai rămânea nelămurit; ce face Italia? Era de cea mai mare însemnătate pentru noi ca şi Italia să rămână neutră. Prin acesta dispăreau şi scrupulele pe care unii dintre noi le-ar fi putut avea şi anume că, proclamând neutralitatea României, vom apărea în ochii lumii ca un stat care şi-a călcat cuvântul. Chiar cei hotărîţi să susţie neutralitatea în Consiliul de Coroană s'ar fi simţit mai la largul lor şi ar fi făcut mai din inimă gestul ce li se cerea, dacă ar fi avut siguranţa că Italia nu ia armele alături de Austro - Germania. Baronul Fasciotti, ministrul italian, ne

asigura că la Roma domneşte aceeaşi stare de spirit ca şi la Bucureşti şi că pentru Italia este o imposibilitate morală să lupte alături de Austria. Telegramele erau însă contradictorii. Atitudinea Italiei rămânea deci un punct de întrebare.

În aceste condiţiuni şi în această stare de spirit am urcat la 21 Iulie 1914 drumul spre Consiliul de Coroană de la Castelul Peleş.

Castelul Peleş

CAPITOLUL CINCI

CONSILIUL DE COROANĂ DE LA SINAIA

Având în vedere însemnătatea acestui consiliu în viaţa neamului românesc, voi căuta să redau în rândurile de mai jos o imagine cât mai credincioasă a scenei istorice la care mi-a fost dat să fiu martor.

Consiliul s'a ţinut la Castelul Peleş în sala de muzică, la ora 5 după prânz. În mijlocul sălii se aşezase o masă mare acoperită cu tradiţionalul postav verde. Masa era mai mult pătrată decât dreptunghiulară, iar în mijlocul ei stăteau suprapuse, legate în piele verde şi în marochin roşu, tratatele, vestitele şi misterioasele tratate. Regele Carol şi-a făcut intrarea întovărăşit de moştenitorul său, Principele Ferdinand. Ne făcu semn să luăm loc. Principele Ferdinand se aşeză în faţa lui. Regele, totdeauna preocupat de chestiunile de protocol, invită pe Theodor Rosetti, ca cel mai vechi dintre preşedinţii lui de consiliu, la dreapta lui, şi pe Petre Carp la stânga lui. La dreapta Principelui, Brătianu, la stânga Marghiloman. Ceilalţi ne-am aşezat unde am nimerit. Cred totuşi util să reproduc aci, după însemnările pe care mi le-am făcut chiar în acea seară, schema mesei care va ajuta la reconstituirea scenei şi va uşura generaţiunilor viitoare evocarea ei.

Iat-o deci:

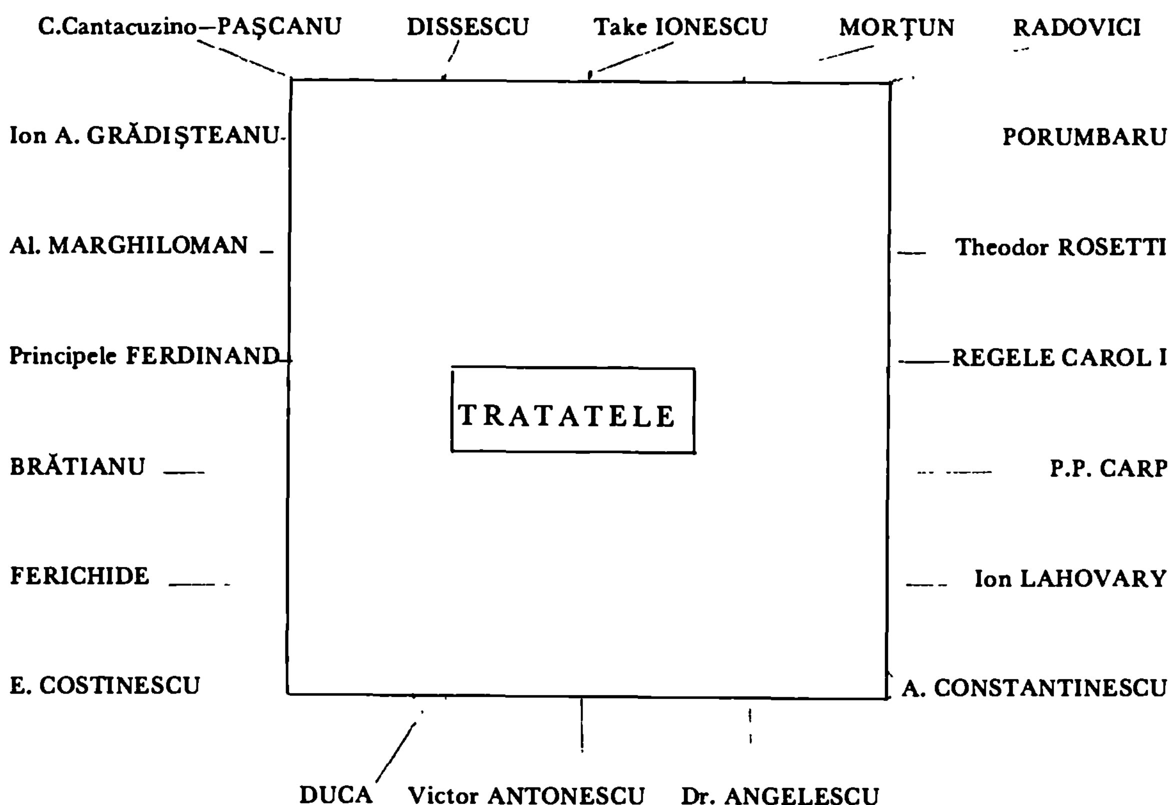
Eram de faţă ca liberali toţi miniştrii: Brătianu, Porumbaru, Costinescu, Morţun, Radovici, Al. Constantinescu, Dr. Angelescu, Victor Antonescu, Duca şi Ferichide, ca Preşedinte al Camerei.

Ca foşti Primi Miniştri, Theodor Rosetti şi P.P.Carp. Ca reprezentanţi ai partidului conservator: A. Marghiloman, Ion Lahovary şi I.Grădişteanu.

Ca reprezentanţi ai partidului conservator democrat: Take Ionescu, C. Cantacuzino-Paşcanu şi Dissescu.

O tăcere mormântală. Aveam senzaţia că o greutate apasă peste noi şi ne înăbuşea. Gravitatea hotărîrilor de luat dădeau momentului o firească emoţiune şi o improductibilă solemnitate. După un schimb de priviri mute, Regele Carol a rupt chinuitoarea tăcere. Era congestionat şi vădit emoţionat, făcea însă neascunse sforţări ca să nu trădeze sbuciumul sufletului său. Ne-a spus în româneşte că, având în vedere însemnătatea chestiunii asupra căreia avem să ne pronunţăm în numele poporului român, ne cere voie să nu rostească, ci să citească părerile lui, pentru a da cugetării toată

INTRAREA INTRAREA REGELUI

FEREASTRĂ

preciziunea. A adăugat că limba franceză fiind limbă internaţională şi limba subtilităţilor diplomatice, a scris în franţuzeşte nota pe care doreşte să ne-o citească şi că, în consecinţă, socoteşte că ar fi nimerit ca şi discuţia să se facă tot în limba franceză.

Dezbaterile Consiliului de Coroană în care România a proclamat la începutul războiului mondial neutralitatea ei au avut aşa dar loc într'o limbă străină. România Veche exista încă în toată splendoarea ei.

Bătrânul suveran desfăcu hârtiile sale şi ne citi cu vocea tremurândă un memoriu destul de scurt care, în rezumat, cuprindea următoarele: Războiul general a izbucnit. Se dă marea luptă prin care pentru o întreagă perioadă istorică se va stabili harta Europei şi soarta popoarelor. Desigur că în acest război vor fi învingători şi învinşi, dar e neîndoielnic că dinainte şi irevocabil meniţi să fie învinşi vor fi neutrii. Aşa stând lucrurile, după o matură chibzuinţă, convingerea lui adâncă este că datoria Românilor e să execute Tratatele care ne leagă de Tripla Alianţă — în acest moment întinse mâna spre el cu gestul preotului care, în fine, destăinuieşte credinciosului tainele altarului. Am aruncat repede împrejurul meu o privire, toţi ochii erau aţintiţi cu o curiozitate amestecată de ciudă spre documentele nepăsătoare. Această alianţă ne-a asigurat în ultimele decenii foloase netăgăduite, a o părăsi azi ar însemna a pierde beneficiile a 30 de ani de muncă şi de roade. Regele Carol a adăugat că România a făcut această politică sub toate partidele, convinsă că numai printr'însa interesele ei pot fi apărate, că schimbându-ne linia de purtare ne-am pune în contradicţie cu toate credinţele şi cu tot trecutul nostru. E şi o chestiune de demnitate pentru noi să ne respectăm iscălitura. Cei doi împăraţi au făcut apel la el şi se socoteşte dator să nu desmintă încrederea ce de atâţia ani au arătat-o în lealitatea lui şi în angajamentele României.

S'a oprit, s'a uitat îndelung la noi. Nici un cuvânt, nici o mişcare. După câteva clipe de ezitare, cu o emoţiune sporită, a dat cuvântul primului său ministru. Brătianu a exprimat însă dorinţa să vorbească cel din urmă. S'a convenit ca să-şi spună dintâiu cuvântul reprezentanţii opoziţiei. Regele s'a adresat lui Theodor Rosetti. Pe un ton sfătos şi melancolic, bătrânul cumnat al lui Vodă Cuza îşi dădu răspunsul. "Suntem o ţară mică, un biet popor ieşit abia de ieri, de alaltăieri, din greutăţi şi din robie. Nu cred că stă în putinţa noastră să facem politică mare. Acum cei mari s'au încăierat, noi nu avem ce căuta în luptele lor. Să stăm deci liniştiţi la o parte, să ne vedem de nevoile şi de necazurile noastre şi să ne căznim să păstrăm ceea ce cu atâta trudă am agonisit." Bineînţeles, tratatele trebuiesc respectate, dar el nu crede că tratatele noastre ne obligă formal şi, prin urmare, decât să ne avântăm într'un război contra simţământului public, mai bine să rămânem neutri. Incontestabil, motivarea era lipsită de mândrie. Prin felul cum a fost debitată am avut însă impresia că Theodor Rosetti, de altminteri un bun patriot şi un suflet cinstit, fusese mai

mult preocupat în formularea părerilor lui de grija de a atenua lovitura pe care cel dintâi era chemat s'o dea iluziilor bătrânului suveran, decât de ideea de a reda adevăratele sentimente ale unei naturi nelipsite de oarecare nobleţe.

În orice caz, cuvintele lui au impresionat puternic pe Rege. El nu se aştepta ca şi Theodor Rosetti, unul din intimii lui Carp şi ai lui Maiorescu, să-l părăsească la sfârşitul vieţii lui. Vizibil, gestul celui mai vechi din preşedinţii de Consiliu l-a durut.

Carp fu chemat să-şi exprime punctul său de vedere. Pe cât fusese Theodor Rosetti de blajin în formă şi în fond, pe atât a fost Carp de categoric, de mândru, tăios, sigur de el şi de părerile lui, mai lapidar ca oricând, de o elocinţă a cărei amintire voi păstra-o întotdeauna vie. Nu era un răspuns la o chinuitoare întrebare, era o fanfară de triumf. Argumentele lui erau cele pe care cu toţi le prevedeam. "Nu putem rămâne neutri nici din punct de vedere moral, nici din punct de vedere material. Din punct de vedere moral, fiindcă avem vechi angajamente externe şi trebuie să le respectăm, dacă vrem să ne mai putem enumera printre statele civilizate. Din punct de vedere material, fiindcă chiar dacă vrem să stăm neutri nu vom putea să stăm, vom fi invadaţi, fatal, fie de unii, fie de alţii. De altfel, de ce să ne mai gândim şi să ne mai sfătuim. Victoria Triplicei este sigură, indiscutabilă şi D-Voastră vă întrebaţi dacă trebuie să mergem cu învingătorii sau cu învinşii."

Aci, Carp făcu o scurtă pauză şi ridică deodată nivelul discuţiei. "La urma urmei, trebuie să ne dăm seama ce este acest război?" Şi cu un brio neîntrecut, desvoltă vechea lui temă, lupta între germanism şi slavism. „Dacă este aşa, care e interesul statului român, să triumfe slavismul, sau să triumfe germanismul? Evident, germanismul. Izbânda slavismului ar fi moartea noastră." În asemenea condiţiuni, continuă el desfăşurând cu o logică de fier toate concluziile premiselor sale, ce cer interesele României? Ele nu cer numai să privim la o luptă de care depinde viitorul nostru, ele cer să ajutăm din toate puterile noastre triumful germanismului, care este şi triumful nostru. "De aceea, fără nici-o clipă de ezitare, cer să mergem cu Tripla Alianţă şi să declarăm imediat război Rusiei. Mi se vorbeşte de opinia publică. Nu mă preocupă! Datoria omului de stat e să conducă el opinia publică, nu să se lase târât de ea. Opinia publică se poate înşela, omul de stat clarvăzător trebuie să-şi urmeze calea; opinia publică îi va fi în urmă recunoscătoare că nu s'a luat după rătăcirile ei." Când a isprăvit, mărturisesc că am avut un moment de emoţie. Nu cumva această strălucită pledoarie va fi avut darul să clatine hotărîrile de dată recentă a unora din foştii lui tovarăşi de idei şi de lupte?

Marghiloman se însărcină să spulbere repede toate temerile mele. El declară dintr'un început că statele trebuie să-şi respecte iscălitura şi, prin urmare, dacă textul tratatului ne obligă să luăm armele, să ne supunem

prescripţiunilor lui. Dar, după câte ştim, tratatul nu ne obligă. "Aş ruga pe Majestatea Voastră să-mi dea textul". Regele citi el însuşi pasagiul în discuţie. Din formularea lui reieşea limpede că nu eram obligaţi să intervenim decât în cazul în care aliaţii noştrii ar fi fost ei atacaţi. Pentru mai multă claritate, Brătianu ceru să se citească articolul în chestiune şi în ultimul text, în acela al tratatului reînnoit la 1913 de Maiorescu. Regele citi şi acest articol: era identic cu cel din tratatele anterioare.

"Dacă este aşa," conchise Marghiloman, "întrucât aliaţii noştri nu au fost atacaţi, ci dimpotrivă ei au atacat cei dintâi, nu consider că este casus foederis. Majestatea Voastră nu este legată. Juridiceşte, nimeni nu este în drept să ne facă vreo imputare. Nu trebuie să nesocotim faptul că opinia publică este împotriva unui război alături de Tripla Alianţă. Dacă am face un atare război azi, am jigni adânc sentimentul naţional. Ţara e conştientă că dacă am admite ceea ce se face azi împotriva Sârbilor, mâine s'ar putea face împotriva noastră. Cu teoria pe care Austria o susţine împotriva mişcărilor naţionale sârbeşti, Ungaria poate foarte bine mâine să ne impună şi nouă dizolvarea Ligii Culturale. Independenţa statelor mici devine o simplă iluzie. De aceea, este mai prudent să rămânem neutri şi să mai aşteptăm, cu atât mai mult cu cât Italia nu s'a rostit încă. Dacă Italia ar interpreta că nu e casus foederis, cine ar putea pricepe că noi am interpretat altfel stipulaţiunile tratatului? Ţara, în orice caz, n'ar înţelege-o niciodată."

Marghiloman a fost întotdeauna elegant în formă şi foarte solemn în gesturile lui. Vorbea cu autoritate şi, fără îndoială că declaraţiunea lui a fost una din cele mai bune şi mai frumos exprimate.

După dânsul a cerut să vorbească Ion Lahovary. Ultimul şi cel mai puţin strălucit din trinitatea fraţilor Lahovary a fost foarte categoric, ca şi Marghiloman. "Sire, sunt pentru neutralitate, opinia publică a ţării e hotărît împotriva intrării în acţiune alături de Austro-Ungaria". Pe urmă a alunecat însă în motivări şi în digresiuni care slăbiră tot efectul declaraţiunii sale. Austria a provocat acest război pentru a distruge echilibrul Balcanic, creat prin pacea de la Bucureşti —parcă de această pace ar fi fost vorba şi la dispoziţiunile ei s'ar fi gândit cei ce au provocat conflagraţiunea generală. Noi, care suntem autorii păcii de la Bucureşti, nu putem să ne facem complicii unei asemenea opere şi de dragul ei să omorâm mii şi mii de fii ai acestei ţări. Scopul Austro—Ungariei este să întărească Bulgaria în paguba noastră. Ajutând-o să-şi atingă ţelul, ne-am pregăti un viitor înspăimântător. "Gândiţi-vă ce ar fi soarta noastră între o Ungarie atotputernică, persecutând şi mai rău elementul românesc la Nord, o Serbie duşmănoasă fiindcă am ajutat la sfâşierea ei, o Bulgarie întărită de Austria la Sud şi o Rusie cu o sută cincizeci de milioane de slavi la Răsărit, căutând să ne ia Basarabia, pe care Triplicea ne-o oferă azi ca să mergem alături de ea — gândiţi-vă", exclamă el, "ce ar mai fi

soarta acestei nefericite ţări! Aşa fiind, o singură soluţie ne stă la îndemână: neutralitatea şi aceasta cu atât mai mult cu cât soarta războiului nu ni se pare de loc aşa de sigură. Aduceţi-vă aminte de războiul austro-prusian de la 1866, de războiul franco-german din 1870, de războiul ruso-japonez şi chiar de ultimul război balcanic, şi veţi vedea că regulat ele s'au terminat altfel decât se crezuse în genere. Să nu ne mirăm deci dacă şi prevederile de acum în favoarea Germaniei nu se vor împlini, neutralitatea Italiei în orice caz ar reduce simţitor de la început sorţii de izbândă ai Puterilor Centrale."

Carp, care urmărise argumentarea lui Iancu Lahovary cu o crescândă enervare, izbucni: "Asta e imposibil! Vă declar eu că Italia intră în război imediat!" Mai mulţi dintre noi am afirmat că ultimele ştiri arată contrariul dar, cu încăpăţânarea lui caracteristică şi cu aerul său de infailibilitate, Carp continua să afirme neîncetat că Italia va executa tratatul. În cele din urmă, Regele Carol puse capăt incidentului şi din ce în ce mai îngrozit de întorsătura luată de discuţiune, dădu cuvântul lui Ionaş Grădişteanu, care se declară de perfect acord cu Marghiloman şi cu Iancu Lahovary. Vorbele lui Grădişteanu au purtat pecetea acelui sincer naţionalism care a însufleţit toată cariera politică a acestui spirit, de altfel mediocru şi profund reacţionar.

"Participarea noastră la o acţiune alături de Tripla Alianţă este imposibilă nu numai fiindcă jigneşte sentimentul public, dar şi fiindcă răspunde unei idei politice. Dacă ar fi o simplă chestiune de sentimentalism, omul de stat ar mai fi la urma urmei autorizat să nu ţie seamă de ea, dar întrucât este şi o chestiune de raţiune politică, nu ne este iertat să ne sustragem de la cerinţa ei. Într'adevăr, acest război apare ca un război unguresc. Victoria Triplicei va însemna atotputernicia Ungariei şi a Bulgariei, deci elementul românesc va fi şi mai tare oprimat decât este astăzi. Nu putem da sprijinul nostru izbândei unei atari politici. Toate interesele neamului nostru ne dictează imperioasa datorie de a nu executa un tratat, care de altfel după litera lui nici nu ne leagă. Să rămânem neutri, acesta e răspunsul meu la întrebarea pe care Majestatea Sa ne-a adresat-o."

Reprezentanţii partidului conservator dându-şi toţi părerea, veni rândul conservatorilor democraţi. Take Ionescu luă cuvântul şi, în numele lui, şi al amicilor săi a făcut următoarele declaraţiuni:

"În inimă şi în conştiinţă susţin, Sire, că nu este casus foederis. Lucrul rezultă clar şi din spiritul, şi din textul tratatului. Dar însuşi guvernul Austro—Ungar nu consideră că este casus foederis. În alt fel nu ne-am putea explica cum asociatul nostru (parte contractantă) a procedat la declaraţia de război fără a ne comunica şi nouă intenţiile sale, fără a ne întreba şi pe noi asupra intenţiilor noastre. De ar fi casus foederis, guvernul Austro-Ungar prin procedarea, prin atitudinea sa, l-a şi înlăturat.

Întrucât mă priveşte pe mine, nu mă sfiesc să spun că dacă aş avea câtuşi de puţin credinţa că suntem cu adevărat angajaţi, v'aş cere, oricare

ar fi consecinţele, să ne ţinem de cuvânt. Altminteri, n'am merita să existăm ca stat. Onoarea ţării este mai presus de toate. Dar, încă odată, nu suntem angajaţi. Ne putem deci rosti în deplină libertate, aşa precum interesele ţării o cer.

De pacea de la Bucureşti nu mă ocup, întrucât consider că tratatul de la Bucureşti este virtual desfiinţat. Nu mai stă în puterea noastră nici să-l apărăm, nici să-l nimicim, el se pierde în vârtejul întregei chestiuni europene. De altminteri, nu aceasta este problema care se pune prin izbucnirea războiului mondial, ci, precum bine a spus-o Carp, lupta cea mare dintre slavism şi germanism.

De sentimentul public suntem datori să ţinem seamă. Atitudinea pe care Austria a avut-o faţă de noi, mai ales în ultimul timp, ne pune în imposibilitate să luăm armele alături de ea. Dar, bineînţeles că, după ce 30 de ani am trăit în intimă legătură politică cu Austria şi cu Germania, nu putem azi să luptăm cu Rusia: În concluzie, după o lungă şi dureroasă meditare, el nu vede cu putinţă pentru România decât o singură soluţie: neutralitatea armată.

Cuvintele lui Take Ionescu au fost spuse însă fără hotărîre în ton şi fără concisiune în formă. Am avut cu toţi o dezamăgire. Părea obosit şi copleşit de măreţia ceasului pe care îl trăiam. La tribuna parlamentară, chiar în ceasurile grele ale carierei sale politice, cunoscusem un alt Take Ionescu. Vădit nu avea puterea sufletească de a înfrunta marile zguduiri istorice. ceeace de altminteri, în timpul războiului, a dovedit-o de atâtea ori în dauna influienţei sale politice şi a prestigiului său personal.

Nici Dissescu, nici Cantacuzino–Paşcanu, nemaicerând cuvântul, veni rândul lui Brătianu. Emoţionat, sau mai exact adânc frământat, Brătianu a expus punctul de vedere al întregului guvern: Noi cerem ca România să rămână neutră. Tratatul precum s'a arătat nu ne obligă, dar, chiar dacă ne-ar obliga, România nu poate admite ca aliaţii ei să dispună de soarta ei fără ca măcar să-şi dea oboseala de a o vesti. Austria şi Germania au pregătit războiul şi l-au declarat. Nu ne-au făcut cinstea să ne comunice măcar intenţiile lor. După ce războiul a fost fapt îndeplinit, ne-au cerut să luăm armele alături de ele. Un stat ca al nostru, care în alianţă a intrat ca stat suveran şi pe picior de egalitate, nu poate fi tratat în aşa chip. Acesta n'a fost gândul nici al celor ce acum 30 de ani au legat soarta noastră externă de Tripla Alianţă şi nici nu poate fi gândul celor răspunzători azi de destinele regatului.

Pe de altă parte, România nu ar putea admite să ia armele într'un război a cărui cauză este tocmai nimicirea unei naţiuni mici.

Sentimentul public este aproape în unanimitate împotriva războiului. Chestia Românilor din Ardeal domină întreaga situaţie, ea a fost pururea punctul negru al Alianţei. În ultima vreme , Austro Ungaria a făcut totul ca să înăsprească până într'atâta lucrurile, încât să rupă legătura sufle-

tească a Alianței. Soarta Românilor de peste munți, idealul național al românismului, sunt chestiuni pe care nici un guvern român nu le poate nesocoti. Dacă în lucrurile mici se poate trece peste sentimentul public, în ceasurile mari ale vieții naționale oamenii de stat trebuie să ție seamă de voința poporului. Nu se poate face un război în vremurile de azi când acest război nu este aprobat de conștiința națională. Să rămânem deci neutri. E probabil că și Italia va avea aceeași atitudine. Să așteptăm desfășurarea evenimentelor. Războiul va fi probabil lung și vom mai avea prilejul să ne mai spunem cuvântul.

Vorbea greoi și oarecum alene, cum i se întâmpla adesea la începutul unei discuțiuni, ca o puternică mașină care cu greu pornește. Era foarte categoric în fond, dar vădit preocupat în formă să menajeze pe bătrânul suveran din ce în ce mai abătut. Principele Ferdinand nu spunea un cuvânt, înregistra însă cu atenție toate vorbele sfetnicilor unchiului său. Va fi avut el presimțirea că soarta îl va chema pe el să culeagă roadele acestei înfrigurate ședințe? E o întrebare pe care adesea mi-am pus-o.

Nici nu sfârșise încă bine Brătianu, când Carp, din ce în ce mai nervos și mai sprinten, ceru din nou cuvântul.

El protestă împotriva necesității, afirmată de Brătianu, de a se ține seama de opinia publică în marile împrejurări ale vieții popoarelor. Protestă cu o vehemență juvenilă, se vedea că toate fibrele organismului său se revoltau împotriva acestui fel democratic de a concepe conducerea națiunilor și deodată deveni agresiv. „Asta este teamă, nu aveți curajul să luați răspunderile ceasului de azi, găsiți mai comod să vă puneți la adăpostul opiniei publice!" Brătianu protestă la rândul lui, și astfel se angajă între bătrânul șef al conservatorismului român și untimul prim ministru al Regelui Carol un dialog care, fără îndoială, a fost punctul culminant al întregii discuțiuni și în care auditoriul a putut avea vie impresia a două personalități puternice ciocnindu-se în cea mai nobilă luptă în care puteau fi chemați niște conducători de popoare să se războiască vreodată.

E imposibil de reprodus acest dialog întretăiat de întreruperi, accentuat de gesturi, intensificat prin tonul vocii. Carp pleda o temă reacționară: omul de stat e totul, poporul e nimic. O pleda cu o fertilitate de argumente, cu o bogăție de formule lapidare, cu o elocință minunată. Nu l-am auzit niciodată așa de elocvent. Dezaprobam tot ce spunea, dar nu-mi puteam stăpâni admirația pentru talentul și vigoarea de atac a acestui moșneag. Și azi păstrez neștearsă amintirea acestei neîntrecute discuțiuni. Ce păcat pentru țară că asemenea însușiri n'au fost puse în slujba curentelor de idei ale vremurilor și, din rătăcire reacționară în rătăcire reacționară, au sfârșit tragic în incoherență și în absurd. Brătianu pleda tema democratică, omul de stat nu poate clădi opere trainice decât dacă știe să fie expresia marilor nevoi și marilor aspirațiuni naționale. Bismarck, citat de Carp, n'a învins pentru că a lucrat după ideile lui personale în afară de

simţământul public, ci a învins cum a învins fiindcă, mai mult decât oricare altul, a reprezentat într'un moment istoric marea năzuinţă naţională, năzuinţa seculară a unităţii germane. Brătianu se menţinea la înălţimea adversarului său.

Pe când dialogul era mai înflăcărat, uşa se deschide şi apare un lacheu cu o telegramă pe o tavă de argint. O remite lui Brătianu, care o deschide grabnic: era ştirea oficială a neutralităţii Italiei. O adevărată lovitură de teatru. Se simţea că după aceasta Regele nu va mai fi în măsură să-şi apere punctul de vedere. Tăcu, cu un gest de resemnare. Noi toţi ne bucuram şi ne uitam la Carp, care cu câteva minute înainte ne afirmase cu atâta siguranţă că Italia nu va rămâne neutră. Fără voie trebuie să fi ghicit în ochii noştrii că îi spuneam : "nu vezi că aceeaş valoare o au toate argumentele D-tale?" Brătianu a rămas însă impasibil. Mi-am adus aminte, privindu-l, o formulă a unui amic, ceeace admira mai mult la Carp este "qu'il porte beau dans l'adversité".

În cele din urmă, Carp repetă accentuând încă argumentele din prima lui cuvântare. "Dacă nu mergem cu Austria, Germania sau va înlesni victoria Rusului, şi vom pierde astfel România, sau, ceea ce e convingerea mea, Germania va birui, şi prin neutralitatea noastră vom pierde toate foloasele acestei victorii, pe care le vor culege în dauna noastră Ungurii şi Bulgarii. Încă odată," încheie el pe un ton patetic "urmaţi calea cea logică a politicii noastre tradiţionale. Nu duceţi ţara aceasta la un dezastru prin pusilianimitatea D-Voastră, sau printr'un sentimentalism fără rost în politică. Eu sunt gata să iau răspunderea situaţiei."

În urmă, Ferichide şi Costinescu au făcut declaraţii scurte, ora era întârziată şi de fapt discuţia părea terminată. Afară soarele apunea încet, un sfârşit de splendidă zi de vară. Contrastul dintre liniştea neîntrecută din afară care se desvăluia priveliştii noastre prin fereastra larg deschisă şi dintre sbuciumul dinăuntru mă izbea neîncetat. Înăuntru, bătrânul Rege asista la dărâmarea operei sale de 30 de ani, fără a avea măcar mângâierea sufletească că împrejurările vor da dreptate celor ce-l obligau să purceadă la această dărâmare; sfetnicii lui hotărau cu legitimă emoţie soarta ţării într'una din cele mai grele şi mai decisive clipe ale vieţii întregului neam. Afară, natura nepăsătoare îşi urma legile eterne întrerupte numai de vuietul Peleşului şi de foşnetul brazilor ce înconjoară castelul.

Ferichide a fost concis după obiceiul lui. Nu putem nesocoti simţământul public. Războiul va fi lung, să ne pregătim armata şi când vom avea o armată mai puternică, cuvântul nostru va fi mai ascultat decât este astăzi. Neutralitatea sau, mai bine zis, expectativă armată.

Costinescu a proclamat pentru argumentele invocate de ceilalţi necesitatea unei stricte neutralităţi. Azi este o imposibilitate să mergem cu Puterile Centrale. Mai târziu, vom vedea. Poate că opinia publică se va

schimba, poate că până atunci vom putea să determinăm chiar noi un alt curent în ţară.

Mai târziu, din aceste cuvinte, i s'a făcut lui Costinescu un capăt de acuzare. S'a încercat să se deducă dintr'însele că, la consiliul de coroană din Sinaia dânsul fusese pentru amânarea intrării în acţiune alături de Puterile Centrale, că nu luase pe faţă poziţie contra imposibilităţii ireductibile a unei asemenea confraternităţi militare. Nici că se poate învinuire mai nedreaptă! Aş înţelege dacă ar fi vorba de altcineva, dar Costinescu, care mai mult poate decât oricine s'a rostit din ceasul dintâiu împotriva executării tratatului şi a luptat ca să pregătească în consiliul de coroană triumful neutralităţii, tocmai pe dânsul să-l acuzi de nehotărîre şi de echivoc? Adevărul e altul. Când Costinescu a luat cuvântul, pentru noi partida era definitiv câştigată. Din atâtea grupări politice şi din atâţia fruntaşi, un singur om rămăsese de partea Regelui Carol şi, ironia soartei tocmai, acela cu care o viaţă întreagă nu se putuse niciodată înţelege – Petre Carp. Situaţia Regelui era penibilă şi, de fapt, părea aşa de abătut fiziceşte şi aşa de distrus moralmente, încât ne cuprinsese un sentiment de adevărată compătimire. Deoarece câştigasem deja ceeace la urma urmei urmărisem –proclamarea neutralităţii– aveam la sfârşitul şedinţei impresia că bătrânul monarh primise destule lovituri, că era timpul să-l cruţăm. Cuvintele lui Costinescu, pe care unii încearcă a le denatura acum, izvorau din această stare de spirit. După ce impusesem Regelui soluţia noastră, era cuviincios, era uman să-i anesteziem măcar durerea. Tot pentru aceleaşi consideraţiuni nimeni nu a vorbit în acest consiliu de o intrare în acţiune alături de Entanta. Chiar dacă unii din noi nutream deja această intenţie, cu toţii socoteam că după 30 de ani de politică externă cu Puterile Centrale, tranzacţia la o intervenţie armată alături de grupul opus de puteri ar fi prea bruscă şi, în orice caz că, deocamdată, era inutil să umplem cupa sărmanului Rege cu toate amărăciunile deodată.

Carp însă socoti că poate profita tocmai de această atmosferă pentru a încerca o ultimă şi supremă sforţare în favoarea tezei sale.

"Sire," spuse el cu voce tare şi răspicat, "ţin atunci să se constate că în ceasul cel mai grav pentru ţară Majestatea Voastră este părăsită de toate partidele şi de toţi sfetnicii ei, la sfârşitul unei lungi domnii închinată propăşirii naţionale."

Brătianu se ridică cu indignare. "O hotărîre isvorîtă din credinţa adâncă că interesele cele mai sacre ale ţării ne-o dictează nu poate fi interpretată ca un act de lipsă de lealitate faţă de suveran!"

Marghiloman a fost şi mai categoric. "Dragă Carp, dă-mi voie să protestez cu toată energia împotriva cuvintelor tale. Nu numai că dând Majestăţii Sale sfaturile pe care i le-am dat nu l-am părăsit, dar avem conştiinţa că am acoperit Coroana. Dacă, aşa cum e azi opinia publică, am lăsa cum-

Fig. 6

va pe Rege să declare războiul, lumea ar zice că acesta nu e războiul ţării, ci războiul Regelui. Or noi, care ţinem la Coroană şi care trebuie s'o ferim de tot ce i-ar putea atinge prestigiul sau zdruncina situaţia nu vrem aceasta." Formula era fericită. Totuşi, Regele crezu potrivit momentul ca să încerce şi el asupra oamenilor săi politici o ultimă presiune. Foarte emoţionat, aproape tremurând, cu un glas stins, el asvârli următoarea frază:

"De altminteri, Domnilor, eu mă consider personal legat faţă de Puterile Centrale, dacă D-Voastră credeţi că fericirea României îi impune să urmeze de azi înainte o altă politică externă, eu sunt gata să mă retrag şi", —arătând cu mâna pe Principele Ferdinand— "de altminteri, Domnilor, succesorul meu e aici, el n'are decât să ....." Principele Ferdinand l-a întrerupt scuturându-se pe scaun cu un gest de vehementă protestare. Regele Carol s'a oprit şi cu ochii lui vioi şi veşnic mişcători a aruncat repede în jurul mesei o privire circulară. Nici unul din noi n'a mişcat, n'am spus nici un cuvânt, n'am schiţat nici un gest. Feţele noastre n'au trădat decât indiferenţă şi cel mult oarecare scepticism. Carol a înţeles că manevra nu a reuşit. A stat o clipă pe gânduri şi pe urmă ca şi cum nu ar fi făcut niciodată o declaraţiune de această gravitate a început să vorbească de altceva.

Iancu Lahovary mai luă încă odată cuvântul ca să repete cu incorigibila lui insistenţă motivele pentru care se cuvenea să rămânem neutrii. În cursul stufoasei şi prolificei sale argumentări, spuse la un moment dat: "Dar Majestatea Voastră nu vede că neţinându-ne în curent cu nimic Austria nu s'a purtat cu România ca o aliată, iar Contele Berchtold şi-a permis să trateze pe Majestatea Voastră ca vasal al Austriei." Era prea mult pentru mândria Hohenzollern-ului de pe malulurile Dunării. Regele se înroşi până în creştetul capului şi cu vocea plină de mânie concentrată răspunse scandând lui Iancu Lahovary: "Domnule Lahovary, mă cunoşti îndeajuns ca să ştii că n'aş suferi niciodată să fiu tratat ca vasal." Lahovary a înţeles că fusese cam aspru şi îngăimă: "Bine, bine Sire", dar nu-i mai puţin adevărat că-şi reluă de la capăt, cu cuvinte mai blajine , toată demonstraţiunea sa.

În fine, în cursul vorbirii lui, se mai ivi un incident. Iancu Lahovary vru să dovedească Regelui că izbânda militară a Germaniei e îndoielnică. Printre alte argumente îl invocă şi pe acesta: situaţia de azi nu trebuie confundată cu cea de la 1870. Atunci Franţa era nepregătită, azi Franţa a făcut pentru armata ei sacrificii considerabile. Şi cine ştie dacă armata franceză nu e superioară celei germane. Regele l-a întrerupt şi, sentenţios şi dispreţuitor, spuse: "Domnule Lahovary, pentru cine cunoaşte situaţia respectivă a ambelor armate o asemenea chestiune nici nu se poate pune." Atunci, aceste cuvinte mi-au apărut ca o nouă dovadă a germano-filismului regal. Mai târziu, cuvintele Regelui Carol mi-au revenit adesea în minte. Pe vremea aceea , într'adevăr, ambele armate nu se puteau compara. Hotă-

rît, Regele Carol era osândit să asculte în acest consiliu mai multe adevăruri crude decât i-a fost dat să auză în toată domnia lui. Era destul, era prea mult.

Când, pe neaşteptate a intervenit Morţun. N'am înţeles niciodată de ce a cerut cuvântul. În româneşte —singurele vorbe româneşti ce s'au rostit în istorica şedinţă— Vasile Morţun a repetat pe un ton declamatoriu, ceea ce alţii spuseseră. Am ascultat cu o vizibilă nerăbdare sfârşitul acestei inoportune şi neinteresante profesiuni de credinţă.

Solemn, Regele Carol declară închisă discuţiunea şi ceru ca fiecare, pe rând, să răspundem dacă suntem pentru, sau contra neutralităţii. Întrebă mai întâi pe Theodor Rosetti şi sfârşi cu mine. Afară de Carp am fost toţi pentru neutralitate. Carp şi-a menţinut părerea să declarăm imediat război Rusiei, Regele cel din urmă s'a raliat la părerea lui Carp. Făcea impresia unui om care nu poate crede ce aude şi că pleacă cu supunere capul în faţa loviturilor nedrepte ale unei inexorabile fatalităţi.

"Constat, zice el, că reprezentanţii ţării aproape în unanimitate au cerut neutralitatea României. Ca Rege Constituţional mă supun votului D-Voastră, mi-e frică însă că prestigiul ţării va ieşi micşorat din şedinţa de azi şi mă tem că aţi luat o hotărîre de care România se va căi în viitor."

Am ascultat în aceeaşi profundă tăcere ca şi la început, dar parcă uşuraţi de povara ce atunci apăsa sufletele noastre. Regele se apropie de Carp, îi mulţumi strângându-i cu prietenie mâna, s'a mai întreţinut câteva minute cu el şi apoi s'a îndreptat spre uşă; în drum îl prinse pe Dissescu, care de la începutul şi până la sfârşitul consiliului luase pe colţul mesei note despre tot ceea ce se spusese. I-a exprimat nemulţumirea sa. "Ştiaţi că nu vreau să se ia note, vă rog să mi le trimiteţi." (nu s'au trimis niciodată, au ajuns la arhiva personală a lui Take Ionescu). Ne-a recomandat să păstrăm asupra discuţiunilor discreţia cea mai absolută şi, întovărăşit de Brătianu, a trecut în cabinetul lui de lucru. Acolo a chemat pe Marghiloman şi pe Take Ionescu şi câteşipatru au redactat comunicatul ce urma să se publice în Monitor asupra hotărîrii luate, precum şi textul telegramei prin care se notifica foştilor noştri aliaţi imposibilitatea pentru noi de a lua armele alături de ei.

Era ora 8, ne-am repezit la Hotel să luăm masa, fiind la 9 convocaţi la Costinescu în Consiliu de Miniştrii. Când am ajuns jos în Sinaia lumea şi gazetarii s'au năpustit asupra noastră. Când au aflat că rezultatul lungilor noastre deliberări este neutralitatea, a fost un strigăt general de bucurie şi de aprobare. Consiliul de Coroană luase hotărîrea care corespundea dorinţei generale a ţării.

În sala de mâncare de la Palace era atâta lume, încât cu Angelescu şi cu Antonescu n'am găsit nici o masă liberă. Carp, care senin mânca singur, ne chemă la masa lui unde mai era loc. I-am mulţumit, dar abia ne-am aşezat că şi-a pus monoclul în ochi şi răstit ne-a spus: "Eh, frumoasă ispravă

mi-aţi făcut. Aţi nenorocit România," iar apoi cu surâsul său ironic pe buze, ne-a dat cu tifla.... Colegii mei au râs. Eu am protestat contra cuvintelor şi contra gestului. Am fost crud, abia cuviincios. În urmă, am regretat impacienţa mea, ar fi trebuit să înţeleg că în faţa mea aveam un învins. Da, Carp ca şi Regele Carol, era unul din învinşii zilei. Hotărîrea noastră năruia o credinţă pe care Carp o nutrise în sufletul său o viaţă întreagă şi o politică la consolidarea căreia închinase toate puterile şi toată priceperea lui. Şi cu marii învinşi ai vieţii se cuvine să fim cel puţin indulgenţi. Mi-am regretat atitudinea şi din alt punct de vedere. La urma urmei, Carp trebuia să inspire admiraţie, nu indignare. Ce poate fi mai admirabil decât să ai siguranţa absolută a infailibilităţii tale, să nu cunoşti frământările îndoielilor, să nu suferi chinurile remuşcărilor? Adversitatea să te întărească numai în credinţele tale, să nu păstrezi nici un învăţământ din desminţirile faptelor — puteţi concepe o mai mare fericire pentru un muritor? Cu mai multă filozofie, Carp din seara consiliului de coroană, Carp din seara izolării şi a dezminţirii intervenţiunii italiene, Carp avea dreptul să intereseze, nu merita să sufere. Nădăjduiesc însă că tinereţele mele de atunci şi pocăinţele mele de acum, vor răscumpăra netăgăduita greşală.

La 9 eram toţi miniştrii la Costinescu. Brătianu ne-a adus textele întocmite la Castel şi ne-a povestit ultimile amănunte ale întrevederii cu Regele. El oferise Regelui demisia guvernului şi formarea, dacă crede de cuvinţă, a unui guvern naţional. Regele răspunse că nu vede deocamdată nevoia unui asemenea guvern, dar că se va mai gândi. În urmă, am luat măsurile urgente reclamate de neutralitate, sau mai bine zis de expectativă armată. Am redactat o serie de telegrame în vederea măsurilor militare şi dispoziţiunilor de siguranţă de luat şi, până târziu, am scris telegramele către legaţiile noastre şi către cea din Viena şi Berlin îndeosebi. Pe la miezul nopţii ne'am despărţit.

M'am culcat zdrobit de emoţiunile acestei zile istorice, dar cu conştiinţa împăcată. Eram sigur că ne oprisem la hotărîrea cea mai potrivită cu adevăratele interese ale neamului, că ţara nu ne va imputa niciodată atitudinea pe care o îndemnasem s'o ia faţă de conflagraţiunea generală. Viitorul a dovedit că nu ne înşelasem şi că la Sinaia în consiliul de la 21 Iulie 1914 am pus cu adevărat prin votul nostru piatra fundamentală a unităţii naţionale a tuturor Românilor.

CAPITOLUL ŞASE

ULTIMELE LUNI ALE DOMNIEI REGELUI CAROL

Prin hotărîrea Consiliului de Coroană rezolvasem latura internă a chestiunii. Rămânea de văzut cum va fi primită hotărîrea noastră în afară. De când izbucnise criza mondială eram asaltaţi de corpul diplomatic. Reprezentanţii Ententei se luptau prin toate mijloacele ca cel puţin să rămânem neutrii, reprezentanţii Puterilor Centrale se trudeau să intrăm în acţiune alături de ei. Zilele care au precedat Consiliul de Coroană au fost pentru Brătianu adevărate zile de chin. Contele Czernin, îndeosebi, era nesuferit, executa instrucţiunile stăruitoare ce de mai multe ori pe zi primea de la Viena cu o tenacitate explicabilă, dar îngrozitoare de suportat tocmai fiindcă eram hotărîţi să rămânem neutrii. Ministrul Germaniei, Domnul de Waldhausen, un om cu desăvârşire neînsemnat numit la Bucureşti numai din cauza marii sale averi —una din cele mai considerabile din Germania înfloritoare dinainte de război— era în concediu. Locţiitorul său, Contele Walburg, un tip de mare senior crescut de jezuiţi, plăcut ca raporturi, dar perfid în realitate, îşi făcea şi el ingrata datorie, într'o formă mai puţin sâcâitoare însă, decât colegul său austro-ungar.

Brătianu le vorbise în aşa fel încât le lăsase puţine speranţe. Ei vedeau de altminteri care era atmosfera în ţară. Aşa cum foarte bine a observat-o Contele Czernin în memoriile lui, dacă până la războiul general lumea îl primise cu cea mai mare prietenie, de îndată însă ce acesta a izbucnit, i-a fost dat să asiste la o aşa explozie de duşmănie în jurul lui, încât credea fără precedent o astfel de schimbare în starea de spirit a unui popor. Aci Contele Czernin se înşeală, căci atitudinea noastră era logică şi nu improvizată. Noi nu am iubit niciodată Austria, am încheiat şi am suportat alianţa cu dânsa fiindcă nu puteam face altfel. Între două rele am ales pe cel mai mic. Cât timp în Europa nimic nu se clătina, am menţinut această stare de lucruri cu resemnare şi firesc era că faţă de Ministrul Austro Ungariei să fim politicoşi şi sociabili. Însă din clipa în care vechiul echilibru european era distrus şi se deschidea pentru noi perspectiva unei îmbunătăţiri a soartei noastre, din ceasul în care apărea o licărire cât de palidă de speranţă pentru înfăptuirea idealului nostru naţional, Austro-Ungaria devenea un inamic şi Contele Czernin, prin stăruinţele lui, inamicul care se

opunea realizării aspiraţiilor noastre. Cu ce simţăminte era să-l mai întâmpinăm? Dar tocmai fiindcă din partea guvernului şi opiniei publice nu se mai puteau aştepta la mult, toată sforţarea Puterilor Centrale s'a îndreptat asupra Regelui. La Berlin şi la Viena se obişnuise a se crede —şi nu fără oarecare temei— că în România totul depinde de voinţa Regelui Carol. Dacă Suveranul este pentru intrarea în acţiune alături de Austria şi de Germania, oamenii politici se vor supune şi ţara îl va urma. Trebuia deci neapărat convins Regele şi toată ziua Czernin şi Walburg erau la Castel. Cereau audienţe, aduceau telegrame, comunicau informaţiuni confidenţiale şi nu puteau crede când Regele le spunea că ţara refuză să-l urmeze. Aliaţii noştri nu ne cunoscuseră, fiindcă am putut fi docili —prea docili uneori — faţă de Regele Carol în chestiunile mici, în chestiunile curente, însă atunci când marile interese ale neamului au fost în joc, poporul nu-şi putea desminţi tradiţionalul bun simţ, nici admirabilul său instinct politic. De altfel, un neam care a ştiut să supravieţuiască vitregiei milenare a vremurilor, nu se putea tocmai acum nimici din servilism faţă de un rege, din laşitate faţă de propria sa conştiinţă. Încă odată Puterile Centrale au dat dovadă de lipsă de simţ psihologic şi au comis cu noi aceeaşi greşală pe care au făcut-o aproape cu toate statele în pregătirea diplomatică a războiului.

Pe Regele Carol aceste interventiuni îl torturau groaznic. El socotea că onoarea lui era angajată în alianţa noastră, că a nu se ţine de obligaţiunile ei însemna a-l pune în situaţia de a-şi călca cuvântul de militar. Cavalerismul, toate tradiţiunile de ofiţeri ale nobilei sale rase, întreg acest noian de sentimente s'au trezit şi îi stăpâneau mintea şi sufletul. Pe de altă parte, era jignit în mândria lui. Să ajungă el, cel care cu atâtea străduinţe îşi asigurase dominaţiunea asupra partidelor şi asupra oamenilor ca în ceasul hotărîtor pentru influienţa lui, să nu fie ascultat de nimeni. Pentru el, care asigurase Berlinul şi Viena că răspunde oricând de ţara lui, era o lovitură nimicitoare, pentru orice mândrie omenească, necum pentru o vanitate atât de mare ca aceea a Primului Rege al României. Când, la această criză sufletească a venit să se mai adauge telegramele personale ale lui Wilhelm II şi ale lui Franz Josef, apeluri directe, stăruitoare, imperative şi disperate totodată, ne putem închipui ce ceasuri a trăit sărmanul monarh. Şi de aceea, după Consiliul de Coroană, gândul care îl chinuia mai mult era că nu ştia ce vor spune anume cei doi împăraţi despre hotărîrea României, dacă nu cumva îl vor considera trădător al cauzei comune, iar dânsul, atât de gelos de prestigiul şi de renumele lui, va ajunge la bătrâneţe dezonorat pentru o faptă pe care în conştiinţa lui nu o aproba.

Toată noaptea după Consiliul de Coroană n'a putut închide ochii. A doua zi, Morţun şi cu mine am fost chemaţi pentru dejun la Castelul Peleş. Regele era abătut, îmbătrânit şi încovoiat. Regina ni s'a plâns că prea l-am chinuit pe bătrânul suveran şi cu greu îşi putea stăpâni indignarea

împotriva soluţiei adoptate de Consiliul de Coroană. De altfel, nu pot uita acest dejun din mai multe privinţe. Asistau la el Principele şi Principesa moştenitoare cu copiii lor, dânşii căsnindu-se să fie veseli ca să-l distreze pe bătrânul Rege şi să mai risipească gândurile negre ce-l copleşeau. A venit vorba, fireşte, la masă, de ultimele ştiri de pe front. O telegramă spunea că nişte aeroplane franceze veniseră până la Rhin, dar Regele nu voia să creadă. Nu credea decât informaţiunile care înregistrau succesele germane. De mai multe ori în cursul conversaţiei a spus adresându-se Reginei. "Îţi aduci aminte Elisabeth, aşa a fost şi la 1870." În mod vădit era încă hipnotizat de amintirea glorioasă a războiului pentru unitatea Germaniei, iar din vorbele lui reieşea clar că pentru el lucrurile se vor petrece de astă dată întocmai ca şi atunci. Considera că războiul va fi scurt, iar cucerirea Parisului, inevitabilă. Am evitat să mă apropii de el, am vorbit mereu cu Principesa Maria şi cu Regina Elisabetha. La plecare, m'a luat însă de o parte şi mi-a spus —eram ministru de culte şi de instrucţie— "Prin preoţi şi prin învăţători trebuie să creaţi în opinia publică un curent pentru intrarea în acţiune, peste câtva timp, alături de Puterile Centrale. Este greu, dar trebuie făcut, va fi bine pentru ţară". Am tăcut, bineînţeles, n'am dat niciodată vreo urmare acestui deziderat regal. Principele Ferdinand era lângă el. Apoi, mi-a strâns mâna cu un fel de părintească solicitudine şi, întovărăşit de moştenitorul său, a dispărut în galeria care adăposteşte vestitul tablou de Rembrandt. Sunt ultimele cuvinte pe care le-am schimbat cu Regele Carol şi a fost ultima dată când l-am mai văzut în viaţă.

Brătianu aştepta şi el cu o febrilă nerăbdare răspunsurile de la Berlin şi de la Viena şi nici nopţile lui n'au fost de invidiat. În sfârşit, a doua zi dimineaţa au sosit mult aşteptatele telegrame. Erau aproape identice. Aliaţii noştrii regretau hotărîrea însă nu se revoltau, nici nu ameninţau, sperau că mai târziu totuşi vom lupta alături de ei. Brătianu a răsuflat uşurat şi s'a repezit la Castel. Când bătrânul Monarh a aflat cuprinsul lor l-a îmbrăţişat pe Brătianu cu ochii plini de lacrimi de bucurie. Cel puţin onoarea lui de militar era salvată, şi de fapt, după aceea, a fost câtva timp mult mai liniştit şi mai împăcat. Brătianu ne-a repetat scena la Costinescu, unde tot consiliul de miniştri îl aştepta şi ne-a adăugat: "Nu doresc nici celor mai mari duşmani ai mei să trăiască ceasurile pe care le-am trăit de când reprezentanţii Austriei şi Germaniei au cerut azi dimineaţă să mă vadă". Criza acută trecuse, de-acuma desfăşurarea evenimentelor şi răbdare.

Totuşi, acele zile au fost pentru noi de neuitat. Atunci ne-a apărut pentru întâia oară limpede că nouă ne era încredinţată chemarea istorică de a înfăptui idealul naţional. În primele zile ale izbucnirii războiului am trăit cu toţii într'o prea mare vâltoare pentru ca aceasta să ni se înfăţişeze ca o siguranţă. Era mai mult întrezărirea unei speranţe atât

de minunate, încât nu ne venea parcă să credem în posibilitatea ei. Acum însă era o realitate. Generaţiunii noastre i-a fost rezervată de soartă misiunea de a realiza visul de veacuri al neamului românesc. Ceasul pe care atâţia l-au aşteptat, ceasul despre care ştiam sigur că va veni odată dar care credeam că-l vor apuca urmaşii noştri, acest ceas suna acum, de noi trebuia să fie trăit, nouă ne cerea să fim la înălţimea lui.

Nu pot să redau ceea ce am resimţit atunci: eram precum credinciosul căruia i se deschid uşile raiului.

Am plecat la Bucureşti. Am oprit orice activitate în ministerele noastre, toţi banii trebuiau să meargă la apărarea naţională. La departamentul meu pusesem în lucru peste 1500 de localuri de şcoli primare, luasem măsuri pentru a înmulţi simţitor posturile de învăţători şi numărul şcolilor normale. Mă asigurasem de fonduri şi visam să dau învăţământului primar o desvoltare mai mare decât i-o putuse da Haret. A trebuit să renunţ la toate. Ministerul de război avea de aici înainte precădere. Între timp, Brătianu stabilit la Predeal, redevenise enigmatic. Venea la Sinaia numai la două-trei zile ca să-l vadă pe Rege, sau ca să ne consfătuim la Costinescu. Era şi un mijloc de a mai scăpa de Miniştrii străini, care continuau să exercite asupra lui aceleaşi presiuni ca şi în ajunul Consiliului de Coroană. Dacă Czernin şi Waldhausen, reîntorşi din concediu, erau parcă mai domoliţi, în schimb Pocklewsky Koziell şi Blondel erau din zi în zi mai stăruitori. Întâi fiindcă le mergea rău pe front şi, în al doilea rând, fiindcă Bucureştiul fusese cuprins de o criză de francofilism acut. Ziarele, studenţii, publicul cântau Marseilleza, manifestau în strigăte de "Vive la France" şi, pretutindeni, aclamau tricolorul francez. Orice succes oricât de neînsemnat al armatelor franceze stârneau un entuziasm indescriptibil. Marile izbânzi germane sporeau ostilitatea împotriva Reichului dându-i forme tot mai agresive. O asemenea atmosferă încuraja legaţiile Ententei să aibă un ton tot mai cominatoriu şi, fiindcă nici Brătianu, nici Regele Carol nu erau impresionaţi de aceste solicitări, au început intrigile. Cine n'a cunoscut Sinaia în acele vremuri nu ştie ce este şi ce poate fi un viespar de intrigi. Ceea ce nu se putea obţine prin Brătianu, trebuia încercat a se obţine prin alţii. Doar Brătianu şi partidul său nu erau singuri în ţară, erau şi alte forţe şi alţi oameni politici. Şi, slavă Domnului, ofertele nu lipseau!

Take Ionescu, la câtva timp după Consiliul de Coroană, a plecat la Bucureşti şi a dat acolo un interviu în care a declarat că datoria noastră este neutralitatea leală şi definitivă. O formulă în jurul căreia s'a făcut, şi atunci, şi în urmă mult zgomot. Mai târziu el a căutat să-i dea o interpretare sofistică: definitivă pentru momentul acela, nu pentru întotdeauna. De fapt, lucrurile stau altfel. Pe vremea aceea, Take Ionescu era încă în aceiaşi stare de depresiune în care era când venise de la Londra şi în care l-am văzut la Consiliul de Coroană. Nu ştia de partea cui va fi zeiţa izbân-

dei şi, sincer, ca o oglindire credincioasă a stării lui de spirit de atunci, a spus: leală şi definitivă. La câteva zile după aceea au început victoriile Ruşilor în Prusia Orientală şi înaintarea lor spre Königsberg. Aceste victorii l-au impresionat adânc. Seara mergea la Casino şi, în jurul meselor de joc, declara că Germanii vor fi bătuţi repede, că nimic nu mai poate sta în calea Ruşilor, că drapelele Ţarului vor fâlfâi în câteva săptămâni deasupra Berlinului. De aici şi până la a cere intrarea în acţiune a României alături de Rusia nu mai era, bineînţeles, decât un pas. Take Ionescu nu putea întârzia să-l facă.

Nicu Filipescu era tot la Berlin. În lipsa lui, conservatorii rămâneau oricum rezervaţi. În timp ce oameni de mâna a doua manifestau pentru Ententa la Bucureşti, fruntaşii toţi respectau conduita fixată de Consiliul de Coroană. Marghiloman îşi petrecea timpul între Buzău şi Bucureşti, neapărând decât rar la Sinaia.

În sfârşit, a sosit Filipescu. La Berlin Zimmermann fusese foarte amabil cu el, îi pusese la dispoziţie toate mijloacele ca să se strecoare printre mişcările de trupe şi să poată ajunge cât mai curând în ţară. Cu toţii eram nerăbdători să ştim ce spune şi ce vrea. Nici nu ştiam încă dacă aprobase sau nu hotărîrea luată în Consiliul de Coroană. El se rosti hotărît pentru neutralitate şi, spre marea noastră surprindere fu liniştit şi ponderat. Se arătă mai mult preocupat de gravitatea împrejurărilor, decât înflăcărat de perspectiva speranţelor pe care le trăgeam. Cu cine se întâlnea nu vorbea decât de condiţiunile extraordinare în care se făcuse mobilizarea germană, de repeziciunea, ordinea, prevederile cu adevărat de necrezut împinse până în cele mai mici amănunte. De asemenea, nu contenea să laude armata germană, semn că fusese adânc impresionat de puterea militară a Reichului. Mintea lui era încă dominată de această impresiune.

L-am văzut printre cei dintâi şi ne-am plimbat vreo două ceasuri împreună în pădurea de la Sinaia. Mă aşteptam să-mi vorbească de idealul naţional, de intrarea în luptă alături de Ruşi. Mi-a spus că aprobă ceea ce am făcut în lipsa lui, că soarta armelor i se pare îndoielnică, mi-a ţinut teorii în tactică militară, un subiect care de câţiva ani îi era scump şi, pe urmă, mi-a vorbit îndelung cu acea putere de entusiasm, care era una din trăsăturile caracteristice ale personalităţii sale, de splendoarea militară a Germaniei.

La câteva zile după aceea au venit tot felul de amici şi de emisari. "Coane Nicule, ţara te aşteaptă. În Dumneata e speranţa. Pune-te în capul mişcării pentru unitatea naţională. Răstoarnă guvernul, toţi te vor urma!" Atâta i-a trebuit. Deşi făgăduise că va rămâne liniştit, a fugit pe ascuns într'o bună zi, s'a urcat în tren la gara de după Sinaia şi a sosit la Bucureşti. Acolo, manifestaţii publice, ovaţii, procesiune la statuia lui Mihai Viteazul, discurs. Din acel moment şi până la moarte, Filipescu a

cerut neîncetat intrarea în război alături de Entanta pentru realizarea idealului național.

Aproape concomitent cu aceste manifestații ale lui Take Ionescu și ale lui Nicu Filipescu, aflăm că și Costinescu vorbește pretutindeni același limbaj ca și ei. Mereu erau conciliabule la el acasă, din zi în zi se putea constata mai lămurit că patriarhul nostru —așa îi ziceam din cauza frumosului său chip de bătrân— duce o acțiune paralelă cu aceea a șefilor opoziției. Târziu, în urmă abia, am aflat că încheiaseră un pact formal, că luaseră angajamentul să se ajute reciproc și să nu dezarmeze până ce nu vor fi determinat intrarea în acțiune a României contra Puterilor Centrale. Doi ani am trăit sub imperiul acestei convențiuni secrete, care, ce e drept, era de mult publică pentru cei mai mulți. Pe Brătianu l-am pus eu mai întâi la curent cu existența pactului, pe care îl bănuia, sau mai bine zis îl simțea. Nu cred însă că i-a făcut imputări formale. Ar fi fost mai leal din partea lui Costinescu, să nu se ascundă de șeful guvernului, ar fi fost dator să nu suspecteze pe Brătianu, căci nu avea alt temei după ceea ce se întâmplase. Fapt este însă că l-a suspectat.

Pe Stere nu-l văzusem, era la Iași sau la Mânăstirea Neamțului. Brătianu îmi spusese să-l îndemn să scrie în favoarea intrării alături de Puterile Centrale. Neputându-l întâlni, i-am comunicat dorința lui Brătianu printr'un amic comun, dacă nu mă înșel prin Iancu Botez. S'a grăbit s'o execute și a scris la Universul câteva articole în sensul cerut. După vreo două -trei, redacția a refuzat să i le mai publice. Erau atât de opuse simțământului obștesc încât tirajul gazetei începuse a scădea. A fost, de altminteri, singura încercare făcută de noi pentru a influiența opinia publică în vedereaunei acțiuni cu Puterile Centrale. Încolo, cum am mai arătat, n'au fost decât vorbe ca să îndulcim suferințele Regelui. Ele n'au trecut pragul Palatului.

La câtva timp după Consiliul de Coroană, m'am pomenit cu Stere la Sinaia. Era furios și disperat. "Ce-ați făcut, ce-ați făcut? Cum ați putut să vă abateți de la politica tradițională a țării, de la aceea care călăuzea pașii lui Ion Brătianu, ai lui Rosetti, ai lui Kogolniceanu, ai lui Catargi, ai lui Ion Ghica, ai lui Alex. Lahovary! Nu pricepeți că prin neutralitatea noastră permiteți victoria Rușilor și pregătiți mormântul României? Nu pot înțelege pe Ionel, cum a putut acea frumoasă inteligență pe care i-o cunosc să se înșele așa de amarnic și să se lase influiențat în judecata unei situații epocale de evenimente mici și de considerațiuni lăuntrice".

Mie, personal, Stere mi-a făcut o adevărată scenă. Cum de n'am reacționat măcar eu? În judecata mea avea mai multă încredere în acest minister, afară de Brătianu. Am înșelat toate așteptările lui, n'am știut nici eu să fiu la înălțimea situației. Vădit, Stere își pierduse toate iluziile asupra mea. Radovici mi-a mărturisit că în ajun îi făcuse o scenă identică. I-am

răspuns că sunt din ce în ce mai încredinţat că am făcut bine să proclamăm neutralitatea. În zadar, Stere şi-a desvoltat îndelung teza şi a devenit tot mai prăpăstios, iar în cele din urmă m'a rugat să-i mijlocesc o întrevedere cu Brătianu. Ceeace am şi făcut. Brătianu mi-a spus să-l aduc a doua zi de dimineaţă la Predeal. Am mers deci împreună cu automobilul, dar când am ajuns Brătianu ieşise la plimbare. Am aşteptat vreo trei ceasuri. Nemaiîntorcându-se, ne-am înapoiat la Sinaia. Evident Stere, era profund jignit. Ce e drept procedarea lui Brătianu era puţin amicală, de aceea i-am şi făcut imputările cuvenite. "Poate ai dreptate, mi-a răspuns, dar la urma urmei ce era să vorbesc cu el? Nu ştiu de ce vrea să mă vadă. Doreşte cu orice chip să merg cu Puterile Centrale. Aceasta niciodată! Să mă lase deci în pace, destul mă chinuiesc miniştrii străini şi adversarii politici, măcar prietenii să mă mai cruţe". La urmă l-am înduplecat să-l primească şi întrevederea a avut deci loc. Conversaţia a luat înfăţişarea prevăzută de Brătianu. Stere s'ar mai fi împăcat cu hotărîrea Consiliului de Coroană, fiindcă prin esenţa ei era provizorie, dar ceea ce îl turbura adânc era curentul francofil din ţară, iar ideea că am putea lua armele alături de Rusia îl înebunea cu desăvârşire.

Pe această întâlnire, care altminteri n'ar avea nici o însemnătate pentru istorie, a venit însă să se altoiască un incident demn să rămână consemnat şi limpezit. Stere a plecat din Sinaia cu o misiune secretă din partea lui Brătianu. În Ardeal era mare fierbere, unii se gândeau dacă nu era momentul prielnic pentru facerea unei revoluţii. Pe front, armatele austriece nu puteau rezista înaintărilor ruseşti, înăuntru, edificiul vechei monarhii troznea sinistru şi crăpa de pretutindeni. Brătianu însărcină pe Stere să spună conducătorilor partidului naţional din Ardeal să nu facă revoluţie, să îndemne poporul să-şi îndeplinească obligaţiunile militare faţă de monarhie, să rămână credincioşi Împăratului-Rege. De aici au dedus adversarii lui Brătianu, şi Stere în primul rând, că Brătianu era hotărît să meargă cu Puterile Centrale, că i-a îndemnat pe Ardeleni să nu lupte pentru emanciparea lor. Care este adevărul? Mai întâi, este inexact că Brătianu a trimis pe Stere în Ardeal, Stere s'a oferit singur să meargă. O ştiu de la Brătianu şi o ştiu, cu mai multe amănunte încă, de la regretatul meu coleg Alexandru Radovici, care a asistat la scenă. Între altele venise vorba de situaţia din Ardeal, Brătianu arătându-se îngrijorat de unele informaţiuni ce le avea şi din care rezulta că Ardelenii se gândesc la o acţiune revoluţionară. Stere s'a oferit imediat să treacă peste Carpaţi şi să -i îndemne la linişte. "Să îndrăznească în faţa mea să spună că lucrurile nu s'au petrecut aşa" — repeta adesea Alexandru Radovici la Iaşi, cu toată indignarea cinstitei sale firi şi a sufletului său curat. În primul moment Brătianu a refuzat. Stere a insistat însă, iar primul ministru a mărturisit în public motivele care l-au îndemnat să cedeze propunerilor lui Stere. În acel moment, era încă în imposibilitate să ia armele contra

Puterilor Centrale. La ce ar fi dus, deci, o revoluţie a Românilor din Ardeal? Sigur că la o masacrare a lor de armata ungurească sub ochii unei Românii neputincioase să le vie întru ajutor. Putea un şef de guvern român, conştient de posibilităţile lui, să dea fraţilor noştri de peste Carpaţi un atare sfat? Nu avea el datoria imperioasă să-i oprească de a se arunca într'un asemenea dezastru? Iată rostul faimoasei misiuni a lui Stere în Ardeal! Că i-a desvăluit lui Stere tot gândul lui, că i-a spus chiar vorbe de natură să creadă contrariul a ceea ce urmărea el, era mai mult ca probabil. Brătianu nu mai avea încredere în Stere, se temea ca indiscreţiunile sale să nu parvie la legaţiile Puterilor Centrale cu care începuse să fie în relaţii iar viitorul a dovedit că prudenţa sa era cu prisosinţă justificată.

De altfel, cam tot în acea vreme au venit la Sinaia şi câţiva fruntaşi ardeleni în frunte cu Mihaly, preşedintele comitetului executiv al partidului naţional. Au conferit cu Regele, cu Brătianu şi cu mulţi fruntaşi, au mărturisit că Primul Ministru al României le-a vorbit, fireşte cu rezerva pe care i-o impunea situaţia lui, dar că le-a vorbit aşa încât să înţeleagă lămurit că guvernul nostru nu se gândeşte decât la ei, să aibă răbdare şi încredere, să ţină poporul strâns unit ca atunci când vom putea intra în luptă şi vom putea trece Carpaţii să-i găsim gata să ne ajute la distrugerea inamicului comun. Au înţeles-o aşa de bine, încât au plecat fraţii ardeleni acasă mulţumiţi şi plini de nădejde. Doi ani au lucrat —cum s'au priceput şi cum au putut— potrivit cuvântului primit de la şeful guvernului din Regat.

Toate aceste intrigi şi toate aceste combinaţiuni îngreuiau mult situaţia guvernului. Regele, bietul Rege, rezista. Opoziţia se agita, opinia publică fierbea, noi trebuia să păstrăm echilibrul între aceste forţe opuse, să salvăm aparenţa neutralităţii oficial proclamată. În această frământare generală, numai nouă nu ne erau îngăduite nici o imprudenţă şi nici o nerăbdare. În privinţa aceasta Brătianu era admirabil. Trebuia neutralizată acţiunea Regelui care tot nu dezarma, trebuia potolită opoziţia şi liniştită opinia publică, trebuia când alergat la Palat, când temperat un adversar, când înjghebate diviziuni în rândurile lor, când domoliţi studenţii, când ameninţaţi agitatorii profesionali. Ba mai trebuiau trezite speranţele unui ministru străin, mâine ale altuia, ba mai trebuia purtat cu vorba azi unul, mâine altul. Azi trebuia să fie energic cu unul şi prevenitor cu celălalt, mâine hotărît cu toţii, poimâine evaziv şi insinuant. Brătianu jongla cu toate aceste dificultăţi ca un prestidigitator neîntrecut şi o făcea nu fără oarecare voluptate. Îmi aduc aminte că-l duceam într'o seară înapoi cu automobilul la Predeal, după o zi în care jonglase cu un număr nesfârşit de întrebări şi de oameni. Era obosit peste măsură şi, ca să-şi justifice oboseala, îmi rezuma prestidigitaţiunile zilei. Deodată, îl aud exclamând cu o vădită satisfacţiune. "Până azi, slavă Domnului, i-am purtat pe toţi cum am vrut şi, fără să mă laud, mi s'a părut un joc uşor. Numai de acum

înainte de nu mi s'ar înfunda! Ce grea e situaţia ţării şi ce covârşitoare e răspunderea noastră".

În timpul acesta, însă, fireşte că toată atenţia noastră era mereu absorbită de desfăşurarea evenimentelor de pe front. Zeul războiului era de partea Germaniei, armatele Kaiserului străbătuseră cu iuţeala fulgerului Belgia, Liege, Bruxelles, Namur, Anvers, Ostende, toate forturile renumite ale generalului Brialmont căzuseră ca un castel de cărţi. Nimic nu putea rezista artileriei grele germane şi, în orice caz , nu eroismul micii armate belgiene. Se aştepta însă ciocnirea cea mare cu armata franceză şi cu trupele ce necontenit debarcau din Insulele Britanice. Valul german continua să se prevălească cu furie şi să măture toate zăgazurile. Charleroi lua pentru oştirile Antentei proporţiile unui adevărat dezastru şi, de acolo înainte, în câteva zile, germanii cuceriră Lille, Compiègne, Chantilly, trecură Marna şi apărură la Porţile Parisului, evacuat de autorităţi. Am petrecut atunci câteva zile groaznice; pe lângă consideraţiunile politice care ne îndemnau să deplângem zdrobirea Franţei, contribuiau şi consideraţiuni sentimentale ce ne făceau să suferim adânc de întorsătura situaţiei militare de pe frontul occidental. Oricât de obiectiv am fi vrut să judecăm lucrurile, mulţi dintre noi — şi vorbesc aci de cei ca mine, care înţelegeam mai presus de toate să fim români — nu puteau să uite zilele de tinereţe petrecute în Franţa, nenumăratele noastre legături cu civilizaţia, cu cultura franceză. O mare durere ne cuprinsese pentru o soartă care ni se părea nedreaptă. Citeam telegramele şi parcă nu ne venea a crede. În sfârşit, la finele lui August (stil vechi) ne-a sosit vestea victoriei de la Marna. Am răsuflat politiceşte şi omeneşte şi, cu toate obligaţiunile neutralităţii, nu ne-am ascuns bucuria. La Bucureşti, fireşte, au avut loc manifestaţii de delir.

Când Brătianu a comunicat vestea Regelui Carol acesta, pentru prima oară, şi-a dat seama că instinctul politic al ţării fusese cel bun şi a mărturisit că este recunoscător sfetnicilor săi că n'am mers alături de Puterile Centrale. Bătrânul suveran cunoştea într'adevăr, prea bine, situaţia armatelor germane şi secretele statului său major, ca să nu-şi dea pe dată seama de gravitatea opririi pe Marna pentru Germania. El ştia că, osândită să poarte un război pe două fronturi, victoria germană era subordonată obţinerii unui succes repede şi definitiv pe frontul occidental. De aceea, grosul armatei germane înaintase cu iuţeală fulgerătoare spre inima Franţei, de aceea Germania făcea acolo sforţări supraomeneşti, de aceea Wilhelm II spusese membrilor Reichstagului: "Und jetzt rasch meine Herren!" Cuvântul rezuma întreaga situaţie.

Odată ce această condiţiune fundamentală, pe care se întemeiau toate aşteptările statului major şi toate planurile teoreticienilor militari, nu a a putut fi îndeplinită, posibilitatea unei victorii finale, devenea problematică pentru Reich. Pe frontul oriental, situaţia se putea agrava şi, fatal,

se intra în faza nesigură a apărării bazate pe principiul "antereului lui Arvinte".

De fapt, ştirile de pe frontul oriental nu erau de natură să liniştească legitimile îngrijorări ale Germaniei. E adevărat că faimoasa înaintare din Prusia Orientală care, după proorocirile lui Take Ionescu dela Cazinoul din Sinaia, trebuiau să ducă armatele Ţarului la Berlin în câteva săptămâni, se sfârşise în înspăimântătorul dezastru rusesc de la Tannenberg şi de la lacurile Mazuriene. Dar dacă geniul lui Hindenburg sau al lui Ludendorff – las autorităţilor militare sarcina să deslege această controversă– oprise armatele ruseşti la nord, spre sud ele mergeau din victorie în victorie. Armata austro-ungară se arătase din primul moment mai prejos de orice închipuire. De la primele ciocniri se putuse vedea că această numeroasă armată nu are nici un cheag, că nimeni în rândurile ei nu ştie nici de ce luptă, nici pentru cine luptă, că vrăjmăşiile dintre naţionalităţi erau mai vii decât ura soldaţilor împotriva duşmanului, că armamentul lăsa de dorit iar comandamentul era slab. Luptele din Galiţia 'erau pentru monarhie o catastrofă. Bucovina, Lembergul căzură repede şi cazacii apărură la hotarele Ungariei, pe crestele Carpaţilor.

Cu Francezii învingători pe Marna şi cu Ruşii la porţile Ungariei devenea greu să mai păstrăm neutralitatea României. "Ce mai aşteptaţi?", era strigătul general. Opoziţia cerea cu insistenţă să declarăm războiul, presa, opinia publică manifestau zgomotos în acelaş sens. Chiar şi în guvern eram agitaţi. Costinescu, potrivit înţelegerii cu Take Ionescu şi cu Nicu Filipescu, stăruia şi ameninţa.

Mărturisesc că situaţia era ispititoare. Austro-Ungaria zdrobită, nici un soldat în tot Ardealul. In Franţa, Germania bătută. Ne întrebam atunci putea-va Austro-Ungaria să-şi mai refacă armata, iar Germania să mai ţie piept pe două fronturi? Nu cumva intram în faza finală a războiului? Pe de altă parte, ne vom mai întâlni cu o ocazie aşa de favorabilă, cu o Ungarie în imposibilitate să se apere? Şi dacă Ruşii pătrund în Ungaria, se poate să-i lăsăm să înainteze, să ocupe ei Ardealul?

Momentul era greu şi am trecut prin mare sbucium sufletesc. Brătianu era însă intransigent, nu voia să auză de o intrare în război. Mai târziu i s'a imputat adesea această hotărîre, "Momentul de la Lemberg" - aşa îl botezase lumea - "a fost adevăratul moment prielnic ca să intrăm în acţiune. Brătianu a făcut o neiertată greşeală lăsându-l să treacă!" De câte ori nu mi s'a repetat în urmă această frază! Când Ruşii au scoborât de la Sighetul Maramureşului spre Baia, în guvern a fost un fel de răzvrătire. Am cerut să convoace de urgenţă Consiliul de Miniştri şi să intrăm imediat în război. Eram şi eu – o recunosc – printre cei mai nemulţumiţi de rezistenţa lui Brătianu. Ne-am întâlnit deci la Sinaia în vila lui Costinescu. Afară era o zi de toamnă întunecoasă, rece şi ploioasă. Discuţia între Brătianu şi noi a fost violentă; la cererea noastră imperativă de in-

trare în acţiune el a răspuns printr'un refuz categoric. Am insistat. Costinescu, deşi bolnav, a fost de o energie şi de o vehemenţă neobişnuită. În cele din urmă, Brătianu ne-a declarat categoric că mai bine demisionează decât să urmeze sfatul nostru. Două erau argumentele lui de căpetenie: 1) Că Regele se opune absolut şi ameninţă cu abdicarea, că, aşa fiind, război cu distrugerea dinastiei, adică a muncii unei întregi generaţii, nu face, cu atât mai mult cu cât are convingerea că aşteptând va putea face războiul cu salvarea dinastiei. 2) că, netăgăduit, Puterile Centrale trec printr'un moment greu, dar că situaţia militară n'a ajuns nicăieri la rezultate definitive şi, prin urmare, el continuă să-şi păstreze credinţa de până acum, anume că războiul va fi lung. "Şi" —a adăugat el răstit— "nu mă pot lăsa impresionat ca D-Voastră, pentru că o oştire de cazaci a trecut Carpaţii. Cine îmi spune că mâine nu va fi respinsă?"

Hotărîrea şi siguranţa lui ne-au impus. Am convenit să mai luăm, pentru orice eventualitate, câteva măsuri militare şi am obţinut de la el făgăduiala că, dacă într'adevăr Ruşii pătrund în Ungaria, să reexaminăm chestiunea şi să intervenim atunci.

A doua zi, cazacii de la Baia au fost respinşi, iar Ruşii definitiv opriţi în Carpaţi. Încă o dată Brătianu a avut dreptate. În orice caz, sunt dator să spun că acest Consiliu de Miniştri a influienţat toate raporturile mele cu Brătianu din timpul neutralităţii şi războiului. Până atunci, mă îndoisem uneori de judecata sa şi, în orice caz, ieşind de la Costinescu, mă supusesem împreună cu toţi colegii mei, deşi nu fusesem convinşi de vorbele lui. Strălucita confirmare, ce argumentele lui au primit din partea evenimentelor, după câteva zile chiar, faptul că a văzut singur limpede şi că ştiuse să-şi păstreze sângele rece când toţi am fost influienţaţi de aparenţe înşelătoare, m'au convins că sunt dator să mă încred în raţionamentul şi în însuşirile lui de om de stat şi m'a determinat să-mi impun, deci, ca o linie de purtare pe care am urmat-o până la sfârşitul războiului, mai multă circonspecţiune şi mai multă răbdare. Când recapitulez azi toate amănuntele celor cinci ani de neutralitate şi de război, constat că rareori Brătianu a înşelat încrederea pe care am avut-o în el şi mă felicit că am luat în Septembrie 1914 hotărîrea pe care am luat-o. Dacă am fi intrat atunci, am fi fost condamnaţi să purtăm un război lung peste putinţele noastre şi am fi creat prin dificultăţile dinastice provocate de abdicarea Regelui Carol, o situaţie internă pe care nu s'ar fi putut clădi temeinic în ceasul cuvenit România Mare.

Momentul de la Lemberg nu a fost un moment scăpat. Am fi făcut o mare greşală dacă ne-am fi luat după momelile lui atrăgătoare.

Dar, dacă în Consiliul de la Costinescu, Brătianu izbutise să-şi dezarmeze colegii, el n'a izbutit să dezarmeze şi opoziţia. Dimpotrivă, solidarizarea noastră cu Brătianu a avut darul să o îndârjească şi mai tare. Şi de aici a început o luptă înverşunată, făţişă şi ascunsă, de lovituri directe şi

de intrigi perfide, care au durat cu o intensitate crescândă până la moartea Regelui Carol. Take Ionescu îşi urma politica, Filipescu devenea de asemenea din zi în zi mai violent. Ceea ce îl exaspera nu era numai că nu putea târî guvernul într'un război, dar că sporeau în propriul său partid rezistenţele împotriva unei intrări imediate în acţiune. Marghiloman, care până atunci păstrase mai mult o atitudine rezervată, părea acum vădit preocupat să-l câştige pe Rege. Mereu mergea la Castelul Peleş şi aflam că îi vorbea aşa cum îi plăcea bătrânului Suveran, care mai mult ca oricând refuza să consimtă la o acţiune alături de Entanta şi care încă nutrea speranţa că ne vom decide să mergem cu Puterile Centrale. Când era silit să-şi lămurească punctul de vedere în comitetele executive ale partidului, Marghiloman se declara de părerea lui Filipescu fără, bineînţeles, a-i împărtăşi procedeele când ieşea din comitet, deci, între faptele şi vorbele lui era o diferenţă. S'a făcut din nou o spărtură în rândurile conservatoare şi, din acele zile datează tendinţele germanofile ale lui Margiloman. Sub ce înrâurire a fost el adus să adopte o atare atitudine, n'am putut desluşi-o niciodată. Mi s'a afirmat de către persoane despre care se zicea că erau bine informate că Marghiloman, care toată viaţa lui a fost un jucător —în politică, la club ca şi la curse— şi-a jucat toată soarta politică pe cartea Regelui. Punându-se bine cu Regele, el credea că acesta îl va chema în curând la guvern şi, odată ajuns aici, va vedea după împrejurări ce-i rămâne de făcut. Regele murind subit, Marghiloman s'a pomenit fără putere şi, prins în mrejele germane, a continuat pe această cale printr'un amestec de îndărătnicie şi de calcule greşite. Explicaţia aceasta nu m'a mulţumit niciodată. Cred mai curând că Marghiloman, care niciodată n'a văzut departe, s'a bizuit întâi pe Regele Carol, că mai târziu a căpătat convingerea victoriei finale a Germanilor şi că, astfel, din etape în etape, fără un plan dinainte conceput, a fost adus să joace rolul pe care l-a jucat în criza politică ce a condus la unitatea neamului.

Deşi se opunea curentului războinic, Brătianu era vădit îngrijorat de progresele ruseşti. Dacă războiul alături de ei nu i se părea copt, simţea, din atitudinea miniştrilor săi că o indiferenţă absolută faţă de înaintarea armatelor de sub comanda Marelui Duce Nicolae era cel puţin imprudentă. Ceva trebuia făcut, un pas spre Rusia se impunea. Politica lui fusese lămurită: imposibilitatea de a executa tratatul cu Puterile Centrale, deci neutralitatea, fiindcă nu putea merge decât cu Ententa. Războiul însă va fi lung, aşadar să nu ne grăbim, să alegem momentul în care intervenţia României va fi mai eficace atât pentru ea cât şi pentru noii săi aliaţi.

Aşa fiind, de ce nu s'ar lega formal cu Rusia? Să întreprindă o acţiune care ne-ar asigura bunăvoinţa ei, fără să ne oblige încă la o intrare în război şi care, totodată, să ne asigure chiar beneficiile unei intrări în acţiune, dacă cumva prevederile lui îl înşală şi evenimentele precipitându-se, Ententa câştigă războiul. Pe când, deci, Marghiloman evolua spre germa-

nofilie, Take Ionescu vorbea şi Filipescu spumega, Brătianu —în tăcere— chiar fără ştirea colegilor săi, încheia la 18 Septembrie 1914 cu Rusia convenţia publicată târziu în urmă, prin care ne asigura ca preţ chiar al neutralităţii noastre în caz de victorie, Ardealul şi toate ţinuturile româneşti din monarhia Habsburgilor (vezi anexa).

Nici azi nu pricep cum a putut smulge Ruşilor acest tratat secret, de pe urma căruia noi câştigam tot şi ei nimic. Părerea mea este că datorăm acest tratat Regelui Carol. Prezenţa sa pe tronul României inspira Ruşilor o aşa teamă că până în cele din urmă vom merge cu Germania încât în ziua când Brătianu le-a propus să le dea în scris că vom rămâne neutri ne-au oferit în schimb tot ce le-am cerut. E ultimul serviciu involuntar pe care Regele Carol l-a adus Regatului Român. S'a crezut mult timp că el nici n'a luat cunoştinţă de acest document secret. Este inexact. Brătianu l-a făcut în deplină înţelegere cu dânsul, dar a fost convenit între ei că faţă de Rusia actul va apărea ca săvârşit fără ştirea lui. Dacă evenimentele îi vor face posibilă aplicarea, şi-l va însuşi, dacă nu, Brătianu va purta singur toată răspunderea. De aici se poate vedea cât de zdruncinat era sărmanul Rege în credinţele lui. Ne-a mulţumit după Marna că nu l-am lăsat să ne ducă într'un război alături de Puterile Centrale, şi ne lăsa acum să ne legăm cu Rusia în vederea unei eventuale victorii a acesteia.

Tratatul a fost dezbătut de Brătianu şi de Poklewski şi iscălit la Bucureşti. Secretul s'a păstrat foarte bine, nimeni nu a ştiut nimic. Acest tratat are o deosebită însemnătate nu numai prin conţinutul său, care constituie un mare succes pentru diplomaţia lui Brătianu, dar şi fiindcă e mărturia, indiscutabila dovadă scrisă, că n'am făcut politică de oportunism mercantil şi că, de la începutul războiului mondial, cu o viziune limpede a viitorului, ne-am legat soarta de grupul de puteri care trebuie să fie învingător şi care, numai prin biruinţa lui, asigura statelor mici realizarea aspiraţiunilor lor naţionale.

Dacă am intrat în acţiune abia doi ani în urmă, a fost fiindcă, siguri de lungimea războiului, n'am vrut să ne sleim de la început puterile fără folos pentru nimeni, iar nicidecum fiindcă n'am ştiut încotro să ne îndreptăm, de cine să legăm soarta României şi viitorul neamului. Pe când încheiam cu Rusia acest act diplomatic, refuzam sistematic orice oferte austro-germane şi sistematic înlăturam numeroasele şi tot mai stăruitoarele lor insistenţe. Bineînţeles, ţara care nu ştia toate acestea îl acuza pe Brătianu de germanofilie, că era omul docil care se închina voinţei Palatului. Ziarele îl batjocorau şi opoziţia îl acoperea de insulte. Atmosfera era din zi în zi mai înăbuşitoare şi, să fim drepţi, nu fără oarecare temei. Într'adevăr, care era situaţia ? Care era chestiunea care domina toată viaţa politică ? Nu mai era neutralitatea, toţi recunoşteau acum că neutralitatea era un provizorat şi că va trebui să intrăm în acţiune. Dis-

cuţia cea mare nu era nici măcar în jurul momentului acestei intrări. Se convenea ca asupra oportunitaţii acestuia părerile puteau să difere şi că, la urma urmei, alegerea era o chestiune secundară. Dar problema cea mare şi hotărîtoare era să se ştie dacă va fi să luăm armele alături de Ententa, sau nu. Or, la această întrebare ţara toată răspundea da, Palatul răspundea nu. Conflictul era cu atât mai grav cu cât a merge cu Ententa însemna pentru ţară a înfăptui idealul naţional, a dezrobi pe fraţii noştri de peste munte şi din Bucovina. A se opune intrării în acţiune cu puterile Entantei prezenta opiniei publice Coroana ca împotrivindu-se realizării celor mai scumpe şi mai legitime aspiraţiuni naţionale.

Ţara nu înţelegea şi se revolta. Cum era cu putinţă ca bătrânul Rege, pe care ne-am obişnuit să-l iubim sau, mai bine zis, să-l respectăm, cum se poate ca el, care a dat atâtea dovezi de cuminţenie, care în atâtea împrejurări s'a arătat un bun român şi cu adevărat însufleţit numai de grija intereselor ţării, cum se poate ca acum, la sfârşitul lungii şi glorioasei sale domnii, să stea măcar la gânduri între datoriile lui de Rege al Românilor şi între scrupulele lui de Principe german? Oare, după 47 de ani de şedere în România supravieţuise în el principele german cu atâta tărie, încât, când trebuia să aleagă între a îndeplini unitatea naţională a ţării peste care domnea şi între a scoate sabia împotriva ţării sale de origină, prefera să sacrifice ţara ale cărei destine îi fuseseră încredinţate şi a cărei coroană o purta ? Dar avea el dreptul să se mai considere ca german ? În ziua în care primise Coroana României nu rupsese el orice legătură cu vechea lui patrie ? Aşa a conceput el îndatoririle înaltei sale misiuni, că interesele României sunt subordonate intereselor germane, fiindcă el e născut dintr'o familie domnitoare germană ? Credeam că dinastia noastră se romanizase mai mult, aşa de amarnic să ne fi înşelat?

Aceste întrebări asaltau toate minţile, frământau pe toată lumea. În plus, situaţia unui Rege stând stavilă aspiraţiunilor naţionale ale poporului său, avea în sine ceva odios, fără a menţiona că cei din jurul său făceau tot ce le sta în putinţă ca să mai înveninează lucrurile. Regina Elisabeta, care toată viaţa ei trăise într'o atmosferă de artă, care arătase o desăvârşită nepăsare pentru chestiunile politice, precum şi un fel de eclectism internaţional în simţămintele ei intime, Regine Elisabeta era cea mai înverşunată apărătoare a cauzei germane. Le spunea tuturor că niciodată şi pentru nimic în lume nu va consimţi să stea un ceas măcar pe tronul unei ţări în război cu Germania că, dacă România vrea să facă acest pas, Regele trebuie să abdice imediat, că Principele Ferdinand şi copiii lui ar fi nişte trădători faţă de sângele ce curge în vinele lor dacă n'ar urma fără şovăire pe bătrânul rege în exilul lui. România să-şi aleagă un Rege de unde poate, şi alte asemenea cuvinte imprudente şi rău văzute. Toţi strămoşii germani ai acestei principese care se mândrea că unul dinr'înşii ţi-

nuse spada lui Carol cel Mare la încoronarea din Aix-la Chapelle, toţi strămoşii ei se ridicaseră într'însa şi hotărît că în acele zile era o germană şi numai o germană. De dimineaţa şi până seara aţâţa pe bietul Rege a cărui inimă era deja destul de stăpânită de atavismele lui germane şi destul de turburată.

Dar era mai mult, toată familia regală era în luptă şi în vrajbă. Principele Ferdinand, care a fost întotdeauna un principe moştenitor model, adică un principe care se ţinea la o parte de orice amestec politic şi de orice intrigi ca să nu poată fi învinuit că îngreuiază sarcina unchiului său, tocmai dânsul declara că, oricare ar fi sentimentele şi regretele lui, se crede moralmente dator să urmeze pe Regele Carol şi, prin urmare, dacă abdică, el nu va primi Coroana. Principesa Maria, în schimb, care se zicea principesă engleză, dar care fusese crescută de mama sa, fiica unică a Ţarului Alexandru II în mediul marilor-duci şi, în fundul sufletului ei, a avut necontenit o mare slăbiciune pentru Rusia, reprezenta la Palat Entanta. Cum nu prea ştia a-şi stăpâni sentimentele, vorbea la Pelişor în sens invers cu aceeaşi vehemenţă şi, uneori, cu aceeaşi imprudenţă cu care vorbea la Peleş Regina Elisabeta. „N-am venit în România ca după 20 de ani să renunţ la Coroana României ! Nu mi-am sacrificat tinereţile şi nu m'am ostenit să dau ţării acesteia moştenitori de coroană, ca să-i văd acum rătăcind prin lume ca principi germani în exil ! Eu de ţara asta nu mă despart ! Înteleg aspiraţiunile şi le îmbrăţişez. De altminteri unde să merg? Eu, germană nu sunt, la drepturile mele de principesă engleză m'aţi silit să renunţ când m'am măritat, altă patrie decât Romania nu am. Dacă Principele Ferdinand renunţă la Coroană şi pleacă în Germania după unchiul său, eu divorţez şi stau aici."

În Ianuarie Principele Carol fusese trimis la Potsdam să facă un stagiu în armata germană, iar declaraţia de război îl prinsese în Germania; cu acest prilej se întorsese de acolo foarte impresionat de puterea militară germană şi oarecum cu sentimente germanofile. Împăratul Wilhelm îl chemase la el şi după izbucnirea războiului îl măgulise, iar tânărul principe fusese captivat. Sub influenţa mamei sale se schimbă însă repede la Sinaia, şi în Octombrie vorbea la fel ca dânsa: Unchiul şi tatăl său pot abdica, el însă primea Coroana. Până şi principesele se agitau şi afirmau prietenelor şi intimilor de la Pelişor că nu pleacă din ţară, că ele iubesc România mai presus de toate şi că, dacă dinastia este izgonită, ele rămân ca surori de caritate.

Zilnic erau drame între Principele Ferdinand şi soţia lui, între Principesa Maria şi Regina Elisabeta, între tată şi copii, între copii şi bătrâna mătuşă, între ei toţi şi Rege. Ameninţări, lăcrimi, opoziţia profita de aceste dezbinări ca să trimită vorbe şi emisari la Pelişor să încurajeze pe Principesa Maria şi pe Principele Carol în atitudinea lor. Ştiu că într'un rând şi Costinescu a cerut o audienţă, spre a mai aţâţa pe Principesa Moş-

tenitoare. Fireşte că ecoul acestor regale discuţiuni nu se oprea la porţile Palatului ei, ajungea în public adesea degenerat sau exagerat, izbutind să sporească curentul împotriva Regelui. Aşadar şi familia lui îl desaproba, ea insăşi recunoştea că datoria lui de Rege Român era să se supuie cerinţelor populare. Totuşi rezista, totuşi mai predominau în el sentimentele de principe german. Dacă este aşa, să plece, să ne lase să ne îndeplinim ursita istorică, nu putem jertfi viitorul neamului pentru capriciile sau încăpăţânările unui om, oricât i-am fi datori în trecut. Şi astfel s'au făcut variate combinaţiuni în vederea succesiunei tronului.

Take Ionescu spunea că a găsit cea mai bună soluţie pentru ţară:„Să aducem pe tron pe Ducele de Abruzzi, un principe latin, un om inteligent, din lagărul Entantei", într'un cuvânt întrunea toate calităţile. Brătianu se căznea să domolească neînţelegerile de la Curte, şi să oprească în ţară mişcarea antidinastică, care devenea îngrijorătoare. În genere îl indigna uşurinţa cu care unii din oamenii noştri politici priveau eventualitatea unei schimbări de dinastie, care i se înfăţişa ca un capital naţional cu anevoinţă adunat de atâtea decenii şi deci nu concepea să fie risipit cu inimă uşoară. Iar ca prim ministru se socotea dator să acopere Coroana cât va putea mai mult, bineînţeles luptând necontenit la Palat ca să aducă pe Rege pe calea cerută de adevăratele interese naţionale. În această privinţă i-a determinat pe Take Ionescu şi pe Marghiloman să iscălească împreună cu el un comunicat prin care să declare că examinând situaţia au ajuns la concluzia că deocamdată nu e locul ca România să schimbe atitudinea stabilită prin votul Consiliului de Coroană.

Câteva zile acest comunicat a destins coarda, în urmă însă lucrurile s'au înteţit, iar ultimele săptămâni ale lunii Octombrie s'au desfăşurat într'o atmosferă absolut înăbuşitoare.

Ce făcea bătrânul Rege în acest răstimp? Stătea închis în cabinetul său de lucru şi nu vedea mai pe nimeni. Pe noi, miniştrii, nu ne mai chema, de la consiliul de Coroană şi până la moartea lui n'a primit decât pe acei dintre noi care au cerut anume să-i vorbească. Porumbaru, ca ministru de externe, a fost odată, de două ori la dânsul, cu Costinescu a avut o întrevedere neplăcută. Radovici l-a vizitat odată şi, dacă nu mă înşel, aceasta a fost tot. Altminteri, în aproape trei luni n'a conferit decât cu Brătianu, pe care-l vedea des. Eu, neavând nimic special să-i supun, am evitat să cer audienţă, decretele obişnuite i le trimiteam prin aghiotantul de serviciu, cele mai însemnate prin Barbu Ştirbei. Iscălea imediat şi nu mai cerea nici o explicaţie.

Reprezentanţii Puterilor Centrale îl hărţuiau neîncetat, fără milă şi, uneori, cu brutalitate. Se strecurau însă pe la Peleş personagii mai mult sau mai puţin suspecte ca Virgil Arion, care se duceau să-l măgulească, să-i vorbească pe plac, să-i dea speranţa că ţara va merge cu Germania, cu-

rentul rusofil este alimentat numai de rublele lui Poklevsky şi de lirele sterline ale lui Sir George Barclay că, în curând totul se va stinge şi România va reintra în făgaşul tradiţionalei politici ce a urmat-o cu folos şi cu strălucire atâtea decenii sub înţeleapta lui conducere.

Pe toţi aceştia îi asculta cu vădită mulţumire, îi încuraja să lucreze în această direcţie, le dădea însărcinări, iar ei îi trimiteau răspunsuri de care bietul bătrân lega ultimele sale speranţe. Aşa s'a născut şi broşura lui Ion Bianu iscălită Ion frunză Ardeleanul, pripăşit fără alte merite decât acele ale unui intendent la Academia Română, prin protecţia lui Sturdza, care a ţinut să treacă şi el în posteritate, demonstrând nevoia pentru Rege de a sacrifica elementul ardelenesc stăvilirii pericolului slav. Această proză o gusta bătrânul suveran. Când, doi ani după moartea lui, am vizitat odată cu prieteni Castelul Peleş, care nu mi-a fost mirarea să găsesc pe biroul său rămas neatins broşura lui Ion Frunză. Nu ştiu dacă nu i-a plătit şi tiparul.

În sufletul lui se petrecea o întreagă tragedie. Nu ştia ce să facă: Să asculte ţara, să tragă sabia împotriva patriei sale de origină, împotriva Germaniei scumpă inimii sale — dar nu-l lăsa conştiinţa, i se părea un paricid. Să abdice, să părăsească puterea pe care o iubea, opera lui de aproape o jumătate de veac, la urma urmei viaţa lui - simţea că era peste puterile lui. Se sbătea sărmanul îngrozitor, nu dormea nopţi întregi, slăbea,era un chin fără de ieşire. Toate îl dureau, îl durea pe el obişnuit de atâţia ani numai cu adulaţiuni, îl durea izbucnirea ţării împotriva lui, îl dureau sfâşierile din sânul familiei sale până atunci atât de disciplinată, îl dureau toate presiunile miniştrilor Puterilor Centrale în care vedea mereu ascunsă, în formule politicoase, învinuirea intimă de trădare, îl durea răzvrătirea oamenilor politici până ieri atât de supuşi voinţei sale atotputernice. Era lovit în afecţiunile, în iluziile, în ambiţiile lui, în totul. Dacă cel puţin raţiunea sa i-ar fi vorbit altfel decât inima lui, dar nici atâta. Mintea lui refuza să conceapă înfrângerea Puterilor Centrale şi, împotrivindu-se unui război alături de Entanta, continua deci să slujească adevăratele interese ale ţării. Nu el trăda îndatoririle lui de Rege, ţara era neîncrezătoare în judecata lui politică şi dispreţuind fără temei experienţa lui, era nedreaptă, nedreaptă până la ingratitudine şi până la cruzime. Iar se sbuciuma şi iar nu-şi găsea astâmpărul. După 47 de ani de fericită domnie nu se putea închipui un mai tragic sfârşit.

Mult s'a discutat ce ar fi făcut Regele Carol dacă ar fi trăit, cum ar fi ieşit el din dilema care i-a sfâşiat ultimele zile. Cel mai în măsură să răspundă acestei întrebări e Brătianu, fiindcă cu el Regele Carol a vorbit în ultima vreme şi mai îndelung şi mai deschis. E curios că raporturile între Carol I şi cel din urmă prim ministru al său n'au fost adevărat intime decât în guvernarea liberală de la 1914 şi, îndeosebi, de la izbucnirea războiului general. Înainte, aceste raporturi fuseseră corecte, dar reci, Regele ve-

Fig. 7

iului general. Înainte, aceste raporturi fuseseră corecte, dar eci, Regele vedea în Ionel Brătianu pe fiul unui om pe care însuşirile lui îl impuseseră ţării, dar pe care el nu-l iubise şi îl suportase cu gelozie. În Ionel Brătianu el mai vedea pe şeful unei organizaţii politice de a cărei putere se temea şi ale cărei porniri democratice înaintate nu îi conveneau. Şefia lui Brătianu îi apăruse ca o manevră a partidului împotriva tendinţelor sale de atotputernicie. Liberalii refuzaseră un şef precum Costinescu susţinut de Palat, vroiau să aibă în fruntea lor un om în măsură să impună Coroanei voinţa partidului şi să-i ţie piept oricând interesele ţării o vor cere.

Aceste cuvinte erau îndestulătoare pentru a explica sentimentele Regelui, ca să nu mai vorbesc şi de intrígile absurde care, nu fără oarecare succes, zugrăviseră pe Brătianu la Palat ca pe un ambiţios vulgar care vâna preşedinţia unei Republici Române.

La un moment dat raporturile au fost chiar rele de tot. Regele lupta pe faţă impotriva lui Brătianu şi prin toate mijloacele încerca să-i paralizeze influenţa. În guvernarea de la 1907-1910 intervenise o împăcare între ei. Dar abia la 1914 raporturile au luat un caracter de sinceră intimitate. Fie că bătrânul Rege se convinsese de lealitatea şi de valoarea sfetnicului său, fie că îmbătrânind simţea o nevoie de a se destăinui, o atitudine necunoscută în vremurile lui de vigoare când totul era calculat şi premeditat, fapt este că din Ianuarie 1914 şi până la moartea lui, Carol I s'a arătat faţă de Brătianu plin de încredere, de prietenie, adesea chiar cu o notă de părintească duioşie. Şi cu cât se simţea la sfârşit mai părăsit şi mai atacat, cu atât simţea mai mult nevoia de a se apropia sufleteşte de primul său ministru.

Ei bine, Brătianu, pe care l'am întrebat, pretinde că dacă Regele Carol ar fi trăit, el l'ar fi convins, dacă nu chiar să ia armele împotriva Puterilor Centrale, cel puţin că intrarea noastră în acţiune s'ar fi făcut cu consimţământul său şi în condiţiuni care să evite ţării orice fel de zguduiri interne în ceasul supremei încordări naţionale.

Acestea sunt concluziile la care Brătianu a ajuns în urma ultimelor sale întrevederi şi conversaţiuni cu Regele Carol.

Nu e mai puţin adevărat că deocamdată atitudinea Regelui şi a Reginei înăsprise până într'atât lucrurile, încât trăiam într'o nesuferită enervare şi ne întrebam cu îngrijire cum vom scăpa din acest impas.

La Bucureşti tonul presei era tot mai violent. Gazete vândute legaţiilor străine, ca "Facla" lui Cocea, publicau neîncetat articole al căror leitmotiv era "Neamţul să plece"! Principele Ferdinand era atacat murdar, din alcoolic şi urechiat nu era scos. În sfârşit, nu erau cruţate nici bătrâneţile Reginei Elisabeta, nici tinereţile Principesei Maria. Noi, guvernul, ne străduiam să mai potolim lucrurile, dar în zadar. Vădit era un conflict adânc între ţară şi Coroană. Cum se va rezolva oare? Nimeni nu putea gă-

si răspunsul la această întrebare, care stăpânea toate minţile şi preocupa toate sufletele.

Trăiam ca toţi colegii mei în această înăbuşitoare atmosferă când, în seara de 26 Septembrie, sunt chemat să prânzesc la Mogoşoaia. Fiindcă mâncam adesea acolo, nu-mi dădusem osteneala să întreb nici dacă trebuie să mă îmbrac, nici cine mai era poftit, în plus eram întârziat în urma unei pane de automobil. Am telefonat să mă scuz şi Martha Bibescu mi-a răspuns: „Dar ce faci, sunt aci Principele Ferdinand, Principesa Maria, Principele Carol şi câţiva prieteni, de peste un sfert de ceas toată lumea te aşteaptă! Vino măcar după masă să le ceri iertare".

Am sosit deci pe la 10 foarte plictisit de involuntara mea necuviinţă. Tocmai se sculaseră de la masă şi văd încă în salonul de la Mogoşoaia pe Principesa Maria, în negru, decoltată, cu un lung şir de mărgăritari la gât, stând în picioare cu spatele rezemat de sobă, în care pâlpâia un foc anemic. Era frumoasă, cu ochii roşii şi dusă pe gânduri. Înfundat în marea canapea de lângă uşa verandei, era Principele Ferdinand congestionat, slab, trist şi abătut. A fost o seară funebră. Nimic n'a reuşit să distreze pe Moştenitorii Regelui Carol. În ziua aceea chiar apăruseră împotriva lor infamii prin ziare, erau deci mâhniţi şi îngrijiţi.

Cu principele Ferdinand am vorbit banalităţi, Principesa care îmi arăta însă multă simpatie, îmi destăinui starea ei sufletească. "Nu ştii ce e la Sinaia, este îngrozitor! Cum se va sfârşi această situaţie nu-mi dau seama." Vorbea cu emoţiune şi cu o nespusă melancolie.

Am trecut în odaia de alături, unde se pregătise o reprezentaţie cinematografică, aceeaşi atmosferă greoaie, parcă o furtună sta să izbucnească. La plecare m'am întors cu Simky Lahovary. „I-ai văzut", îmi spune ea, „nu ştii ce e viaţa acestor oameni de câteva zile! Au cunoştinţă de tot ce se spune şi ce se scrie pe socoteala lor. Nu se aşteptau ca ţara să fi uitat până într'atât tot ce-au făcut pentru ea. Dacă măcar ar vedea o ieşire! Dar nu e nici una".

Astfel şi-au petrecut Ferdinand şi Maria ultima seară ca moştenitori ai Coroanei. El s'a înapoiat la Cotroceni, dânsa a dormit la Mogoşoaia. Peste câteva ceasuri trebuiau să urce treptele tronului şi să înceapă domnia. Din aceste griji şi peste aceste greutăţi erau chemaţi să înfăptuiască aspiraţiunile de veacuri ale neamului românesc şi să puie pe capetele lor Coroana României întregite.

CAPITOLUL ŞAPTE

MOARTEA REGELUI CAROL

În dimineaţa de 27 Septembrie 1914 dormeam încă adânc când mă deşteptă telefonul. Suna îndelung şi cu vădită enervare. Ce s'o mai fi întâmplat? Alerg la aparat. "Dl. Prim Ministru vă roagă să poftiţi imediat la dânsul, Majestatea Sa Regele a murit subit." Primul meu sentiment a fost de uşurare, soarta a dezlegat ceea ce noi nu puteam dezlega. Iată ieşirea aşteptată şi zadarnic căutată! A găsit-o bătrânul suveran părăsind scena pe care piesa nu se mai putea juca cu el, a găsit-o nu retrăgându-se de pe tron, ci retrăgându-se de pe lumea aceasta. Mai apoi, cuprinzându-mă simţăminte mai omeneşti, mi-am mărturisit păcatul. M'am gândit la lunga lui domnie ce sfârşea într'o aşa de tragică luptă sufletească, m'am gândit la omul care adormise pentru veci, la însuşirile lui, la binele pe care l'a făcut, la binele pe care a vrut să-l facă. La tot ce opera lui reprezenta în evoluţiunea poporului nostru, iar mintea mea i-a adus dreptul, cuvenitul şi cuviinciosul prinos de recunoştinţă.

Am plecat repede la Brătianu. Dânsul era afectat, îl cunoscuse prea de mult timp şi prea îndeaproape pe Regele Carol ca să nu resimtă în ceasul despărţirii supreme o legitimă emoţiune. Când mai mulţi colegi i-au spus că moartea Suveranului simplifică greutăţile politice în mijlocul cărora ţara se svârcolea, a protestat şi nu ştiu de era sincer.

De la el am aflat amănuntele morţii. În ajun, Regele fusese excepţional de ager şi bine dispus, îl primise pe Virgil Arion într'o lungă audienţă şi se culcase voios. Pe la 5 dimineaţa se trezise plângându-se că nu poate respira. Regina Elisabeta a sunat după ajutor şi a trimis în grabă să cheme pe Dr. Mamulea. După câteva minute Suveranul a oftat din greu de două trei ori şi a aplecat uşor capul. Regina a crezut că doarme. Carol I de Hohenzollern Sigmaringen, primul Rege al României, îşi dăduse însă după 48 de ani de rodnică domnie obştescul sfârşit. Frământările sufleteşti ale ultimelor luni fuseseră peste puterile organismului său îmbătrânit, ele l-au omorît. Când Doctorul Mamulea a sosit nu a putut face altceva decât să constate încetarea din viaţă şi să vestească familia regală şi guvernul.

Brătianu şi Morţun au plecat imediat la Cotroceni, unde au găsit pe noul Rege plângând, sincer îndurerat de moartea unchiului său şi adânc turburat de marile răspunderi care de azi înainte trebuiau să apese pe ume-

rii lui. Principesa Maria a aflat de urcarea ei pe tron la Mogoşoaia. Ştirea i-a fost dată de la Buftea prin telefon de către Barbu Ştirbey. Martha Bibescu, care era alături de dânsa mi-a povestit că era zguduită de emoţiune, dar că n'a reuşit să desluşească bine dacă lacrimile erau pentru bătrânul Rege, pe care totuşi îl iubea şi îl respecta, sau pentru domnia pe care o începea în mijlocul atâtor covârşitoare griji. Într'un automobil particular având-i alături pe Ştirbey şi pe Martha Bibescu a străbătut repede Bucureştiul ce nu cunoştea încă ştirea şi a sosit la Cotroceni, unde o aşteptau bărbatul şi fiul ei.

Pe la 10 jumătate ne-am întrunit în consiliu de miniştri la Ministerul de Interne, unde Brătianu i-a convocat şi pe şefii opoziţiei. S-au stabilit măsurile de luat şi s'a hotărît că a doua zi, Duminică, 28 noul Rege va presta jurământul înaintea Corpurilor Legiuitoare, de urgenţă convocate. Am fost însărcinat să redactez proclamaţia către naţiune, prin care consiliul de miniştri anunţa ţării moartea Regelui şi, împreună cu Ferichide, telegrama de condoleanţe a guvernului către Regina Elisabeta.

Brătianu, Victor Antonescu care, ca Ministru de Justiţie era ofiţerul de stare civilă a familiei Regale şi Ştirbey, administratorul Domeniilor Coroanei, au plecat cu Regele şi Regina la Sinaia.

Fiind Ministru de Culte, mie îmi revenea sarcina organizării întregii înmormântări. Trebuia în plus să rezolv o greutate de ordin religios. Regele find catolic, ne interesam cum se vor împăca oare necesităţile cultului său cu cerinţele bisericii noastre de stat! Am convenit să amânăm problema până seara, la întoarcerea lui Brătianu, când urma să cunoaştem ultimele dispoziţiuni ale Regelui. Ne gândeam că testamentul lui conţinea în această privinţă vreo dorinţă de care urma să ţinem seamă.

Pe la 9 s'a întors Brătianu cu testamentul Regelui. De aici am aflat că îşi manifesta într'o formă discretă şi plină de tact dorinţa, de a fi îngropat, precum o prevedeam, în Mănăstirea de la Curtea de Argeş. Atâta tot, în privinţa ceremonialului propriu—zis al înmormântării, nimic. În înţelegere şi cu Regele Ferdinand, am hotărît deci să se facă două slujbe, una catolică şi una ortodoxă. Cea catolică-intimă şi cea ortodoxă-oficială. Am cerut Sinodului nostru încuvinţarea de a îngropa un catolic într'o biserică ortodoxă şi am fost delegat să obţin aprobarea Bisericii catolice la toate aceste orânduiri. Ne temeam că episcopul Netzhammer să nu ridice obiecţii după obişnuita intransigenţă a Bisericii catolice. L-am găsit însă foarte conciliant şi a primit imediat toate propunerile mele. Am avut impresia că de altfel desbătuse chestia cu Regele Carol şi că îi vorbeam de lucruri cunoscute, cărora de mult le dăduse încuviinţarea. Testamentul Regelui îi făcea cinste; cele 12 milioane lăsate pentru cultura română şi pentru binefaceri distrugeau legenda de sgârcenie ce se crease în jurul lui Carol I.

În public, mai ales printre oamenii de rând, moartea Regelui a făcut

o adâncă impresie. Lumea îl plângea şi îl regreta sincer. Aceeaşi oameni, care în ajun îi ziceau „Neamţul“ şi îl înjurau fiindcă se opunea din sentimente germanofile la înfăptuirea idealului nostru naţional, aceeaşi oameni vorbeau acum cu evlavie de dânsul şi de faptele lui. Ca şi cum conflictul din ultimele luni nu existase niciodată, ca şi cum nu lăsase în spiritul public nici o urmă, nici un resentiment. Ţara nu voia să-şi aducă aminte decât de acei 48 de ani în cursul cărora Regele Carol o cârmuise cu pricepere, cu înţelepciune şi, de atâtea ori, cu strălucire. Era un Rege cuminte, mari fapte s'au săvârşit sub el, cine ştie dacă urmaşul său va putea domni cu acelaşi folos pentru ţară? Aceste cuvinte se auzeau pretutindeni şi se repetau sub forme diverse.

Niciodată nu mi-am dat mai mult ca atunci seama de bunătatea, de măreaţa generozitate a poporului român. Ce dovadă de mărinimie şi de nobleţe sufletească poate fi mai convingătoare decât aceea că un popor care s'a luptat cu bătrânul său Rege pentru cea mai pasionantă cauză ce poate însufleţi un neam, dorul întregirii lui, iartă totul în faţa morţii şi nu-şi mai aminteşte decât de binele ce l-a revărsat peste el? Când mă gândesc că Francezii obişnuiau să fluiere cortegiile funebre ale regilor ce îi nemulţumiseră, nu mă pot împiedica să spun că acela care a spus despre Români “că au gură rea, dar inimă bună”, a caracterizat de minune firea noastră.

A doua zi a avut loc deci prestarea jurământului la Cameră. Ne-am dus tot consiliul de Miniştri la gară să primim pe noul Rege. În momentul în care a apărut la uşa vagonului am văzut un om cu adevărat descompus de durerile şi de zguduirile ultimelor zile. Sinceritatea acestei emoţiuni mi-a plăcut, căci dezvăluia una din laturile cele mai frumoase şi cele mai simpatice ale Regelui Ferdinand. La Cameră, scena a fost măreaţă. Lipseau foarte puţini senatori şi deputaţi, tribunele erau ticsite de doamne şi de curioşi. S'a făcut familiei regale o primire entuziastă.

Cu toate că tremura de emoţie, Regele a rostit formula jurământului cu voce tare şi cu o solemnă hotărîre. După discursul lui Brătianu, Ferichide a citit cu tonul potrivit împrejurării un scurt discurs pe care adunarea l-a subliniat cu dese şi prelungite aplauze. Dar când a vorbit apoi Regele şi a spus că va fi un bun român, a fost în sală un adevărat delir. Cuvântul era fericit, ridica piatra ce apăsa toate conştiinţele, asta voia să ştie ţara şi asta aştepta ea de la noul ei suveran. După “non possumus” al Regelui Carol, obţinu făgăduinţa că Regele Ferdinand se va supune de va fi nevoie voinţii ţării. Ne puteam deci linişti, căci noua domnie începea într'o atmosferă de potolire şi de speranţă.

Discursul fusese redactat în ajun de Brătianu cu colaborarea lui Ştirbey şi a lui V. Antonescu pe când mergeau la Sinaia, iar Regele îl primise aproape fără corectare. În afară de formula “bun român” era mediocru şi mai slab decât discursurule pe care de aci înainte Regele Ferdinand trebuia să le compuie singur. Prin această ceremonie se sfârşea şi locote-

nenţa domnească a guvernului, douăzeci şi patru de ore executasem puterile suverane. Efemeră şi fictivă domnie.

De la Cameră am trecut la Mitropolie unde nefericitul Mitropolit Konon a oficiat fără măreţie inevitabilul Te-deum şi ne-am prezentat Regelui la Palat ca să-l salutăm în noua sa calitate şi pentru ca potrivit unui vechi obiceiu, să-i oferim demisiile noastre. Ne-a primit în rotonda de lângă bibliotecă, acolo, unde şi unchiul său îşi primea miniştrii în ceasurile solemne. Ne-a primit cu acelaşi protocol care, protocol strict şi milităros al lui Carol I, în urmă a căzut în desuetudine şi a luat forme cu desăvârşire democratice. Era întovărăşit de Regină şi de Principele Moştenitor, câteşitrei sincer mişcaţi de gravitatea situaţiei. Când Brătianu i-a remis demisia noastră scrisă, a respins-o şi ne-a rugat să rămânem cel puţin deocamdată la posturile noastre. Nu vedea pentru moment nevoia unui guvern naţional.

Luni am plecat la Curtea de Argeş să aleg locul unde urma să fie înmormântat Regele Carol. Stabilisem în principiu locul cu Regele Ferdinand şi anume la dreapta lângă intrarea în Biserică, în faţa lespedei sub care întemeietorul mănăstirei, Neagoe Vodă Basarab, îşi dormea somnul de veci. Trebuia însă verificat dacă lucrul acesta se putea şi nu stătea în cale vreo dificultate arhitectonică. Pe când împreună cu arhitecţii şi personalul Mănăstirei determinam locul exact al mormântului, mi-am adus aminte că puţin timp înainte, vizitând cu prieteni Mănăstirea lui Neagoe, spusesem, arătând tocmai locul ales: "Aveţi să vedeţi că aci are să fie îngropat Regele Carol." Nu-mi închipuiam atunci că prorocirea mea aruncată mai mult la întâmplare, se va îndeplini, şi că tocmai eu voi fi acela chemat, ca Ministru, să hotărăsc oficial că ultimul locaş al Regelui să fie chiar acolo unde îl fixase excursionistul de odinioară. Sunt în viaţă coincidenţe bizare.

Marţi am plecat la Sinaia ca să aducem cu pompa cuvenită rămăşiţele Regelui la Bucureşti. În tren am redactat cu Brătianu răspunsuri la diferite telegrame trimise de personagii şi suverani străini, întotdeauna o anostă îndeletnicire. Ne-am muncit mult, în deosebi când am formulat un răspuns telegramei arhiducelui Frederic, comandantul suprem al armatelor austro-ungare, care prea ne vorbea de alianţă şi prea ne reamintea fosta confraternitate militară; în cele din urmă cred că am reuşit să ieşim din încurcătură.

La Sinaia ploaie, frig şi ninsoare. Cum am intrat în Castel, nici un semn de doliu, totul îşi avea aspectul obişnuit. Doar când pătrundeai în hallul central iluzia se împrăştia şi realitatea ţi se înfăţişa. Regele Carol, în tradiţionala sa uniformă, stătea întins în cosciug. Era superb, în viaţa mea nu am văzut un mort mai impunător. Profilul frumos şi acvilin se accentuase şi mai tare, iar din toată figura lui se degaja o neîntrecută şi inexplicabilă majestate. Sunt sigur că dacă ai fi adus pe oricine în faţa acestui sicriu şi l-ai fi întrebat cine poate să fie acest mort, ţi-ar fi răspuns fără

o clipă de şovăire că trebuie să fie unul din stăpânitorii lumii noastre pământeşti. Parcă ne poruncea şi din cosciugul său, contrastul între suprema lui Majestate funebră şi aspectul penibil de fiinţă fugărită şi încolţită de la Consiliul de Coroană, era izbitor. Hotărît în moarte, Regele Carol regăsise vechea lui siguranţă şi seninătate.

Ne-am prezentat Reginei Elisabeta. Bătrâna suverană era plină de demnitate în marea ei durere şi trebuie să mărturisesc că aveam oarecari temeri în privinţa atitudinii ei în genere. Judecând după manifestările trecute, după scenele pe care le făcuse, după felul cum vorbise, mă temeam ca după moartea Regelui să nu fie mai violentă şi, plină de amărăciune şi de resentimente, să nu acuze ţara că i-a omorît soţul. De când a închis însă Regele ochii, nu a rostit un cuvânt de învinuire, nu a mai făcut o singură aluzie politică şi nu a arătat faţă de nimeni nici o urmă de spirit vindicativ. S'a ridicat cu un amestec superior de mândrie şi de nobleţă deasupra acestor micimi obişnuite. I-am admirat atitudinea cu adevărat regală şi, oricare ar fi fost greşelile şi slăbiciunile ei, a trebuit să recunosc totuşi că această femeie era mai presus de toate „une grande dame".

Nu voi uita două scene. Prima s'a petrecut când au dat sicriul jos de pe catafalc, a doua în drumul de la Castel la gară. Când s-a dat sicriul jos, aghiotanţii care îl purtau au constatat că ceva nu mergea cum trebuie. Nu ştiu ce anume, ori capacul nu se închidea bine, ori că uitaseră atributele regale ce urmau să fie puse pe cosciug. Au aşezat deci sicriul jos şi au început să discute şi să gesticuleze deasupra corpului neînsufleţit al răposatului lor stăpân. Ei, care înainte tremurau până şi de umbra lui, acum se certau fără grijă şi fără respect înaintea cadavrului său. Niciodată nu mi-a apărut mai vie nimicnicia măririlor omeneşti.

Drumul spre gară a fost lugubru. Norii se lăsaseră jos de tot, o ploaie fină amestecată cu zăpadă te pătrundea până la oase. Parcă natura întreagă se pusese în doliu dând ceremoniei cel mai întunecat decor posibil. Din distanţă în distanţă, gorniştii sunau "Pentru Onor", ecoul munţilor răspundea la sunetele stridente şi îndeobşte false, strigăte de jale repercutate de toată valea scumpă ilustrului dispărut. Tunul pe care era pus sicriul regal, un glorios trofeu al războiului independenţei, era împiedicat de o opritoare care şi ea scârţâia a durere. Aşa şi-a părăsit Regele Carol reşedinţa favorită din Sinaia pe care o crease şi o ilustrase, Castelul –mândria, singura sa distracţie şi singurul lui lux, Castelul –în care băgase atâtea milioane şi adunase atâtea tezaure artistice, Castelul pe care mereu îl schimba, îl adăuga, Castelul căruia, printr'o ciudată coincidenţă, abia în anul acela îi terminase lucrările şi înfrumuseţările.

La Bucureşti aştepta o mulţime enormă înşiruită de la Băneasa şi până la Palat. În faţa pompei desfăşurate, nimic nu amintea poporului, care alergase să-l vadă, de imaginea bătrânului Rege. Doar modestul chipiu aşezat pe sicriu, un chipiu vechi, uzat, de o formă deosebită de a tuturor

celorlalte chipiuri din armată fiindcă, lucru curios, acest Rege atât de german a purtat până la moartea lui chipiul de formă franceză pe care oştirea noastră îl avea de pe vremea venirii lui în ţară la 1866, un chipiu unic, pe care nu-l puteai vedea fără ca imediat să nu-ţi evoce cunoscuta siluetă a Regelui Carol.

În schimb, pe urmă, vreme de două zile şi două nopţi poporul a putut să-l privească bine ultima oară. Mii de oameni au defilat astfel în faţa lui şi s'au putut observa multe manifestaţiuni mişcătoare de doliu.

În sfârşit, Joi, după toate ceremoniile religioase şi cu toate onorurile datorate regalităţii sale, am dus pe Regele Carol la locaşul de veci. La Bucureşti, de-a lungul drumului, ca şi la Curtea de Argeş, mii şi mii de oameni, din toate straturile sociale, îşi duceau Regele la mormânt cu cinstea cuvenită. D-na Pia Brătianu a ieşit la Goleşti întru întâmpinarea aceluia cu care soţul său colaborase atâţia ani şi împreună cu care înscrisese cele mai glorioase pagini ale domniei sale. Acolo unde la 1866 îl întâlnise pentru prima oară în casele Goleştilor chiar în ajunul zilei în care noul domnitor al Principatelor Dunărene-Unite trebuia să-şi facă intrarea în Bucureşti şi să-şi înceapă domnia acum sfârşită.

La Argeş, după ce sicriul a fost adus la biserică şi depus lângă mormânt, Regele, Regina, familia regală, clerul şi toată lumea oficială a plecat, uşile mănăstirii au fost închise şi, împreună cu Episcopul, cu Barbu Ştirbey ca administrator al Domeniilor Regale, cu Generalul Mavrocordat, ca şef al Casei Militare a Regelui, am avut misiunea să purcedem la îngroparea defunctului Suveran. Am scoborît în cripta pregătită sicriul înfăşurat în drapelul ţării pe care ştiuse să-l acopere uneori cu glorie şi să-l poarte întotdeauna cu demnitate. Am aruncat o ultimă privire spre tot ce rămânea din acest mândru principe şi însemnat rege şi am lăsat zidarii să-şi termine funebra lucrare. Operaţia a fost lungă. În biserică întuneric, câteva candele palide şi câteva lumânări, o tăcere întreruptă numai de zgomotul ciocanelor şi al mistriilor zidarilor. Afară, un vuiet ca de mare, mulţimea care voia cu orice preţ să intre ca să mai vadă o dată pe bătrânul ei Rege.

După ce totul s'a sfârşit, am iscălit pergamentul destinat Arhivelor statului, iar Episcopul şi câţiva călugări au îngenunchiat împreună cu noi înaintea mormântului de-a pururea închis şi, ca o pecete definitivă pe lunga viaţă a adormitului domnitor, au răsunat în străvechea biserică a Basarabilor vorbele, minunatele vorbe din rugăciunea de pe urmă a morţilor: „Prea Bunule Stăpâne, sufletul robului tău acesta mutat dintre noi îl odihneşte în loc de verdeaţă în loc de odihnă de unde a fugit toată durerea, toată întristarea şi toată supărarea. Şi orice a greşit în această viaţă sau cu cuvântul sau cu gândul, ca un bun şi iubitor de oameni, Dumnezeule iartă-l că nu este om care să fie viu şi să nu greşească, că tu singur eşti fără de păcate, dreptatea ta este dreptate în veci şi cuvântul tău este numai adevărul" .

Când am deschis uşile bisericii, lampadarele ridicate la cele patru colţuri se desprindeau în lumina unei minunate nopţi de toamnă şi înălţau către cer fumul tămâielor pe care le ardeau. I-am lăsat să intre pe cei câţiva ţărani, ce mai aşteptau pe scările mănăstirii. Au făcut semnul crucii, au îngenunchiat cu smerenie şi, cu lacrimi în ochi, au sărutat pe rând lespedea mormântului. Aceste ultime şi simple omagii ale ţăranului român erau poate cele mai sincere ce se aduceau sărmanului Rege. Călugării au stins lumânările, au zăvorît porţile şi am plecat.

În drum spre gară am aflat că se petrecuse o scenă grandioasă. Când miile de ţărani adunaţi acolo au văzut Coroana Regelui, vestita coroană de oţel, s'au repezit s'o sărute, iar generalul care o purta a trebuit să parcurgă în câteva ceasuri drumul de la mănăstire la gară, atât de numeroasă era mulţimea de bărbaţi, de femei, de copii şi de moşnegi, care, cu lacrimi în ochi şi făcând semnul crucii, cereau, sărutând simbolul regalităţii, să-şi manifeste astfel dragostea către Coroană şi dragostea către cel ce o purtase.

Nu ne aşteptam din partea poporului nostru, în aparenţă atât de nepăsător şi de sceptic, la o asemenea manifestare dinastică. Am înţeles atunci cât de puţin îi cunoşteam psihologia —am înţeles că poporul nostru are asemenea izbucniri care scapă prevederilor celor ce-l conduc, şi am mai înţeles ce caracter greşit, cu fastul nostru occidental şi protocolar, dădusem funeraliilor Regelui Carol.

Conducătorii Angliei au fost mai fericiţi, ei au ştiut la moartea Reginei Victoria să găsească formula de doliu potrivită sufletului englez. În clipa în care sicriul ei trebuia coborît în mormânt, au oprit întreaga viaţă a Imperiului Britanic, şi câteva minute toţi cetăţenii acestei vaste împărăţii au stat pe loc în reculegere adâncă, cu gândul la marea Suverană dispărută. A fost, s'o recunoaştem, cea mai impresionantă manifestaţie de doliu obştesc ce s'a pomenit vreodată. Noi n'am ştiut să găsim la moartea Regelui Carol formula de doliu cerută de sufletul poporului nostru şi numai ţăranii de la Argeş ne-au lăsat să întrezărim ceea ce ar fi trebuit să fie cu adevărat înmormântarea întemeietorului dinastiei române.

PORTRETUL REGELUI CAROL

Din ziua în care i-am pecetluit mormântul, am evocat adesea figura Relui Carol. Înfăţişarea sa fizică îmi rămâne întipărită în minte nu sub forma sub care probabil generaţiunile viitoare îi vor păstra chipul, adică sub forma Regelui în mare ţinută cu pieptul plin de decoraţii, sau sub forma mai pretenţioasă a portretelor în ulei —dealtminteri deopotrivă de proaste ce ni le-au lăsat pictorii francezi Lecomte du Nouy, sau Flameng —unde e înfăţişat cu toate atributele regalităţii şi în decoruri alegorice. Mie chipul său îmi apare mereu sub forma mai intimă a bătrânului militar fără sabie, cu chipiul alb şi cu baston la subţioară, plimbându-se singuratic prin pădurile de la Sinaia. Astfel imaginea lui îmi este şi azi vie înaintea ochilor.

Regele Carol era de statură mijlocie, se ţinea însă drept şi purta capul sus, cu o atitudine de mândrie care îţi dădea iluzia că este mult mai înalt decât era în realitate. Maximilian Harden în necrologul său ce i-a consacrat în "Die Zukunft" are dreptate când zice: "Deşi mic, voia să pară mare şi adesea reuşea." Trăsăturile lui erau de o mare fineţe. Mai ales din profil, avea un cap clasic de medalie, parcă fusese predestinat pentru domnie. Din faţă însă buza lui, care atârna puţin, îi imprima ceva semit figurii, iar ochii săi mici, pătrunzători, bănuitori şi întrebători, se mişcau mereu printr'un fel de rotire şi dădeau întregii sale fizionomii un aspect inconfortabil.

Pe patul de moarte, i s'a luat masca —trebuie să existe undeva — aparenţa semită a figurii sale este izbitoare.

Vorbea scandat, cu o greutate vădită de elocuţiune, cu accent străin în franţuzeşte, un amestec de accent german şi englez —în româneşte cu un accent atât de pronunţat, încât adesea nici nu-l puteai pricepe şi totuşi ştia foarte bine şi limba franceză şi cea română. În nemţeşte, dificultatea de elocuţiune dispărea cu totul; îmi aduc aminte că l-am auzit la un banchet rostind un toast în limba germană, şi era aproape elocvent.

În gesturile şi-n ţinuta sa avea manierele unui ofiţer prusian. Umbla până la sfârşitul vieţii bătând din talpă şi asvârlind picioarele cu o mişcare ce ar fi putut să pară tabetică, dacă n'ar fi fost la el o vădită reminiscenţă a Parade-Marsch-ului cu care se obişnuise încă din tinereţe prin regimentele de gardă de la Berlin şi de la Potsdam.

Era de o mare afabilitate, rareori cineva se despărţea de dânsul fără să fi fost sedus de farmecul primirii, de conversaţia lui şi de aerul de nobleţă ce se desprindea din toată fiinţa lui. Şi totuşi, niciodată nu ar fi putut sur-

prinde la el vreun gest sau vreo pornire de familiaritate. Ţinea pe toată lumea la distanţă şi niciodată, pentru nimic, nu s'ar fi coborît de pe înălţimile pe care soarta îl aşezase. Nu saluta decât cu un deget. Când îţi dădea două degete sau mâna întreagă, era o excepţie întotdeauna voită şi cu un anume înţeles. De altminteri acest deget (arătătorul de la mâna dreaptă) juca un rol însemnat în exprimarea întregii sale personalităţi. Cu acest deget, şi numai cu el, accentua frazele sau îşi completa gândirea, încolo avea o sobrietate absolută de gesturi. Cu acest deget mulţumea aclamaţiunilor populare, pe el îl întindea celor ce se apropiau, numai el se înălţa până la chipiu când trupele defilau şi steagurile i se înclinau în faţă. Iar când stătea liniştit, acest deget încovoiat rămânea atârnat de nasturele tunicii sale, neconfundat nici în această atitudine de rezervă, cu restul mânei inexistente. Tunicile lui erau toate —afară de cele de mare ţinută— învechite şi roase, un obicei în familia Hohenzollern care data de pe vremea lui Frideric cel Mare, pentru cei care, cel puţin, iubeau să-l imite— dar trebuie să recunosc că era în toată persoana lui atâta măreţie înnăscută, atâta rasă, încât aceste amănunte de toaletă nu ştirbeau nimic din incontestabila majestate a înfăţişării sale fizice.

Cum îi va păstra însă istoria fizionomia morală? Ce judecată va purta asupra lui? Fost-a Regele Carol un mare rege, da sau nu?

Dacă analizăm această chestiune, vom constata că domnia lui se poate împărţi în două epoci. Prima epocă de la 1866 până la 1890, iar a doua de la 1890 până la moarte. În prima epocă, România care, prin excelenţă, este în materie de judecată a oamenilor ţara legendelor, l-a proclamat pe Regele Carol un om fără inteligenţă şi fără capacitate. În epoca a doua, legenda aceasta a dispărut şi în locul ei s'a creat alta în temeiul căreia Regele Carol era socotit un om superior, un rege mare şi glorios.

Care e adevărul? Ambele legende sunt deopotrivă inexacte. Regele Carol n'a fost nici un incapabil, nici un geniu, nici un lipsit de personalitate, dar nici un domnitor cu însuşiri excepţionale. Desigur că pentru boerimea moldo-valahă, din fire ageră la minte, îmbibată de cultură franceză şi plină de atavisme şi de moravuri fanarioto-bizantine, desigur că pentru această boerime împănată de beizadele invidioase şi inconsolabile, desigur că pentru această boerime care a creat prima legendă despre Regele Carol, tânărul şi micul principe german venit din Sigmaringen pe tronul Principatelor dunărene, cu apucăturile lui metodice, cu mintea lui cam greoaie şi, mai presus de toate, cu explicabilul său spirit bănuitor faţă de lumea cea nouă ce-l înconjura, putea să treacă drept un om fără deşteptăciune şi fără de însuşiri.

Carol de Hohenzollern Sigmaringen era însă departe de a fi un om lipsit de inteligenţă. Era desigur înzestrat cu facultăţi intelectuale superioare celor ce-l judecau cu atâta uşurinţă şi cu atâta superficialitate. Fără a avea o inteligenţă excepţională, Regele Carol a fost, fără îndoială, un om dăruit

cu o frumoasă inteligență. Memoria lui era excepțională, își reamintea până la sfârșitul zilelor lui cu o preciziune uimitoare cele mai mici și mai neînsemnate amănunte. Dacă memoria este și rezultatul unei gimnastici intelectuale, el făcea tot ce îi sta în putință ca s'o exercite și ca s'o întreție cât mai vie. Nota în fiecare zi tot ceea ce făcea, ceea ce auzea și ceea ce cugeta și își consulta mereu notele ca să-și împrospăteze cu ele memoria.

Nu se poate spune că primise o instrucție deosebită. Destinat să-și consacre viața carierei ostășești, avea o bună cultură militară. Dar, chemat la 27 de ani a guverna o țară, înțelesese nevoia de a se iniția în toate problemele vieții moderne și, prin citiri numeroase și metodice, i-a fost ușor, pe temelia de educație clasică ce primise în copilărie, să-și însușească o serioasă cultură generală. Într'o țară în care oamenii nu citesc sau încetează prea de timpuriu să citească, Regele Carol a citit cu stăruință și cu pasiune până în ziua cea din urmă. Istoria îndeosebi îl pasiona. Îi plăcea să susție că istoria se repetă și că, cine vrea să conducă popoarele, e dator să citească mereu faptele trecutului.

În schimb n'avea deloc însușiri artistice. Pentru muzică avea o adevărată fobie, mărturisea că nu-i place decât muzica militară, dar desigur că și aci vorbea în el mai mult ostașul înamorat de tot ceea ce reamintește armata, decât artistul capabil să prețuiască o formă de muzică mai mult decât alta. În pictură și în sculptură nu avea nici un gust. A adunat o splendidă colecție de tablouri, fiindcă a socotit că un Rege trebuie să aibă în palatul său o galerie de tablouri, cum are pe cap o coroană, sau în grajdurile lui cai și echipaje. S'a nimerit ca printre diferiți emisari pe care i-a trimis să-i cumpere tablouri de pictori celebri, a fost unul care a descoperit la Messina o colecție întreagă cuprinzând numeroase pânze de Greco, pe atunci puțin prețuit, și astfel s'a găsit în posesiunea unor opere admirabile, pe care desigur, el le-a descoperit și le-a apreciat cel din urmă. Interesanta școală de pictură română ce s'a format sub domnia lui, nu a înțeles-o și sunt sigur că a murit fără să fi bănuit măcar existența ei. De altminteri n'a făcut nimic că s'o încurajeze, sau s'o ajute. Cel mult, Regina Elisabeta a cumpărat câteva tablouri de Grigorescu, ce n'au ieșit niciodată din saloanele ei și cărora în orice caz nu li s'a făcut niciodată cinstea de a împodobi apartamentul Regelui, plin de operele deplorabile ale unor pictori germani. Dacă ar fi avut cât de puțin simț artistic, nu ar fi îngăduit niciodată ca galeria lui să fie maltratată cum era. Un fel de reparator de tablouri venea în fiecare an să curețe și să lustruiască în mod absolut barbar aceste pânze de preț care, supuse acestui tratament, păreau a fi destinate mai mult să strălucească prin vernisaj decât să impresioneze prin valoarea lor artistică. De asemenea e de presupus că dacă ar fi avut puțin simț artistic n'ar fi cheltuit numeroasele milioane la Sinaia, ca să lase posterității un castel care este amestecul stilurilor arhitectonice celor mai contradictorii.

Și totuși, această inteligență fără de strălucire artistică, nu era lipsită

nici de subtilitate, nici de fineţă. El avea multă iscusinţă de spirit şi multă dibăcie naturală. Crescut la şcoala Jesuiţilor, în contact o viaţă întreagă cu oameni formaţi la şcoala politică ale cărei tradiţii purced de pe malurile Bosforului şi din labirintele meşteşugirilor orientale, Regele Carol ajunsese până la sfârşitul domniei sale să fie un maestru neîntrecut al tehnicii politice. Chiar în tinereţe, fineţa naturală a spiritului său i-a permis, în mijlocul unor împrejurări grele şi a unor oameni cu însuşiri neobişnuite, să evolueze în aşa chip, încât să ştie să se strecoare printre primejdii şi să impună tuturor dominaţia lui. Şi să fim drepţi, nu a fost uşor. Să ne amintim unele din aceste împrejurări, să ne reamintim mai cu seamă numele câtorva din oamenii cu care s'a măsurat şi a luptat şi va trebui să aducem subtilităţii de spirit a Regelui Carol un omagiu de netăgăduită admiraţie.

Iscusinţa lui nu era de esenţă germană, avea într'însa ceva latin. Am bănuit întotdeauna că această trăsătură a caracterului său trebuie atribuită originii sale franceze căci, lucru ciudat, acest principe atât de german ca sentimente, atât de ostil francezilor şi latinităţii în genere, avea totuşi foarte mult sânge francez in vinele lui. Bunica lui după tată, ca şi bunica lui după mamă erau amândouă franceze. Prima era o Murat din viţă proletară, a doua era Stefania de Beauharnais, fiica adoptivă a lui Napoleon I şi a Împărătesei Josefina şi, chiar dacă sufletul lui era german, în inteligenţa lui era multă latinitate.

De altfel, calităţile de dibăcie ale inteligenţei lui erau completate printr'un real talent de a cunoaşte oamenii. Cu un dar minunat, el pătrundea tainele sufletului omenesc şi se pricepea să descopere slăbiciunile, ca şi virtuţiile fiecărui om. O nepreţuită calitate pentru un conducător de oameni. A cunoscut admirabil personalul politic al vremii sale, a ştiut exact ce poate da şi ce nu poate da fiecare şi, a ştiut şi mai bine cum să profite de meritele unora sau de scăderile celorlalţi.

Niciodată arta de a cunoaşte oamenii nu a apărut la dânsul mai izbitoare ca faţă de Iorga. În perioada de la 1900 la 1908, toată lumea politică vedea în Iorga o putere prin statornicirea convingerilor şi o primejdie prin intransigenţa atitudinilor sale. Care mai de care se stârnea să-l îngenunche prin lupte, sau să-l reducă prin compromisuri. Totul era zadarnic. Iorga se arăta mai dârz şi mai ameninţător ca oricând, faţă de Palat îndeosebi afecta o indiferenţă provocatoare, care pe acele timpuri mai ales lua înfăţişarea unui adevărat anti-dinasticism. Politicienii noştri erau disperaţi.Când, într'o bună zi, se află că Iorga e complet îmblânzit şi mai dinastic decât cel mai linguşitor vânător de portofolii ministeriale. Ce se întâmplase? De unde această subită metamorfoză? Regele Carol găsise cheia enigmei: Iorga nu era nici apostolul unor convingeri nezdruncinate, nici omul inflexibil, nici caracterul de bronz. Iorga era un biet muritor bolnav de vanitate, bolnav până la copilărie şi până la ridicol. Ca să-l dezarmezi, era destul să măguleşti această vanitate, această patologică hipertrofie a eului şi făceai din el ce voiai. Acolo

unde alţii încercaseră fără succes lupta sau ameninţarea, Regele Carol întrebuinţase cu strălucit succes o reţetă foarte simplă: a trimis pe Principele Carol să asiste la cursurile de vară de la Vălenii de Munte şi să consacre prin prezenţa lui acolo omagiile pe care întreaga dinastie i le aduceau marelui istoric.

Bineînţeles, pe urmă reţeta a fost întrebuinţată adesea de mulţi şi, ce este mai curios, întotdeauna —precum se va vedea de altfel mai încolo— cu aceleaşi nedesminţite reuşite.

Nu vrem să spunem că Regele Carol a tratat pe oameni cu o absolută dreptate. Au putut fi consideraţiuni politice, interese personale sau afinităţi sufleteşti care l-au îndemnat să aibă faţă de unii sau de alţii atitudini pe care să nu le aprobăm şi care judecate acum, în perspectiva anilor, să merite chiar aspra noastră censurare, dar aceasta nu împiedică ca el să să se fi înşelat mai rar decât contemporanii săi asupra valorii reale a celor cu care şi peste care i-a fost dat să domnească.

De altminteri, în genere vorbind, Regele Carol era o adevărată personalitate, dacă n'ar fi fost decât prin voinţa şi puterea lui de stăruinţă. Cu o răbdare neobişnuită ştia să urmărească ani de-a rândul gândurile sale, la toate voinţele într'adevăr stăruitoare nu-şi manifesta niciodată pe faţă intenţiile. Când furtuna sufla peste capul său, ştia să-l aplece, ca să-l ridice însă mai semeţ de îndată ce cerul se însenina iarăşi. Un om care are aceste daruri, nu este orişicine, sau nu e o personalitate obişnuită. Dacă adăugăm la aceasta o mare mândrie, un simţ al datoriei cum rar se întâlneşte şi o nobilă concepţie, nobilă în cel mai înalt înţeles al cuvântului, a ceea ce datorează acestui Stat şi acestui popor, vom avea sinteza însuşirilor caracteristice ale Regelui Carol.

Da, Carol de Hohenzollern Sigmaringen era mândru, purta capul sus, atât fizic ca şi moral. Multe răbda, multe îndura, dar, cu o condiţie, să nu te atingi de mândria lui. Dacă îl răneai în mândria lui, nu mai puteai face nimic cu el. Aceasta între altele n'a înţeles-o niciodată Carp şi de aceea aceşti doi oameni nu s'au putut împăca o viaţa întreagă. Alţi oameni politici au dus cu el lupte violente, l-au silit să capituleze în faţa voinţei lor. I-a suportat şi i-a iertat. De ce? Fiindcă ei pricepuseră că nu trebuie să-i jignească în zadar mândria şi plecând de la acest principiu, în raporturile cu el au respectat întotdeauna formele, uneori chiar cu o notă de exageraţiune, i-au arătat toată deferenţa ce se cuvine şefului Statului. Carp, dimpotrivă, parcă îşi făcea o plăcere de a-l trata de sus, de a-şi lua aere de superioritate faţă de el, de a nu păstra distanţele dintre Rege şi supusul său. Aceasta era peste puterile răbdării lui Carol I.

Într'adevăr, în materie de mândrie el nu cunoştea tranzacţiile. Pe la 1895 raporturile lui personale cu Împăratul Wilhelm se stricaseră. Au trecut de atunci şi până la moartea lui 20 de ani şi, în tot acest răstimp Germania n'a avut prieten mai devotat, apărător mai aprig al cauzei şi al intereselor ei.

În tot acest răstimp, nu numai că legăturile dintre Germania şi România nu s'au resimţit de aceste neînţelegeri personale, dar au fost mai strânse şi mai intime ca oricând, şi totuşi Carol I a rămas certat cu Împăratul Germaniei, cu şeful familiei sale, fiindcă o apropiere cerea ca el să facă primul pas şi fiindcă niciodată mândria lui nu l-a lăsat să-l facă. Cât l-a costat el singur ştie, dar mândria lui a rămas nepătată.

Simţământul datoriei era poate singurul simţământ mai puternic la el, mai puternic chiar şi decât mândria. Se poate spune că toată viaţa lui Carol I n'a fost stăpânită decât de acest sentiment, întru aceasta aparţinea cu adevărat generaţiei care a făcut unitatea Germaniei. Toţi oamenii acelei epoci au fost dominaţi de preocuparea îndeplinirii datoriei şi într'însa trebuia căutat secretul virtuţilor din care a izvorît puternica Germanie de la sfârşitul veacului al XIX—lea.

Nu am vrea să spunem că Regele Carol nu a iubit România, dar netăgăduit că această iubire era mai mult zămislită din simţul datoriilor pe care le avea către Statul ce îi încredinţase conducerea destinelor sale, decât dintr'o pornire caldă a inimii pentru acest popor sau dintr'o afinitate sufletească pentru noi. În noi, Carol I iubea mai mult datoriile ce şi le impusese, decât însuşirile şi viitorul nostru. Dar să o recunoaştem, dacă şi-a închinat viaţa întreagă binelui şi propăşirii statului român, dacă a vegheat zi şi noapte asupra marilor interese pe care era chemat să le apere, dacă n'a lipsit un ceas, dacă n'a lipsit o clipă de la datoriile sale, dacă împlinirea acestora era singura lui grijă şi singura lui distracţie, este fiindcă el ridicase îndeplinirea datoriei la înălţimea unei concepţii de viaţă. Dacă nu ar fi fost şi creştin, ar fi fost singura lui filozofie.

Pentru el, tronul României nu era nici o plăcere, nici o cinste. Era o sarcină care i se încredinţase, pe care se legase cu jurământ înaintea lui Dumnezeu şi înaintea oamenilor de a o îndeplini cu sfinţenie. Să nesocotească una din îndatoririle ce Coroana i le încredinţase, i-ar fi părut tot atât de criminal ca dezertarea soldatului de pe front. O secundă de neglijenţă sau chiar de distracţie, i s'ar fi părut o vină pe care conştiinţa lui nu i-ar fi iertat-o niciodată. Şi trebuie să recunoaştem că în acest spirit, de o adevărată şi frumoasă nobleţă sufletească, şi-a indeplinit rolul de Suveran. Se pot desigur găsi în domnia lui greşeli, se pot descoperi lipsuri şi slăbiciuni, dar nu se poate tăgădui, fără a comite o vădită nedreptate, că aproape o jumătate de veac numai aceste nobile preocupări l-au însufleţit şi l-au călăuzit.

Ca Regele Carol să fi fost însă omul superior pe care au vrut să ni-l zugrăvească făuritorii celei de a doua legende, se cere mai mult decât inteligenţă, memorie, mândrie şi simţ de datorie. Se cere pătrunderea epocii tale, intuiţia marilor ei nevoi şi a marilor ei năzuinţe. Acestea hotărît i-au lipsit Regelui Carol. În toată viaţa lui vom căuta degeaba ceva mare. Nu vom găsi măreţie nici în concepţiile şi nici în mijloacele lui. Un suveran merită porecla de "mare" când înţelege problemele hotărîtoare din zilele sale,

când ştie să se facă el reprezentantul lor, când istoria îi poate atribui lui cinstea de a fi determinat înfăptuirea lor.

Ei bine, asemenea merite şi o asemenea glorie nu se pot atribui Regelui Carol.

Chemat pe tronul României după săvârşirea Unirii Principatelor, a împroprităririi ţăranilor şi a întocmirii vieţii noastre constituţionale, Carol I avea misiunea să desăvârşească aşezământul intern şi extern al ţării. Cel extern nu se putea desăvârşi decât prin dobândirea neatârnărei complecte a ţării. Cel intern, prin rezolvarea definitivă a marilor probleme, ce primiseră sub precedenta domnie un început de deslegare, rezolvarea lor în spiritul democratic al vremurilor de azi. Mare ar fi Regele Carol dacă am putea spune că lui îi datoreşte România Independenţa şi că el a fost în fruntea mişcării democratice care a rezolvat problemele vitale ale societăţii româneşti din zilele lui.

Când însă ştiut este că la Independenţă a fost dus de Ion Brătianu, că se temea la 1877 să ia armele împotriva Turciei, că a încins coroana de oţel numai fiindcă a avut înţelepciunea în cele din urmă să se supuie stăruinţelor sfetnicilor săi, este greu să apari ca autorul Independenţei, oricât de mult ai încerca mai târziu să cercetezi adevărul istoric în memorii cu iscusinţă ticluite. Iar când aproape 50 de ani ai lăsat ca nici una din problemele mari interne să nù primească o serioasă dezlegare, afară poate de chestia financiară şi de unele lucrări publice, chestia administrativă să se mărginească la diferite încercări nereuşite de organizare, chestia şcolară să ne poată ridica mai sus de ultima treaptă pe scara analfabetismului european, chestia agrară — cea mai însemnată — să rămână nerezolvată sub un regim de răscoale periodice şi în mijlocul multor avertismente sângeroase, când, în fine, ai stat pururea împotriva mişcării democratice şi, abia în ultimul an al domniei tale ţi s'a putut smulge consimţământul pentru o lărgire a dreptului de vot, nu se poate spune că au fost un om superior şi un rege Mare.

S'au făcut adesea comparaţii între domnia Regelui Carol şi domnia lui Cuza. Nu voi încerca să stabilesc nici un fel de paralele între valoarea morală a unuia şi a celuilalt. Dar, incontestabil că mai mari au fost problemele ce şi-au găsit deslegare în scurta domnie a lui Vodă Cuza, decât toate câte le-a putut rezolva domnia lui Carol I în 48 de ani şi, incontestabil, că Alexandru Ion I, prin pornirile generoase ale sufletului său şi prin larga înţelegere a marilor aspiraţiuni naţionale din vremea lui, a ştiut să se identifice mai de aproape cu Unirea, secularizarea şi împroprietărirea, decât a ştiut Carol de Hohenzollern Sigmaringen să-şi lege numele de neatârnarea ţării şi de toată opera de organizare şi consolidare a tânărului Regat Dunărean.

Fără îndoială, ar fi nedrept să negăm că sub domnia lui Carol I România a făcut mult progres. E destul să asemuim starea ţării din 1866 cu cea din 1914, pentru ca să vedem cât de mare a fost calea străbătută. Dar curios este că ceea ce s'a făcut, nu numai că nu s'a făcut din imboldul, dar

se poate spune că s'a făcut împotriva Regelui Carol. Organizarea economică pe baze naţionale a ţării a combătut-o fiindcă, în loc să vadă într'însa una din temeliile aşezământului nostru de stat, a văzut un instrument de putere în mâinile unui partid, a cărui supremaţie îi încurca micile socoteli. Revizuirea legii tocmelilor agricole, chiar anodina Casă Rurală, le-a împiedicat întâi, şi le-a întârziat pe urmă. Nici măcar dezvoltarea învăţământului primar nu a avut în el un apărător înflăcărat, sau un protector convins. Ceea ce este şi mai ciudat, pare că s'ar fi desinteresat de toate chestiile interne şi el, căruia îi plăcea atâta să fie arbitrul situaţiilor şi să dicteze tuturora, ar fi fost cuprins de scrupule constituţionale, când era vorba de a-şi executa influienţa în favoarea îndeplinirii vreunei reforme cerute de nevoile reale ale ţării. Se poate oare crede că, dacă ar fi vrut şi ar fi stăruit, din atâţia oameni care se plecau înaintea lui şi îi executau în politica externă până şi ultimele capricii, nu s'ar fi găsit câţiva care să-i asculte povaţa, când ar fi fost vorba să renunţe la experienţele administrative şi să pună odată bazele unei organizaţii descentralizate şi moderne a administraţiunii noastre?

Dar strania nepăsare apare şi mai inexplicabilă în chestiunile militare. Până după 1877 s'a interesat îndeaproape de armată, de atunci încoace acest om care era militar din fire şi prin educaţie, care afecta cel mai viu interes pentru toate chestiunile ostăşeşti, care prin Constituţie era şeful suprem al armatei, s'a desinteresat complet de starea ei. Se petreceau în sânul ei scene regretabile, se încuiba un spirit nenorocit, cuvântul lui ar fi putut stârpi toate relele, ar fi putut vindeca multe din neajunsuri; dânsul refuza totuşi să intervie, lăsa lucrurile să meargă în voia lor, ba parcă se şi supăra împotriva celor ce veneau să-i ceară sprijinul şi să-i semnaleze răul.

Am avut o tălmăcire a acestei atitudini. De la 1885, de când încheiase alianţa militară cu Austria, Germania şi Italia, dânsul nu privea armata noastră decât sub prisma legăturilor ei cu armatele aliate. În caz de război menirea ei era să fie pe frontul oriental aripa de la extrema dreaptă a armatelor germano-austriece. Întrucât putea îndeplini această funcţiune, armata noastră răspundea dorinţelor lui. De ce să ne muncim şi să cheltuim prea mult? În ziua hotărîtoare salvarea va veni tot de la ofiţerii germani care vor sosi să ne sfătuiască, în armamentul şi în muniţiile pe care Germanii ni le vor trimite. Nu e mai puţin adevărat însă că, dacă nu s'ar fi ivit din sânul oştirii un curent de reacţiune şi, dacă sub imboldul ofiţerilor tineri şi, s'o mărturisim, cu ajutorul Regelui Ferdinand, nu s'ar fi creat o altă atmosferă morală, cu armata Regelui Carol n'am fi putut culege laurii pe care i-am cules în Carpaţi, pe Sirat şi la Pesta în războiul Unităţii noastre naţionale.

România nu-i datoreşte deci „marelui Căpitan" nici progresele sale militare.

De altfel, cine vrea să înţeleagă psihologia Regelui şi lipsa de orizont a concepţiilor sale, nu are decât să privească Castelul Peleş. În loc să-l înalţe pe un loc deschis, l-a aşezat într'o vale nu cu totul fără orizont, dar cu orizont restrâns. Culmilor care oferă privelişti întinse —şi ce culmi putea găsi la câţiva metri abia!— le-a preferat o poziţie dosnică şi desimea brazilor, iar ferestrelor mari, care lasă să pătrundă din belşug razele soarelui atotstăpânitor, le-a preferat vitraliile cu tonalităţi misterioase şi coridoarele veşnic întunecoase, ce dau Peleşului un aspect medieval şi o înăbuşitoare tristeţă. Cine a spus că o casă este oglinda sufletului celui care a clădit-o nu s'a înşelat. Îi plăcea mai mult întunericul decât lumina, mediocritatea decât adevărata măreţie. Toată mentalitatea Regelui Carol e exteriorizată în Castelul de pe poalele Bucegilor.

Fără măreţie ne apare el şi în mijloacele, nu numai în concepţiile sale. Dacă îl urmărim de-a lungul întregii sale domnii, nu îl vom găsi întrebuinţând mijloace mari. Niciodată nu primea lupta în faţă, căuta întotdeauna să atace din flanc sau pe la spate. Şi, de altfel, dacă voiai să-l dezarmezi, trebuia să-l loveşti cu hotărîre şi pe faţă, îndată dădea înapoi. În genere era o fire mai mult sperioasă. Prin intimidare erai sigur că-l poţi paraliza în acţiunile lui, chiar în acelea mai mult şi mai cu artă pregătite. Oamenii noştri politici cunoşteau această slăbiciune şi adesea au întrebuinţat ameninţarea împotriva lui ca să poată reuşi în combinaţiile lor. Faimoasele manifestaţii la Palat, prin care fiecare partid îşi notifica voinţa de a răsturna adversarul şi de a veni la putere, erau obiceiuri deplorabile într'un stat constituţional, isvorîte însă din convingerea dobândită de lumea noastră politică că numai prin ameninţări se poate smulge ceva. Şi, ciudat lucru, deşi procedeul era învechit, reuşea mereu cu o matematică preciziune. În limbaj vulgar acest adevărat principiu de politică internă se sintetiza în formula: "Neamţul ştie de frică"!

De altfel în această frică a Regelui Carol intra şi un oarecare calcul. El era preocupat ca evenimentele să-i dea neîncetat dreptate şi, aşa fiind, îşi stabilea socotelile în aşa fel, încât orice s'ar întâmpla să se poată pe urmă spune că aceasta a fost părerea lui. Avea o predilecţie deosebită pentru jumătăţi de măsură. Se complăcea în mediocrităţile ce asigurau limite şi fugea înspăimântat de soluţiile hotărîtoare ce pot da gloria adevărată, dar pot şi compromite. Cheltuia adevărate tezaure de dibăcie ca la fiecare moment să poată, după împrejurări, susţine cu o egală îndreptăţire şi una şi alta, iar orice s'ar întâmpla să aibă la spate pregătită o portiţă de scăpare.

De aceea nu-l veţi găsi niciodată nici afirmând, dar nici negând cu tărie un lucru. În toate atitudinile lui era ceva sibilic. Pe oameni nu căuta nici să-i convingă, nici să-i învingă. Metoda lui favorită în raporturile cu oamenii era să speculeze slăbiciunile lor, şi le specula cu o măiestrie împinsă până la voluptate. N'a avut plăcere mai mare decât să-i aducă pe

duşmanii lui îmblânziţi, dezarmaţi la picioarele tronului. Pe Candiano Popescu, care la 1870 făcuse revoluţia de la Ploieşti împotriva lui, nu numai că nu l-a izgonit din armată sau l-a persecutat, ci, dimpotrivă, n'a avut astâmpăr până nu l-a făcut aghiotant regal şi până ce nu a avut într'însul un slujitor plecat. Tot astfel a procedat şi cu Gheorghe Bibescu, cel mai dârz dintre Beizadele care, căsătorit cu o principesă Caraman Chimay venise în ţară ca pretendent la domnie. I-a făcut o curte stăruitoare şi n'a avut răgaz decât în ziua în care îndrăzneţul fecior de domn, renunţând la ambiţiile lui, a capitulat înaintea dinastiei străine puternic consolidată prin fericita domnie a lui Carol I.

Ca să ajungă la astfel de scopuri era în stare să ierte şi să uite totul. De altminteri trebuie să recunoaştem că nu era nici rău, nici răzbunător. Ar fi poate exagerat să spunem că era bun, fiindcă o bunătate activă, bunătate care să radieze în jurul lui şi prin el nu avea, dar era prea socotit în toate ca să nu priceapă inanitatea răutăţii şi prea profund egoist ca bunătatea lui să nu se confunde cu o dulce indiferenţă. La această şcoală însă de câştigare a oamenilor prin specularea slăbiciunilor şi prin coruperea lor morală, Regele Carol şi-a adus lui servicii mai mult aparente, iar ţării i-a adus un adevărat rău. Într'o epocă unde era nevoie de caractere şi într'o ţară care prin trecutul ei era predispusă să nu vadă înflorind prea multe, Regele Carol, prin micile sale abilităţi, a contribuit puternic la demoralizarea lumii noastre politice şi la pervertirea caracterelor în genere.

De bună seamă aceasta nu trebuie să ne mire din partea unui om care, analizat mai adânc, apare plin de meschinării. Meschin în chestiile de bani, meschin în preocupările lui, meschin în ambiţiile lui. În chestiile de bani n'am putea spune că era chiar sgârcit, dar fără îndoială că nu era nici darnic în adevăratul înţeles al cuvântului. Dădea, fiindcă credea că e datoria lui să dea, dar dădea fără îndemnul sufletesc ce porneşte dintr'un larg umanitarism şi, când dădea, dădea cu parcimonie. De câte ori putea să nu dea era fericit. Raporturile lui băneşti cu Regele Ferdinand şi cu Regina Maria erau tipice: i-a lăsat veşnic să se zbată cu ridicole greutăţi financiare, cu o numeroasă şi costisitoare familie, când ar fi putut să le asigure traiul cuvenit, mărindu-le subvenţia sa numai cu câteva zeci de mii de lei în plus. Două excepţii a făcut însă: Fundaţia Carol şi testamentul lui. Dar amândouă erau, să nu o uităm, menite să-i asigure gloria şi, cu toate acestea, Fundaţia a făcut-o treptat, bucăţică cu bucăţică, cu multă socoteală şi uneori cu exagerate economii, iar generozitatea într'adevăr regească a testamentului aducea memoriei sale o recunoştinţă veşnică şi nu putea supăra decât pe moştenitorul său, pe care de fapt nu-l iubea.

Nici preocupările lui nu erau mai generoase. Ceea ce îl muncea era grija micii sale gloriole. Era în această privinţă de o gelozie neascunsă şi îm-

pingea lucrurile până la o inelegantă surprinzătoare la un om de originea şi situaţia sa. Purtarea lui faţă de memoria lui Cuza a fost o mărturie convingătoare a acestei meschinării sufleteşti. Este uşor de înţeles că atâta timp cât Vodă Cuza, sau măcar fiii săi au trăit, să fi avut faţă de ei o atitudine de rezervă şi chiar de ostilitate. Ei puteau la un moment dat să constitue un pericol pentru dinastia lui şi, prin urmare, era firesc ca în acest timp să fi evitat a înteţi tot ce ar fi putut redeştepta amintirea lui Cuza sau tot ceea ce ar fi putut contribui la slăvirea numelui său; dar după ce acesta murise, după ce neamul său se stinsese, ar fi putut fără pericol pentru el şi pentru dinastia sa, să se arate mărinimos faţă de memoria predecesorului său. Cu toate acestea, preocupat parcă de umbra ce domnia lui Cuza i-ar fi putut-o face propriei sale domnii, a căutat să înăbuşe orice reamintea acea epocă. Când Doamna Elena Cuza a murit, nici n'a trimis pe Regele Ferdinand la înmormântare şi când s'au împlinit 50 de ani de la Unire cu greu, şi după multe stăruinţe, a consimţit ca Principele Carol să depună o coroană la Ruginoasa.

Cu Brătienii, aceiaşi meschinărie. Succesele lor politice i se păreau că întunecă gloria lui, şi salvarea acestei glorii îl ingrijea mai mult decât foloasele ce ţara putea trage de pe urma faptelor acestor oameni de stat.

În genere, mintea lui nu era frământată de chestii mari, ci de mici abilităţi, de calcule meschine de divizare a partidelor, de învrăjbire a oamenilor politici, din care el să poată profita, dominând şi pe unii şi pe alţii, mereu deasupra tuturora. Dar unde meschinăria lui se poate vedea şi mai bine este în nespusa lui vanitate. Ţinea la onoruri, la decoraţii mai mult ca la orice. Măgulindu-i vanitatea, obţineai multe de la el. Niciodată n'a fost mai fericit decât atunci când a primit bastonul de mareşal al armatei germane. Nu-şi putea ascunde fericirea şi s'a fotografiat cu el, era de o bucurie copilărească. Citindu-i memoriile, vom vedea ce evenimente au fost însemnate în viaţa lui: zilele în care a primit Vulturul Negru de Prusia sau faimoasa Toison d'Or austriacă. Parcă ar fi câştigat cine ştie ce bătălie! O recepţie strălucită la vreo curte lua în ochii lui proporţiile unui succes naţional, în loc ca aceste omagii să-i pară fireşti, ele îl uimeau şi îl încântau. Ai fi zis că n'a visat niciodată atâtea onoruri şi atâta splendoare. În contactul cu cei mari, Regele României păstrase mentalitatea micului principe de Sigmaringen, care niciodată nu s'a putut ridica până la dispreţul ierarhiilor sau vanităţilor omeneşti.

Dar atunci cum se explică că un om în definitiv mediocru să fi reuşit să se impuie lumii noastre politice şi să fi fost atâta vreme arbitrul ei necontestat? Fiindcă Regele Carol dacă era mediocru, în mediocritate atinsese perfecţia şi, de fapt fiindcă el avea tocmai însuşirile care nouă Românilor ne lipseau, devenea astfel pentru noi un compliment indispensabil. Că atinsese perfecţia în mediocritate ne-o arată faptul că nimeni mai bine decât el nu ştia să mânuiască alternanţa partidelor, să speculeze slăbiciunile omeneşti şi să divídă ca să domnească. În acest joc fără rezultate hotărîtoare

Fig. 8

pentru țară, fără perspective cu adevărat mari, Regele Carol era neîntrecut, iar oamenilor care se obișnuiseră a-și restrânge orizontul după el, dânsul trebuia să le apară mare, cu atât mai mult cu cât, stând întotdeauna la distanță și având darul de a impune autoritate, proporțiile personalității lui creșteau proporțional. Iar însușirile ce nouă ne lipseau, pe acelea el într'adevăr le avea, și le avea cu prisosință.

Într'o țară care n'avea noțiunea timpului, Regele Carol aducea simțul exactității matematice. Pentru nimic în lume nu ar fi intrat la deschiderea Parlamentului în sala de ședință la 12 și un minut. Când suna 12, el și intra pe poartă. Într'o țară de aproximație în toate, el a adus conștiinciozitatea impusă până la meticulozitatea germană. Într'o țară de zvâcnituri, de entuziasm violent și de descurajare pripită, sau cel puțin de rapidă plictiseală el a adus o stăruință nezdruncinată, liniștită și regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. Într'o țară plină de nerăbdare și de neastâmpăr, el a adus răbdarea care știe să pregătească și astâmpărul care știe să-și menție pururea seninătatea.

Într'o țară cu moravuri destul de ușoare în care divorțurile înfloreau și aventurile amoroase stăpâneau viața socială, el ne-a adus pilda unor virtuți domestice de o neobișnuită puritate. Se poate spune că femeile n'au jucat nici un rol în viața lui, câteva au pretins mai târziu că i-ar fi obținut favorurile în tinerețe, dar nu se știe dacă ele nu s'au lăudat. În memoriile lui reamintește cu drag anume serbări pe la Măgurele și lasă să se înțeleagă că frumusețile Bucureștiului îl cam asediau prin saloanele D—nei Otteleșeanu. Dar nu i s'a putut stabili nici o legătură serioasă și, în orice caz, nu s'a cunoscut nici o femeie care a exercitat vreodată vreo influență asupra lui. Privită în genere, viața sa intimă avea ceva monahal.

Pe de altă parte, într'o țară cu mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental în vremea tocmai când acea țară se străduia să se avânte în marea vâltoare a civilizațiunei occidentale. Nu este vorba că, pe la sfârșit, atmosfera de bizantinism a țării l'a influențat și pe el, ci că a avut tăria să rămâie întotdeauna occidental și să nu ne împrumute orientalismul decât în unele forme. În rezumat, l-am contaminat prea puțin.

Și în fine, într'o țară care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obișnuită cu planuri dinainte făcute și bine definitivate, el a venit urmărind un scop precis, a făcut un program și l-a îndeplinit întocmai. Că acest program era mai mult un program personal decât un program național, aceasta este o altă chestiune, dar că a fost un program și că s'a îndeplinit, aceasta nimeni n'o poate nega.

Cu ce scopuri a venit el în Principatele Dunărene? Cu scopul să curme luptele pământene pentru domnie, acesta era rostul dinastiei străine. De aceea făcuse țara apel la el. Și-a propus, deci, să îndeplinească această chemare pe de-a întregul, și o clipă nu s'a depărtat de la această lozincă. Ca să curmi luptele lăuntrice trebuia stârpit regimul favoriților și să fie ținute în

frâu pornirile unei boierimi învechite în ambiţii şi în rele. N'a avut deci nici favoriţi, nici favorite, nici măcar prieteni. Când Filip al V-lea a plecat din Versailles ca să ocupe tronul Spaniei, bunicul său, Ludovic al XIV-lea, i-a înşirat pe o foaie de hârtie preceptele după care trebuia să se călăuzească pe tronul ţării sale adoptive: „N'ayez jamais d'attachement pour personne". Printre cele dintâi recomandaţii găsim şi aceasta să nu ţii la nimeni, să nu te împrieteneşti cu nimeni. Regele Carol a practicat acest principiu cu o scrupulozitate religioasă. Nu numai că nici o femeie nu a putut să-i câştige dragostea, dar nici un român nu s'a putut intitula prietenul lui. Când unii, ca Iorgu Filipescu sau Iancu Kalinderu, şi-au făcut în această privinţă vreo iluzie, el s'a însărcinat până în ultima clipă să le-o risipească şi să se poarte cu ei în aşa fel încât toată lumea să fie încredinţată că aceştia puteau fi slujitori sau instrumentele lui folositoare, dar prietenii lui, niciodată. Afară de sfetnicii săi constituţionali nu onora pe nici un român, nici cu confidenţele şi nici cu solicitarea sfaturilor lui.

Acest singuratic avea totuşi ca orice om nevoia sufletească să se mai consulte cu cineva, sau să mai împărtăşească şi altor fiinţe omeneşti grijile sau nedumeririle lui. La începutul domniei sale se adresa la Sigmaringen părinţilor lui. Tatăl său, Principele Carol Anton, care era un om de o reală inteligenţă, a fost în acea perioadă sfetnicul lui intim şi adevăratul său mentor. Mai târziu şi-a găsit confidenţi prin Bucureşti în lumea străină ce gravita în jurul Palatului. Mai întâi Seculici, directorul Societăţii de asigurare Dacia, un slovac supus austriac, zice-se de origină semită, altminteri un om inteligent, deşi groaznic reacţionar, şi Basset, un modest elveţian, venit în serviciul său încă de pe la 1867 ca secretar particular şi a ajuns în cele din urmă administratorul averii sale personale, un om muncitor, dar cu mediocre facultăţi intelectuale. Aceştia au fost sfetnicii intimi ai Regelui Carol aproape 30 de ani. Rolul lor a fost însemnat, îndeosebi al lui Seculici, şi amândoi au jucat efectiv rolul unor „éminences grises" ale tronului Român. Nu cred că Regele Carol să fi avut motive să se felicite pentru serviciile acestor consilieri oculţi: Seculici l'a îndemnat să reziste tuturor mişcărilor democratice şi l-a încurajat într'o stearpă politică de echilibristică de partide, iar Basset l-a vârît —ce e drept fără ştirea lui— în mocirla tragerilor false de la finanţe, de pe urma cărora a trebuit să dispară câtva timp din ţară. Totuşi Regele Carol care n'ar fi încredinţat unui român nici cea mai mică spovedanie, deoarece ca reprezentant al dinastiei străine ţara îi ceruse să o scoată din făgaşul intrigilor pământene a gaştelor domneşti, îşi depunea cu o surprinzătoare încredere toate tainele în mâinile acestor cvasi aventurieri străini.

Cu boierimea noastră avea raporturi bune, dar îi trata pe toţi de sus. În 50 de ani a călcat pragul puţinor case şi ceea ce ceilalţi suverani obişnuiau să facă în mod curent, Carol I n'o făcea decât excepţional, sau de cele mai multe ori nu o făcea deloc.

Al doilea punct al programului său era să întemeieze o dinastie. Să pri-

vim faptele sub această prismă şi vom înţelege atunci multe, care ar părea neînţelese. Sprijinul pe care l-a dat neîncetat proprietăţii mari, i l-a dat nu atât dintr'un instinct de conservatism explicabil la un principe de viţă domnitoare, cât din grija de a asigura tinerei sale dinastii sprijinul clasei conducătoare. Regele Carol s'a temut întotdeauna că dacă va lua puterea din mâinile acestei clase din fire dinastică, pentru a o trece în mâinile ţărănimii încă fără o lămurită directivă politică, va dărâma unul din reazimele dinastiei române, fără a-i fi asigurat altul mai puternic. Şi de aceea s'a desinteresat de soarta ţărănimii. Din toate argumentele care i s'au prezentat pentru susţinerea reformei electorale, singurul care l-a impresionat a fost acesta: "Nu e bine, Sire, să lăsaţi o problemă aşa grea nerezolvată succesorului Vostru, aveţi datoria să-i transmiteţi Coroana fără greutăţile unei asemenea chestiuni nedeslegate". De îndată ce reforma electorală s'a prezentat sub forma unei necesităţi dinastice, a consimţit la înfăptuirea ei.

De Brătieni s'a temut fiindcă însăşi aparenţele unei dinastii civile turburau grijile sale pentru dinastia Regală. Uza partidele ca nu cumva dinastia să ajungă la discreţia lor. De altfel, dacă analizăm toate problemele vom observa că dacă nu aveau vreo legătură directă cu soarta dinastiei, prea puţin îi păsa de ele. Şi totuşi —ciudată contradicţie— n'a făcut nimic din ceea ce ar fi trebuit să facă, pentru ca într'adevăr să întărească dinastia. Pe Principele Ferdinand l-a îndepărtat sistematic de la treburile publice, nu l-a iniţiat la nimic, era gelos de puterea lui, nu vroia s'o împărtăşească cu nimeni şi, cu moştenitorul său, mai puţin decât cu oricine. Se ştie că este o tradiţie în neamul Hohenzollern ca domnitorii să fie în rele raporturi cu moştenitorii lor. Regele Carol nu s'a abătut de la această tradiţie familiară. Nu avea nici o afecţiune pentru Principele Ferdinand, îl tiraniza cât putea şi îl umilea mai mult decât trebuia. Dar nici de Principele Carol pe care pretindea că-l iubeşte —mai puţin totuşi decât pe Principele Nicolae, incontestabil nepotul său răsfăţat— nu s'a ocupat de fel. A neglijat complet instrucţia şi educaţia lui, ca şi cum ar fi vrut să lase României urmaşi cu totul nepregătiţi spre a-i lua succesiunea.

Al treilea punct al programului a fost să fie cu adevărat un Principe constituţional. Că s'a căsnit să fie, că formele le-a respectat întocmai, este neîndoielnic, că a fost într'adevăr un rege strict constituţional, este dubios. Mai întâi este mai presus de orice discuţie că, în ce priveşte politica internă, Regele Carol depăşise atribuţiunile lui constituţionale. Acaparase în mâinile lui toată conducerea diplomaţiei noastre. În ultimii 30 de ani, afară de rare excepţii, miniştrii lui de externe au fost sau instrumentele docile ale uneltirilor lui, sau de-a dreptul conducători fictivi ai unei politici de palat diriguită. A cui era vina? Desigur a oamenilor noştri politici. Era firesc ca Regele Carol, cu experienţa lui, cu legăturile sale în afară, cu micile succese obţinute, cu misterul de care trebuia să se înconjoare din cauza legăturii noastre secrete cu Tripla Alianţă, era firesc ca Regele Carol să se ocu-

pe azi puţin, mâine mai mult de politica externă şi, neîntâmpinând nici o rezistenţă, să sfârşească pe nesimţite a conduce cu exclusivism, fiind sincer convins că aduce ţării servicii reale. Dar ceea ce nu era firesc, era că oamenii politici răspunzători înaintea Constituţiei şi a opiniei publice de conducerea treburilor acestui stat, ca aceşti oameni politici să consimtă a abdica de la drepturile lor în favoarea suveranului şi să împingă nepăsarea sau lipsa de demnitate, până la a primi să joace în politica externă rolul unor marionete, ce nu cunosc nici măcar piesa în care sunt distribuite. Destule greşeli va fi făptuit Regele Carol ca să nu-i mai încărcăm memoria cu păcatele netăgăduite ale celor ce i-au fost sfetnici constituţionali.

De asemenea şi în politica internă dacă Regele Carol a ieşit din rolul de suveran strict constituţional şi a ajuns cunoscutul arbitru atotputernic al vieţii noastre dinăuntru, nu era atât din setea lui de guvernământ. Cu firea lui timorată, cu respectul său pentru forme, ar fi cedat repede în faţa unei rezistenţe mai dârze a politicienilor noştri şi, de fapt, când a găsit în calea lui un om sau un partid hotărît, a dat înapoi fără greutate şi fără multă întârziere. Nenorocirea a fost însă că de la moartea lui Ion Brătianu, care ştiuse să-i ţie piept, n'a mai întâlnit în drumul său decât oameni de mâna a doua, tineri fără situaţii bine întărite, sau linguşitori de rând şi că astfel, el a tot întrecut limitele atribuţiunilor sale formale. Aceasta nu a fost spre binele ţării, fiindcă Regele Carol, fiind arbitrul situaţiei şi grija lui fiind tocmai să împace pentru consideraţiuni monarhice toate curentele, viaţa publică a României a intrat într'o perioadă de lâncezeală, problemele vitale au fost sau amânate, sau aparent rezolvate, pierzându-se astfel ani întregi, care sub un regim de reală luptă politică ar fi putut să fie ani de înfăptuiri rodnice şi de progres efectiv.

Al patrulea punct al programului regal era să asigure Germaniei, patriei lui de origină, un puternic reazim la porţile Orientului european. Mai e o îndoială asupra felului cum Regele Carol a îndeplinit acest punct? Până la sfârşitul zilelor lui, dânsul s'a socotit întâi un principe german şi pe urmă Regele României. Ideea că primind Coroana României renunţase la patria lui de origină este o idee care n'a străbătut nici o clipă mintea lui. În concepţia sa el venise la gurile Dunării ca să slujească cinstit şi cu credinţă noua sa patrie şi să lege destinele ei de destinele patriei sale germane. Dacă aceste două interese le putea concilia, cu atât mai bine, dacă nu, pentru dânsul multă nedumirire nu încăpea, patria Germană trebuia să primeze. Aci constatăm că în 48 de ani şi, ceea ce este mai curios, la 44 de ani de interval, interesele Germaniei şi ale României s'au ciocnit numai de două ori, în mod real la 1870, când România întreagă a manifestat pentru Franţa şi împotriva victoriei germane de la 1914, când România, pentru realizarea unităţii naţionale, s'a gândit să scoată sabia împotriva Germaniei. Ei bine, la 1870 ca şi la 1914, atitudinea Regelui Carol a fost identică. Nici atunci, nici acum n'a ezitat, n'a sacrificat Germania României, ci România Germaniei. Şi a-

tunci, ca şi acum, primul său gest a fost să abdice, primul său gând a fost să se reîntoarcă în patria lui de origină adevărată, singura patrie a sufletului său. Da, Carol I era german, România i-a dat Coroană, avere şi renume, dar să-l desnaţionalizeze ca Grecia pe George de Holstein, sau Belgia pe Leopold I de Coburg, aceasta nu.

Şi, în fine, ultimul punct al programului său era să ridice între Carpaţi şi Dunăre un stat modern după modelul german. Sistemul nostru censitar îi convenea Regelui Carol cu strigătoarele lui neajunsuri care nu-l supărau fiindcă era sistemul Prusiei. Printre oamenii noştri politici el prefera oamenilor cu concepţii mari sau de reale însuşiri pe vreun Vasile Lascăr, sau pe vreun Neniţescu, sau pe vreun Antipa oarecare, fiindcă îi înfăţişau proiecte de legi copiate din Germania sau fiindcă îi făceau sistematic apologia germanismului. Dacă n'a putut germaniza mai mult viaţa noastră, n'a fost vina lui. Tot ce a putut a făcut, s'a slujit de Sturdza împotriva partidului liberal însufleţit de un spirit democratic potrivnic oricărei organizări militare autocratice germane, şi-a asigurat în rândurile conservatoare preşedinţi de consiliu docili, ca G. G. Cantacuzino şi Titu Maiorescu.

A vegeat cu străduinţă ca tinerimea noastră să ia drumul şcolilor germane. Împotriva influenţei franceze a luptat fără preget cu o îndârjire împinsă până la ură. În resentimentele sale faţă de Franţa era mai aprig decât cei mai şovini dintre germani. Pentru dânsul, Franţa era nu numai inamica Germaniei, era şi focarul republicanismului. Două cuvinte deopotrivă temeinice pentru a-i câştiga vrăjmăşia. Şi, de fapt atitudinea lui faţă de Franţa a fost până la sfârşit, din punctul de vedere românesc, inexplicabilă şi curat dăunătoare intereselor noastre. Faptul că avea un tratat secret cu Tripla Alianţă nu implica câtuşi de puţin că noi trebuia să avem raporturi neamicale cu Franţa şi, totuşi, graţie Regelui Carol le-am avut, iar oamenii noştri politici au tolerat-o. Pe când toţi suveranii vizitau pe preşedinţii republicii franceze, nu numai că Regele Carol n'a mai păşit pe teritoriul francez, după 1870, dar s'a opus cu hotărîre ca măcar Principele Ferdinand să meargă la Paris. Pe la 1913 la Sinaia, când garda schimbând muzica militară, a cântat "Sambre et Meuse" în locul obişnuitelor marşuri germane sau vieneze, a făcut o adevărată scenă că nu vrea cu nici un chip să audă marşuri franceze în armata lui, iar în primăvara lui 1914, când au venit câţiva conferenţiari francezi la Bucureşti, s'a plâns lui Brătianu că e prea multă prietenie cu Franţa; nobleţei franceze fără de nici o influenţă politică, pe care el în tinereţe o întâlnise la St. Cloud şi la Tuilleries, îi păstra o duioasă amintire; dacă unul din reprezentanţii ei venea la Peleş, era sigur că va fi primit cu o deosebită amabilitate. Ţara însă, mai mult instinctiv decât voit şi calculat, a rezistat tendinţelor de germanizare şi, la sfârşitul vieţii, i-a fost dat Regelui Carol să constate că toate sforţările lui fuseseră zadarnice, că România înşelându-i toate aşteptările, a rămas mai credincioasă decât oricând originii şi afinităţilor sale culturale cu Apusul latin.

Şi totuşi, dacă cântărim calităţile şi defectele acestui rege, dacă punem în cumpănă ce ne-a dat şi ce nu ne-a dat, nu putem nega că, în lipsa unei domnii cu adevărat mari, el ne-a asigurat totuşi o domnie folositoare. Lui îi datorăm în primul rând prestigiul Regatului, un capital politic acumulat în mare parte prin mândria şi vanitatea lui, dar care în ceasurile hotărîtoare ale frământărilor pentru unitatea naţională ne-a fost de un ajutor preţios. Lui îi datorăm continuitatea, condiţia esenţială a oricărei opere constructive. Dacă n'ar fi fost decât prin lungimea domniei sale, şi încă într'o societate care nu era obişnuită cu sforţări mari îndelungate, el ne-a chezăşuit putinţa unei munci paşnice de o jumătate de veac, o muncă cu lipsurile, cu scăderile ei o muncă care ar fi putut fi mai temeinică, mai mănoasă, dar care a fost o muncă rodnică, o muncă cum s'au putut desfăşura puţine în cursul vitregei noastre istorii naţionale. Chiar dacă, de fapt, sub domnia lui carul statului a fost dus de alţii, când s'a nimerit să fie oameni mari a mers bine, când l'au condus politicieni mai neîndemânateci a stat pe loc, s'a înămolit. Pe Regele Carol însă l-au călăuzit intenţii curate, un sincer dor de bine şi o nobilă concepţie a datoriei sale către Poporul Românesc.

Pentru toate aceste motive, pentru relele de care ne-a ferit, dacă nu pentru însuşirile superioare pe care le-a avut, să-i păstrăm amintirea cu recunoştinţa pe care un neam care se respectă o datorează unor servicii îndelungate, izvorîte dintr'o conştiintă cinstită şi dintr'un cuget înalt. Dar să nu ni se ceară admiraţiune, aceea este rezervată Regilor mari şi, nici prin faptele, nici prin persoana lui, n'a fost mare şi cu adevărat glorios, Carol I de Hohenzollern Sigmaringen primul şi ultimul Rege al României mici. Nu cred că istoria nepărtinitoare să poată spune altceva despre el.

CAPITOLUL OPT

ÎNCEPUTUL NOII DOMNII

Când Regele Ferdinand s'a suit pe tron, situaţia politică era următoarea: pe frontul Occidental, după victoria de la Marna, înaintarea Francezilor se oprise, frontul se fixase şi orice lupte mai însemnate încetaseră. Vădit, nici Francezii, nici Germanii nu erau în măsură să înainteze, ambele armate se fortificau în tranşeele lor în vederea iernii care se apropia, numai la primăvară se putea nădăjdui o adevărată reîncepere a ostilităţilor. Pe frontul Oriental, în Galiţia, Ruşii continuau să fie învingători, deşi cu ajutorul Germanilor Austriecii îşi reorganizaseră rezistenţa şi, peste Carpaţi, cel puţin deocamdată, o trecere a Ruşilor părea exclusă. Din Silezia, sub comanda lui Hindenburg, Germanii înaintau spre Polonia fără ca Ruşii să le poată opune o rezistenţă serioasă. Pe de altă parte, Englezii nu dispuneau pe uscat decât de forţe reduse; abia atunci începeau cu Lordul Kitchner crearea armatei destinate să lupte pe continent. Iar pe mare, flota lor nu avusese nici un prilej să-şi afirme superioritatea, ba dimpotrivă, spre marea uimire a tuturor, submarine Germane reuşiseră să cufunde câteva cuirasate Englezeşti în marea Nordului, pe când în Mediterană toată flota de la Malta nu fusese în stare nici măcar să prinză "Goebenul", care izbutise să se ascundă în Dardanele.

Bilanţul era deci mai mult în favoarea Austro-Germaniei. În această situaţie, politica lui Brătianu era bine determinată, el socotea intrarea noastră în acţiune alături de Entanta ca sigură, dar nu înţelegea ca noi să intrăm decât într'un moment prielnic şi după ce vom fi obţinut toate garanţiile în privinţa revendicărilor şi în privinţa eficacităţii interventiunii noastre militare. Despre un moment prielnic la începutul toamnei, şi cu situaţia de atunci a puterilor, nu putea fi vorba. Cât despre garanţii aliate, acestea erau încă departe de a fi dispuşi a ni le da. Nici graniţele românismului întregit, nici muniţiile indispensabile nu ni le garantau în Oct. 1914. În asemenea condiţii, să intri fără ca măcar să poţi lega acţiunea Italiei şi fără ca să fii sigur de ce va face la spatele tău Bulgaria, i se părea cu drept cuvânt lui Brătianu drept o adevărată aberaţiune.

Trebuia amânat orice plan de intrare în acţiune până la primăvară cel puţin şi, deocamdată, acţiunea guvernului urma, deci, să se mărginească pe de-o parte la pregătirea diplomatică şi, pe de altă parte, la pregătirea militară. Pentru pregătirea diplomatică a eventualii intrări în acţiune la primăva-

ră, Brătianu cotinua să trateze cu Antanta în vederea obținerii unui tratat care să ne asigure înfăptuirea integrală a unității noastre naționale. Negocierile mergeau încet şi greu. Încet, fiindcă Antanta simțea că în orice caz până la primăvară nu putea obține intervenția României, aşa încât nu punea prea mare grabă în tratativele ei. Greu, fiindcă opoziția nu înceta să spuie reprezentanților Antantei să nu să supuie exigențelor lui Brătianu, că acestea sunt exagerate, că în dosul lor se ascunde refuzul lui Brătianu de a se uni cu Rusia, cu Franța şi cu Anglia, că Brătianu de fapt înclina spre Puterile Centrale. Că protestările sale de amiciție față de Antanta nu sunt sincere, că el şi cu Regele sunt germanofili, precum şi tot felul de intrigi şi de neadevăruri de acest fel. Miniştrii Antantei sperau deci să răstoarne pe Brătianu şi să obție de la un guvern Filipescu-Take Ionescu intrarea în acțiune a României, fără toate cerințele şi garanțiile reclamate de Brătianu ca o condiție sine qua non a intervenției noastre.

În acelaşi timp, Brătianu căuta să lege tot mai mult politica noastră de a Italiei. Încă din August încheiase prin intermediul Ministrului Italiei la Bucureşti, Baronul Fasciotti, o convenție cu Italia în virtutea căreia ambele țări se angajau să nu întreprindă nici o acțiune fără o comună înțelegere. Convenția se referea îndeosebi la Austria. Legătura astfel înnodată urma să fie tot mai de aproape strânsă spre a reintra la momentul cuvenit împreună în acțiune cu maximum de siguranță pentru ambele țări şi cu maximum de folos pentru Antanta în genere. În acest sens Brătianu lucra aşadar zilnic.

Cu Bulgarii şi cu Grecii Brătianu era rezervat, nu avea încredere nici în Ferdinand de Coburg nici în Constantin. Era convins că în fond ei înclinau spre Germania, prin urmare se temea ca dezvăluindu-le intențiile sale, ei să nu se grăbească a le aduce la cunoştința Berlinului şi Vienei. Viitorul a dovedit câtă dreptate a avut. Bineînțeles, ca acest joc să poată reuşi, trebuia neapărat să fie ascuns Puterilor Centrale. Cât timp trăia Regele Carol era uşor, era destul să-i asiguri că nu vei lua armele contra lor ca să te creadă. Bătrânul Rege era cea mai bună chezăşie a acestor asigurări. Cu Regele Ferdinand lucrul era mai greu, Puterile Centrale nu erau sigure de el, se temeau îndeosebi de influența Reginei Maria pe care o ştiau hotărît potrivnică lor. I-a trebuit deci lui Brătianu multă dibăcie şi multă trudă ca să adoarmă Austro–Germania şi, fiind înțeles în principiu cu Entanta, să menție totuşi în fața lumii aparențele neutralității. Cu toată măiestria lui diplomatică Brătianu nu a putut îndeplini acest lucru fără oarecari concesiuni, nu e vorba numai de formă. Aşa spre pildă Germanii, ca să determine în favoarea lor un curent în opinia publică şi ca să facă astfel cu putință intervenția noastră alături de ei, organizaseră în Bucureşti o vastă propagandă. Au înființat ziare, au tipărit broşuri, au cumpărat conştiințe, au pus în mişcare băncile lor, legăturile vechi ce le aveau cu unii şi cu alții, au adus în țară pe toți cei ce le puteau câştiga vreo simpatie sau neutraliza vreo inimiciție. Într'un cuvânt, au desfăşurat cu o intensitate crescândă, până la declararea războiu-

lui nostru, o acţiune de captare a opiniunii publice sistematic urmată şi admirabil condusă.

Netăgăduit că în mod strict datoria guvernului ar fi fost să împiedice această nefastă operă de corupere. Brătianu a trebuit totuşi s'o tolereze, în parte ca să dea Puterilor Centrale iluzia că poate va merge şi cu ele şi ca să se strecoare în mijlocul greutăţilor nespuse ale neutralităţii noastre. Adversarii săi politici i-au făcut din aceasta un cap de acuzare, susţinând că tolerarea propagandei germanofile îngăduită de guvern a fost cauza pentru care ţara nu a intrat în război în August 1916 cu acelaşi minunat avânt de care în 1913 dăduse o atât de strălucită dovadă.

Îmi aduc aminte că în cursul celor doi ani de neutralitate Brătianu ne-a spus adesea: "Ştiu că propaganda germanofilă se face în dauna avântului ţării în ceasul mobilizării. Nu am în privinţa aceasta nici o iluzie, dar, ce vreţi să fac? Am de ales între două alternative: să las să se slăbească puţin avântul războinic al Ţării, care am siguranţa însă că va renaşte puternic la primele ciocniri cu duşmanul, căci nu e cu putinţă să scadă simţitor flacăra idealului naţional; sau să rup definitiv cu Puterile Centrale şi să expun ţara să fie aruncată în război în condiţiunile şi în momentul cel mai nepotrivit. Între aceste două alternative eu nu ezit. În loc să mă tot acuze opoziţia, ar face mai bine să nu aibă o atitudine atât de violentă şi să nu patroneze opera de propagandă şi de corupţie a Entantei. Mi-ar uşura astfel situaţia faţă de Austria şi de Germania şi mi-ar permite, atunci, să iau şi măsuri împotriva agenţilor lor."

Şi avea dreptate. Dacă Puterile Centrale aveau o organizare de propagandă şi cheltuiau milioane, Bucureştii erau de asemenea inundaţi de rublele Ruseşti şi de lirele Englezeşti. Legaţiile Ententei făceau aceeaşi acţiune şi întrebuinţau aceleaşi mijloace reprobabile, singura deosebire fiind că nu aveau gazetele lor, dar explicaţia era uşoară. Nu aveau nevoie să înfiinţeze asemenea ziare întrucât ziarele existente se ofereau să pledeze cauza lor, Germanii însă au trebuit să-şi creeze ziare, fiindcă nici una din foile noastre nu a vrut să se pună la dispoziţia lor.

Cam tot pe atunci înflorea şi sistemul transitului de muniţii, pe care Germanii căutau să le trimită în Turcia. Noi ne opuneam la trecerea lor, de unde reclamaţii, protestări, ameninţări. Ca să-i mai adoarmă, Brătianu, care în timpul acesta lăsa muniţiile şi armele Ruseşti să treacă netulburate în Serbia, a autorizat din când în când să se strecoare şi câte un transport German. Atunci însă căile ferate aveau ordine să le rătăcească cu săptămânile pe liniile laterale, iar Costinescu chiar punea impiegaţii vamali să prindă vagoanele, să intenteze procese de contrabandă şi să confişte conţinutul lor. Opoziţia care striga nu şi-a dat niciodată osteneala să compare aceste încercări ale Puterilor Centrale cu rezultatele obţinute. Dacă le-ar fi comparat, ar fi văzut că în grelele împrejurări de atunci guvernul Român şi-a făcut cu prisosinţă datoria.

Pentru pregătirea militară, două au fost grijile de căpetenie ale lui Brătianu şi ale întregului guvern: Să completeze cât mai grabnic programul de dezvoltare a armatei noastre stabilit încă de la venirea noastră la putere în Ianuarie 1914 şi să ne asigurăm prin orice mijloace şi de oriunde armamentul şi muniţiile ce ne lipseau.

Fiindcă aci era locul s'o spunem, am fost adesea în timpul războiului şi, în urmă chiar, învinuiţi de nepregătirea armatei. Ori nu este acuzaţie mai nedreaptă, nu este acuzaţie care să fie în mai vădită contrazicere cu adevărul istoric.

Când am venit la guvern la începutul anului 1914, când prin urmare, nici vorbă nu era de război, când toţi, chiar Regele, erau convinşi că ne stau înainte încă cel puţin doi ani de pace, prima grijă a noastră a fost să luăm toate măsurile pentru reorganizarea armatei, pentru îndoirea efectivelor şi pentru împlinirea lipsurilor ei. Expediţia din Bulgaria din anul precedent ne dovedise că puterea noastră militară era fictivă, că armata noastră n'avea cadre suficiente, că rezervele ei nu erau organizate, că lipseau echipamentul, muniţiile, armamentul, artileria grea, serviciile dinapoi, medicamentele. Această stare de lucruri care-l impresionase mai cu seamă pe Brătianu era urmarea unor numeroşi ani de economii şi de indiferenţă patronate de Regele Carol. El urmase armata în Bulgaria fiind căpitan de rezervă în statul major al Generalului Crăiniceanu şi avusese prilejul să vadă cu ochii lui toate aceste îngrijorătoare lipsuri. Văzuse soldaţii noştri murind cu miile de holeră la trei zile distanţă de trenul Institutului Pasteur, pentru că nimeni nu se îngrijise să procure serul necesar şi să facă inoculaţiile cuvenite. Văzuse ambulanţe goale, fără instrumente şi fără dezinfectante, văzuse în toiul unei veri mănoase, la o zi depărtare de Dunăre, armata ducând lipsă de hrană, fiindcă n'avea bucătării de campanie, cuptoare şi serviciile trebuincioase de subsistenţă organizate. Văzuse prin Turnul Măgurele şi prin Nicopole rezervele fără ofiţeri, fără gradaţi, îmbrăcaţi în haine ţărăneşti, desculţi, înarmaţi cu puşti de la 1877 legate cu sfoară şi fără cartuşiere. Ştia că nu aveam puşti destule că artileria era neîndestulătoare şi că, după o luptă mai serioasă, muniţia ni s'ar fi sfârşit. O atare situaţie nu mai putea dăinui. De aceea ţinuse la constituirea ministerului să ia chiar el portofoliul războiului şi să-şi pună în joc toată influenţa şi toată autoritatea, spre a dobândi fără întârzâiere creditele cerute de apărarea noastră naţională.

Într'adevăr, abia venit la ministerul de război a alcătuit un plan de completare a lipsurilor de toate categoriile. Primul trebuia realizat prin sporirea bugetului, al doilea nu se putea obţine decât pe cale de credite extraordinare. Fără întârziere Brătianu a sporit bugetul obişnuit al ministerului de război cu 16.200.000 lei, adică 97.800.000 faţă de 81.600.000, cifra bugetului din 1913. Pentru sporirea cadrelor, a mărit numărul elevilor în şcolile militare, a lărgit cercul recrutărilor dând învăţătorilor putinţa să

devie ofiţeri în rezervă, ca cei rămaşi din trecut în grade inferioare să poată obţine şi ei galoanele de ofiţeri. Rezultatul realizărei acestor măsuri a fost că de unde în 1913 aveam 8.500 de ofiţeri, faţă de efective care reclamau 14.000 de ofiţeri, în 1916 când am intrat în lupte cu Puterile Centrale am avut 20.000 de ofiţeri bine instruiţi, adică atât cât cereau efectivele oştirii puse de noi pe picior de război. Pentru organizarea rezervelor planul era complet terminat în Martie 1914, aprobat în unanimitate de comitetul inspectorilor generali, şi pus imediat în execuţie. Pe temeiul acesta oştirea noastră care până atunci nu avea regimente de rezervă, sau le avea numai pe hârtie, s'a găsit sporită cu existenţa reală şi desăvârşit organizată a 40 de regimente de infanterie, a 3 batalioane, cu o companie de cadre, cu o secţie de mitraliere, cu artileria necesară şi cu serviciile lor grupate în 3 comandamente noi. Rezultatul a fost că prin aceste dispoziţiuni, ca şi prin cele ce au fost completate ulterior, de unde în 1913 nu am putut dispune decât de o armată de 8.500 de ofiţeri, de 400.000 oameni (trupa) , în 1916 am avut pentru nevoile războiului unităţii naţionale o armată de 20.000 ofiţeri şi de 833.000 de oameni de trupă, la cari, dacă mai adăugăm o rezervă de 416.000 de oameni, instruiţi şi neinstruiţi, obţinem un total de 1.250.000.

Brătianu a pus aceeaşi grabă şi în ce priveşte armamentul, muniţia şi echipamentul. La sfârşitul lui Mai 1914, concentrase deja la Ministerul de Război, corpuri şi servicii pe baza studiilor şi rapoartelor tuturor comandamentelor. Toate nevoile armate urmau a fi împlinite prin credite extraordinare, ca şi prin două credite, dintre care unul de 107.000.000 şi celălalt de 196.000.000, spre a orândui procurarea materialului mai urgent. Ceea ce trebuie notat este că una din primele măsuri proiectate era dublarea producţiei pirotehniei, pulberăriei şi sporirea producţiei arsenalului armatei. Când a izbucnit războiul general unele din aceste comenzi erau deja făcute, cele mai multe erau în ajunul licitaţiilor. Bine înţeles cum a început războiul nimic din comenzile executate chiar nu ni s'au mai predat, iar cele noi au fost cu desăvârşire oprite, atât în Germania şi în Austria, cât şi în Franţa şi în Italia. De altminteri era firesc ţările acestea nu puteau atunci să îndestuleze nici nevoile lor, căci nimeni nu crezuse că războiul modern cere atâtea arme şi atâtea muniţii. La Marna, spre pildă, atât Francezii cât şi Germanii îşi goliseră toate magaziile şi au oprit luptele din lipsă de muniţii. Totuşi era neapărată nevoie să ne procurăm şi arme şi muniţii.

Opoziţia ne îngreuna iarăşi sarcina prin atitudinea şi nerăbdarea ei războinică. După manifestaţiile lor a fost imposibil să mai dobândim ceva de la Puterile Centrale. Cu mare greutate şi cu multă dibăcie, dacă am putut smulge o mică parte din materialul dinainte comandat în schimbul unor compensaţii de petrol sau cereale. Iar de la Antenta primeam de asemenea cu greu, aceasta din cauza intrigilor opoziţiei, care mereu le şopteau la ureche, "nu vă încredeţi în Brătianu, el nu vrea să meargă cu voi, el vă înşeală". De aci la Paris şi la Londra eram suspectaţi. Fireşte, aceasta nu împiedica aceeaşi

opoziție să afirme pretutindeni că guvernul nu face nimic pentru înarmarea țării.

În tot cursul lunilor August și Septemvrie făcusem sforțări supraomenești pentru a obține armament și muniții, înființasem la Paris o comisie sub președenția Colonelului Rudeanu cu puteri depline și cu fonduri nelimitate ca să ne procure tot ce va putea găsi în țările beligerante sau neutre; ne înțelesesem cu Serbii ca în schimbul unor compensații să ne îngăduie trecerea prin țara lor (singura cale ce ne era deschisă) a materialului nostru de război. Ne-au asigurat un debit de 7 vagoane pe zi, dar fie zis în treacăt, nu ni le-au dat niciodată. Am instituit sub conducerea personală a Dr. Angelescu organizarea întregului serviciu sanitar și din toate părțile am alergat după medicamente și material sanitar. Am creat la Ministerul de Război o comisie de aprovizionare pentru echipamentul și subsistența trupei, care a fost dată sub deosebita priveghere a lui Dinu Brătianu și ea cumpăra pretutindeni haine, bocanci, cojoace, rufe formând depozite numeroase de alimente și de furaje. Am constituit o comisie care să studieze posibilitatea de a utiliza slaba noastră industrie în vederea fabricațiunii de munițiuni și de arme. Și, în fine, prin mobilizarea ordonată după consiliul de Coroană din Sinaia, am dat instrucțiunii armatei active și rezervelor maximum de intensitate posibilă. Când a început noua domnie toate acestea erau în plină execuție. În cursul iernii lucrarea trebuia continuată, perfecționată și sporită.

Cu partidul nostru, Brătianu nu avea greutăți. La sfârșitul lui August convocase fruntașii liberali, le făcuse o scurtă expunere a situației externe, le arătase politica ce ministerul era hotărît să urmeze. Consfătuirea se petrecuse într'o atmosferă de deplină armonie și se încheiase printr'un comunicat de solidaritate a partidului cu guvernul.

De asemenea și din partea noului Rege nu întâmpinam nici o greutate, aveam încrederea lui deplină și ne puteam bizui pe sprijinul său. Mai mult ca să respecte formele a consultat pe președinții corpurilor legiuitoare și, pe la 9 Oct. , a respins oficial demisia pe care de fapt o respinsese încă din ziua prestării jurământului. Era și firesc ca Regele Ferdinand să procedeze astfel. Fără a fi ca unchiul său hotărît să nu declare război patriei sale de origine, nu putea cu inima ușoară să ia o hotărîre și nimic în situația militară din acele momente nu era de natură să-i dicteze, ca o imperioasă nevoie națională, ieșirea noastră din neutralitate. Așa fiind, pe cine era să cheme la guvern, pe Carp a cărui prezență numai la cârma statului ar fi fost o provocare a conștiinței naționale? Pe Maiorescu care n'avea partid și, de fapt, reprezenta aceeași politică ca și Carp? Pe Marghiloman care din zi în zi înclina mai mult spre Puterile Centrale? Dar admițând că l-ar fi chemat pe acesta, ce guvernare îi putea asigura șeful conservatorilor, când nici în comitetul său executiv nu era stăpân, când cel puțin jumătatea partizanilor săi urmau pe Filipescu în acțiunea lui violent războinică? Nu îi putea chema, pe Take Ionescu sau pe Filipescu, după interviurile lor, după discur-

surile lor prin întruniri, fără ca prin aceasta să iasă din neutralitate, să se rostească în mod public pentru o politică de intervenţie alături de ţările Ententei. Fatal era deci să menţie la putere pe Brătianu şi, în principiu, era de acord cu politica lui. El îi aducea printr'un partid unit şi o majoritate compactă posibilitatea, la începutul domniei sale, a unei guvernări serioase, liniştite şi cu respectul tuturor formelor constituţionale. Ştia că de patriotismul său nu se poate îndoi, că judecata lui politică e limpede, că nu se impresionează de toate adierile şi că, alături de dânsul aventurile sunt excluse. Numai atât îi trebuia.

Îmi reamintesc că prima oară când am lucrat cu el ca Rege era în primele zile ale lui Octomvrie 1914. Vorbind de situaţie, Regele Ferdinand mi-a spus categoric. "Eu sunt un Rege constituţional, prin urmare dacă ţara crede că interesele ei îi dictează să meargă împotriva Puterilor Centrale, nu în mine va găsi vreo piedică la realizarea idealului ei naţional. Un singur lucru cer însă ţării şi cred că am dreptul să-l cer având în vedere gravitatea unei atari hotărîri: "Să se gândească bine înainte de a-şi spune ultimul cuvânt şi de a-şi trage spada."

În definitiv, acelaşi lucru îl spuneam şi noi. Opoziţia era în plină agitaţie. Partizanii unei intrări în acţiune alături de Puterile Centrale nu prea îndrăzneau să-şi afirme punctul lor de vedere. Ostilitatea crescândă a opiniei publice pentru Germania şi pentru Austria, victoria de la Marna, succesele Ruşilor în Galiţia, prezenţa Cazacilor la Porţile Ungariei, în fine moartea Regelui Carol produseseră în rândurile lor o adâncă deprimare. De altfel printre dânşii nici nu era cine să ridice steagul acţiunii germanofile. Carp se înfundase la Ţibăneşti şi nu era omul care să ia iniţiativa şi conducerea unei lupte, Maiorescu era încă în străinătate cu nevasta lui aproape în agonie. Stere n'avea influenţă, încercase să determine în partidul său un curent în favoarea ideilor lui, singurul rezultat a fost că a pierdut câteva prietenii; se retrăsese deci la Iaşi supărat pe toată lumea şi convins că el singur e în stăpânirea adevărurilor eterne în mijlocul unei lumi de mediocrităţi şi de orbi.

La Take Ionescu linia de purtare era lămurit trasată. După teama primelor zile care la 30 Iulie îi dictase vestita formulă de neutralitate leală şi definitivă, era acum hotărît omul intervenţiei alături de Entanta. Ţinea ca în această privinţă să apară el cel mai aprig susţinător al politicii Triplei Înţelegeri şi fiindcă Filipescu, prin temperamentul său exagerat, i-o putea lua înainte, simţea nevoia să forţeze nota. Nu era numai omul care se identificase cu cauza Ententei, era omul care nu mai putea suferi Germania, care avea repulsiunea fizică pentru acest popor barbar, care dispreţuia cultura lor, care nega aportul lor în opera civilizatoare a omenirii. Refuza să vorbească cu vreun Neamţ şi scria Atila I — Wilhelm II, când tunurile germane dărâmau minunile catedralei de la Rheims. Noi care îl cunoscusem, cu câţiva ani în urmă ca fiind instrumentul politicii germane, omul care voia cu orice preţ să dea Berlinului petrolurile româneşti, care uneltea cu Kiderlen-Waechter

definitiva noastră robire economică către Puterile Centrale, noi nu ne puteam împiedica să surâdem. Prea era mare zelul neofitului. Două lucruri îl preocupau pe atunci, să-şi lege România mai repede soarta de Entanta şi să răstoarne pe Brătianu pentru ca el să înfăptuiască unitatea naţională. Dorinţa explicabilă, chiar pentru un om mai puţin ambiţios decât el. Era deci toată ziua la Poklewsky şi la Barklay şi nu avea prieten mai intim decât pe Blondel. A încercat întâi prin ei asaltul la Brătianu, după ce acesta iscălise convenţia secretă cu Rusia şi, deşi nu o cunoştea, simţea că întâmpină oarecare rezistenţă. S'a îndreptat deci către guvern. A sondat pe Alecu Constantinescu, vechiul său prieten şi adesea până atunci tovarăşul combinaţiilor sale de culise. Trebuie să mărturisesc că în tot cursul războiului mondial Constantinescu a fost un colaborator leal al lui Brătianu. A găsit această uşă închisă, şi hotărît închisă. Multă vreme nu i-a iertat lui Constantinescu această deziluzie şi, de atunci, raporturile lor n'au mai fost ceea ce au fost o viaţă întreagă. Dezamăgit s'a întors înspre Costinescu, ultima speranţă, doar la Sinaia se legase formal cu dânsul. Deşi împărtăşea uneori felul său de a vedea, Bătrânul n'a vrut însă niciodată să-l urmeze până la o acţiune împotriva lui Brătianu. În cele din urmă, plictisit de felul cum se tot specula de opoziţie atitudinea sa împotriva şefului guvernului, a chemat un reporter de la Viitorul şi i-a dictat un interviu prin care afirma deplina sa solidarizare cu Brătianu (6 Nov. 1914).

În asemenea condiţii nu-i rămânea lui Take Ionescu altceva decât întovărăşirea cu Nicu Filipescu. Cum din cauza situaţiei din rândurile conservatoare Filipescu nu era încă pe deplin stăpân pe mişcările lui, nu putea fi vorba pentru moment de o totală unitate de acţiune, şi de aceea lucrurile se rezumau la o acţiune paralelă. Între Take Ionescu şi Filipescu era însă şi următoarea deosebire: dacă Filipescu era violent şi în fapte, Take Ionescu se mulţumea să fie violent numai în vorbe. În fond, el îşi dădea seama că nu este posibilă o intrare imediată în acţiune, era prea precaut din fire ca să se azvârle cu nesocotinţă într-o întreprindere aşa de gravă ca un război modern. În cele mai categorice din manifestaţiunile sale se simţea totuşi o reticenţă.

Partidul său îi urma întocmai politica. Fratele său Toma, cu o notă mai violentă decât dânsul, Titulescu cu o vădită enervare faţă de unele exagerări ale şefului său, de altfel Titulescu fusese impresionat la Berlin de mobilizarea germană –în genere nu avea fobia germană– şi găsea cu drept cuvânt cel puţin inutil că dacă nu mergi cu nemţii, să îi şi batjocoreşti. Sărmanul Dr. Istrati, entuziast cum era, avea impacienţele fireşti ale unui vechi apărător al cauzei naţionale şi, ca să-l readucă la simţul realităţii Brătianu l-a trimis în misiune cu G. Diamandy la Roma şi la Paris, de unde s'a întors mult domolit. Cât despre Conul Costică Dissescu, el reprezenta nota veselă în mijlocul unor împrejurări atât de serioase şi ne distra pe toţi cu legendarele sale "fapte noi". În fiecare săptămână descoperea "un fapt

nou", care ar fi trebuit să motiveze intrarea noastră în acţiune. Inutil să spun că aceste "fapte noi" nu aveau nici o valoare politică, cel mult dovedeau încă o dată infinita subtilitate a celei mai subtile, încâlcite, şi mai profund bizantine minţi ce am cunoscut cândva în cuprinsul României Vechi.

În partidul conservator propriu-zis anarhia era deplină. Cu Filipescu putea oare să fie altfel? După ce publicase la sfârşitul lui August scrisoarea sa în "L'Indépendance", prin care se declara pentru neutralitatea leală şi provizorie, a parcurs repede drumul ce trebuia să-l aducă să ceară intrarea noastră imediată în acţiune. La începutul lui Sept. strigase studenţilor şi mulţimii adunate în jurul statuii lui Mihai Viteazul "Trăiască Carol I, Regele tuturor Românilor" şi de atunci încolo starea lui psihologică era limpede. Voia să intrăm în război şi să intrăm imediat. Socoteli, garanţii, moment favorabil, toate acestea mintea lui nu le pricepea, dacă întâlnea împotriviri în cale, ele trebuiau zdrobite, indiferent de consecinţe. La astea n'avea vreme să se gândească, şi nici nu voia să se gândească. El nu ştia multe, România trebuia să treacă Carpaţii şi dacă Brătianu nu vrea, trebuie să-l răstoarne repede!

Fireşte că asemenea concepţii nu se puteau potrivi nici cu mentalitatea rece şi calculată a lui Marghiloman, nici cu bunul simţ burghez al lui Iancu Lahovary. De unde lupta. În fiecare săptămână era convocat comitetul constitutiv al partidului, se petreceau scene violente şi după ce credeai că totul s'a sfârşit, că ruptura în partid e inevitabilă şi definitivă, se găsea vreo formulă meşteşugită în jurul căreia împăcarea se restabilea, pentru ca peste câteva zile totul să reînceapă d'a cappo. Voi reproduce unele din aceste formule pentru ca posteritatea să-şi dea seama de ce puteau inventa conservatorii în veşnicele şi incorigibilele lor frământări şi fiindcă ele sunt în felul lor adevărate capodopere.

Aşa, spre pildă, la 5 Sept. comitetul a decis că momentul ieşirii din neutralitate se apropie, dar că aşteaptă rezultatele acţiunii guvernului şi va propăvădui liniştea.

La 13 Sept. comitetul a menţinut punctele hotărîte în precedenta şedinţă, accentuând necesitatea de a limpezi grabnic chestiunile la ordinea zilei, însărcinându-l în acelaşi timp pe şeful partidului conservator (Al. Marghiloman) să aducă aceasta la cunoştinţa Regelui.

La 2 Nov. comitetul a hotărît să grăbească luarea de măsuri pentru ieşirea din neutralitate.

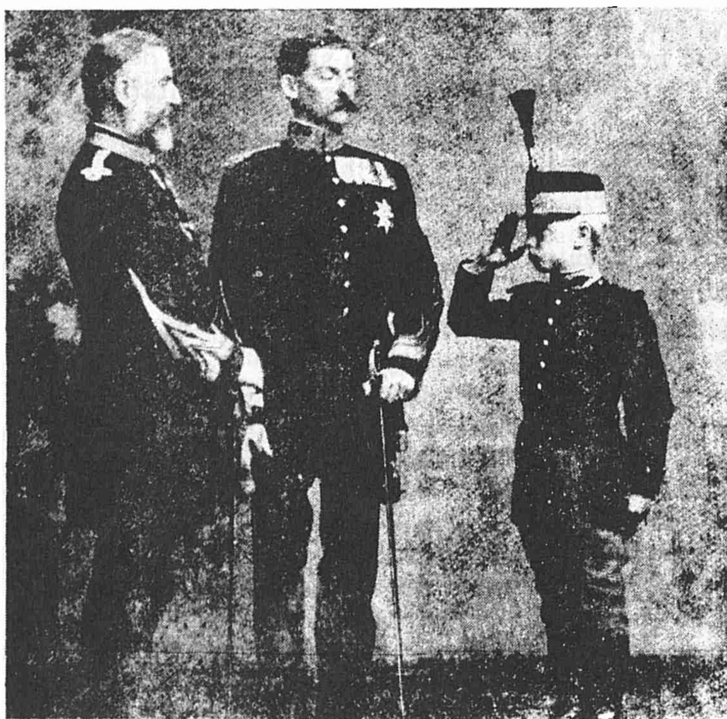
Să se mai spuie că în România Veche nu erau pene maestre!

Care era însă realitatea? Realitatea era că Filipescu era pentru Antenta şi pentru intrarea imediată, că Marghiloman era contra intrării imediate şi pentru Puterile Centrale, iar că partidul oscila între ei şi de fapt nu era pe deplin nici cu unul nici cu altul. Partidul în marea lui majoritate era cu Filipescu în ce priveşte alipirea de Antentă, şi cu Marghiloman în ce priveşte părerea sa contra unei imediate intrări în acţiune. Partidul nu era cu Fili-

pescu când cerea războiul fără întârziere, precum nu era nici cu Marghiloman când acesta își îndrepta privirile și speranțele spre Austria și Germania. Și atunci corifeii se trudeau să găsească mijlocul de a aduce o formulă tranzacțională, care să reprezinte adevăratele sentimente ale partidului și care să salveze și unitatea lui. La începutul lui Octombrie ei izbutiseră să împiedice spărtura. Marghiloman nu îndrăznea să-și afirme pe față germanofilia, iar Filipescu era un amestec de impulsivitate și de șiretenie și căruia adesea îi plăcea să facă pe nebunul numai când simțea că se prinde, el nu se încumeta să provoace o ruptură, fiindcă știa că partidul nu e încă cu dânsul, că deocamdată nu se poate conta decât pe sprijinul lui Grădișteanu și al lui Barbu Delavrancea. El se menținea deci într'un fel de expectativă. De fapt arbitrul în tabăra conservatoare era încă Iancu Lahovary.

În sfârșit, pentru a completa tabloul situației politice moștenite de Regele Ferdinand, sunt dator să semnalez că, la adăpstul acestor lupte dintre partidele de guvernământ exploatând instinctele patriotice ale populațiunii de jos și necesitatea guvernului de a tolera manifestațiunile pacifiste, dacă era silit să tolereze și manifestațiunile războinice, Dr. Rakovsky s-a pus serios pe lucru și cu ajutorul subsidiilor germane a dat partidului socialist român temeinica lui organizare sindicalistă, adevărata sa dezvoltare devenind factor politic al vieții noastre publice.

Încă o dată trebuiau să se adeverească cuvintele Scripturii "Și mulți dintâi vor fi pe urmă, și de pe urmă întâi."

Regele Carol I, Principele Moștenitor Ferdinand și Principele Carol

CAPITOLUL NOUĂ

REGELE FERDINAND – REGINA MARIA

Înainte de a-i examina mai cu de-amănuntul domnia, se cade să ne întrebăm cine era omul care se urcase pe tronul României, omul pe care soarta îl chemase să conducă destinele ţării într'un ceas atât de grav şi hotărâtor al dezvotării noastre naţionale. Da, cine era Regele Ferdinand? Mulţi îşi puneau această întrebare, fiindcă deşi era de douăzeci şi cinci de ani în ţară, puţini oameni avuseseră prilejul să-l cunoască.

Cât timp trăise unchiul său, el se ţinuse cu totul la o parte de toţi şi de toate. Păstrase atitudinea de rezervă absolută a unui moştenitor al tronului preocupat să nu creeze Suveranului domnitor nici cea mai mică greutate. Într'adevăr, nu putea fi învinuit nici de umbra vreunei intrigi şi, cu un tact admirabil, îşi ascunsese sistematic părerile şi simpatiile. Considera că izolarea cea mai desăvârşită era datoria unui principe chemat să intre în scenă numai în ceasul venirii sale la domnie. Nu se ocupase decât de chestiunile militare, destul însă ca toţi din jurul său să se încredinţeze că le cunoştea de minune, în orice caz că le stăpînea cu mult mai bine decât Regele Carol şi destul ca toată lumea să poată constata lăudabilele sale sforţări pentru regenerarea morală a armatei. Din păcate, în această privinţă, nu l-a ajutat nimeni îndeajuns, iar mai puţin ca oricine, regescul său unchi.

Această voită şi corectă atitudine a Principelui Ferdinand nu împiedecase ca şi în jurul său să se creeze —ca în jurul oricui în România— inevitabila legendă, şi încă ce legendă. Prost, leneş, incapabil, aplecat spre alcoolism, acestea erau epitetele ce curent se întrebuinţau spre a zugrăvi pe moştenitorul Regelui Carol. Şi, trebuie să mărturisim că unele aparenţe îndrituiau o asemenea judecată. Principele Ferdinand era de o timiditate bolnăvicioasă. În public, sau cu persoane pe care nu le cunoştea bine, nu spunea un cuvânt. Mai mult, încerca să vorbească şi, pe urmă, cuprins de fireasca lui sfială, abia îngăima câteva cuvinte fără rost sau fără interes. Spectacolul era penibil. Pe lângă aceasta, gesticulaţia sa, obiceiul său nenorocit de a se legăna când pe un picior, când pe celălalt, precum şi urechile lui cam mari, dezlipite de cap, dădeau înfăţişării sale fizice stângăcie şi o lipsă completă de armonie şi de majestate.

Şi totuşi, era plin de rasă. Chipul lui era frumos, trăsăturile feţei de o deosebită fineţă. Şi avea cele mai minunate mâini aristocratice, mâini bărbăteşti, ce nu mi-a fost dat să văd vreodată. Bineînţeles, ca om tânăr petrecuse, viaţa lui nu era învăluită nici de puritatea, nici de ascetismul vieţii Regelui Carol cu care ne obişnuisem atât de mult, încât ajunsesem să credem că aşa trebuie să fie vieţile tuturor capetelor încoronate, uitând cu desăvârşire că Monarhul, în aeropagul suveranilor europeni, era o excepţie. aşadar, câteva aventuri imprudente pe la manevre cu ţigănci –pentru a căror frumuseţe sălbatecă şi fină avea o predilecţie specială– câteva chefuri zgomotoase pe la întruniri ofiţereşti şi legenda era gata răspândită, puternică, de nedesrădăcinat. Nici Regele Carol nu făcea nimica ca să împrăştie această nenorocită atmosferă, dimpotrivă, prin purtarea lui parcă-şi făcea o plăcere în a înăbuşi pornirile unui suflet din fire timid, parcă îi convenea să dea tuturora impresia că moştenitorul său nu calcă pe urma marilor sale însuşiri şi a netăgăduitelor sale virtuţi.

Cu totul altul era însă omul sub al cărui sceptru trebuia să se înfăptuiască visul secular al neamului Românesc. Regele Ferdinand era un bărbat înzestrat cu o reală şi frumoasă inteligenţă, avea viziunea limpede a realităţilor, cunoştea oamenii tot atât de bine, dacă nu şi mai bine, decât Regele Carol şi, în orice caz, îi era cu mult superior prin însuşirile sale morale, prin curăţenia şi nobleţea sufletului său. Degeaba vom căuta la el urmele vreunei meschinării. Pe cât era Unchiul său de socotit şi de parcimonios, pe atât era Regele Ferdinand de larg şi de generos.

Cu Victor Antonescu şi cu Barbu Ştirbei am fost executorii testamentari ai Regelui Carol. Acest testament, care face atâta cinste autorului său din punctul de vedere al conţinutului şi chiar al formei sale literare, din punctul de vedere strict juridic era însă plin de greşeli şi, la fiecare rând, putea da loc la discuţii şi la procese. Totul era chestie de interpretare, dar fiecare interpretare se traducea prin diferenţe de milioane. O clipă nu a stat Regele Ferdinand la îndoială, imediat şi întotdeauna a cerut să se dea interpretarea care favoriza pe alţii în dauna lui. Împingea chiar până la exagerare nepăsarea preocupărilor materiale, cheltuielile lui erau ridicole şi pe când în juru-i atâţia zvârleau bani şi atâţia profitau, el parcă se şi sfia să ceară modestele sume ce le alocase nevoilor sale personale.

Uneori s'ar fi cuvenit să-şi reamintească că are o familie numeroasă, că vremurile sunt tulburi, că oarecari griji, oarecari precauţiuni financiare se impun. În zadar, asemenea probleme erau străine de sufletul lui Ferdinand I. El nu putea birui dispreţul profund ce acestea îi inspirau, se socotea mai presus de asemenea pofte sau lăcomii omeneşti. Hotărît, era din viţa marilor dezinteresaţi.

Tot astfel sufletul lui nobil nu cunoştea nici invidia, nici gelozia. Pe el nu-l vom găsi nici îngrijit de succesele altora, nici străduindu-se să micşoreze pe unii ca să se înalţe, să-i învrăjbească pe alţii ca să-i domine pe toţi.

Avea oroare de intrigă şi dispreţ omenesc pentru răzbznare. De ură ca şi de trufie, era incapabil. Măririle pământeşti nici nu-l speriau, nici nu-l încântau, le considera apanajul celor născuţi în purpură. Cel mult dacă vedea în ele distracţiile unei vieţi care nu a fost întotdeauna veselă şi care întotdeauna a fost monotonă. În Regele României Mari dispăruse cu desăvârşire micul principe de Sigmaringen.

Cât despre cultura lui aceasta era cu mult superioară culturii Regelui Carol. Mai întâi, pe când a Regelui Carol era oarecum unilaterală, a Regelui Ferdinand era cât se poate de eclectică. Ştia limba latină şi limba elină la perfecţiune, citea toţi autorii latini în mod curent şi aproape pe toţi clasicii elini. Vorbea şi cunoştea bine pe lângă limba germană şi română, limba engleză şi franceză şi chiar cea rusească, iar în toate aceste limbi accentul lui era bun, în orice caz neasemuit mai bun decât accentul unchiului său.

Scria minunat. Discursurile sale, pe care întotdeauna le redacta singur denotau pe lângă o serioasă cultură clasică, o deosebită grijă a formei şi un real talent. Nu odată, în mijlocul multor talente consfinţite, cuvântările lui erau cele mai bune şi într'o exprimare literară impecabilă. La inaugurarea Universităţii din Cluj —spre pildă— unde au luat cuvântul atâţia reprezentanţi autorizaţi ai ştiinţei şi ai artei române, nici unul nu s'a putut asemui cu el. Nu era lipsit nici de darul improvizării, în cursul călătoriei triumfale prin Ardeal în 1919 ne-a uimit pe toţi prin uşurinţa cu care răspundea celor mai diverse delegaţiuni, prin expresiile fericite ce găsea pretutindeni, prin întorsătura ce ştia să dea întotdeauna cugetării sale. Cunoştinţele sale istorice erau temeinice, istoria noastră naţională şi tot ce este în legătură cu ea nu avea taine pentru el. În primăvara anului 1915 am fost cu dânsul şi cu Iorga să vizităm o bisericuţă ciudată ca formă arhitectonică ce e pierdută într'un mic sat de pe domeniul de la Cocioc, la Balteşti. Deasupra uşii era o pisanie veche, pe care Iorga s-a trudit s'o descifreze. Era scrisă cu chirilice vechi de tot, cu trei caturi, iar descifrarea mergea greu. La un moment dat s-a şi oprit, fiindcă nu i-a putut da de rost. Regele a intervenit atunci şi, cu uşurinţă, ceti ceea ce cel mai de seamă din istoricii noştri contimporani nu putuse tălmăci. Iorga, cu drept cuvânt, a rămas înmărmurit.

Chestiunile religioase îi plăceau. Era foarte credincios şi fusese crescut în mijlocul preoţilor şi călugărilor catolici de unde controversele dogmatice, subtilităţile teologice, labirintul excezelor îl pasionau. Dar curios n'avea ca unchiul său "l'empreinte". Faţă de religia dominantă a statului nostru a păstrat, de altfel, neîncetat, ca şi unchiul său, cea mai corectă şi mai respectuoasă atitudine.

Iubea arta sub toate manifestările ei şi avea gust artistic. Cultura lui artistică era bogată, cuprinzătoare, cunoştea cu de-amănuntul marile muzee din lume. Cu câtă durere nu mi-a vorbit adesea de minunatele colecţii adunate ani de-a rândul de autocraţii ruşi în sălile Hermitajului la Petersburg, şi distruse în câteva ceasuri cu atâta sălbăticie de furia revoluţiei ru-

seşti. Muzica modernă şi clasică îl interesau deopotrivă. În tinereţe, rar lipsea de la reprezentaţiile wagneriene din Beyreuth şi, atât ca principe moştenitor, cât mai târziu, ca Rege, urmărea cu drag concertele simfonice.

Se poate spune că se ţinea la curent cu toate manifestaţiile cugetării şi geniului omenesc, citea într'una cărţile cele mai variate şi literaturile cele mai diverse. Era greu să-l surprinzi necunoscând vreo chestie privitoare la armată şi nu-i scapă nimic din ceea ce se scria despre tactica modernă, sau despre progresele militare.

Nu mai vorbesc de botanică, pentru această ştiinţă avea o adevărată pasiune. Se ocupa de ea cu patima unui savant şi cu priceperea unui specialist. Se spunea de altfel că dragostea de botanică era în familia lui un obicei, un fel de manie. Şi de fapt este că avea în această materie cunoştinţe profunde, mereu aduna plante, examina vreo petală, sau despica vreun pistil. Iubirea lui de flori era atât de vie, încât nici la Iaşi, cele mai tragice ceasuri ale retragerii şi ale pribegiei, n'a lipsit de pe masa lui de lucru o cupă cu flori, fie ele cât de modeste.

Dar desigur că trăsătura caracteristică a personalităţii sale era sincerul democratism. Regele Ferdinand era din fire democrat. Nu numai raţionamentul său limpede îi zicea că menirea merge spre o democratizare cât mai desăvârşită, dar forma inteligenţei lui deschisă oricărei idei noi, îndrăgostită de progres şi de lumină, inima lui generoasă, accesibilă planurilor umanitare, largilor concepţii de dreptate omenească, totul îl mâna cu o irezistibilă putere spre marele ideal al societăţilor moderne. Dacă nu s'ar fi născut Rege, cu siguranţă s'ar fi înscris în rândurile vreunui partid de stânga. Tendinţele conservatoare îi displăceau prin îngustimea şi îl jigneau prin egoismul lor, de aceea n'a fost idee democratică, n'a fost propunere înaintată pe care Regele Ferdinand să n'o fi îmbrăţişat cu sinceră iubire şi cu neprefăcută înflăcărare. Prin aceasta era menit să aducă neamului românesc nepreţuite servicii.

Mai interesantă, poate, este o altă latură a sufletului său: puterea lui de suferinţă, voluptatea lui pentru suferinţă. Acest om va să fie nobil întotdeauna, dar în suferinţa sa va reuşi să fie mare. În mijlocul nenorocirilor războiului a fost admirabil, a înfruntat înfrângerile, nedreptăţile, umilinţele cu o tărie sufletească neobişnuită. Fără un cuvânt de învinuire, fără o clipă de descurajare, cu resemnarea creştinului ce îndura suferinţele purgatoriului în speranţa fericirilor raiului. Dacă soarta nu l-ar fi trecut în rândurile eroilor prin gloria operei săvârşite sub el, ar fi fost cel mai neîntrecut dintre martiri. Lupta care s'a dat în sufletul lui între simţămintele intime de german şi îndatoririle lui ca Rege al României, a fost cu adevărat sublimă. Când, la Consiliul de Coroană, în care s'a declarat războiul, a spus "m-am învins pe mine", nu a fost o floare de retorică, a fost expresia credincioasă a celui mai prelung şi mai sguduitor zbucium ce putea chinui un biet suflet omenesc. Simţul datoriei regulat corect al Regelui Carol apare mic, banal,

pe lângă simţul datoriei al Regelui Ferdinand împins până la jertta supremă, până la deplina jertfă de sine.

De altfel toată existenţa lui are ceva din aspectul vieţii acelora care de la durere şi de la sacrificiu aşteaptă fericirea în lumea aceasta, şi nu în cea ce va să vie. În mijlocul unei familii numeroase şi vesele, plină de exuberanţă el ducea o existenţă retrasă, aproape de solitar. Veşnic este singur cu câinii şi florile, cu cărţile, cu gândurile, cu grijile, cu durerile lui. Şi trebuie mărturisit că acest om a avut un noroc extraordinar, căci a venit pe lume la 1865 ca principe, nici măcar prim născut al unei ramuri colaterale a dinastiei domnitoare din Prusia, (ce atunci nu era nici ea încă factorul precumpănitor al confederaţiei germane), a ajuns printr'un concurs absolut neprevăzut în afară de desfăşurarea normală a împrejurărilor, întâi moştenitorul unei coroane regale şi, în urmă, făuritorul unităţii naţionale de veacuri aşteptată a unui neam de 14 milioane de oameni, împrăştiat şi sfâşiat de vitregia unei istorii nemiloase. Astfel se şi explică de ce un bărbat cu un aşa fantastic destin era, cu toate acestea, numit de toţi din jurul lui "sărmanul". Niciodată nu ar fi obţinut ca Regina sau copiii să-i zică altfel decât "poor Papa". Şi aveau dreptate. Era prea multă delicateţă de sentimente, prea multă nobleţă sufletească în el, ca oricare ar fi măririle şi gloriile pe care soarta le-ar fi revărsat peste capul lui, el să poată fi pe lumea aceasta un om fericit. Cei care îl cunoşteau bine ţineau toţi la dânsul şi toţi îl stimau mai mult decât pe Regină. Ferdinand era un gentleman în cel mai înalt înţeles al cuvântului, singurul şi ultimul gentleman din tot cuprinsul României Mari.

Din nenorocire însă incontestabilele şi strălucitele sale însuşiri erau neutralizate printr'o cumplită lipsă de voinţă şi de iniţiativă. Era un adevărat caz patologic, căci fiind în stare să judece o problemă periculoasă mai bine decât cei care îl înconjurau şi, convins —spre pildă— că dacă nu i se împotriveşte ar merge drept în prăpastie, el stătea totuşi nemişcat. Ai fi spus că este un om care vede, înţelege, ştie ceea ce trebuie să facă, dar care în faţa evenimentelor stă neputincios, lovit de paralizie. Pentru cine nu a asistat la o asemenea scenă, realitatea cestui fenomen ar fi greu de crezut. Şi ciudat, astfel era în cele mai mici amănunte. Servitorii trebuiau să-l întrebe de 20 de ori înainte de a afla dacă dorea ca automobilul său să fie gata de plecare la 5, sau la 5.30. Pentru aghiotanţii lui era un adevărat chin să obţină un răspuns precis la vreo întrebare, sau ca să reuşească a-i smulge vreun ordin de serviciu. Toţi miniştrii săi au putut constata că era la curent cu toate chestiunile, că ştia tot ceea ce se petrece, că nimic nu-i scăpa, cunoştea viaţa intimă şi pe cea publică a tuturor, că analiza o situaţiune cu minunată luciditate, că era în măsură să indice soluţia cu siguranţă cea mai bună şi, adesea, cea mai elegantă, dar că era imposibil să treacă singur de la concepţie la execuţie. Dacă îi violentai voinţa, se supunea, şi totul mergea bine. Dacă aveai naivitatea să aştepţi hotărîrea lui, puteai să aştepţi cu anii. Fireşte că în asemenea condiţii Ferdinand I putea, dacă avea în jurul său sfet-

nici buni, să fie un Rege mare, dar dacă, dimpotrivă, era rău sfătuit, putea deveni cel mai slab şi cel mai nefast dintre Suverani.

Părerea obişnuită este că era sub influenţa Reginei Maria, că ei i se datorează hotărîrile care l-au dus la gloria întregirii neamului. Lucrul nu este exact. Desigur că în unele probleme Regina Maria a exercitat o înrâurire asupra lui într'o oarecare măsură. Chiar personalităţi mai puternice din apropierea lui l-au putut influenţa, ca să nu mai vorbim de o personalitate atât de hotărîtă, de vie ca a Suveranei.Însă o adevărată, o decisivă influenţă dânsa nu putea exercita, fiindcă legătura sufletească dintre ei era prea slăbită, prea erau departe şi străini unul de altul. În tinereţile lui dânsul o iubise mult, această dragoste nu fusese însă împărtăşită. Regina Maria fusese iritată de bolnăvicioasa sa nehotărîre şi, cu avântul şi superficialitatea vârstei ei, luase timiditatea lui drept lipsă de inteligenţă. Când s'au urcat pe tron dragostea lor se stinsese de ani de zile. Regele însă admira multe din însuşirile soţiei lui —voinţa, sinceritatea, vitalitatea, veselia dar atâta tot. Treceau săptămâni şi luni fără să-şi vorbească altceva decât banalităţi la masă şi faţă de martori. Nici o intimitate între două vieţi îndreptate pe cărări despărţite. Tronul pe de o parte, încercările ei repetate pe de altă parte, îi apropia din nou vrând nevrând, dar nu destul. Este sigur că în fundul sufletului său el a avut faţă de dânsa adevărata stimă şi adevărata încredere, o cunoştea însă prea bine ca să nu se sfiască de ea.

Şi, într'adevăr, Regina Maria este o fiinţă de care trebuie să te sfieşti. Este strălucitoare la fizic ca şi la moral, încât îţi ia văzul, nimeni nu o poate întrece. Frumoasă de o frumuseţe încântătoare, nu cred să fi fost în Europa multe femei care să se fi putut asemui cu dânsa. Inteligentă, fermecătoare, plină de talent pentru pictură, pentru călărie, pentru scris, o conversaţie sclipitoare, vervă, humor, spontaneitate de gândire, originalitate de expresie, curaj —cine nu a văzut-o la Iaşi în mijlocul epidemiilor mergând acolo unde primejdia era mai mare? Dragostea de adevăr, de frumos, de bine, nimic nu i-a lipsit. Adăugaţi la aceasta o sinceritate împinsă până la cinism, o hotărîre neşovăelnică, o bunătate izvorâtă dintr'o reală pricepere a naturii omeneşti şi o indulgenţă pe care experienţa o da tuturor sufletelor alese.

La o analiză mai amănunţită, însă, umbrele acestei ameţitoare viziuni încep să iasă la iveală. De altminteri, nici frumuseţea ei nu rezistă unei cercetări mai îndeaproape. Trăsăturile obrazului nu erau regulate, afară de nas care avea un desemn admirabil, ochii erau mai mult mici, gura era mare cu tendinţe de a se încovoia în jos. Trupul ei era disproporţionat,bustul prea lung, picioarele prea scurte. Braţele groase, picioarele umflate, gleznele şi încheieturile de la mână —atât de fine, atât de elegante la cea mai de rând dintre ţărancele noastre— la ea erau mari, dintr'o bucată. Şi totuşi, înfăţişarea generală era o splendoare, orbitoare ca o rază de soare, o minune de armonie şi de colorit.

Aceleaşi contradicţii în moralul ei. O inteligenţă vie, simpatică, dar superficială, incapabilă să patrundă adâncul lucrurilor. De altfel, să fim drepţi, era şi pusă în condiţiuni de adevărată inferioritate, căci Regina Maria nu a primit de la părinţi nici o instrucţie. Tatăl ei, Ducele de Coburg, îşi petrecuse viaţa pe mare ca amiral britanic şi era prea dedat alcoolismului ca să se preocupe de familia lui. Mama ei, fiica unică a lui Alexandru II, Ţarul Tuturor Ruşilor, fusese crescută în credinţa că învăţatura este bună numai pentru mujici. Fetele ei au trăit, deci o viaţă de plăceri şi de sporturi, ba în fastul curţii ruseşti, ba prin parcurile castelelor englezeşti şi, cum spunea aşa de plastic chiar Regina Maria: "Ce vreţi, nu era vina noastră, viaţa de familie a fost astfel organizată, încât niciodată nu am putut ajunge până la revoluţia franceză." S'a căznit în urmă să împlinească aceste goluri, a citit mult şi multe, a dobândit cunoştinţe numeroase, dar din nenorocire nu a avut pe nimeni lângă dânsa care să o instruiască şi, astfel, nu a putut stabili între cunoştinţele ei fără metodă asimilate, nici o legătură, nici perspectiva pe care le dă cultura adevărată şi serioasă. Aşa fiind, pe lângă unele vederi juste, se vor descoperi la această femeie —de altfel netăgăduit de inteligentă— lipsuri mari, idei medievale, găsite în vreo carte de poveşti, sau concepţii incoherente adunate pe la mesele Marilor Duci, sau prin saloanele Marilor Ducese. De fapt în acest cap încântător nimic nu este perfect clar, doar aproximaţie şi fantezie.

Fermecătoare da, dar sub aparenţele farmecului feminin se ascunde o ambiţie nemăsurată, o ambiţie care nu este călăuzită de idealuri nobile, o ambiţie banală, egoistă, ambiţia unei fiinţe care vrea să joace un rol, să se vorbească de ea, să fie lăudată, slăvită. Şi această ambiţie, amalgam curios de vanitate şi de nemărginită prezumţiune, această ambiţie este socotită rece, neînduplecată, ca şi ochii albaştri argintii ai acestei frumoase strănepoate de Regi şi Împăraţi, ochi caracteristici cu scânteieri de milă şi cu luciri de oţel. Regăsim în ei şi splendoarea britanică şi firea Romanoffilor.

Bunătatea ei este mare, folositoare, fiindcă este activă, organizatoare, dar când o cercetezi mai de aproape, descoperi că într'însa intră mult calcul. Este un mijloc de a cuceri şi a stăpâni, nu este o pornire imperioasă a inimii. Când inima este lăsată în voia ei, este mai mult stranie, aplecată spre economii şi spre zgârcenie, îi place mai mult să primească, decât să dea. Şi adesea primeşte cu prea puţine scrupule şi nu dă cu destulă generozitate.

Regina este hotărîtă, fără îndoială, nu o încurcă frământările îndoielii şi nici nefolositoarele scrupule nu o înăbuşesc. Dar hotărîrea aceasta nu este o hotărîre sănătoasă, fructul chibzuielii, al judecăţii liniştite, această hotărîre este impulsivitate, clocot şi neastâmpăr. Dacă azi poate face o faptă bună, mâine te poate zvârli în cea mai groaznică aventură. Cu Regina Maria niciodată nu ai nici o garanţie de viitor, te poţi aştepta oricând la ceea ce nici dânsa nu bănuieşte. Voinţa ei este de asemenea inflexibilă, dar de cele mai multe ori capricioasă, cu o sete de dominaţiune născută din atavisme

autocratice. Este deseori o voinţă periculoasă, fiindcă porneşte din patimă, dispreţuieşte poveţele, nu-şi cântăreşte posibilităţile şi se socoteşte infailibilă.

În genere, Regina Maria este hipnotizată de marea avuţie, întotdeauna i-au plăcut oamenii bogaţi şi a avut câţiva milionari în cercul relaţiunilor ei intime, indiferent de origina bogătaşului, de sorgintea pură sau impură a milioanelor sale, sau de farmecele lui personale. În aceasta era cu adevărat nepoata lui Eduard VII.

Nici talentul ei nu este armonios, echilibrat, este inegal, cu lumini puternice şi cu umbre întunecoase. Are exagerări şi excese, uneori împinse până la lipsă de gust. Când scrie, abuzează de calificative, când pictează abuzează de tonalităţile vii. Îndeosebi atrasă de ceea ce luceşte, aurul şi portocaliul sunt culorile ei de predilecţie, apartamentele ei sunt poleite, indiferent dacă lucrurile sunt de metal preţios, sau simple imitaţii, destul să facă efect. Gusturile ei au ceva asiatic, o vrăjeşte luxul strigător, bătător la ochi al decadenţei bizantine, sau cel al maharajahilor indieni.

De altminterea îi plăcea să-şi zică şi să se creadă englezoaică. Dar de fapt Regina Maria era Romanoff din creştet şi până-n tălpi. Cine nu a citit viaţa acestei fantastici familii de la Petru cel Mare până la Nicolaie II şi Rasputin, cine nu ştie cine a fost Ecaterina I Skavronska, Petru II, Ana Ivanowna, Ana Leopoldowna, Elisabeta, Petru III, Ecaterina II cea Mare, Pavel Alexandru şi Neculae Pavlovici, Alexandru II şi III, precum şi nefericiţii Nicolae şi Alexandra Fedorovna, acela nu va înţelege niciodată pe deplin psihologia Mariei, Regina României. Numai la lumina acestei fenomenale galerii ancestrale toate însuşirile şi toate gesturile ei apar clare, explicabile, logice.

Nu voi uita pe Regină la moartea Principelui Mircea, când era zdrobită de durere. Dar durerea ei nu era numai durerea mamei care-şi plângea copilul —şi îl plângea sincer, căci dânsa a fost o mamă ideală— era şi durerea uluită de o lovitură a soartei, pe care nu o credea posibilă când era vorba de dânsa. Deseori mi-a mărturisit: "Am avut întotdeauna o încredere nestrămutată în steaua mea. Eram sigură că în viaţă totul îmi va reuşi. Niciodată nu mi-am putut închipui că moartea se poate atinge de unul din copiii mei. Când Mircea a murit, pentru prima oară m'am îndoit de mine ... ". Tot dânsa povestea şi următoarea scenă tipică: pe vremuri se ducea să petreacă verile la München şi una din distracţiile ei acolo era să se plimbe cu sora ei, Principesa de Hohenlohe Langenburg, o femeie pe atât de şovăitoare şi de neîncrezătoare în steaua ei , pe cât era ea de hotărîtă şi de plină de încredere, şi să încerce să străbată străzile tocmai când circulaţia era mai vie. Cu capul sus, era întotdeauna sigură că va ajunge repede şi neatinsă pe trotuarul celălalt, pe când sora ei se zăpăcea, se speria că va da de vreun pericol, sau va rămâne în drum.

Spre fericirea ei şi a ţării, când Regele Ferdinand a urcat treptele tro-

Fig. 9

nului, în preajma lor se afla un om de bine. Acesta avea asupra Regelui ca şi asupra Reginei o influenţă atotputernică şi, de fapt, în tot cursul crizei din care a ieşit întregirea neamului românesc, el a fost adevăratul suveran al României. Acesta a fost Barbu Ştirbey. Nepot de Domn, frumos, iubit de femei, elegant, plin de farmec, de o neobişnuită distincţiune şi foarte bogat, legăturile lui Ştirbey cu curtea princiară dăinuiau de pe la 1907, din vremea însângeratelor răscoale. La moartea lui Kalinderu, Regele Carol îl numise administrator al Domeniilor Coroanei după îndemnul lui Seculici. Fiind un vechi om de casă al familiei Ştirbey, bătrânul curtean nădăjduia, se vede, ca prin tânărul Principe Barbu să-şi păstreze influenţa şi sub noua domnie pe care o simţea apropiată.

Fapt este că la începutul domniei celei noi Ştirbey se găsea, deci, într'o situaţiune precumpănitoare şi oficială, bucurându-se deopotrivă de încrerea Reginei cât şi a Regelui.

Multă vreme se spusese şi despre dânsul că e o personalitate lipsită de orice relief şi de orice însemnătate. Ce e drept, aparenţele autorizau asemenea verdicte. Într'o ţară de vorbăreţi nu am cunoscut om mai tăcut, într'o societate preocupată să facă efect, nu am văzut om afectând o mai mare modestie şi, aş zice, o mai perfectă neînsemnătate a propriei persoane. Şi totuşi, sub această banală înfăţişare se ascundea o nespus de interesantă personalitate, o inteligenţă pătrunzătoare, o excepţională abilitate şi o mare ambiţie; un amestec ciudat de voinţă şi de lene, de hotărîre şi de fatalism, de indiferenţă şi de şiretenie. Curajos, uneori chiar îndrăzneţ, deşi prefera întunerecul luminii, iubitor de combinaţii, deşi nu practica intriga, Ştirbey era tipul boierului român care ştie să se mlădie ca să se strecoare. Destul de occidental ca să nu părăsească atitudinile demne ale unui civilizat, prea oriental însă ca să aibă puterea de convingere a Apusului şi ca lucrurile omeneşti să nu i se prezinte sub prisma filozofică a nesiguranţei, şi a provizoratului. Dar ceea ce răscumpăra la el acest scepticism şi i-a permis să aducă României servicii, pe care totuşi e bine ca istoria să le înregistreze şi să le consfinţească, este că avea idei democratice şi îşi iubea sincer ţara şi neamul.

Fără îndoială că intelectualitatea lui nu avea nimic strălucitor. Nu-şi dăduse niciodată osteneala să-şi împodobească mintea printr'o cultură aleasă; nu avea nici preocupări literare, nici gusturi artistice. Era spiritual, singurele sclipiri ale unei inteligenţi, încolo indolent. Dar n-am întâlnit un bun simţ mai fără de greş, un instinct politic mai sigur. La el nimic nu era la întâmplare sau improvizaţie, totul era multă vreme întors, sucit, gândit şi răsgândit. Meditaţiile lui încete, pline de luciditate şi de fineţe, îl aduseseră repede la concluzia că în vremurile noastre omenirea evoluează spre democraţie, iar dibăcia sa îi arătase că era mai cuminte şi mai prevăzător să nu te împotriveşti atotputerniciei unui asemenea curent. Dispreţuind tradiţiunile şi neîncurcându-se cu prejudecăţi, i-a fost aşadar lesne să se eman-

cipeze cu desăvârşire de mentalitatea mediului său, să fie în chip natural, fără afectaţiune, cel mai înţelegător dintre boieri şi cel mai înaintat dintre bogătaşii noştri. Lui i se datorează, în bună parte, toate reformele democratice ale Regelui Ferdinand, fără dânsul ele ar fi rămas numai gânduri împărtăşite, intenţii neîndeplinite.

De asemenea, Ştirbey era un patriot în cel mai adânc înţeles al cuvântului. Nu a trăit decât în ţară şi la ţară. Numai pe pământul strămoşesc se simţea el bine acasă, în străinătate nu putea sta fără să-l apuce dorul de patrie. Aspiraţiunile neamului îi mişcau inima, altcumva cam egoistă şi indiferentă. Iar numele pe care îl purta, averile pe care le moştenise, i se păreau daruri ale soartei, care printr'un fel de lege a compensaţiunilor şi, poate, ca o poliţă de asigurare, îl îndatorau să pună toată situaţia sa socială în slujba binelui şi a măririi României. Nimeni mai mult decât el n-a contribuit ca în ceasul hotărîtor Coroana să fie cu adevărat Coroană Română, ca ea să se identifice în totul cu aspiraţiunile seculare ale neamului.

Fiind cumnat cu Brătianu, a lucrat mână în mână cu el, i-a fost poate cel mai apropiat şi mai preţios colaborator în greaua sarcină a înfăptuirii idealului nostru naţional. Nu a făcut-o însă din simpatie personală, sau din preocupări de partid, cum au şoptit-o clevetitorii, cum au susţinut-o numeroşii săi duşmani. A făcut-o fiindcă era convins că, din toţi oamenii de guvern de care România dispunea atunci, Brătianu era cel mai capabil, a făcut-o fiindcă conştiinţa îi zicea că aşa o cer interesele cele mai înalte şi cele mai sacre ale neamului. Dacă ar fi avut la îndemână vreun alt om politic mai de seamă, l-ar fi întrebuinţat pe acela şi dacă ar fi socotit ca interesele naţionale sau interesele dinastice sunt cumpănă cu interesele de partid, n'ar fi stat o clipă pe gânduri. De altminteri în tinereţe nimerise în rândurile conservatoare carpiste, niciodată nu a fost liberal, întotdeauna s'a considerat deasupra partidelor. Nu era destul de convins ca să fie un fanatic şi era prea şiret ca să fie un partizan.

Această colaborare o ştiu de la Ştirbey. A trecut de altfel prin faze curioase. Aproape în tot timpul neutralităţii, Brătianu şi cu el au lucrat în aceeaşi direcţie, fără ca între ei să fie vreo înţelegere, sau măcar vreo trecătoare destăinuire. Târziu, cam în ajunul declarării războiului, văzând paralelismul acţiunii lor, au început să se consfătuiască. Abia la Iaşi a fost între ei o colaborare adevărată şi intimă. Care a fost cauza? Precauţiune din partea lui Brătianu, bănuială, calcul? A fost şi una şi alta. Brătianu simţea că Ştirbey nu este împotriva politicii sale, ba dimpotrivă, că i-o sprijinea la Palat. De ce să se dezvăluie deci lui? De câştigat nu putea câştiga nimic, de pierdut poate că putea pierde ceva. Dacă Ştirbey se va lăsa să fie cândva stăpânit mai mult de sentimentele sale către dinastie, decât de necesităţile acestei politici? Şi, în fine, rolul ocult al lui Ştirbey îi displăcea în fond lui Brătianu, obişnuit cu luptele politice deschise. Chiar dacă profita acum, nu-i convenea să încurajeze un sistem pe care conştiinţa sa îl reproba, pe care, cu

îndreptăţit cuvânt îl considera plin de primejdie. Niciodată în casa lui Ştirbey Brătianu n'a întâlnit pe Rege sau pe Regină, iar când din întâmplare soseau fără de veste, dispărea prin fundul parcului.

A trebuit să intrăm în marea vâltoare a evenimentelor, în frământările hotărîrii de care atârna totul, în zguduirile războiului, în deznădejdea înfrângerilor, în durerile marilor încercări, pentru ca ultimele artificii şi ultimele scrupule să se topească într'o frăţească şi deplina înţelegere. În această tovărăşie, Brătianu era bineînţeles inspiratorul iar Ştirbey agentul de execuţie. Barbu Ştirbey a luat totuşi unele iniţiative şi fără ştirea lui Brătianu, vom vedea mai încolo că nu erau nici fără însemnătate, nici fără de oarecare îndrăzneală. Îndeosebi Brătianu simţea adesea nevoia să verifice prin sănătoasa judecată a lui Ştirbey temeinicia propriilor sale păreri.

Principele Ferdinand, curând după venirea în ţară

CAPITOLUL ZECE

IARNA 1914–1915

În condiţiunile mai sus arătate am intrat deci în iarna 1914 – 1915. Regele, după discursul da la prestarea jurământului, a făcut câteva gesturi ce i-au mai atras simpatia publicului, a dat tradiţionala amnistie a tuturor începuturilor de domnie, a dăruit un milion pentru înfiinţarea la Iaşi a unui orfelinat de fete asemănător azilului Elena Doamna din Bucureşti şi, pe urmă, s'a pus la adăpostul doliului său ca să ducă o viaţă foarte retrasă şi să scape astfel de solicitaţiunile deopotrivă de supărătoare ale Puterilor Centrale şi ale Ententei. Dar n'a fost uşor mai cu seamă dinspre partea Germaniei care nu mai avea siguranţa, pe care o avea sub Regele Carol, că România n-o va ataca. Domnul von dem Busche, noul ministru care fusese numit în locul multimilionarului Waldhausen, socotit insuficient de capabil pentru vremuri atât de grele, avea instrucţii să se ocupe îndeosebi de Palat şi, prin toate mijloacele să neutralizeze influenţa în favoarea Triplei Înţelegeri pe care ar fi putut să o exercite lumea politică şi, mai cu seamă, Regina Maria. Totul a fost pus în mişcare, relaţiile de familie, prietenii vechi, persoanele oficiale, cu fiecare curier veneau scrisori de la Berlin, de la Sigmaringen, de la Coburg, de aiurea, cerând Regelui să se alipească Puterilor Centrale, reamintindu-i originea sa, făcând apel la simţămintele lui, la amintirile lui, la opera unchiului său. Când von der Goltz a trecut la Constantinopol să ia în mână conducerea şi reorganizarea armatelor Otomane, el s'a oprit în Bucureşti cu însărcinarea să insiste pe lângă Rege ca, cel puţin la primăvară, dacă nu acuma, să iasă din neutralitate şi să să-şi lege soarta de aceea a puterilor cu care de 30 de ani România trăia în prietenie şi în alianţă. Bătrânul mareşal şi-a făcut datoria cât a putut de conştiincios, a cerut o audienţă Regelui şi Reginei, le-a înfăţişat un tablou strălucitor al puterii militare germane, a vorbit cu o încredere oarbă în succesul final al Puterilor Centrale şi a adresat suveranilor români, în numele Împăratului şi al său personal, cuvenita invitare la o colaborare militară. (Era, probabil, sincer căci optimismul cercurilor militare germane a fost până la sfârşit împins până la inconştienţă.) I s'a răspuns că este imposibil, că ţara se opune, că Regele este fără putere, că atribuţiunile îi sunt îngrădite de constituţie, într'un cuvânt că suntem şi vom rămâne neutri. Von der Goltz, care se vede că nu se

aştepta la alte răspunsuri, a rămas destul de mulţumit. Îndeosebi a fost agreabil surprins de conversaţia cu Regina, căci nu i se păruse atât de potrivnică Puterilor Centrale, după cum i se spusese la Berlin. Palatul îşi jucase deci minunat rolul, au trebuit să se găsească însă oameni politici de-ai noştri ca să denunţe pe Suverani. Scena s'a petrecut în următoarele condiţiuni:

Von dem Busche a dat la Jockey Club o masă în onoarea lui von der Goltz, la care m'a poftit şi pe mine. Principiul meu pe vremea aceea era să evit orice contact cu cercurile diplomatice şi străine. Neutralitatea era aşa greu de păstrat, încât abia dacă Brătianu, cu tot tactul său, reuşea s'o menţină. De aceea, dacă noi, colegii lui, voiam sincer să-l ajutăm, eram datori să stăm în cea mai absolută rezervă, fiindcă fiecare gest, fiecare cuvânt al nostru se interpreta ca reprezentând cine ştie ce intenţii ale guvernului. Am pretextat deci o uşoară indispoziţie şi am refuzat invitaţia. Îmi pare rău astăzi, fiindcă aş fi avut prilejul să aud cu propriile mele urechi ceea ce au auzit ceilalţi comeseni. Pe când von der Goltz povestea impresiile convorbirii cu Regina, Carp i-ar fi spus: "Nu te încrede în ea. E rusoaică până în fundul inimii. Ţi-a vorbit, cum ţi-a vorbit, numai ca să te înşele. Scopul ei e să luăm armele alături de Ruşi, face tot ce poate ca să ne ducă acolo." Mă întreb şi acuma cum a fost cu putinţă ca un preşedinte de Consiliu să vorbească astfel unui străin, mă întreb cum poate patima întuneca o minte omenească până la o delaţiune vinovată. Nu s'a stins încă în boierimea noastră vechiul obicei de a se plânge streinătăţii, Carp, la 1914, făcea faţă de Germania de care ţinea, ceea ce veacuri de-a rândul boierii noştri au făcut fie cu Turcii, fie cu Ruşii, fie cu Ungurii, fie cu Polonii. În orice caz, cuvintele de la Jockey Club sunt demnul prolog al faimoasei fraze din Consiliul de Coroană din 14 August 1916.

După von der Goltz a venit Principele de Hohenlohe Langenburg, cumnatul Reginei. El a stat mult la Cotroceni şi a plecat cu aceleaşi răspunsuri ca şi mareşalul, poate însă că i se vor fi dat în plus şi câteva speranţe pentru viitor. Atâta tot.

Neputând vedea prea mult pe Rege, ştiind că Regina era oarecum hotărîtă pentru Antanta, toată lumea de străini şi de diplomaţi năvălea la Barbu Ştirbey. Nu era zi fără ca să nu se perinde cel puţin două trei personagii prin modestul şi inesteticul birou al Domeniilor Coroanei! Busche era nelipsit în anticameră şi Czernin fie că era gelos pe colegul său, fie că nu voia să se creadă că legaţia germană conducea acţiunea Puterilor Centrale la Bucureşti, se credea şi el dator să-l invite pe acesta. Fasciotti se eterniza pe acolo ceasuri întregi, spre disperarea funcţionarilor şi a celorlalţi solicitanţi. Prin influenţa lui asupra Reginei, prin rudenia lui cu Brătianu, era firesc ca Barbu Ştirbey să fie persoana care trebuia în primul rând câştigată. Fără şiretania lui firească s'ar fi încurcat lesne în mrejele ce i se întindeau de pretutindeni. Se strecura însă uşor printre toate greutăţile, câteodată numai se văita cu o dulce resemnare de plictiseala unor : tari îndeletniciri.

Prin urmare, la Palat, toată iarna 1914 - 1915 a însemnat rezervă şi izolare. În tabăra opoziţiei şi în cea guvernamentală, toţi îşi făcuseră un program de iarnă şi-l urmau întocmai. Filipescu şi Take Ionescu căutau să grupeze toate forţele de care puteau dispune în vederea unei acţiuni, ce urmărea vădit două scopuri: să determine cât mai curând intrarea noastră în acţiune alături de Entanta şi să răstoarne pe Brătianu. Trei factori puteau sluji la exercitarea acestei acţiuni: nemulţumiţii sau nerăbdătorii din toate partidele, organizarea, vechea organizare a Ligii Culturale şi universitatea, singura instituţie din stat unde takismul reuşise într'adevăr să se încuibeze. Şi în câteşitrei Filipescu şi Take Ionescu au atras deci în jocul lor nemulţumiţii şi nerăbdătorii. Ca aceştia sunt destui în toate timpurile şi toate regimurile, trebuiau numai adunaţi laolaltă şi găsită o formulă care să îngăduie o asemenea colaborare, menajând susceptibilităţile şi salvând aparenţele. S'a inventat aşadar "acţiunea naţională", ediţia întâi şi prescurtată a înjghebării ce trebuia pe urmă să se agite sub denumirea de Federaţia Unionistă. Acţiunea naţională s'a constituit —o supremă ironie a soartei— din iniţiativa aparentă a lui Victor Ionescu şi în casele lui C. Mille. Idealul naţional nu merita această pângărire. În această acţiune s'au adunat felurite elemente din diverse partide.

Adevăratul ei inspirator era însă Nicu Filipescu. Activitatea consta la început în consfătuiri restrânse, când pe la unul, când pe la altul. Se făceau declaraţii patriotice, se cerea intrarea imediată în acţiune, se atacau Puterile Centrale şi, mai cu seamă, era insultat Brătianu. "Nu-şi iubeşte ţara, nu pricepe aspiraţiunile ei naţionale, trădează cauza românismului asuprit, înşeală Entanta, vrea să meargă cu Germania, prezenţa sa în capul guvernului este o primejdie pentru neam, răsturnarea lui se impune!" şi aşa mai departe. Cei mai violenţi sau cei mai pătimaşi făceau propuneri de tot felul, pe care cei mai cumpătaţi le respingeau şi, peste o săptămână, comedia reîncepea.

Mai târziu "acţiunea naţională" a organizat întruniri în capitală şi în provincie. În fiecare duminică era câte o adunare publică, iar după fiecare întrunire câte o manifestaţie. Primele întruniri au atras un public numeros, dar încetul cu încetul acestea s'au rărit. Însăşi opinia publică cu porniri războinice înţelegea că nu în toiul iernii era să iasă din neutralitate România. Discursurile aveau bineînţeles toate aceeaşi notă, adică datoria către fraţii noştri subjugaţi, nevoia pentru România de a intra alături de Ententa, barbaria germană, dragostea noastră către Franţa. Şi, într'adevăr, era în ţară un real curent de dragoste pentru Franţa datorat vechilor noastre legături politice şi culturale, amintirilor generaţiilor ce rând pe rând se adăpaseră la isvorul de lumină, de ştiinţă şi de artă a marii surori latine. Toate acestea intensificaseră sentimentele francofile ale României până la paroxism. Nu se puteau zări culorile franceze fără să stârnească entuziasm, nu se putea auzi Marseilleisa fără ca publicul să izbucnească în ovaţii şi în urale. În prăvălii, pe stradă, în restaurante, la spectacole, pretutindeni era o adevărată frenezie.

Niciodată nu s'au dovedit mai puternice sentimentele francofile ale publicului nostru decât prin Februarie 1915, când Generalul Pau a trecut pe la noi ca să meargă în Rusia. Mii și mii de oameni l-au așteptat la gară și, în mijlocul unui entuziasm indescriptibil, l-au dus la legația franceză. A fost o manifestație cu adevărat grandioasă, Bucureștii n'au cunoscut multe asemenea izbucniri impunătoare ale sentimentului public. Bătrânul ostaș era mai mult uimit decât mirat, nu se aștepta să găsească aici atâta dragoste pentru țara lui și, ca toți francezii ce se respectă, nu prea știa multe despre România. Mi-a fost dat să-l cunosc. Firește noi, guvernul, ne-am ținut în oarecare rezervă față de el, opoziția însă a vrut să-l sărbătorească și să întrebuințeze vizita lui spre a mai reda puțină viață "acțiunii naționale", care cam lâncezea. Mișu Cantacuzino i-a oferit un mare prânz la care din partea liberalilor au luat parte Ferechide și cu mine. Erau de față toți fruntașii politici cu Ententa: Filipescu, Take Ionescu, I. Grădișteanu, Delavrancea. Generalul era amabil, obosit, Joffre îi și luase comanda și, departe de a fi optimist și entuziast ca nerăbdătorii noștri intervenționiști, în tot timpul mesei n'a vorbit decât de greutățile războiului, de ororile de pe frontul occidental, de puterea formidabilă a Germaniei. Contrastul dintre gravitatea lui și ușurința războinicilor noștri m'a impresionat adânc. Avea mereu aerul să le spuie: "Luați-o mai domol, nu știți ce este războiul și nu vă dați seama ce dușman e germanul!" Nu știu dacă l-au înțeles, știu numai că după masă Marghiloman—care nu fusese chemat la prânz, raporturile erau din ce în ce mai rele în lagărul conservator— s'a crezut dator să vorbească de pace.

Generalul a trebuit să plece complet amețit la curtea Țarului unde îl așteptau deziluzii mai serioase. Nesocotitele cuvinte ale lui Marghiloman au stârnit printre ai lui o adevărată furtună, trecătoare ca atâtea furtuni conservatoare.

Printre numeroasele cuvântări ce s'au rostit în numeroasele întruniri ale "acțiunii naționale", nu cred că multe vor trece la posteritate. Delavrancea nu mai era decât o amintire a marelui tribun de odinioară, discursurile lui erau slabe, neinteresante ca idei, fără strălucire ca formă. Se trudea să mai găsească comparații frumoase ca acelea cu care în tinerețe știuse să-și presare atât de minunat cuvântările. Dar din talentul lui secătuit nu mai țâșneau decât crâmpee de imagini informe și anemice, viziuni ale unei fantezii obosite. În 1915 Delavrancea cădea lesne în trivialitate și nu se mai putea înălța până la sublim.

Take Ionescu era și dânsul banal în aceste manifestațiuni oratorice. De altfel și talentul lui era de câtva timp în scădere. Un om care nu cugetă nu poate fi cu adevărat la înălțime și Take Ionescu ducea o astfel de viață, încât nu mai avea vreme nici să cugete. Discursurile lui se resimțeau de superficialitatea unor veșnice improvizări. Între două procese, audiențe și necurmată goană de la tribunal la legații, de la consfătuiri la serate, la recepții și

la spectacole, un creer omenesc, oricât de bine organizat, nu putea elabora lucruri care să rămână. Take Ionescu n'ar fi putut găsi accente puternice decât în exuberanţa unei inimi calde, în tăria unor sentimente şi a unor convingeri adânci. El a fost însă, întotdeauna, mai mult un intelectual decât un emotiv. Goga avea dreptate când îmi spunea odată după o întrunire la care luaseră cu toţi parte şi unde mulţi vorbiseră mai bine decât Take Ionescu: "Ascultându-l, aveam impresia că prea era mare procesul pentru el, un astfel de proces cere credinţă, suflet, nu-l poţi pleda şi câştiga cu artificii de avocat, cu interpretări de texte şi cu chiţibuşuri de procedură. Take Ionescu este admirabil, dar în chestii mai mici chestia naţională e hotărît deasupra posibilităţilor sale sufleteşti."

Accentele cele mai mişcătoare tot la Filipescu le întâlneam. Lucru curios, cu talentul lui Filipescu s'a întâmplat un fenomen invers decât cu Take Ionescu: acesta din urmă a fost strălucit în tinereţe şi, pe urmă, talentul lui a mers scăzând cu cât înainta în vârstă. Filipescu aproape că nu a avut talent la începutul carierei sale politice, însă în ultimii ani ai vieţii, a ştiut să-şi toarne gândirea în câteva formule de o netăgăduită frumuseţe. De altfel îşi îngrijea forma. Faimosul portret al lui Take Ionescu debitat într'o întrunire publică la Iaşi, l-a lucrat, prelucrat cel puţin 15 zile în vila sa de la Sinaia. Îl citea tuturor prietenilor cu o sardonică voluptate şi cu o copilărească bucurie, iar de fiecare dată mai adăuga sau mai schimba ceva. E o mică capodoperă. "Sire, să mori în Câmpia de la Turda, sau să te încoronezi la Alba Iulia . . . "

Rezuma gândirea unei întregi părţi a poporului nostru la un moment dat şi sunt formule care vor rămâne, singurele ce vor supravieţui zgomotoaselor zvârcoliri ale „acţiunii naţionale".

Goga a avut câteva cuvântări reuşite, dar nu ştiu de ce talentul lui îmi face mereu impresia că e reţinut în zborul lui, că ceva îl împiedică ca să ridice pana până pe culmile către care năzuieşte. Cât despre Titulescu, el credea mai prudent să se rezerve, vorbea rar fără a da toată măsura talentului său, şi atunci e lesne de înţeles că sprijinită pe elocinţa lui Nolică Antonescu, a lui Simion Mândrescu, a Neguleştilor şi a Părintelui Lucaci, oratoria celor de la "acţiunea naţională" nu e menită să rămâie consemnată în paginile vreunei antologii.

Manifestaţiunile de asemenea erau mai mult plicticoase pentru poliţie. Ele pricinuiau bietului Corbescu multă grijă şi mult sânge rău, dar nu erau nici destul de impunătoare, nici destul de hotărâte ca să tulbure serios ordinea publică. Una singură din aceste manifestaţii merită o menţiune specială, cea care a urmat întrunirea de la 16 Nov., fiindcă s'a terminat cu spargerea geamurilor de la clubul liberal şi de la locuinţa lui Marghiloman, dând astfel adevărata notă a "acţiunii naţionale", care, sub masca celui mai înalt naţionalism, făcea de fapt mărunta politică internă, opera de răsturnare a guvernului şi luptă de şefie în veşnicul partid conservator. Inutil să mai

spunem că această manifestaţie a făcut mai mult rău decât bine "acţiunii naţionale". Ea a deschis ochii multor oameni de bună credinţă, seduşi până atunci numai de înfăţişarea curat patriotică a mişcării patronate de Nicu Filipescu şi de Take Ionescu.

Cum era şi firesc „acţiunea naţională" exploata toate întâmplările de pe front. De îndată ce sosea ştirea vreunui eveniment mai favorabil Antantei, sau de îndată ce se ivea vreo împrejurare de natură să mişte sentimentalitatea publicului, sporea şi intensitatea „acţiunii naţionale", iar după fiecare nou succes german entuziasmul ei scădea. Pe la începutul iernii 1914—1915 diapazonul mişcării era foarte ridicat.

Pe la 23 Oct. (stil vechi) Turcia declara război Antantei. Atitudinea ei era suspectă mai de mult, şi intrarea ei în acţiune a fost un minunat prilej pentru a ataca guvernul. „Vedeţi unde ne duce Brătianu! Dacă am fi intrat noi nu ar fi îndrăznit să intre Turcii! Dacă de la început luam o poziţie hotărîtă, dacă nu lăsam să treacă pe la noi nici marinari, nici muniţii, Turcii n'ar fi fost în stare să intre acuma, legătura între ei şi Germani ar fi fost întreruptă, dacă nu chiar ruptă de tot". Toată vina era deci a României şi, în primul fând, a lui Brătianu.

Bineînţeles că nu de greutatea pentru Turcia de a se uni cu Rusia într'un război în care Ruşii urmăreau dobândirea strâmtorilor, bineînţeles că nu de incapacitatea diplomaţilor Antantei care până la ultimul moment s'au încrezut în făgăduielile lui Talaat şi ale lui Enver, bineînţeles că nu de stupiditatea flotei engleze care lăsase "Goebenul" să-i scape şi nu pătrunsese în Dardanele la începutul conflictului cu Turcia când, cu pierderea a cel mult două, trei vase, ar fi putut lesne arunca ancora în Bosfor, Turcii fiind nepregătiţi şi strâmtorile nu îndeajuns fortificate; bineînţeles că nu cu vreo 200 de marinari strecuraţi fără voia noastră prin România, nici cu cele câteva vapoare şi muniţii mereu amintite de opoziţie, putea Turcia purta război cu o coaliţie compusă din puteri ca Anglia, Franţa şi Rusia —de toate acestea bineînţeles nu se pomenea la "acţiunea naţională". Când e vorba să faci opoziţie, şi opoziţie cu orice preţ, n'ai vreme să te opreşti la asemenea amănunte.

În urmă, a venit în ajutorul agitaţiunii naţionaliste situaţia din Serbia. După primele lor înfrângeri, Sârbii, cu o minunată bărbăţie îşi adunaseră iar forţele şi, printr'o sforţare supremă, isgoniseră pe Austrieci de pe teritoriul lor. Armatele lui Potiorec fugeau în dezordine peste Dunăre, pe când Petre I Karagheorghevici se reinstala în Belgrad, ştergându-şi picioarele pe drapelul austriac, ce câteva luni fâlfâise triumfător deasupra palatului său. "Austria fiind sleită, acuma este momentul să ne aruncăm asupra ei, o ocazie mai favorabilă nu vom găsi, oare să nu fim în stare să facem şi noi ce a făcut mica Serbie? Ea singură să dea lumii spectacolul unui splendid eroism, pe când noi să stăm la tocmeală şi să ne luptăm numai cu samsari, cu corupţie şi cu spionaj? Nu este aceasta o ruşine pentru noi? Guvernul ca-

re umileşte astfel demnitatea naţională nu merită să conducă destinele neamului. Jos cu el!"

Că nu aveam muniţii şi că aliaţii nu ne garantau revendicările noastre naţionale, că Bulgaria stătea la pândă la spatele nostru, că după primele succese înaintarea Sârbilor fusese definitiv oprită de forţele austriece reîntărite, că situaţia generală pe fronturi nu era favorabilă unei intrări în acţiune, că din ce în ce războiul lua mai mult aspectul unui război de lungă durată, de rezistenţă şi de uzură, aceasta nu interesa pe nerăbdătorii patrioţi de la „acţiunea naţională".

În cele din urmă neastâmpărul lor a sfârşit totuşi prin a exaspera şi pe unii din fruntaşii conservatori. Nu mai vorbesc de Marghiloman, care plana cu dispreţ şi seninătate deasupra acestor zvârcoliri a unora din partizanii săi, şi care profita de banchetul cercului de studii conservator ca să înfiereze agitaţiunile nesocotite ale mişcării războinice printr'un minunat discurs, poate unul din cele mai frumoase pe care Marghiloman le-a rostit vreodată. Formula prin care sintetiza punctul de vedere —"Per Angusta ad Augusta"— a făcut epocă. Chiar cinstitul şi blajinul Iancu Lahovary a fost scos din răbdări, iar la 17 Nov. a acordat un interviu prin care spunea că vine iarna şi, prin urmare, că se cuvine să ne mai liniştim. În sfârşit, însuşi Take Ionescu a simţit nevoia să mai potolească avântul acţioniştilor şi, pe la sfârşitul lui Dec. la clubul conservator democrat, a ţinut, spre surprinderea multora, o cuvântare plină de moderaţiune.

De altminteri "acţiunea naţională" nu prea era îndrituită să fie mulţumită de rezultatul primelor ei luni de activitate. Pe lângă nemulţumiţii şi nerăbdătorii adunaţi în primul moment, nu izbutise să-şi facă noi aderenţi. În rândurile liberale fusese incapabilă să provoace vreo spărtură, Simeon Mândrescu nu însemna mult, G. Diamandy înţelesese repede că acţiunea nu urmăreşte numai scopuri naţionale şi, după câteva întrevederi cu mine şi cu alţi prieteni, se convinsese că putea face credit lui Brătianu. Iar Dr. Cantacuzino, veşnic nestatornic şi veşnic naiv, era cu o egală uşurinţă învârtit fie de noi, fie de opoziţie, nu mai ştia nici el ce să creadă şi ce să facă şi, în fond, nu era luat în serios de nimeni. Dar acţiunea nu fusese mai fericită nici în rândurile conservatoare, Marghiloman se menţinea la şefie, partidul nu urma pe Filipescu. Iar opinia publică cu instinctul ei pricepea că, în cel mai bun caz, pentru "acţiunea naţională" o intrare în război trebuie amânată până la primăvară şi devenea aşadar din zi în zi mai răbdătoare, mai cuminte şi, aş putea spune, mai guvernamentală.

Organizarea "ligei" trebuia imediat întrebuinţată şi, ca să fim drepţi, dacă asociaţia era indicată să fie în fruntea mişcării naţionale în acele vremuri, apoi desigur că era "liga". Dar, printr'o adevărată ironie a soartei, tocmai "liga" se menţinea într'o atitudine de pasivitate. De ce? Fiindcă în fruntea ei se afla atunci Virgil Arion şi acesta, pentru motive care nu au fost încă cu preciziune lămurite, dar din care nu pare exclus a prenumăra şi ve-

nalitatea, dintr'un naţionalist înfocat şi un austrofob violent, devenise deodată cel mai convins, cel mai aprig apărător al Puterilor Centrale. În astfel de împrejurări prezenţa lui în fruntea ligii era o imposibilitate morală şi aproape o sfidare a opiniei publice.

Deja la 2 Sept. Filipescu şi Take Ionescu provocaseră o întrunire a "ligii" care afirma printr'o moţiune solemnă nevoia unei acţiuni imediate pentru dezrobirea "ţinuturilor române din Austro-Ungaria şi ocuparea lor". Pe urmă "liga" participase prin reprezentanţii ei la diferitele întruniri şi manifestaţii şi, în fine, la 14 Dec. a convocat la Bucureşti un congres care a votat o moţiune cu următoarea cuprindere, între altele: popularizarea singurii politici externe pe care o poate îmbrăţişa şi servi cu devotament neamul românesc, aceea care tinde la grăbirea ceasului de liberare a Românilor siliţi a-şi da viaţa în marginele monarchiei Austro-Ungare, în care nu au găsit niciodată dreptate pentru dânşii. Apoi şi-a ales noul comitet: Pr. Lucaci, Filipescu, Take Ionescu, Iorga, Dr. Istrati, B. Delavrancea, I. Grădişteanu, Octavian Goga şi Simion Mândrescu.

Acest comitet transforma "liga" nu numai într'un instrument al mişcării pentru întregirea neamului ci şi într'o sucursală docilă a uneltirilor de la "acţiunea naţională". Într'adevăr, şi acolo, şi aci figurau aceeaşi oameni. Cum se putea ca Filipescu de la "acţiunea naţională" să urmărească altceva decât Filipescu de la "liga culturală"? Cum se putea ca Take Ionescu de la "ligă" să contrazică pe Take Ionescu de la "acţiune", şi Delavrancea să vorbească altfel când vorbea din partea "acţiunii", decât atunci când vorbea în numele ligii? Pentru ei " liga" nu era decât un mijloc de a mai varia decorurile aceleiaşi piese, de a da publicului iluzia că luptă pentru idealul naţional o altă forţă, atunci când începuse să se obosească cu manifestaţiunile "acţiunii". Şi acest rol l-a jucat "liga culturală", până la intrarea noastră în război. Iorga însă a înţeles de îndată ce scopuri avea firma cunoscută şi atrăgătoare a "ligii culturale", şi s'a retras din comitet. Mândria nu-l lăsa să facă parte dintr'o dependinţă a organizării politice a lui Filipescu şi, încă mai puţin, a lui Take Ionescu. Entuziasmul său războinic era mult mai temperat decât al celor mai moderaţi din fruntaşii "acţiunii naţionale", şi în plus, mai era la el şi oarecare ciudă. Nădăjduise să conducă "liga", şi s'o facă instrumentul său, ca să poată dispune de dânsa cum va voi fără amestecul şi fără controlul nimănui. Nu reuşise. Filipescu şi Take Ionescu puseseră şi ei mâna pe ea şi, în asemenea condiţiuni "liga" nu îl mai interesa, o repudia şi era mâniat de ingratitudinea ei.

Universitatea era în socotelile opoziţiei factorul cel mai însemnat. Ce putea oare da "acţiunea"? Mai mult un nume, decât un contingent serios de oameni. Universitatea dădea tot: prin profesori — autoritate morală, prin studenţi, număr, entuziasm, public de întruniri, manifestanţi hotărîţi şi cei mai simpatici agenţi de propagandă. Către universitate se îndreptară deci toate speranţele opoziţiei, căci acolo se putea opera uşor.

Rector era Toma Ionescu, fratele lui Take Ionescu, majoritatea profesorilor figurau pe listele clubului conservator democrat şi conservator. De câţiva ani deja Toma Ionescu făcea pe autocratul în Universitate, fără el nimeni nu se putea transfera, nimeni nu mai putea pătrunde în cea mai înaltă din instituţiile noastre culturale. Corupând pe unii, terorizând pe alţii la umbra autonomiei universitare, dicta ca un adevărat stăpân.

Un rector dibaci poate oricând atrage pe studenţi, şi ce era mai uşor decât a face să vibreze coarda patriotismului în inima unei tinerimi entuziaste? De îndată ce Toma Ionescu s'a întors din străinătate, fiindcă războiul l-a surprins în Franţa, a primit deci însărcinarea să se pună pe lucru şi să facă din universitate încă un auxiliar al acţiunii politice a opoziţiei intervenţioniste. Dânsul s'a achitat fără întârziere de această misiune. Studenţii, simţindu-se îndemnaţi şi susţinuţi de profesorii lor, n'au mai cunoscut nici un frâu, iar profesorii erau convinşi că într'o mişcare naţională rolul lor este să fie ca reprezentanţi al celui mai de seamă aşezământ de lumină din ţară, îndrumătorii opiniei publice. Ba au mers şi mai departe cu pretenţiile lor, au vrut să-şi însuşească dreptul de-a dicta ei hotărîrile guvernului, de-a fixa ei data intrării în acţiune. Dacă se putea admite ca universitatea să se asocieze unei mari mişcări naţionale, să contribuie a da opiniei publice directive generale într'un caz de grea cumpănă pentru neamul românesc, era însă cu desăvârşire inadmisibil şi intolerabil ca o instituţie culturală să se substituie acţiunii guvernamentale, cu atât mai mult cu cât cei ce vorbeau în numele acelei instituţii culturale nu erau simpli profesori treziţi de o mare frământare naţională din liniştea laboratorilor, sau din mijlocul senin al cercetărilor lor ştiinţifice, ci ei erau fruntaşi ai opoziţiei, foşti miniştri în diferitele cabinete conservatoare sau democrat conservatoare, aceeaşi oameni pe care, ca luptători de partid, îi întâlneai pe la "acţiunea naţională" sau prin comitetul executor al "ligii culturale" pentru unitatea tuturor Românilor. Erau aceeaşi actori care după împrejurări schimbau numai costumele.

La 12 Sept. ei au intrat pe scena politicii militante printr'un memoriu în care afirmau idealul naţional, arătau imposibilitatea de-a lega în războiul mondial soarta României de o altă grupare de state decât Entanta şi cereau guvernului să declare război Puterilor Centrale fără întârziere. Acest memoriu a fost trimis Regelui Carol şi înmânat lui Brătianu de o delegaţiune compusă din Dr. Istrati, Pangrati şi alţii. Brătianu i-a primit cu afabilitate, dar le-a arătat că nu le recunoaşte dreptul de a se amesteca în atribuţiunile care după constituţie aparţin numai guvernului, şi pe care acesta e chemat a le exercita numai sub controlul parlamentului. În cursul conversaţiei care a urmat răspunsului oficial al primului ministru, Brătianu le-a făcut însă declaraţii asupra intenţiilor sale sistematic denaturate de opoziţie, ce au domolit pe cei de bună credinţă, astfel încât acţiunea universitarilor s'a mai liniştit puţin după această audienţă.

De îndată ce Regele Ferdinand s'a urcat pe tron, universitatea, a cărei mişcare cam lâncezea, a găsit un nou prilej de-a se manifesta. A întocmit un al doilea memoriu şi a cerut audienţă noului Rege ca să i-l prezinte. Regele a primit la 28 Oct. 1914 delegaţia profesorilor universitari, cărora le-a declarat că el e tot atât de înflăcărat pentru realizarea idealului naţional ca oricare dintre Domniile lor. Deosebirea dintre dânşii este că ei îşi pot permite luxul de-a vorbi fără a se îngriji de toate consecinţele vorbelor lor, pe când el ca Rege este dator să-şi măsoare declaraţiile după posibilităţi. Să se întoarcă aşadar la catedrele lor şi să aibă încredere în patriotismul său. Delegaţia a ieşit de la Palat surprinsă, încântată şi oarecum dezarmată.

De-altminteri vrând nevrând, Toma Ionescu şi amicii lui trebuiau să-şi impuie oarecare rezervă, fiindcă de fapt lucrurile nu prea mergeau după cum ar fi dorit-o. Studenţii, după primele clipe de entuzisam, erau şi ei influenţaţi de sentimentul obştesc din ce în ce mai puţin favorabil unei imediate intrări în acţiune a României şi îşi vedeau acum liniştiţi de cursuri şi de carte. Numai un mic grup din fruntea cercului studenţesc mai manifesta zgomotos. În corpul profesoral părerile erau foarte împărţite. Cele două memorii nu fuseseră subscrise decât de anumiţi profesori, o parte dintr'înşii refuzaseră deci să se solidarizeze cu acţiunea opoziţiei intervenţioniste. Mai mult, aceştia tăgăduiau colegilor lor semnatari dreptul să vorbească în numele întregii instituţii. Şi în definitiv, cine erau aceşti semnatari? Takişti şi Filipescani din universitate, cei formal înscrişi în cluburi. Liberali, carpişti, conservatori, marghilomanişti se abţinuseră de la orice manifestaţie. Printre neutrii: numai 2-3 fuseseră câştigaţi de Toma Ionescu, foşti elevi ai lui Maiorescu, junimişti de altă dată formau chiar un contracurent germanofil, acţiunea profesorilor bucureşteni era izolată, la Iaşi universitatea refuzase să imite exemplul celei din Bucureşti, Stere care era acolo rector, obţinuse aceasta de la colegii lui. Pentru orice spirit nepărtinitor faimoasa acţiune universitară se rezuma deci la câţiva profesori din Bucureşti, toţi oameni politici. Într'una din universităţi mişcarea nu avusese nici un răsunet, în cealaltă nu putuse să-şi asigure decât concursul unei părţi a corpului profesoral. Numărul profesorilor neintervenţionişti din ambele universităţi covârşea cu mult numărul intervenţioniştilor. Se mai putea în asemenea condiţiuni susţine serios ca universitatea să ceară intrarea neîntârziată a ţării în război? Nu era evident că ne găseam mai mult în faţa unei maşinaţiuni politice de partid, decât a unei puternice porniri de naţionalism din partea universităţilor noastre? Opinia publică nu se lăsa amăgită. Take Ionescu o simţea, iar Toma Ionescu, exasperat, devenea din ce în ce mai violent şi mai agresiv.

Cu asemenea izbânzi ale "acţiunii naţionale" ale "ligii culturale" şi ale universităţilor, era cam greu ca opoziţia să răstoarne guvernul.

Guvernul impasibil, îşi urma însă, planul stabilit, şi anume să pregă-

tească pe cale diplomatică posibilitatea intrării noastre în război la primăvară, pe cât se poate făcând ca intervenţia noastră să coincidă cu aceea a Italiei, să asigure armatei maximum de putere şi de armament. Până atunci să păstreze toate aparenţele unei stricte neutralităţi, evitând orice manifestări care ar putea învenina situaţia sau săpa mai adânc prăpastia dintre diferitele păreri opuse.

Nu vom mai reveni asupra pregătirii diplomatice şi a celei militare, căci le-am expus mai sus. Se cuvine să cercetăm însă aci ce măsuri am luat ca să asigurăm ţării în iarna 1914—1915 un minimum de fricţiuni şi un maximum de neutralitate.

Mai întâi, Brătianu a procedat în sânul cabinetului la un fel de diviziune a muncii şi ne-a repartizat, fiecăruia din noi, o anumită serie de atribuţiuni. Fiindcă Costinescu, Constantinescu şi Dr. Angelescu luaseră o atitudine prea pronunţată în favoarea Entantei, echilibrul trebuia restabilit, cel puţin faţă de legaţiile Puterilor Centrale. Dacă von dem Busche sau Czernin se văitau de rusofilismul unui Costinescu, trebuia ca şi Barclay, Pocklewsky şi Blondel să se poată plânge de germanofilia vreunui alt ministru. Fără acest echilibru se surpa platforma neutralităţii. Dar cine să joace rolul germanofilului din guvern, când nici unul din noi nu era germanofil şi toţi aveam convingerea că datoria României e să ia armele alături de Entanta? Întrucât Morţun era acela care avea, ca ministru de interne, adică ca şef suprem al poliţiei şi al siguranţei statului, raporturi mai dese cu von dem Busche şi Czernin, Brătianu a făcut apel la el. Sărmanul conul Vasilică numai germanofil nu era, din devotament pentru ţară şi din prietenie personală pentru Brătianu, a consimţit însă să joace acest rol ingrat. În urmă, a fost acuzat de-o opoziţie pătimaşă că era cu adevărat omul nemţilor şi, lucru mai curios, se crease în jurul lui o atât de nenorocită legendă în legaţiile Entantei, încât chiar la Iaşi, când de mult soldaţii noştri îşi vărsau sângele alături de soldaţii Triplei Înţelegeri, francezii şi englezii îl suspectau pe Morţun, îl considerau ca un fel de duşman al cauzei comune. Dacă toate informaţiile legaţiunilor aliate erau de aceeaşi natură, nu mă miră greşelile ce le-au făcut în cursul războiului mondial la noi ca şi aiurea. În orice caz socotesc ca o datorie de conştiinţă faţă de un coleg mort, care nu se mai poate apăra să afirm aci că nu din voia lui, ci după rugămintea lui Brătianu a făcut doi ani de zile pe germanofilul ministerului, socotesc ca o datorie de conştiinţă faţă de memoria lui să afirm că a fost în acest răstimp însufleţit de un singur gând, şi anume îndeplinirea idealului nostru naţional alături de aliaţi.

Victor Antonescu, fiindcă fusese colegul lui Marghiloman în consiliul de administraţie al societăţii de asigurare generală, a fost numit ambasadorul guvernului pe lângă şeful conservatorilor. Prin el aflam planurile lui sau îi transmitea Brătianu comunicările ce avea a le face.

Costinescu îşi luase singur rolul de intermediar între noi şi opoziţia intervenţionistă, doar era un pact între ei. Mereu veneau pe la el Take Ionescu şi oamenii lui Filipescu, dacă nu Filipescu, însuşi. Câteodată Costinescu se mai lăsa influenţat de ei, dar de cele mai multe ori îi domolea, şi'i asigura că Brătianu nu urmăreşte alte scopuri decât dânşii.

Alecu Constantinescu avea două atitudini contradictorii, pe de-o parte era ajutorul lui Costinescu pe lângă Take Ionescu (intimitatea lor era prea veche şi prea mare ca Brătianu să nu se slujească de ea) şi pe de altă parte era ambasadorul nostru special pe lângă cercurile ungureşti. Toată viaţa lui Constantinescu a ştiut să fie omul celor mai stranii împerechieri, nu era el, ministrul lui Brătianu, prietenul lui Take Ionescu şi avocatul de încredere al averii lui Marghiloman? Nu a fost el, intimul lui Vintilă Brătianu şi preşedintele consiliului de administraţie al băncii lui Mauriciu şi al lui Aristide Blank? Dar de unde avea el legături cu Ungurii şi în ce măsură putea fi de folos în această privinţă? Constantinescu obişnuia de mult să meargă la Abbazia unde îşi creştea fiul. Făcuse acolo diferite cunoştinţe şi între alţii avusese prilejul să cunoască destul de bine pe Tisza. Pe lângă aceasta, ca avocat şi membru în consiliul societăţii forestiere Lotru, era în strânse raporturi cu Contele şi cu Contesa Lonyay, directorii acestei societăţi la Brezoi. Contele murise, dar Contesa locuia acuma la Pesta şi era, se zice, prietenă intimă a lui Tisza. Fapt e că în mijlocul iernei 1914–1915, ea a sosit la Bucureşti cu însărcinarea din partea lui Tisza ca să sondeze prin Constantinescu intenţiile guvernului român. Am cunoscut-o şi eu la Constantinescu unde era toată ziua. O femeie care a trebuit să fie frumoasă, deşteaptă, cultă, care avea în literatura maghiară un nume cunoscut. Constantinescu i-a vorbit fireşte cum se cuvenea şi se pare că Tisza a rămas, de pe urma informaţiunilor ei, cu convingerea că Czernin mai pesimist se înşeală, că România se teme de Rusia, că va rămâne neutră până la capăt fiindcă era o ţară coruptă, mai preocupată de dorul înavuţirei decât de grija idealului naţional.

Dr. Angelescu făcea pe francofilul cu exageraţie. Era mereu convins că Germanii sunt isprăviţi, că trebuie să ne grăbim şi ca nu cumva să fie impopular sau atacat de ziarele opoziţiei — două lucruri care îl îngrijeau peste măsură — făcea exces de zel. Vorbea fără să-şi impuie nici o rezervă, era toată vremea cu Ruşii şi cu Sârbii, aproba zgomotos toate iniţiativele şi toate gesturile opoziţiei. Rezultatul a fost că Filipescu îl lăuda şi că Brătianu îl bănuia. Pe când „Epoca" îi consacra articole elogioase, Brătianu care îl ştia vorbăreţ şi indiscret nu-l ţinea în curent cu nimic. De aceea, era ministrul cel mai rău informat din tot guvernul.

Lui Porumbaru nu mai era nevoie să i se facă recomandaţii de neutralitate, căci era întruparea însăşi a neutralităţii. La Externe reprezenta de minune politica oficială a ţării, păcat doar că miniştrii străini

se duceau mai mult la Brătianu decât la el. Ca simbol al neutralităţii, Brătianu nu se putea măsura cu el, îi era cu mult inferior, dar netăgăduit că rolul acestui titular al unui departament pe care altul îl conducea avea în sine ceva ridicol. S'a zis însă că în această perioadă Porumbaru nici nu a ştiut ce politică făcea Regatul Român, ceea ce era o cruzime inutilă, fiindcă Brătianu îl ţinea la curent cu tot ce urmărea. Nu-i comunica toate amănuntele, toate conversaţiile cu diplomaţii, toate telegramele cu miniştrii noştri în străinătate, dar îi dădea adesea însărcinări, sau îl întrebuinţa ca să complecteze acţiunea lui, în sfârşit lăsa în sarcina sa exclusiv atribuţiunile de care socotea că se poate dispensa. Şi aceste misiuni erau îndeplinite de Porumbaru cu tact şi cu succes, căci nu era primul venit. Cu frumoasa lui cultură, cu inteligenţa sa analitică, plină de vioiciune şi de subtilitate, cu arta lui de-a redacta — în franţuzeşte redacta minunat — Porumbaru ar fi putut fi un om de mâna întâia, dacă nu ar fi fost complet lipsit de voinţă şi de energie.

Pe mine, în fine, Brătianu m'a însărcinat să informez universitatea, ca şi pe Iorga. Universitatea intra desigur în cadrul atribuţiunilor mele de ministru de instrucţie. M'am pus în contact cu profesori şi cu studenţi. Pe profesorii liberali mi-a fost uşor să-i determin să se abţie de la mişcarea opoziţiei, pe cei neutri i-am câştigat în mare număr de partea noastră. Astfel am reuşit să paralizez acţiunea lui Toma Ionescu, de unde ura sa şi insultele presei takiste şi filipesciene la adresa mea. Nu-mi făceam însă nici un scrupul să intervin cu energie într'o chestie pe care o ştiam pur politică.

Cu studenţii problema era ceva mai delicată, căci ministru al neutrei Românii fiind, nu-i puteam lăsa să devină nici turburători ai ordinei publice, nici instrumentele inconştiente ale planurilor opoziţiei; ca om însă nu puteam să nu pricep partea de generozitate, de idealism curat, ce clocotea în sufletul tinerimii universitare. De o mie de ori mai nenorocit aş fi fost dacă în data unei asemenea zguduiri naţionale aş fi găsit o tinerime nepăsătoare şi sceptică, că atunci aş fi putut dispera de vitalitatea acestui popor. M'am căznit deci să domolesc ardoarea studenţilor, să sugrum firescul lor avânt. Doi ani de-a rândul acest joc n'a fost întotdeauna uşor, am totuşi credinţa că mi-am împlinit cu succes misiunea. De pe urma studenţilor Brătianu n'a avut dificultăţi inutile, iar ei nu au putut niciodată vedea în ministrul Instrucţiei călăul legitimelor aspiraţiuni ale sufletului lor.

Capitolul Iorga a fost foarte interesant. Dânsul de la început ni se potrivea de minune, fiindcă era ca şi noi împotriva unei acţiuni alături de Puterile Centrale, ca şi noi credea că trebuia aşteptat un moment prielnic şi că acest moment n'a venit încă. Înfiera neastâmpărul opoziţiei, refuzase să se solidarizeze la manifestaţiunile ei, la universitate era împotriva lui Toma Ionescu, aproba faptele guvernului şi nu se sfia s'o

spună fără înconjur. Această atitudine era pentru politica lui Brătianu un auxiliar preţios, dar problema era acuma ca Iorga să rămâie în aceste bune sentimente. Impresionabil cum este, era de temut că dintr'o zi într'alta să nu se schimbe, iar în lagărul advers ar fi fost pentru noi o greutate în plus, printre cele multe cu care aveam de luptat. Cuvântul lui avea înrâurire asupra opiniunii publice, mai puţin decât îşi închipuia, dar în sfârşit glasul lui răsuna în întruniri, persoana lui în fruntea studenţilor şi a manifestanţilor putea crea încurcături. De aceea, era esenţial să le înlăturăm.

Întrucât aveam de dinainte bune raporturi personale cu Iorga şi fiindcă el avea mereu cu publicaţiile lui afaceri cu Ministerul de Instrcţie, Brătianu s-a gândit să mă întrebuinţeze pentru a menţine pe istoricul nostru în aceeaşi stare de spirit favorabilă guvernului. Din iarna 1914 – 1915 şi până în primăvara anului 1918 am avut, deci, neîntrerupt marea onoare să fiu plenipotenţiarul guvernului şi al partidului pe lângă Dl. Nicolae Iorga. În acest lung răstimp şi în mijlocul celor mai mari ceasuri ale vieţii noastre de stat, am avut prilejul să văd neîncetat şi să cunosc de-aproape pe istoricul nostru. De pe urma acestor îndelungate raporturi nu am putut rămâne faţă de Iorga nici cu sentimente de admiraţiune, nici cu sentimente de stimă. N'am văzut niciodată la el un adevărat simţ politic, concepţiile înalte ale omului de stat, sau ale marelui patriot. N'am văzut la el decât atitudini determinate de consideraţiuni meschine, de preocupări personale, de vanitate, de susceptibilităţile unei naturi izbite de o caracteristică hipertrofie a eului. De-a lungul acestor rânduri se vor găsi dovezile, nenumăratele şi convingătoarele dovezi, pe care se întemeiază această judecată a mea.

Cât despre succesul misiunii mele, el a fost mai presus de orice aşteptări. Aproape 4 ani nu am avut nici o dificultate cu Iorga, l-am menţinut faţă de noi în bunele dispoziţiuni din primele ceasuri ale izbucnirii războiului mondial. Nu voi avea desigur presumţiunea să'mi atribuiesc tot meritul. În orice caz nu a fost al meu meritul de-a fi găsit cheia acestui miraculos succes, am întrebuinţat pur şi simplu vechea reţetă a Regelui Carol care nu a dat greş nici o secundă. Mărturisesc că am primit fără şovăire să joc acest rol, întâi fiindcă socoteam că dacă poţi aduce un serviciu ţării tale în astfel de vremuri nu ai dreptul să stai pe gânduri, şi aveam conştiinţa că-i aduceam cu adevărat serviciu. Pe urmă, fiindcă mă interesa să despic această personalitate. Nu-mi puteam închipui că hotărârile îi sunt până într'atâta determinate de mărunte şi vulgare slăbiciuni omeneşti. Nu credeam că pentru a'l stăpâni era destul să întrebuinţezi mijloacele cele mai comune şi cele mai dispreţuite. Dacă aş fi ştiut-o, aş fi şovăit.

După ce ni s-au desemnat locurile, Brătianu s'a învăluit într'o atmosferă de tăcere şi de mister şi a făcut pe sfinxul. Ce a putut dânsul să

rabde şi să tacă în cei doi ani de neutralitate este de nedescris. Dacă tăcerea este o virtute, fără îndoială că Brătianu o are în cel mai înalt grad.

Greutatea însă era să-i facă şi pe ceilelţi să tacă şi să rabde.

Dacă nu se putea ca opoziţia să tacă şi să rabde, trebuia cel puţin încercat să se mai pună stavilă gurii şi neastâmpărului ei. Pe lângă necontenitele intervenţii ba pe la unul, ba pe la altul, Brătianu s'a gândit să trimită la Roma pe Dr. Istrati, iar la Paris pe Dr. Jean Cantacuzino, pe George Diamandy şi pe Dr. Costinescu.

Scopul acestor misiuni era, pe de-o parte, să arate opoziţiei sinceritatea afirmaţiunilor noastre că nu vom merge decât cu Entanta, şi, pe de alta, să dea viitorilor noştri aliaţi o chezăşie a simţămintelor noastre faţă de ei. Bineînţeles aceste misiuni nu aveau nici un caracter oficial, Brătianu putea oricând să le dezaprobe, mai ales faţă de Germani şi faţă de Austrieci. Nu era mai puţin adevărat, însă, că astfel cum erau compuse nu ar fi putut pleca, dacă nu ar fi avut asentimentul Primului Ministru. Aceasta o înţelegeau aliaţii, o înţelegeau nerăbdătorii opoziţiei, şi atâta ne trebuia. Membrii acestor misiuni au făcut unele greşeli. Diamandy îndeosebi a acordat câteva interviuri în care s'a lăsat ademenit să declare mai mult decât ar fi trebuit să declare. Aşa bunăoară i-a scăpat în cursul lunii Martie că vom intra în acţiune alături de Entanta. Aceste imprudenţe de limbagiu ne-au cret unele dificultăţi, dar în genere putem spune că misiunile lor ne-au făcut mai mult bine decât rău. Ele au destins coarda în ţară, au domolit pe Dr. Cantacuzino, pe Diamandy şi pe Istrate care porniseră cu multă energie lupta în favoarea unei imediate intrări în acţiune, au oprit cu desăvârşire orice sciziune pe care agitaţiunile lor le-ar fi putut provoca în sânul partidului liberal. Celor de bună credinţă din opoziţie le-au dovedit, că Brătianu era sincer când le spunea: „Aveţi încredere în mine, nu voi merge cu Germania". În fine, Aliaţilor le-a fost de un netăgăduit folos ca, după ce câţiva opozanţi şoptiseră „nu aveţi încredere în Brătianu, e şiret şi făţarnic, niciodată nu va merge cu Dv., cel mult dacă va rămâne neutru", să mai vină şi câţiva prieteni neîndoielnici ai Entantei, oameni cu situaţii însemnate, care să le spună „toate acestea nu sunt adevărate, vă afirmăm noi, pe care nu ne puteţi suspecta, că Brătianu va merge cu voi, că nu aşteaptă decât un moment prielnic, înlesniţi, deci, şi Dv. situaţia trimiţând României cât mai grabnic armamentul şi muniţiile pe care vi le cerem de atâtea luni".

Cel mai bun mijloc însă de-a potoli nerăbdarea şi de-a impune tăcerea opoziţiei era de-a obţine mutismul parlamentului. Dacă va vorbi parlamentul, dacă vor fi acolo dezbateri asupra politicii externe, interpelări, lămuriri şi răfuieli, tot scopul urmărit de guvern se va prăbuşi. Toată grija noastră s'a îndreptat, deci asupra sesiunii parlamentare, care urma a începe potrivit constituţiei la 15 Nov. Am hotărît, întâi, să facem o sesiune scurtă şi mereu întretăiată de vacanţe, în al doilea rând am

dispus să nu venim cu nici o lege de organizare, cu nimic din ceea ce ar putea provoca conflicte sau divergenţe serioase de păreri între partide. Am orânduit să nu depunem pe birourile adunării decât proiectele de legi cerute de situaţia de pregătire războinică în care ne aflam şi cerinţele indispensabile necesităţilor armatei.

În al treilea rând am stabilit ca o normă fixă să nu răspundem la nici o întrebare privitoare la politica externă, să eliminăm cu alte cuvinte complet prin dezbateri discutarea situaţiei externe. Motivarea noastră era următoarea: întrucât nu suntem în măsură să dăm ţării toate lămuririle cu privire la politica noastră din afară, preferăm să nu angajăm discuţii, pe crâmpeie, pe amănunte. Asemenea discuţii pot provoca nedumeriri sau da loc la interpretări greşite. Deocamdată cerem ca parlamentul să ne acorde încrederea sa, iar când momentul oportun va veni îi vom expune toată acţiunea noastră diplomatică şi'i vom justifica toate faptele şi toate atitudinile noastre.

În al patrulea rând, am adresat opoziţiei un apel călduros şi stăruitor la linişte şi la unire. Cu cât vom da străinătăţii mai mult impresia unei unanimităţi a conştiinţelor, cu atâta cuvântul României va fi în afară şi mai cu greutate.

Am avut fericirea să izbutim să realizăm aceste patru puncte ale programului nostru parlamentar. Sesiunea începută la 15 Nov. 1914, întretăiată de necontenite vacanţe, s'a terminat la 26 Febr. 1915. Pe biroul camerelor n'am adus nici un proiect însemnat, doar legile măsurilor excepţionale, controlul străinilor, o convenţie cu Banca Naţională, câteva legi militare, controlul vinurilor, casele de gaj, taxe vamale şi credite. Nici măcar nu am făcut bugete, am prelungit pe un an bugetul exerciţiului 1914 — 1915. Nu am răspuns la nici o interpelare privitoare la politica externă, ba am evitat chiar orice discuţii la armamente şi muniţii. Astfel fiind situaţiunea, cei care ar fi fost ispitiţi să dea naştere unor asemenea discuţiuni s'au descurajat şi n'au întreprins nici o nouă tentativă. Iar opoziţia, înţelegându-şi cu patriotism rolul, a consimţit să nu creeze greutăţi guvernului, a renunţat la discuţia mesagiului, chiar Filipescu s'a mărginit la activitatea lui extraparlamentară. Nimeni nu a încercat măcar să provoace declaraţiuni din partea noastră, numai câteva persoane ce nu erau legate de o disciplină de partid au cerut cuvântul în politica externă. Ele însă nu aveau autoritatea cuvenită pentru ca lumea să dea vreo atenţie cuvintelor lor, prin urmare declaraţiunile unui C. Mille, unuia Fleva, unui A.C. Cuza şi unui Dobrescu Geanabet de la Ploieşti nu puteau, în opinia publică, decât să justifice şi mai bine hotărîrea guvernului de a păstra o absolută tăcere.

Cum s'a ajuns însă cu opoziţia la acest îmbucurător rezultat? Destul de uşor. Împotriva germanofililor atmosfera era atât de ostilă, încât şi lor le convenea să nu fie siliţi a-şi expune punctul de vedere. Dealtminteri

Carp era suferind, pentru prima oară neplăcerile bătrâneţelor tulburau admirabila lui constituţie fizică. Îşi vânduse casa, îşi împrăştiase biblioteca, îşi lichidase un întreg şi lung trecut. Lui Maiorescu îi murise soţia şi voia să se retragă din viaţa publică . Înconjurat de câteva cărţi, departe de zbuciumul lumii şi scriindu-şi memoriile, astfel proiecta , ca un filozof din antichitate, să-şi sfârşască zilele. Prăbuşirea operei de la Bucureşti pe care rezemase toată gloria lui şi condiţiunile în care reînoise tratatul, nu creau de altfel o atmosferă prielnică în jurul său.

Stere, supărat pe toată lumea, certat cu cei mai intimi din prietenii săi de până acuma, avea pe la Cameră numai meteorice apariţii. În Senat Marghiloman nu era încă germanofil mărturisit, iar C. C. Arion la Cameră era tot atât de prieten al Entantei ca şi Iancu Lahovary şi D. Greceanu. Iorga, de aproape cultivat de noi, ne era mai binevoitor decât oricând. Take Ionescu prea era om de guvern ca să nu priceapă pericolul unor atari dezbateri în împrejurări atât de grave. Cu un an înainte era dânsul la guvern în condiţiuni identice şi ne ceruse tăcerea, pe care i-o acordasem cu lealitate, fără precupeţire, nu era cu putinţă deci, ca azi să aibe el faţă de noi o altă atitudine. Conservatorii propriu zişi sub influenţa lui Marghiloman şi a lui Iancu Lahovary nu doreau discuţii care ar fi putut demasca în public neînţelegerile din mijlocul lor. Filipescu singur victimă a temperamentului său, voia să ia pe Brătianu de piept, să-l silească să se explice înaintea ţării, dar amicii lui, care nu-l aprobau, şi-au luat ei sarcina să-l potolească.

Şi astfel sesiunea din iarna 1914—1915 a fost cea mai liniştită, dar şi cea mai searbădă din toate sesiunile pe care le-a cunoscut vreodată parlamentul României Mici. Cele mai multe legi au trecut chiar fără dezbateri. Adevărate discuţii n'au fost decât la legea asupra controlului străinilor, când Cuza a vorbit trei zile făcând antisemitism violent, ceea ce a silit pe Mârzescu, raportorul legii, să restabilească în această chestiune totdeauna delicată, adevăratul punct de vedere al Statului Român.

Totuşi nu am putea spune că a fost în acea iarnă o atmosferă bună în parlament. Permisiunile de export date de ministerul de finanţe în schimbul unor compensaţiuni, prohibirile de export ale unor articole, libertatea de export a altora, au dat loc la multe nemulţumiri, ba chiar la şi mai multe bănuieli. Costinescu era pretutindeni acuzat cu violenţa. Se şopteau nume de persoane care realizaseră beneficii considerabile, se indicau oficine unde permisurile se traficau şi fapt este că abuzuri se făcuseră şi că în jurul ministerului, ca şi în jurul căilor ferate şi a vămilor, roteau spionii puterilor beligerante şi toţi samsarii naţionali şi internaţionali. Era un spectacol dezgustător. Costinescu, a cărui onorabilitate nu putea fi pusă în discuţie, era vinovat, căci în ciuda frumoasei, marii şi creatoarei lui inteligenţe avea un mare cusur: dragostea impusă până la manie a amănuntelor. În ministerul său nu se mărginea să conceapă legi mari, să le redacteze cu competenţa unui om priceput şi să le aplice cu un neîntrecut simţ practic, trebuia să se amestece în toate amănuntele, să ştie, să corecteze, să verifice lucruri ce nu meritau să răpească timpul unui ministru.

Îmi aduc aminte când lucram cu el la băncile populare şi nu-mi dădea pace până nu completa accentele pe litere şi virgulele din mijlocul frazelor. Când a izbucnit războiul mondial, am închis graniţele şi nu am mai autorizat decât ieşirea anumitor mărfuri, în schimb de compensaţiuni; nu ne-am gândit imediat să stabilim reguli fixe şi o procedură strictă, uniformă. Costinescu, potrivit vechiului său obicei, a vrut să facă el singur totul. Vrând-nevrând a devenit astfel un dispensator de favoruri şi care este dispensatorul de favoruri care a scăpat vreodată de insinuări şi de bârfeli? S'a întâmplat astfel ca uneori din slăbiciune să dea la persoane la care ar fi făcut mai bine să nu dea, ca alteori să se abuzeze de buna sa credinţă — şi nenorocita atmosferă, s'a şi creat. Nu e vorbă, în urmă am intervenit noi guvernul, am impus reguli fixe, am instituit o procedură severă, dar era prea târziu, răul se făcuse.

Era cu neputinţă ca această atmosferă greoaie dinafară să nu se resimtă şi în parlament. Opoziţia tăcea. Pactul cu Take Ionescu, cu N. Filipescu şi Costinescu încheiat vara la Sinaia, o împiedeca să facă din această chestie o armă de luptă. Nu putea fi atacat tocmai aliatul din guvern! Majoritatea tăcea şi ea. Spiritul de disciplină o împiedica să deschidă focul, dar şi unii şi alţii clocoteau. În cele din urmă, lucrurile izbucniră.

La sfârşitul sesiunii, un grup de tineri din partid în frunte cu Lupu şi cu Brezulescu au prezentat din iniţiativa parlamentară un proiect de lege, având drept scop prohibirea totală a exportului de porumb, pe motiv că populaţia rurală nu are ce mânca, iar porumbul nostru trece graniţele hrănind armate străine şi îmbogăţind pe speculanţi. Argumentul nu era întemeiat. Statistica dovedea că în ţară erau stocuri considerabile, că nu se exportaseră decât cantităţi neînsemnate şi că guvernul, având dreptul să oprească oricând exportul, nu puteai să te temi de pericolul înfometării ţăranilor, decât suspectând priceperea sau buna credinţă a guvernului. Proiectul era deci mai mult un vot de blam dat indirect lui Costinescu, decât o măsură izvorâtă din grija adevăratelor interese ale ţărănimii.

Câteva zile, Camera a fost în clocote, nu mai recunoşteai adunarea, parcă era alta, nu ne mai puteam înţelege cu cei mai buni prieteni. Costinescu s'a opus la acest proiect, anunţând că vom propune deocamdată numai o taxă asupra exportului de porumb şi prohibirea altor cereale. Pentru moment, deputaţii au consimţit, dar când în şedinţa de la 26 a venit însă acest proiect în discuţie, furtuna a izbucnit mai violentă ca oricând. Costinescu era încă reţinut la Senat cu discuţia unui proiect la departamentul lui, dar Camera cerea să voteze imediat proiectul şi prohibirile. Degeaba am intervenit noi şi le-am spus: „Aveţi răbdare, Ministrul de Finanţe e la Senat, l-am încunoştiinţat, vine îndată, vă asigurăm că nu vom citi decretul de închidere până nu vă veţi fi rostit asupra acestui proiect". Nu voiau să asculte nimic, vociferări, apostrofe, un haos de nedescris. Hotărît, nu era judecata la mijloc, era o dezlănţuire furioasă de patimi, adunarea se năpustea împotriva lui Costinescu. În sfârşit, a sosit şi dânsul şi, când l-am pus la curent cu cele ce se petrec

în Cameră, s'a sculat şi a declarat că primeşte tot ce i se cere. Instantaneu, protestările s'au transformat în aplauze, nemulţumirile în bucurie. Pe această penibilă scenă s'a lăsat pe la 5 cortina sesiunii parlamentare din iarna 1914–1915.

Puteam nădăjdui că totul se sfârşise relativ cu bine. De fel, abia acuma aveau să înceapă adevăratele dificultăţi. Costinescu liniştise Camera, asigurându-o că va consimţi la cererile ei şi făgăduindu-i că va supune chiar în acea seară înainte de închiderea sesiunii proiectul cu prohibirile aprobării Senatului. Era angajat formal. Când am vestit Senatul, am aflat că Al. Constantinescu şi citise decretul de închidere, crezând că la Cameră nu se află nici un proiect care să mai ceară şi încuviinţarea Senatului. Costinescu era furios. „Cum rămân eu? Mi-am dat cuvântul, deputaţii nu vor crede niciodată că nu am fost înţeles cu Constantinescu, mai ales ştiindu-mă prieten intim cu el. Dar şi dânsul nu putea să întrebe! Să ştiţi că mi-a făcut-o dinadins! Într'o Cameră şi într'un guvern care mă tratează astfel, n-am ce căuta – îmi dau demisia!"

Iată-ne deci cu o Cameră închisă şi cu o criză ministerială deschisă. Ne repezim la Brătianu, care crezând că furtuna s'a potolit la Cameră, plecase mai devreme. Stătea liniştit întins pe patul lui şi citea, când Al. Constantinescu,Victor Antonescu şi cu mine i-am adus neplăcuta veste. În primul moment n'a văzut nici o posibilitate de a împăca Camera fără a ofensa pe Costinescu, nici de-a împăca pe Costinescu fără a ofensa Camera. În această situaţie, se gândea serios la retragerea întregului guvern şi era furios la perspectiva unei retrageri pe o asemenea chestiune. Noi eram mai optimişti, socoteam că întrucât guvernul are dreptul să prohibe exportul, n'avem decât să probibim chiar mâine cerealele care făceau obiectul proiectului de lege în chestiune. Deputaţii vor obţine ce au cerut, iar buna credinţă a lui Costinescu va fi salvată. Pe când discutam mai cu aprindere, i se aduce scrisoarea de demisie a lui Costinescu. Văzând după cele întâmplate care sunt simţămintele majorităţii faţă de dânsul a socotit că prezenţa sa în minister a devenit imposibilă. Dacă nu mă înşel erau şi câteva cuvinte maliţioase la adresa lui Alecu Constantinescu, care se înroşise până peste urechi –semnul la el al emoţiunilor adânci– şi era nespus de supărat de încurcăturile pe cari, fără voie, le provocase.

Brătianu se gândi întâi să primească demisia, de câtva timp deja fiind enervat de veşnicele conciliabule şi combinaţiuni dintre opoziţie şi ministrul de finanţe. Pe de altă parte, îşi dădea seama de răul pe care politica de permisuri a lui Costinescu o făcea întregului partid şi nu vedea de ce ar suferi toată guvernarea lui de pe urma greşelilor unui singur om, sau mai bine zis de pe urma îndărătniciei unui singur ministru, fiindcă Brătianu îl prevenise pe Costinescu să nu ia unele din măsurile pe care totuşi el le luase. Nu era cu putinţă să-i provoace el demisia, fiindcă ar fi însemnat să confirme calomniile ce circulau pe socoteala administraţiei de la finanţe, dar întrucât Costinescu demisiona singur, nu era oare mai înţelept ca politician să i-o primească? În urmă, însă se răzgândi. O astfel de demisie în asemenea împrejurări nu putea decât să scadă autoritatea ministerială, să confirme temeinicia campaniilor existente, să spar-

gă unitatea guvernului şi, având în vedere legăturile lui Costinescu cu opoziţia, să'l azvîrle în braţele ei, sporind încă puterile îndeajuns de ameninţătoare ale coaliţiei intervenţioniste. Mărturisesc că am stăruit şi eu pentru această din urmă soluţie aşadar Brătianu i-a scris lui Costinescu ca să'i respingă demisia, iar Constantinescu şi cu mine am plecat să'l împăcăm. După multe stăruinţe, patriarhul a consimţit. Am prohibit exportul pe cale de decret, am dat presei un comunicat, am luat contact cu amicii noştri din majoritate, le-am expus situaţia, aşa încât guvernul în vechea lui formaţie, în aceea de pe vremea încă a Regelui Carol, şi-a continuat activitatea.

În cursul sesiunii au mai fost trei manifestaţiuni parlamentare care merită să fie reamintite: votarea dotaţiunii familiei regale, manifestaţia pentru Italia şi chestia reformelor.

Constituţia cere ca la fiecare început de domnie să se fixeze lista civilă. Lista civilă a Regelui Carol era de 1.200.000 lei, Brătianu ne-a cerut s'o urcăm la 2.500.000. În consiliul de miniştri au fost oarecari discuţii, mai mulţi dintre noi – eram şi eu printre aceia – socoteam că având în vedere averea moştenită de Regele Ferdinand, veniturile mereu crescânde ale Domeniilor Coroanei, familia regală deşi mai numeroasă decât a Regelui Carol, nu avea absolută nevoie de o sporire a listei civile. Pe lângă aceasta, ne temeam că o asemenea propunere adusă în parlament în momentul când ţara e în ajunul unui război şi are atâtea nevoi, va produce o impresie rea în public, va da loc la discuţii inoportune în jurul Coroanei şi va neutraliza tot efectul bun produs de gesturile de generozitate făcute de Regele Ferdinand la începutul domniei sale.

Brătianu era însă intransigent. Ştirbey îl convinsese că Regele nu are o situaţie materială atât de strălucită, că are trei fete şi că trebuie să se gândească deci şi la înzestrarea lor. Pe de altă parte, cercurile Palatului luaseră contact pe chestia aceasta cu fruntaşii opoziţiei. Nu întâmpinaseră nici o rezistenţă serioasă; Brătianu vorbi şi el cu ei. Proiectul a fost deci adus în dezbaterea adunării. Camera l-a întâmpinat aşa precum o prevedeam. Au fost necesare intervenţiile personale ale lui Brătianu şi tot spiritul, cunoscutul spirit de disciplină al partidului, ca majoritatea să se supună. Întreaga opoziţie a făcut declaraţii favorabile Coroanei, faţada a fost complet salvată, dar numărul deputaţilor ce şi-au dat votul din adevărată convingere şi cu tot sufletul a fost foarte restrâns.

După cum am arătat, pe vremea aceea simţământul general era că acţiunea noastră trebuie legată de aceea a Italiei şi că nu trebuie să intrăm în acţiune decât împreună. Ca să accentuăm deci solidaritatea noastră de interese cu sora latină, la deschiderea Parlamentului s'au schimbat telegrame cu Parlamentul Italian, luându-se între altele drept pretext şi moartea Regelui Carol. Citirea acestor telegrame a dat loc la Roma şi la Bucureşti la manifestaţiuni în Parlament. Discursuri, intervenţii din partea lui Porumbaru ca reprezentant al guvernului, aplauze frenetice, strigăte de „Eviva l'Italia". Nimic din ceea ce putea apropia ambele ţări nu era de prisos în acel moment.

În ce priveşte reformele, situaţiunea era următoarea: de la declara-

rea războiului mondial, chestia externă, posibilitatea realizării idealului nostru național, prima printre toate celelalte preocupări. Socoteam prea mari datoriile și răspunderile noastre față de visul secular al neamului ca să întreprindem nici cel mai mic lucru care ar putea îngreuna realizarea lui. Or, în reforme erau două părți, votarea lor și aplicarea lor — amândouă deopotrivă erau de natură să creeze dificultăți în greaua cale ce urmăream pentru a ajunge la unitatea tuturor Românilor. Într'adevăr, votarea reformelor — cel puțin înaintate cum le vroiam noi — implica discuții, certuri violente, rupturi cu opoziția, pe când situația externă ne cerea liniște, înfrățire între partide, unanimitatea conștiințelor.

Aplicarea reformelor cerea în primul loc cheltuieli, mari operațiuni financiare, pe când situațiunea externă ne cerea economii, sacrificii, concentrarea tuturor forțelor financiare ale țării în vederea nevoilor războiului apropiat. Totodată, noi trăiam atunci de azi pe mâine. După toate probabilitățile era să intrăm în război împreună cu Italia la primăvară, adică peste câteva luni, dar se putea să fim siliți a intra mai curând, dacă vom fi atacați, dacă pe front se va întâmpla una din acele schimbări însemnate de care vorbeau Rușii sau Francezii; puteam fi târâți în război oricând, dintr'o zi pe alta. În asemenea condițiuni era prudent să ne apucăm noi acuma de înfăptuirea unei opere așa de mari, așa de grele, așa de costisitoare ca aceste reforme? Evident că nu. De aceea toți, chiar elementele cele mai înaintate din partid, au fost de acord că votarea reformelor trebuia amânată. Pentru mulți din noi mai era și un net motiv. Ne temeam ca reformele votate în acele momente sub imperiul preocupării obștești de înțelegere între partide să nu fie reforme prea moderate, cu prea multe concesii față de reacționalismul opoziției. Mai târziu, nădăjduiam că vom putea da un caracter mai democratic, mai înaintat reformelor noastre. Altfel le vom face într'o Românie Mică, având în fața noastră numai pe conservatori, altfel firește vom putea pretinde ca ele să se facă într'o Românie Mare, având alături de noi pe țăranul mai puternic, mai înstărit și mai conștient din Ardeal. Fără îndoială că aveam dreptate.

În Parlament problema a fost adusă, Cuza punând-o incidental cu prilejul uneia din numeroasele și incoerentele sale manifestații oratorice, dar mai serios și cu mai multă autoritate a pus-o Paul Bujor la Senat. Am ținut cu toții ca însuși Brătianu să-i răspundă și iată textul declarației pe care a făcut-o, în rezumatul argumentării de mai jos:

„Nu cred că e momentul; cred că există în conștiința poporului întreg — și am mare încredere în țărănimea noastră — cred că există în conștiința generală, că în momentul acesta nu trebuie să fie nici o manifestație care ar putea să dea naștere la o manifestare de împărțire de păreri, sau de idei, oricât de caldă ar fi convingerea noastră, oricât de adânci ar fi certitudinile noastre asupra soluțiunilor definitive ale reformelor pentru care am fost trimiși aci. În momentul de față, un sentiment de

patriotism şi de elementară înţelepciune politică ne impune să amânăm tot ce ne poate dezbina. Acestea sunt motivele pentru care nu cred că este momentul de a răspunde afirmativ la întrebarea Dlui. Senator al Universităţii din Iaşi". (Senat, şedinţa din 19 Dec. 1914.)

Dealtminteri, felul nostru de a vedea era atât de mult prezent în conştiinţa tuturora, încât nimeni nu s'a mai gândit măcar în chip serios să readucă în discuţie pe acele vremuri problema reformelor.

In fine, se cuvine să semnalăm aci încă un fapt petrecut în cursul iernii 1914—1915, un fapt care, prin semnificaţiunea şi prin consecinţele lui, întrece cu mult în însemnătate pe toate celelalte petrecute în prima iarnă a neutralităţii noastre. Acest fapt a fost trimiterea la Londra a lui G. Danielopol şi a lui Aristide Blank, pentru contractarea unui împrumut. Intâi, pentru că adresându-ne la unul din factorii Entantei, când am fi putut face apel la o ţară neutră, la America spre pildă, era, pentru oricine voia să-şi dea osteneala să vază, o indicaţiune politică foarte semnificativă. După cum în Septembrie făcusem un prim pas, o primă legătură cu Entanta prin convenţia secretă de neutralitate cu Rusia, acuma făceam un al doilea pas, o mai hotărâtă legătură cu ea prin împrumutul de la Londra. Guvernul englez nu ne-a cerut să-i declarăm formal că vom merge cu ei, s'a mulţumit să ne pună condiţia că nu vom întrebuinţa aceşti bani pentru muniţiuni şi armamente contra Angliei şi a aliaţilor ei. Din ziua când am consimţit la aceasta în scris, virtual eram legaţi de Entanta, România contractase o obligaţiune morală peste care nu mai putea trece decât cu greu. În realitate, din acest moment datează alianţa noastră cu puterile Triplei Înţelegeri, de atunci înainte nu mai putea fi vorba de o adevărată neutralitate a României. Gravitatea acestui angajament nu putea fi tăgăduită şi ea a dat loc la o scenă pe care nu voi uita-o niciodată, la o mică criză ministerială.

Tratativele la Londra mergeau încet, Danielopol şi Blank n'au putut vedea imediat pe Lloyd George, pe atunci Chancellor of the Exchequer (Ministru de Finanţe). Au mai fost nu ştiu ce întârzieri la Banca Angliei, cu anumite plenipotenţe, cu transmiterea telegramelor. In sfârşit când totul era gata, Costinescu se înţelege cu Brătianu şi redactează o lungă telegramă cu ultimele noastre instrucţiuni. Protocolul cerea ca telegrama transmisă lui Danielopol şi Blank prin legaţia noastră din Londra, să fie contrasemnată de Porumbaru ca Ministru de Externe. Costinescu, pe care tărăgănelile îl cam enervaseră, era în culmea fericirii, îşi procurase în bune condiţiuni banii de care avea atâta nevoie pentru echilibrarea situaţiei sale financiare, pe de altă parte considera acest împrumut ca un succes diplomatic personal. Il adusese pe Brătianu până atunci atât de rezervat, atât de precaut, să contracteze formal o obligaţiune morală faţă de Entanta. Deşi era bolnav, a lucrat în grabă o zi întreagă la aceste formalităţi, i-a trimis telegrama spre iscălire lui Porumbaru, şi a recomandat celor de la

Externe să o expedieze cît mai urgent. După o zi, când Costinescu își credea telegrama de mult sosită, află că Porumbaru o ținea la el și refuza să o iscălească. L-a chemat imediat la dânsul, unde tocmai mă aflam și eu cu Alecu Constantinescu. Scena a fost de nedescris. „De ce nu iscălești mai repede Porumbaru? Așteaptă cei de la Londra și e nevoie mare". „Nu pot iscăli". „De ce?" „Acest pact implică o întreagă schimbare politică pe care eu nu o aprob. Noi suntem neutri. Eu altă politică nu înțeleg să fac. Nu-mi pot lua răspunderea ei". „Bine, dar am vorbit cu Brătianu. Îți închipui lesne că nu am putut, eu Costinescu, să iau o asemenea hotărîre într'adevăr foarte serioasă din punct de vedere politic, fără aprobarea șefului guvernului". „Nu știu , eu nu iscălesc, această răspundere nu o pot lua". „Îți dau cuvântul meu că telegrama este văzută și aprobată de Brătianu". „Se poate, nu iscălesc!"

Atâta i-a trebuit lui Costinescu, bolnav și enervat cum era , l-a maltratat pe sărmanul Porumbaru într'un chip îngrozitor. „Așa ai fost toată viața ta, un fricos și un caraghios, dacă îți este frică să iei o răspundere, atunci de ce te-ai mai amestecat în politică, ce cauți în guvern în vremuri ca acestea, stai acasă!" Cât era de bătrân, sărea în sus din pat, spumega. Mai bine de o jumătate de ceas au căzut pe capul lui Porumbaru o ploaie de epitete injurioase și de invective, unele cuprinzând adevăruri, dar toate de o cruzime nespusă. Constantinescu și cu mine nu știam unde să ne mai ascundem, am căutat de două, trei ori să intervenim, să liniștim pe Costinescu, dar dânsul o pornea cu și mai multă violență. Porumbaru stătea însă impasibil sub această îngrozitoare filipică. Ai fi spus că era un corp din care se retrăsese sistemul nervos, nu făcea un gest, nu spunea un cuvânt, nici un mușchi de pe obrazul lui nu tresărea, ochii lui priveau nepăsător și absent pe Costinescu dezlănțuit ca o furie. Din când în când numai, își scărpina încet și tacticos chelia cu vârful degetului. În sfârșit, cu oarecare timiditate, ca și cum ar fi vorbit de lucruri perfect banale, a spus: „Dragă Costinescu, mi se pare că te-ai cam enervat..." Costinescu a fost dezarmat de atâta stăpânire și de atâta aparentă nepăsare. Porumbaru a mai stat puțin, și-a luat pălăria și liniștit, surâzător și politicos, a plecat.

A doua zi și-a înmânat demisia, Brătianu a trebuit să insiste ca să și-o retragă, în cele din urmă a consimțit, a iscălit telegrama și a expediat-o. O săptămână întragă Constantinescu a mai alergat de la unul la altul ca să împace acești doi vechi prieteni și totul s'a sfârșit cu bine în jurul unor cești cu ceai, sub ochiul mulțumit și protector al lui Alecu Constantinescu. A fost singurul act de independență al lui Porumbaru în tot timpul neutralității. Cine îi va putea vreodată desluși cauzele? Eu, în orice caz, mă declar incapabil să pătrund tainele acestei nepătrunse probleme psihologice.

Fig. 10

CAPITOLUL UNSPREZECE

PRIMĂVARA 1915 – INTRAREA ITALIEI ÎN RĂZBOI

Cu începutul primăverii se apropia şi posibilitatea intrării noastre în acţiune. Pe vremea aceea noi toţi o consideram ca foarte probabilă prin Mai–Iunie şi, potrivit concepţiei noastre subordonată situaţiunii generale de front, acţiunii Italiei şi, în sfârşit, înţelegerii noastre cu aliaţii.

Pe front, situaţiunea la începutul primăverii 1915 era nelămurită; ambele părţi păreau pline de încredere, dar nimic hotărît nu se desemna nici pe frontul occidental, nici pe cel rusesc. Deocamdată nu era nici un impediment ca indiferent de situaţia de pe front să intrăm curând în acţiune. Prin urmare, se impunea să grăbim toate pregătirile cuvenite. De aceea, Brătianu se puse mai hotărît pe lucru, colaborând cu Italienii pe de-o parte şi cu Entanta pe de altă parte.

Italia era nerăbdătoare să intre, participarea sa la război era însă amânată din cauza atitudinii Rusiei. De fapt, Rusia era împotriva intrării în acţiune a Italiei alături de Entanta, căci vedea într'o Italie învingătoare o forţă de natură să contrabalanseze influenţa moscovită asupra slavilor din Sud. La Petersburg nu era nici o grabă în a preîntâmpina ofertele de servici ale Italiei, de aceea lucrurile stagnau de câtva timp. Solicitat de Italieni prin Fasciotti, Brătianu a intervenit pe lângă Sir Edward Grey ca să ia el în mână chestia negocierilor cu Italia şi să înfrângă astfel reaua voinţă, meschinele socoteli diplomatice ale Ruşilor. Intervenţia a fost făcută de Brătianu prin Mişu, Ministrul Ţării la Londra.

Bineînţeles că în momentul acestui demers fusese convenit cu Italia că vom lucra în strânsă colaborare şi că vom intra concomitent în acţiune. Brătianu aştepta mereu veşti de la Roma; dar nu primea nimic. Într'o bună zi, află că Italienii s'au înţeles cu Entanta, că a dobândit de la ea toate revendicările ei teritoriale şi că la începutul lui Mai a hotărît să intre în acţiune. Italia ne înşelase deci, călăuzită de egoismul ei şi, lipsită fiind de un orizont mai larg în concepţii politice; şi-a zis probabil că, având în vedere că dimpreună cu România se va năpusti asupra aceleiaşi prade, a monarhiei habsburgice, şi că poate , în interesul comun, va trebui să facă unele concesii, tratând singură, tot ceea ce va putea obţine va fi numai pentru ea. În asemenea condiţii, de ce să se mai încurce negociind cu România? După ce va iscăli, va stărui la Bucureşti şi România nu va avea încotro, dânsa având în acest chip toate avantajele unei acţiuni militare comune, fără să aibă nici unul din neajunsurile unei colaborări diplomatice.

Şi aşa a făcut. După ce şi-a încheiat formele cu Entanta, s'a întors către noi şi ne-a invitat s'o imităm. Brătianu însă a răspuns: „Iertaţi-ne, noi am înţeles să fim colaboratori cu Dv. fiindcă vedeam în aceasta un interes comun pentru ambele ţări, începutul unei temeinice legături pentru viitor. Însă România nu primeşte să fie instrumentul Dv. Nici demnitatea, nici interesele noastre nu ne îngăduie acest lucru. N'aţi vrut să urmăm aceeaşi cale, mergeţi pe drumul Dv., România va merge pe al ei."

Italia a insistat fiindcă vedea acum că va intra în condiţiuni militare mai puţin prielnice decât dacă Austro — Ungaria ar fi fost deodată izbită din două părţi, dar Brătianu a fost intransigent şi de atunci înainte raporturile noastre cu dânsa n'au mai fost niciodată foarte intime. Ne-am convins că aveam de-a face cu o putere care nu e în stare să facă o politică de vederi îndepărtate, şi care crede că suprema înţelepciune este să faci politică de azi pe mâine. Ne-am convins, după cum se va vedea în descrierea evenimentelor ulterioare, că este o putere pe care nu se poate conta, şi că în Europa de azi nu poate fi pentru Statul Român un reazem diplomatic serios şi sigur.

Poate că şi Brătianu a avut o parte de vină în cele ce s'au întâmplat. Cunoscând pe Italieni, nu ar fi trebuit să se mulţumească a-i pune în contact cu Englezii, ci ar fi fost poate mai nimerit să fie mai puţin discret, mai puţin delicat, să se amestece cu tot dinadinsul în tratativele lor. Atunci Roma n'ar fi putut să ne nesocotească şi probabil am fi tratat şi intrat în războiul mondial împreună cu Italia.

Cine ştie, poate că e mai bine că s'au întâmplat lucrurile astfel, am scurtat cu un an războiul nostru şi, la urma urmei adevăraţii păcăliţi au fost tot Italienii. Într'adevăr, grăbindu-se să obţină concesiuni fără ştirea noastră şi fără vreo împărţeală cu noi, au intrat la un moment inoportun, au luptat un an mai mult decât ar fi putut să lupte şi au simţit adesea lipsa armatelor române în sforţările lor militare contra Austro-Ungariei. Şi, au regretat desigur mai mult intrarea, decât am regretat noi neintrarea, a fost pedeapsa meritată a unui act neprietenos şi neleal, dar mai presus de toate, a fost o politică strâmtă, o politică rea. Ca să poată cu adevărat juca un rol într'o alianţă în care figura Anglia, Franţa şi Rusia, ca să aibă mai cu seamă în Orient şi în Adriatica autoritatea pe care o râvnea, Italia avea neapărată nevoie să nu apară izolată, ci să-şi sprijine puterile pe un colaborator ca România. Altă greutate ar fi avut cuvântul ei, alt succes acţiunea ei. Dacă Italia s'a plâns de atâtea ori, dacă se plânge şi azi că este nesocotită, şi nedreptăţită, vina este a ei, a unui egoism îngust şi neinteligent. Avea la îndemână putinţa de a nu fi în condiţiuni de inferioritate faţă de aliaţii ei pe care n'avea decât să nu o respingă.

Întrucât la drept vorbind, noi nu considerasem niciodată intrarea noastră concomitent cu a Italiei drept o condiţie sine qua non a intervenţiunii României, Brătianu s'a consolat dealtminteri repede cu atitudinea Italiei faţă de noi. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că la 10 Mai, când Italienii au declarat război, lucrurile nu mergeau bine pe frontul rusesc, frontul care ne interesa mai de aproape pe noi, aşa încât aveam motive să considerăm atitudinea Italiei faţă de România, mai mult ca o fericită providenţă, decât ca o calamitate naţională.

Oricum, rămas singur, Brătianu a trebuit să caute să obţină de la Aliaţi recunoaşterea revendicărilor noastre teritoriale, care pentru dânsul şi noi toţi era o condiţie sine qua non a intrării în acţiune. Mai ales după ceea ce păţisem cu Ruşii la 1877, ni se părea imposibil ca să cerem ţării sacrificiile unui crâncen război, fără să-i asigurăm dinainte în caz de victorie roadele acestor străduinţe şi ale acestor jertfe. Cu nici un chip nu puteam concepe să chemăm poporul să-şi verse sângele, ca pe urmă să-l expunem să-şi vadă cele mai întemeiate drepturi naţionale, din nou, nesocotite de aliaţi ingraţi şi atotputernici. Mai ales când era Rusia la mijloc, nici o garanţie nu era de prisos, ţara cu drept cuvânt ar fi fost fără milă faţă de un guvern care nu ar fi avut prevederea ca Rusia să ne înşele şi să ne batjocorească pentru a doua oară. Brătianu cel bătrân a avut o scuză, a trebuit să trateze direct cu Rusia, dar Brătianu cel tânăr nu ar fi putut-o invoca nici măcar pe aceasta. Alături de Rusia stăteau acum Franţa şi Anglia, ele puteau, ele trebuiau să ne chezăşuiască clauzele pe care Rusia ar fi putut fi dispusă a le eluda, sau a nu le executa. Prin urmare, întâi de toate recunoaşterea formală şi sub garanţia tuturor aliaţilor a revendicărilor noastre naţionale. Aceasta era prima noastră condiţiune, fără primirea ei nici nu putea fi vorba de intervenţia României.

Al doilea punct era recunoaşterea de către Aliaţi a tuturor revendicărilor noastre naţionale. Fireşte că nu putea fi vorba deocamdată de Basarabia, aşa cum se înfăţişa războiul atunci, nu se punea problema dezmembrării Rusiei. Victoria Entantei părându-ne sigură, nu putea fi vorba decât de lichidarea Austro—Ungariei, dar dacă monarhia Habsburgilor trebuia să se descompună, nu înţelegeam ca România să nu profite de acest prilej unic spre a revendica toate teritoriile româneşti din această împărăţie. Din războiul mondial avea să iasă pentru o întregă perioadă istorică harta nouă a Europei. Ce ar fi spus, deci ţara, ce ar fi spus generaţiile viitoare, dacă guvernul răspunzător în acea clipă de destinele neamului românesc n'ar fi cerut, n'ar fi luptat, n'ar fi făcut tot ceea ce era omeneşte posibil ca să asigure contopirea cu patria mumă a tuturor părţilor româneşti din împărăţia lui Franz Joseph? Ce scuză am fi putut invoca, ce justificare am fi putut prezenta în faţa istoriei?

Integralitatea revendicărilor noastre era, prin urmare, al doilea punct, tot atât de important ca şi recunoaşterea printr'un tratat a înseşi revendicărilor.

În al treilea rând, ceream Aliaţilor garanţii militare pentru lămurirea situaţiei cu Bulgaria. Război pe două fronturi nu puteam face, era peste putinţele noastre. Ca să înaintăm în Transilvania trebuia să fim asiguraţi că Bulgarii nu ne vor ataca pe la spate.

În sfârşit ultimul punct — armamentul şi muniţiile. Fără dobândirea acestor patru condiţiuni ne consideram imposibilă intervenţia. Nu ne-am fi jertfit, nici chiar în folosul Aliaţilor.

Aceste patru condiţiuni trebuiau însă să fie primite de Entanta. Atunci Brătianu i-a chemat la Bucureşti pe Mişu şi pe Diamandy, spre a le da cuvenitele instrucţiuni. Pe de-o parte trata el aci cu reprezentanţii Entantei, pe de alta reprezentenţii noştri stăruiau la Londra şi la Petersburg.

Pe Lahovary nu l-a chemat, căci făcea mai mult pe francezul decât pe românul, (fusese chiar silit să'i mai facă de câteva ori observaţii), nu avea nici o încredere în el şi, de altfel, având în vedere atmosfera foarte favorabilă nouă de la Paris, tratativele cu Blondel la Bucureşti erau suficiente.

Am vorbit atunci şi cu Mişu şi cu Diamandy. Mişu era sigur de victoria Entantei, convins de bunele sentimente ale Angliei faţă de noi, dar era rezervat. Era şi firesc să fie aşa, căci dânsul a fost întotdeauna un bun agent de execuţie, nu a fost niciodată un om cu concepţii sau de iniţiative. Diamandy, în schimb, era ditirambic, ne vedea deja în inima Ardealului, era încântat de Sasonoff, nepăsător de retragerile Ruşilor, care pe noi deja ne cam îngrijorau, şi mai presus de toate, preocupat să dăm intervenţiei noastre maximum de efect posibil. Îmi propunea să-l conving pe Brătianu să declarăm războiul în ziua de 10 Mai. „Ça aura du panache!" Brătianu l-a apreciat întotdeauna foarte mult, eu, însă nu am împărtăşit această părere. Fără îndoială, că Diamandy era inteligent şi avea simţ politic, din nenorocire aceste netăgăduite calităţi erau la el deformate de o grandomanie patologică. Alerga după un succes personal, după o strălucire momentană, după un „panache", ce întuneca dreapta judecată a lucrurilor. Presupun că a câştigat încrederea lui Brătianu fiindcă era dârz ca şi dânsul, foarte dârz, chiar în discuţiile cu străinii şi fiindcă în mijlocul unui personal diplomatic fără concepţii şi fără iniţiativă, Diamandy avea şi una şi alta. Mă îndoiesc însă că serviciile reale ce le-a adus ţării în acest răstimp să fi precumpănit defectele lui şi înclin, cu cât mă gândesc mai mult, să cred că între Brătianu, care îl preţuia şi opinia publică care nu-l preţuia, dreptatea era mai mult de partea acesteia din urmă.

La început, tratativele păreau a merge bine. Îmi aduc aminte că înainte de Paşte am avut un consiliu de Miniştri la Ministerul de interne, unde Brătianu ne-a expus cu de-amănuntul situaţia externă. Era optimist, vesel şi a conchis ca, după multe probabilităţi, pe la mijlocul sau pe la sfârşitul lui. Mai, vom intra în acţiune. A fost singurul prilej în tot timpul neutralităţii, când l-am auzit pe Brătianu fixând o dată, fie ea oricât de aproximativă.

În urmă însă a mers mai rău, Aliaţii, îndeosebi Ruşii, se lăsau greu. Neînţelegerile se purtau asupra următoarelor puncte: Ruşii reclamau pentru ei aproape toată Bucovina, cel mult dacă consimţeau să ne lase partea de sud cu mormântul lui Ştefan cel Mare.

În Banat, de asemenea nu voiau să recunoască drepturile noastre asupra integralităţii acestei provincii. „O parte este sârbească, trebuie să împărţiţi deci Banatul cu Sârbii. Avem pe lângă aceasta", ziceau ei, „obligaţiuni morale faţă de dânşii. Sunt aliaţii noştri de la izbucnirea războiului s'au luptat cu un eroism minunat" şi aşa mai departe, argumente pe care, din nenorocire, le-am auzit de atâtea ori şi la conferinţa păcii.

În ceea ce priveşte Bulgarii am primit doar garanţii verbale. „Vă asigurăm noi că Bulgarii nu vă vor ataca, cum vă închipuiţi ca ei să scoată vreodată sabia împotriva protectoarei lor, a sfintei Rusii? Dealtfel, Engle-

zii luptă la Galipoli, în scurt vor desfunda strâmtorile şi vor sili pe Turci la capitulare. Germania nu va mai avea, deci, nici un punct de reazem în Peninsula Balcanică".

Brătianu era neînduplecat. Fără Cernăuţi şi fără Banatul întreg, nu intrăm în război. „Nu pot admite ca un oraş ca Cernăuţii, un focar de cultură românească, sediul unei universităţi, reşedinţa unei mitropolii române să fie dat Ruşilor pe motivul că în nordul Bucovinei administraţiunea austriacă, vitregind elementul românesc, a hotărât şi încurajat o infiltraţiune rutenească".

Cât despre Banatul întreg, acesta era un punct de căpetenie din programul lui Brătianu. Provincia, după concepţia lui, trebuia privită ca o unitate, deci întreg, nu ciuntit, a trecut Banatul sub dominaţiunea unora sau altora. Economiceşte să tai Banatul în două, era să-l pui în imposibilitatea de a trăi, ceea ce lipsea unei părţi era împlinit de cealaltă parte. Apoi, să tai în două toate râurile Banatului, adevăratele artere de scurgere a bogăţiilor sale, însemna să distrugi însăşi posibilitatea de dezvoltare a oricărei propăşiri economice. Dar mai presus de toate aceste argumente, o înaltă consideraţiune de ordin politic îl călăuzea pe Brătianu: între noi şi Slavii de la Sud i se părea indispensabilă existenţa unei graniţe naturale pentru o paşnică convieţuire în viitor. Hotarele convenţionale nu puteau fi o stavilă, nici împotriva expansiunii etnice a unora, nici împotriva expansiunii etnice a celorlalţi. Numai un fluviu ca Dunărea, numai râuri ca Tisa şi ca Mureşul puteau curma definitiv tentativele de încălcare a celor două rase slave şi latine din Orient. Să ai norocul de-a avea la îndemână asemenea graniţe naturale şi să le dai la o parte, spre a le înlocui prin bârnele trecătoare ale unei factice linii de demarcaţiune, i se înfăţişa lui Brătianu ca o neiertată greşeală politică, atunci când urma să se stabilească între popoarele Europei un aşezământ trainic. Nu se trăgea mejdina între doi vecini, se puneau bazele unei întregi dezvoltări istorice între două rase. Banatul împărţit nu poate împăca nici pe Serbi, nici pe Români. El poate deveni cel mult un măr de discordie între două ţări ce au trăit până acuma în frăţească prietenie şi care au interes să trăiască şi de aici înainte tot în aceeaşi strânsă armonie.

Argumentul că în Banat ar fi vreo 200.000 de Serbi era fără greutate. În Serbia, pe valea Timocului, sunt 300.000 Români, este acesta un cuvânt pentru ca România să invoce aplicarea strictă a principiului naţionalităţilor şi să ceară să se treacă Dunărea? Dacă nu, atunci cea mai elementară logică şi cel mai elementar simţ de dreptate exprimate la pacea de la Bucureşti impun şi Serbilor datoria să treacă Dunărea ca să revendice o porţiune din Banat. Fireşte, principiul naţionalităţilor era singurul criteriu după care trebuia să se stabilească harta Europei de mâine, dar popoarele în mijlocul zbuciumărilor istorice s'au aşezat în aşa chip, încât o aplicare rigidă a principiului naţionalităţilor era imposibilă. Mici sacrificii trebuiau făcute pentru a asigura statelor hotare posibile, de aceea întotdeauna s'a căutat a se împăca cerinţele principiului naţionalităţilor cu cerinţele realităţilor geografice. Era cu neputinţă ca tocmai de astă dată să se procedeze altfel.

Despre pretenţiile exagerate ale României nu putea fi vorba. Când o ţară face realităţilor geografice jertfa a mii şi mii de fraţi în Serbia, în Macedonia, în câmpia ungurească, acea ţară nu are pretenţii exagerate. Dimpotrivă, ea dă o pildă de cuminţenie politică cu dreptul să ceară ca Marile Puteri să nu o invoce numai în dauna ei.

Argumentarea lui Brătianu era puternică, pornea dintr'o adâncă convingere, dintr'o mare şi îndepărtată preocupare politică. Când s-a încheiat pacea el nu a improvizat deci nimic nou, a reluat în discuţie sau, mai bine zis, a fost silit să repună în discuţie un proces pledat, judecat şi câştigat tot de el încă de la 1915.

În sfârşit, în ce priveşte Bulgaria, Brătianu nu se putea împăca cu felul de a vedea al aliaţilor. Nu împărtăşea deloc optimismul Entantei. Pentru dânsul, Ferdinand al Bulgariei îi înşela pe reprezentanţii aliaţilor la Sofia. Ştia că acest spirit întortocheat, perfid, nu era în stare să fie mânat în acţiunile sale de consideraţiuni nobile, că politica lui era inspirată sau de vanitate, sau de urile sale neîmpăcate. Brătianu ştia că de la pacea de la Bucureşti sufletul lui era stăpânit de o singură grijă: de a se răzbuna împotriva acelora care îl trântiseră de pe înălţimile atâta vreme visate şi urmărite. Oricare erau autorii nenorocirii bulgare de la 1913, dacă nu Entanta, atunci Serbia şi România. Pe de altă parte, Brătianu mai ştia că Ferdinand al Bulgariei fusese întotdeauna potrivnic Ruşilor, că era tot mai mult sub înrâurirea legăturilor sale de familie, că la Berlin, la Viena şi la Pesta mai cu seamă se făceau mari presiuni asupra lui. În asemenea condiţii atitudinea Bulgariei i se părea cel puţin îndoielnică şi pretenţia Aliaţilor de a ne mulţumi cu asigurări verbale în ce priveşte Bulgaria era cu desăvârşire inadmisibilă.

Cu toate aceste deosebiri însemnate de vederi, poate că totuşi tratativele ar fi înaintat mai repede, dacă n'ar fi intervenit atitudinea opoziţiei. Era destul ca Brătianu să ceară ceva, pentru ca imediat opoziţia să meargă la Poklewsky sau la Blondel şi să le spună: „Dacă am fi noi în locul lui, de mult am fi convenit cu dumneavoastră. Ceea ce cere e exagerat, România se mulţumeşte şi cu ceea ce-i oferiţi. Această intransigenţă nu e dictată de dorinţa de a apăra adevăratele interese naţionale, ea nu e decât un pretext inventat de Brătianu ca să nu intre în acţiune. În fond, ochii lui se îndreaptă spre Puterile Centrale".

De pe atunci a început să circule prin legaţii vorba că Brătianu este nesuferit, tot de atunci a găsit Filipescu cu cale să inventeze şi faimoasa formulă: „Brătianu nu e un negociator, e un cămătar, mereu cere şi nu vrea să dea nimic". Parcă Brătianu cerea pentru el, nu pentru ţară, parcă ceea ce refuza să dea nu era trup din trupul şi suflet din sufletul românismului. Aceasta a fost cea mai urâtă pagină din toată mişcarea opoziţiei, cel mai elementar simţ patriotic ar fi cerut ca să nu facă dintr'o chestie de o asemenea covârşitoare însemnătate pentru viitorul neamului o chestie de partid, o unealtă de politică internă. Dimpotrivă, datoria opoziţiei era să se arate şi mai intransigentă şi mai pretenţioasă decât Brătianu. Numai aşa putea dânsul, cu adevărat să obţie ceea ce ţara revendica. Aşa făcusem noi partidul liberal în timpul războiului Balcanic de câte ori

guvernul cerea ceva, noi ceream mai mult şi adesea am dat astfel lui Maiorescu şi lui Take Ionescu putinţa să spună celor cu care negociau: „Vă plângeţi de noi? Ne găsiţi prea pretenţioşi? Treceţi pe la Brătianu şi vedeţi ce v'ar cere el, dacă ar sta aci în locurile noastre".

Dar cum aţi fi vrut ca Aliaţii să consimtă la cererile noastre, când, ori de câte ori reclamam Cernăuţii, Take Ionescu răspundea: „Cernăuţii? Dar nu ne trebuie Cernăuţii. Cernăuţii nu sunt un oraş românesc, sunt un oraş evreesc. Eu, să fiu în locul lui Brătianu, aş fi fericit să am un prilej de-a scăpa de câteva mii de evrei. N'am destui în Moldova?" Cum aţi fi vrut ca Aliaţii să creadă în temeinicia argumentelor lui Brătianu când, de câte ori insista pentru integralitatea Banatului, acelaşi Take Ionescu făcea ocolul legaţiunilor ca să le spună că aceasta e o politică absurdă, că e imperialism şi megalomanie, că nouă nu ne trebuie Banatul întreg, ci prietenia Sârbilor. Cum aţi fi vrut ca Aliaţii să ia în serios obiecţiunile noastre cu privire la atitudinea Bulgariei când, la toate temerile lui Brătianu, Take Ionescu dădea din umeri şi spunea lui Poklewsky, lui Blondel, sau lui Barcley: „Noi am intra şi aşa, doar miniştrii voştri la Sofia ştiu mai bine decât Brătianu al nostru ce gânduri are Bulgaria!"

Ni se va spune însă că nu poate fi învinuită de lipsă de patriotism, de adevărată trădare a intereselor superioare ale neamului o întreagă opoziţie de oameni cinstiţi şi, desigur, buni români, pentru greşelile sau excesele de limbaj ale unui singur om. Din nenorocire, Take Ionescu nu era singurul care vorbea astfel. Lucru ciudat, marele patriot, marele naţionalist Nicu Filipescu avea aceeaşi atitudine. Ne aşteptam ca cel puţin Filipescu să fi reacţionat într'un sens românesc. Iluzii daşarte. Patimile politice, spiritul de partid au biruit în el adevăratele datorii către ţară. O clipă nu a fost în stare să se ridice în cursul tratativelor privitoare la revendicările noastre naţionale mai presus de gloata politicienilor de rând. Nici marele istoric al neamului, nici Iorga, nu s'a deosebit întru aceasta de Take Ionescu şi Nicu Filipescu. La cedarea Cernăuţilor se împotrivea, dar pentru Banat găsea pe Brătianu exagerat în cererile lui. O parte a Banatului este sârbească, să o dăm Sârbilor şi să isprăvim, nu este bine ca pentru câţiva kilometrii patraţi să ne înstrăinăm dragostea poporului sârbesc. Ceea ce am putut obţine de la el era să nu ia pe faţă şi zgomotos poziţie în această problemă. Legaţia sârbească era la curent cu felul lui de-a gândi şi de atunci a început să'i facă acea curte sistematică, care trebuia la 1920 să-l determine pe acest mare vanitos să aducă servicii atât de preţioase Serbiei. Ce să mai vorbim de ceilalţi fruntaşi ai „acţiunii naţionale", ei reluau în cor declaraţiunile conducătorilor lor. Le popularizau prin cafenele, le trâmbiţau prin întruniri publice, scăzându-i neîncetat lui Brătianu posibilităţile de-a impune Aliaţilor punctul nostru de vedere.

Ceea ce a fost mai neplăcut a fost că opoziţia intervenţionistă a reuşit să câştige de partea ei şi pe Costinescu, la greutăţile din afară deci, adăugându-se acuma pentru Brătianu şi greutăţile din sânul propriului său guvern. Costinescu declarase lămurit lui Poklewski că el nu aprobă felul de a vedea al primului ministru în ceea ce priveşte Banatul şi că dânsul crede că ar fi mai cuminte să-l împărţim cu Sârbii. Bineînţeles că Poklewsky, tri-

umfător, a invocat pretutindeni împotriva lui Brătianu cuvintele lui Costinescu şi a trebuit ca noi toţi să intervenim pentru ca acesta să înţeleagă cât de dăunătoare ţării era atitudinea lui, spre a-l reduce astfel la tăcere. Dar era prea târziu. La Paris, la Londra şi la Petrograd se ştia că nici guvernul în întregimea lui nu aproba intransigenţa lui Brătianu.

Dacă dânsul a obţinut în cele din urmă tot ce ceruse în mijlocul acestor greutăţi şi împotriviri, meritul este numai al lui, căci lupta a dus-o singur, nimeni nu l-a ajutat, până şi dintre colegii lui i-au stat în cale şi au sporit coaliţia celor pe care a trebuit să-i înfrângă, spre a asigura neamului românesc graniţele lui etnice.

Este lesne de înţeles că aşa fiind legaţiile Entantei să fi fost impresionate de tot ceea ce auzeau şi de tot ceea ce vedeau, şi că să fi dobândit convingerea că Brătianu nu este de bună credinţă, că cererile nu sunt necesităţi naţionale, ci capriciile personale ale unui grandoman şi ale unui încăpăţânat. Singurul care a văzut curând că aci erau la mijloc intrigi de opoziţie, că Brătianu trebuie crezut pe cuvânt, că este un om care apără cu tot sufletul său drepturile istorice ale neamului, a fost Sir George Barclay, un om mediocru şi cam sclerozat de prea multă şampanie, dar leal şi gentleman, cum numai Englezii ştiu să fie când o voiesc. Natura sa cavalerească s'a revoltat împotriva intrigilor în care opoziţia voia să-l amestece, simţul său înnăscut de dreptate — această însuşire caracteristică a poporului englez — cu mai multă preciziune decât o strălucită inteligenţă, l-a dus la concluzia că Brătianu nu este nesuferit, ci un om care luptă hotărât pentru binele ţării sale. Dacă s'ar fi bucurat de puţină autoritate la Foreign Office, dacă mai cu seamă Take Ionescu şi amicii lui nu l-ar fi denunţat mereu la Londra, guvernul britanic ar fi dat mai mult crezământ rapoartelor sale şi s'ar fi putut evita multe din greşelile pe care Anglia le-a făcut faţă de noi.

Poklewsky era prea mult crescut la şcoala diplomatică tradiţională rusească ca să i se poată cere lealitate. Contactul său neîncetat cu cercurile conservatoare, prin saloane şi prin cluburi îl predispuneau să participe la toate uneltirile opoziţiei şi de pe urma lui am suferit multe neajunsuri. Trebuie să mărturisesc însă, ca circumstanţe uşurătoare, că în ortodoxa şi panruseasca Împărăţie a Ţarilor sărmanul Poklewsky era polonez şi catolic. Fără numeroasele sale milioane, probabil că nici n'ar fi putut pătrunde în cariera diplomatică şi fără prietenia cu care Regele Eduard îl onorase la Londra, desigur că n'ar fi ajuns reprezentant al autocraticei Rusii. Cei de la Petersburg îl suspectau întruna, el era veşnic preocupat să le dovedească lealitatea. De fapt situaţia lui era penibilă, sincer îl compătimeam şi dacă ţinem seama de aceasta, lui Poklewsky nu-i puteam cere mai mult decât ne-a dat.

Ne-am putea plânge mai serios de amicul Blondel, un amic adevărat, un amic devotat, dar nerăbdător peste măsură. El reprezenta tot neastâmpărul opoziţiei, de aceea Takiştii şi Filipescanii cunoscându-i slăbiciunea îl aţâţau necontenit şi veşnic aveau încurcături de pe urma lui. Brătianu ajunsese să-l evite, iar negociaţiunile însemnate se făceau în afară de el. Cu toţii l-am iertat în urmă, căci prea îi erau curate intenţiile şi prea era hip-

notizat de situaţia grea, mai grea decât o mărturisea, mai grea decât chiar o bănuiam a frontului francez.

Nesuferit, susceptibil, lung la vorbă, exagerând toate nimicurile şi încurcându-se în subtilităţile propriilor sale „combinazione", Fasciotti ne plictisea mai mult decât ne supăra. De altfel, iubita sa patrie —prin eleganţa şi purtarea sa— îl cam scosese de pe scena pe care se hotărau destinele României. De aceea priveam cu nepăsare zbuciumările şi vorbăria lui prin culise.

După părerea mea, nenorocita atitudine a opoziţiei nu trebuie atribuită însă atât unei lipse de patriotism, cât unei lipse de demnitate, oamenii îşi iubeau ţara, îi doreau mărirea, dar nu ştiau să ţină în faţa marilor puteri capul sus. Era destul ca vreo cancelarie să vorbească mai tare, să ameninţe, pentru ca ei să se încline, vestigii instinctive ale unei prea lungi asupriri. Obiceiul de-a se pune la dispoziţia unei puteri streine, de a-şi primi inspiraţiile de la o anume legaţie, nu apărea intervenţioniştilor noştri ca un act de adâncă înjosire naţională. Precum nici amestecul străinătăţii, chiar al unor aliaţi în luptele şi în certurile noastre interne părea a fi o politică inadmisibilă într'un stat care se respectă şi care are conştiinţa neatârnării sale.

Brătianu a putut în timpul lungii crize externe ce ne-a dus la întregirea neamului să facă greşeli, să aibă slăbiciuni, cei mai neîmpăcaţi din duşmanii lui vor trebui însă recunoaşte că ceea ce a caracterizat mai presus de toate acţiunea lui diplomatică a fost simţul puternic şi adânc al demnităţii noastre naţionale. El n'a apărat numai drepturile materiale ale ţării sale, el a căutat să păstreze neştirbit şi prestigiul ei moral; cu el cancelariile europene ştiau că nu pot întrebuinţa nici intimidarea, nici umilinţele. Situaţia personală a lui Brătianu a suferit poate de pe urma acestui fel de a conduce politica externă, căci de bună seamă marile puteri preferau capete mai plecate. Autoritatea politică a Regatului Român a ieşit însă sporită din trecerea lui Brătianu la ministerul afacerilor străine, iar istoria nepărtinitoare va trebui să recunoască şi în această privinţă superioritatea lui asupra celorlalţi oameni politici români din vremea sa. Pe lângă o Românie întregită, el va fi lăsat ţării sale şi o glorioasă tradiţie diplomatică.

Ca să fim drepţi, se cuvine să spunem că dacă tratativele nu mergeau mai repede aceasta se datora şi faptului că avea interesul să le tărăgănăm. Veştile de pe front nu prea erau de natură a ne povăţui să ne grăbim, pe frontul din Franţa în locul succeselor fulgerătoare de care ni se vorbise, mai mult se stătea. Câteva atacuri franceze fuseseră repede oprite în loc de germani. Armata engleză se organiza încet, erau numeroase înrolările voluntare, dar faţă de formidabila organizare germană, acestea erau vădit numai paliative.

Pe frontul rusesc seccesele germane luau proporţii îngrijorătoare, Mackensen spărsese frontul la Dunavetz după un bombardament de artilerie grea, care depăşea tot ce se văzuse până atunci. Trupele lui înaintau, Ruşii mereu asigurau că nu e nimic, că în câteva zile situaţia va fi restabilită, dar deocamdată Galiţia era aproape evacuată, Lembergul reocupat şi trupele lui Hindenburg înaintau în Polonia.

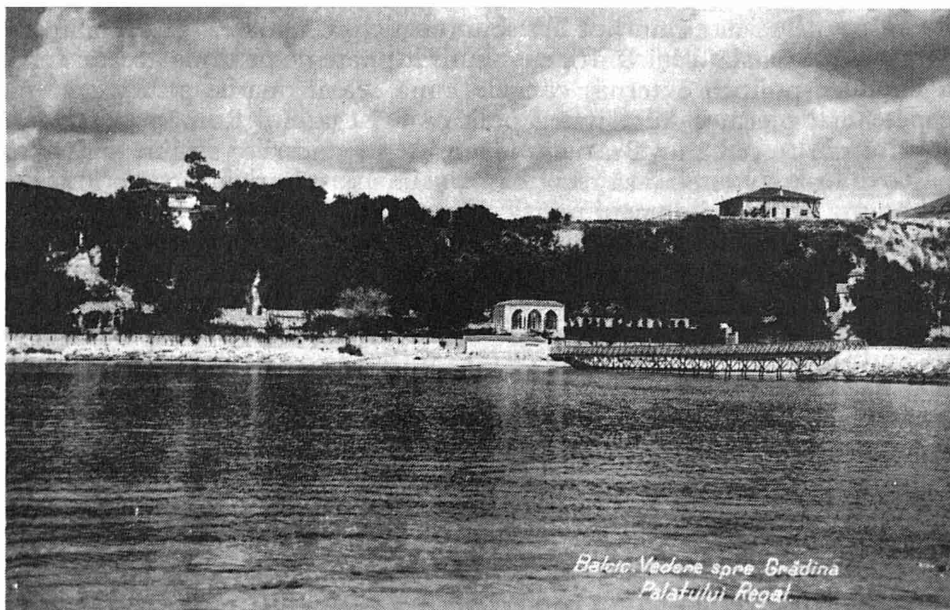
Pe de altă parte, la Galipoli lucrurile nu mergeau bine, asalturile engleze la porţile strâmtorilor nu dădeau nici un rezultat, mii şi mii de oameni piereau încercând zadarnic să sfărâme zidul apărat de slabe contingente otomane conduse de ofiţeri germani. Toată floarea aristocraţiei engleze îşi găsise o moarte glorioasă sub stâncile Dardanelelor, iar acum şi bolile începeau să le decimeze trupele. La Londra, opinia publică murmura, Lord Kitchner era învinuit de felul cum organizase expediţia, se zicea că planul de atac era stupid, că nu putea duce la nici un rezultat. În Camera Comunelor situaţia lui Winston Churchill, promotorul acţiunii de la Galipoli, era serios zdruncinată.

În Serbia, Austriecii nu mai înaintau, dar nici Serbii nu luau ofensiva şi, ceea ce era mai grav, erau în imposibilitatea să treacă de la o eroică defensivă la o ofensivă, care totuşi ar fi fost în acel moment atât de folositoare Aliaţilor.

Numai intrarea în acţiune a Italiei în primele zile ale lunii Mai reprezenta în acest tablou întunecos o rază de speranţă. Dar repede s'a putut vedea că pe munţii Tirolului şi ai Trentinului le este lesne Austriecilor să oprească invazia ţării lor. Era oare acesta momentul oportun ca să intrăm, ca să ne grăbim de a intra? Pentru oricine privea cu sânge rece desfăşurarea evenimentelor, desigur că nu.

Brătianu insista deci asupra condiţiunilor sale, Aliaţii refuzau să i le încuviinţeze, iar lucrurile stăteau în loc.

Numai opoziţia nu dezarma. Cu mai multă nerăbdare decât oricând cerea să intrăm imediat în acţiune.

Balcic. Vedere spre grădina Palatului Regal

CAPITOLUL DOISPREZECE

ZVÂRCOLIRILE OPOZIŢIEI – VICTORIILE GERMANE

Într'adevăr, de îndată ce a început primăvara, înainte chiar de a se fi închis camerile, opoziţia a reînceput a se agita. Scopul ei era să silească pe Brătianu să intre neapărat în acţiune în primăvară, mijloacele întrebuinţate fiind aceleaşi ca în toamna şi în iarna trecută. Întruniri, manifestaţii, intrigi de culise, violenţe prin presă, presiuni prin Costinescu şi prin legaţii. Organele de execuţie n'au variat nici ele, toată „acţiunea naţională", toţi sateliţii ei, Universitatea şi Liga Culturală. În Martie, Aprilie, Mai şi Iunie a fost un lanţ neîntrerupt de întruniri în ţara întreagă.

Nici prin natura discursurilor, nici prin violenţa limbajului, nici prin calitatea elocvenţei, aceste întruniri nu se deosebeau de cele prin care „acţiunea naţională" şi-a inaugurat existenţa în zilele neutralităţii române. Dar campania aceasta deşi zgomotoasă, era anemică, părea urmărită de o fatalitate care o împiedica să ia proporţiile visate de iniţiatorii ei. În primele săptămâni ale anului se resimţea în manifestările ei convingerea pe care şefii opoziţiei intervenţioniste o aveau că Brătianu tratează cu Aliaţii şi deci că vom intra în acţiune. Manifestaţiunile „acţiunii naţionale" nu puteau în asemenea condiţii să aibe avântul pe care l-ar fi dat conştiinţa că guvernul a hotărât să urmeze o politică de neutralitate până la capăt, sau o politică de colaborare cu Germania.

Când tratativele lui Brătianu cu Entanta stăteau pe loc, când nu puteau cădea de acord asupra revendicărilor noastre, când prin urmare partizanii lui Filipescu şi ai lui Take Ionescu ar fi putut fi îndreptăţiţi să dea campaniei lor un caracter energic, a început retragerea Ruşilor, şi s'a produs în public o reacţiune simţitoare. Poporul atras întâi de partea opoziţiei prin explicabilul entuziasm pe care îl stârnea în toate clasele sociale putinţa înfăptuirii idealului naţional, se desmeticea acuma încetul cu încetul. Vedea că acest conflict care i se prezenta de conducătorii „acţiunii naţionale" ca o victorie fulgerătoare a Entantei împotriva unor Puteri Centrale reduse la ultimile lor rezerve, lua tot mai mult înfăţişarea unui conflict lung, greu pentru ambele tabere, că zeiţa Izbândei trecea când de partea unora, când de partea celorlalţi şi că deocamdată Germania era învingătoare, iar Entanta era învinsă.

Opinia publică a mai constatat ceva: că proorocirile cu cari „acţiunea naţională" electrizase mulţimea nu se îndeplineau. Unde era faimosul „rouleau compresseur" al Ruşilor, goniţi de armatele victorioase ale lui

Hindenburg şi ale lui Mackensen? Unde era desfiinţarea flotei germane, intrarea triumfală a Englezilor în Constantinopole, unde erau mult trâmbiţatele înaintări ale Aliaţilor pe frontul occidental? În locul lor publicul nu auzea vorbindu-se decât de surprinzătoarele isprăvi ale submarinelor germane, nu vedea decât cimitirele de la Galipoli umplându-se cu zadarnicele jertfe ale unităţilor de sub comanda lui Hamilton şi deşartele încercări de înaintare ale glorioşilor soldaţi ai lui Joffre. Cum se întâmplă adesea în asemenea împrejurări, din aceste deziluzii unii se şi grăbeau să tragă concluzia că Germania e invincibilă, că soarta Entantei e definitiv compromisă, că dreptate au avut cei cari ne îndemnau să mergem cu Puterile Centrale. Se lăuda deci perspicacitatea lui Carp şi se evoca cu evlavie memoria Regelui Carol.

Bunul simţ al majorităţii nu sărea aşa uşor de la o extremitate la cealaltă, se mulţumea însă să constate că întorsătura luată de evenimente ne impunea multă băgare de seamă în luarea unei hotărâri, linişte şi răbdare. Şi astfel se cam despopulau întrunirile „acţiunii naţionale", iar manifestaţiile ei de stradă erau tot mai reduse. Trebuiau adunaţi toţi refugiaţii din Ardeal, toată clientela electorală de prin mahalalele capitalei, toată studenţimea lui Toma Ionescu, trebuia făcut apel până şi la delegaţii din provincie pentru ca corifeii războiului să nu fie expuşi a vorbi în faţa unor săli goale. Departe erau vremurile de entuziasm sincer, de spontană pornire sufletească, de vremurile când Nicu Filipescu era purtat în triumf de mulţime de la gară la Mihai Viteazul şi de la Mihai Viteazul la el acasă, departe erau vremurile când agenţii opoziţiei ştiau cum să găsească în Bucureşti localuri destul de spaţioase în care să încapă toţi cei ce cereau războiul.

Numai intrarea în război a Italiei a dat „acţiunii naţionale" posibilitatea să mai creeze un curent puternic în favoarea intervenţiei noastre cât mai neîntârziate. De aceea întrebarea „de ce nu am făcut ca Italia", impresiona. „Astă toamnă am scăpat momentul de la Lemberg, acuma scăpăm momentul intervenţiei italiene. Compromitem toţi sorţii de izbândă ai unei intervenţii române". Argumentul acesta prindea şi mărturisesc că am trecut noi înşine atunci prin clipe grele. Dar vâlva opoziţiei a dispărut repede, comunicatele germane au stins-o ca un foc de paie.

Dealtminteri erau şi cauze mai adânci cari contribuiau la neizbânda mişcării „acţiunii naţionale". Criza din partidul conservator intrase într'o nouă fază, ne apropiam de deznodământul ei. După cum am văzut, toată iarna în comitetul executiv focul ardea sub cenuşă. Se trăia pe baza unui compromis şi a unei ficţiuni. Compromisul era că nici Marghiloman, nici Filipescu nu vor cere ca partidul să urmeze o altă politică decât aceea a unei neutralităţi prudente până când va fi cu putinţă ca ţara să intre în acţiune alături de Tripla Înţelegere. Ficţiunea era că partidul este unit, realitatea era însă cu totul alta. Nici Marghiloman nu era dispus să sprijine o eventuală intrare în acţiune a României de partea Entantei, nici Filipescu nu se putea resemna la o neutralitate prudentă şi răbdătoare, şi numai unit nu era partidul pe care îl frământau asemenea deosebiri de vederi. Era evident că mult timp echivocul nu va putea fi menţinut. Succesele germane trebuiau să-i pună capăt.

Iancu Lahovary şi ceilalţi fuseseră până atunci în stare să ţie în frâu pe Nicu Filipescu, fiindcă la comitetul executiv de câte ori îi cereau lui Marghiloman socoteală de atitudinea lui şi a intenţiilor sale Marghiloman le dădea asigurări că nu e germanofil, că punctul lui de vedere este identic cu al lor, că ceea ce îl despărţea de Filipescu sunt numai mijloacele pe cari le întrebuinţează, legăturile lui cu Take Ionescu, amestecul său în mişcările nesocotite ale „acţiunii naţionale". De îndată ce Mackensen a spart frontul rusesc şi a început retragerea armatelor de sub comanda Marelui Duce Necolae Necolaevici, Marghiloman ridica masca. El considera că evenimentele confirmau prevederile lui cu privire la o victorie germană şi, fără a se mai ascunde, îşi afirma sentimentele germanofile. De-acuma încolo nu mai încăpea îndoială că Marghiloman era în contra Entantei. Partidul în mare parte se împotrivise violenţelor lui Filipescu, dar nu era germanofil şi nu concepea posibilă participarea noastră la războiul mondial decât alături de puterile întreitei înţelegeri. În orice caz nici Iancu Lahovary, nici Olănescu, nici ceilalţi nu înţeleseră să se facă chezaşi unităţii partidului, sacrificând pe altarul lui idealurile cele mai scumpe ale neamului. Spărtura era deci inevitabilă. Optimist cum era Marghiloman, se credea însă stăpânul situaţiei şi precipita lucrurile, sigur că astfel va câştiga mai uşor bătălia.

Pentru ziua de 19 Mai el convoacă comitetul executiv. După violente discuţii, acesta se împarte în două. Neputându-se preciza de partea cui e izbânda, se convoacă partidul la 20 Mai într'un congres în sala Liedertafel. Vociferări, bătăi, un scandal nemaipomenit, un infern nu un congres. Era pe rând asediat când de bandele unora, când de bandele altora. Preşedenţia trecea de la unii la alţii, fără a fi recunoscută de vreuna din părţi. Oameni bătrâni, fruntaşi de seamă, erau insultaţi şi loviţi, Maiorescu batjocorit a plecat scârbit, Teodor Rosetti fără milă pentru vârsta lui îmbrâncit, Filipescu în paroxismul turbării sărea pe scaune, pe mese, încleşta pumnii, vroia cu orice preţ să lovească pe antagoniştii săi; Iancu Lahovary luându-se cu mâinile de păr se adresa unui public care nu voia să-l asculte. Apeluri disperate la linişte şi la concordie! Marghiloman, stăpân pe el, înfrunta furtuna cu un curaj admirabil şi nu ceda un centimetru din terenul pe care prin luptă înverşunată şi printr'o supraomenească îndărătnicie izbutea din când în când să-l câştige. Haosul a durat astfel ceasuri întregi.

În cele din urmă, profitând de un moment de relativă potolire a spiritelor, Marghiloman se repezi la tribună, proclamă că adunarea se rostise pentru el şi, până ca cineva să mai spună un cuvânt, în calitatea sa de şef al partidului conservator, declară congresul închis. A fost o furtună, au ieşit care cum a putut, pe din dos, pe ferestre, bătaia a continuat în curte, pe stradă, acolo au trebuit să intervină forurile reprezentanţilor conservatismului român şi, sub ochii oarecum ironici ai agenţilor poliţiei liberale, după o zi atât de înfierbântată conservatorii din ambele tabere s-au retras pe la casele lor, unii fără pălării, alţii cu hainele rupte, alţii cu capetele însângerate, sau cu ochii umflaţi. Aşa s'au rezolvat în Mai 1915, în partidul conservator controversele de idei, ce se iviseră între fruntaşii săi cu prilejul atitudinii Regatului Român în marele conflict mondial.

Nu cred că există în analele vieţii noastre publice o pagină mai penibilă, un spectacol mai trist. Ai fi zis într'adevăr că a căzut un blestem pe acest nenorocit partid. După ce 50 de ani a fost veşnic sfâşiat de rivalităţi personale, de lupte sterpe pentru şefie, după ce de 50 de ani nu a fost în stare să-şi lege numele de nici unul din faptele însemnate ale istoriei noastre contemporane, trebuia ca şi în clipa hotărâtoare a unităţii noastre naţionale să se frângă în două, lipsind şi într'un asemenea moment ţara de binefacerile unui concurs folositor.

Din nenorocire ceea ce s'a petrecut la Liedertafel nu a fost decât o faţadă dureroasă, dar o faţadă. Ceea ce se ascundea sub ea, adevărul întreg, era şi mai întristător, era pentru partidul conservator o osândă de veci.

Într'adevăr, noi ca şi toată lumea am crezut la 1915 că scandalul de la Liedertafel era, cu violenţe nepermise, o luptă pentru supremaţia dintre două fracţiuni conservatoare, convinse fiecare că de partea ei stă dreptatea în felul cum judeca interesele neamului faţă de războiul general. Şi în această credinţă am trăit până după izbucnirea războiului. Atunci, cu prilejul percheziţiilor ce s'au făcut pe la diferiţi spioni şi agenţi ai propagandei germane s'a dat, între alte lucruri compromiţătoare, în lada de fier a unui anume Guenther, director al societăţii petrolifere „Steaua Română" şi peste un raport al acestui însemnat agent de propagandă germană către şeful său Dl. von dem Busche. În acest raport Guenther rezuma activitatea sa, enumera reprezentantului diplomatic al lui Wilhelm II rezultatele obţinute şi justifica întrebuinţarea milioanelor ce fără precupeţire i se puseseră la dispoziţie. După ce arăta ce ziare subvenţionează, cum a reuşit să corupă elemente subalterne până în redacţiile „Epocei" şi ale „Viitorului", după ce povesteşte cum căuta prin mitingurile socialiste, de el puse la cale şi de el plătite, să provoace în ţară curente pacifiste, ca încoronare a tuturor străduinţelor sale, el expune lui von dem Busche munca pe care a desfăşurat-o şi banii pe care i-a cheltuit ca în congresul de la Liedertafel să asigure lui Marghiloman şefia partidului conservator.

Cu cinism spune că era de cea mai mare însemnătate pentru ei să împiedice ca partidul conservator să încapă pe mâinile amicilor Entantei şi, deşi sforţările sale au fost pe jumătate numai încoronate de succes, se declară destul de mulţumit de rezultatele dobândite într'o încercare plină de atâtea greutăţi şi mărturiseşte confidenţial celui ce supraveghea activitatea lui că, dealtfel, Marghiloman care se arăta foarte prietenos faţă de el şi, îl primea după propria sa expresie „in seinem politischen Négligé", i-a mulţumit călduros pentru sprijinul pe care i l-a dat la Liedertafel. Cu alte cuvinte, în strigătele, ameninţările, bătăile congresului conservator de la Liedertafel era altceva decât mari interese ale neamului cari frământau conştiinţele româneşti, erau suflete care se vânduseră pentru mâine, pe care le spurcaseră arginţii străinului şi, mai presus de toate, era şefia unui partid de guvernământ din România asigurată prin uneltirile şi corupţia unei puteri străine cu care Regatul nostru putea fi în război.

Şi azi roşesc când mă gândesc că a fost cu putinţă ca în ţare mea să se petreacă o asemenea ruşine. Documentul l-am citit cu toţii la Iaşi sub guvernul de colaborare, a fost fotografiat, depus la Curtea de Casaţie, unde

trebuie să fie consemnat şi azi în arhiva Ministerului de Justiţie. Nu ştiu dacă a fost un act de sănătoasă politică să nu aplicăm celor vinovaţi de aceste fapte cuvenitele sancţiuni legale. Se poate ca amnistia generală să arunce peste ele vălul ei de iertare şi timpul vălul ei de uitare, nu este mai puţin adevărat însă că raportul lui Guenther va rămâne pururea în cariera politică a lui Alexandru Marghiloman o pată neştearsă şi, regret pentru viaţa politică a vechiului regat, un testament de veşnic oprobriu.

Oricum ar fi, după rezulatatul congresului de la Liedertafel nu mai rămânea ambelor părţi decât o singură soluţie, să-şi constituie fiecare organizarea ei, comitetul ei şi să aştepte ca vremea să dea unora sau altora izbânda pe care n'o putuseră dobândi prin hotărârile normale ale acestei întruniri. Aşa s-a şi întâmplat. A doua zi Marghiloman şi-a adunat credincioşii, ei l-au reconfirmat în şefia pertidului conservator, tot astfel procedându-se şi în judeţe. În jurul lui rămăseseră Maiorescu, Teodor Rosetti, C.C. Arion, M. Seulescu, Mehedinţi, Gr. Cantacuzino, Ghika Comăneşti şi G. Ştirbey. Se intitula adevăratul partid conservator, de fapt era mai mult vechiul junimism, minus Carp, care izolat sta în afară de orice organizaţie de partid.

Filipescu, pe de altă parte, îşi convoca şi el prietenii. Împrejurul lui avea pe Iancu Lahovary, pe C. Olănescu, pe Barbu Delavrancea, pe Argentoianu, pe D. Greceanu de la Iaşi, pe Mişu Cantacuzino, pe Ionaş Grădişteanu. Cu toţii îi oferiră şefia, Filipescu a refuzat-o însă, propunînd pe Iancu Lahovary. S'au luat imediat toate măsurile în provincie, spre a da putinţa majorităţii partizanilor să se rostească pentru această fracţiune conservatoare şi nu pentru Marghiloman. Fireşte se spunea că acesta este adevăratul partid conservator şi că Marghiloman era un uzurpator. În realitate forţele erau cam egale, o uşoară tendinţă de superioritate fiind de partea filipescanilor. Dar batalioanele lui Marghiloman nu erau de dispreţuit, ele se prezentau compacte şi disciplinate.

Câteva zile după aceea, la 29 Mai, ambele grupări au avut prilejul să'şi măsoare forţele. „Acţiunea naţională" organizase de mult o întrunire la Iaşi, marghilomaniştii de asemenea: adevărul este că amândouă au fost deopotrivă nereuşite. Publicul era obosit, dezgustat de certurile conservatoare, marile eforturi ruseşti, vestitul cvadrilater fortificat din Polonia, cădea în mâinile germanilor, şi nici Stere nu rămăsese inactiv. Era pentru dânsul o chestie de amor propriu ca în oraşul, în fieful lui electoral, să facă dovada neputinţei mişcării intervenţioniste.

În fine, în primele zile ale lui Iunie se urmăreau tratative între filipescani şi tanchişti în vederea unei strânse colaborări. Întrucât nimic nu îi mai despărţea, ba dimpotrivă, reuşita politică cerea mai mult o concentrare a forţelor, decât o fracţionare a diferitelor organizaţii provinciale, logic ar fi fost ca ei să fuzioneze într'un singur şi puternic partid. Ambiţia lui Take Ionescu şi a lui Filipescu de a fi şefii unui atare organism politic împiedica însă ceeace bunul simţ reclama. S'a recurs deci la o altă soluţie: alianţa în politica internă şi externă, dar fiecare cu armata lui deosebită. La 12 Iunie acordul se încheie oficial între Take Ionescu, Filipescu şi Ian-

cu Lahovary, era în sâmbure înjghebarea care mai în urmă trebuia să poarte numele de „Federaţia Unionistă“.Prezenţa în triumvirat a lui Iancu Lahovary era bine venită, căci era un om liniştit, un spirit împăciuitor, niciodată de prisos acolo unde se găsea Filipescu. Dealtfel, noua şefie a lui Iancu Lahovary ne convenea. Ne era mai plăcut să tratăm cu el decât cu un impulsiv ca Filipescu, cu care era greu să păstrezi chiar bune raporturi personale şi nădăjduiam, deşi ştiam că puterea reală în partid o deţinea Filipescu, iar Lahovary numai aparenţele şi onorurile, că tot va izbuti un element ponderator ca Lahovary să tempereze neastâmpărul grupării filipescane.

Iluziile noastre au fost de scurtă durată. În dimineaţa de 14 Iunie Iancu Lahovary a încetat subit din viaţă. Atinsese vârsta de 70 de ani, arterele lui erau în proastă stare, iar emoţiunile ultimelor săptămâni l-au doborât. Era un om de treabă, fără strălucirea fraţilor săi, fără talent, fără inteligenţă, însă chibzuit, foarte muncitor, foarte cinstit, foarte învăţat, foarte reacţionar, în definitiv foarte mediocru. Păcat de vastele lui cunoştinţe, era o adevărată enciclopedie. Aşa cum era însă, în acel moment, moartea lui a fost o pierdere, niciodată poate în tot decursul lungii sale cariere, prezenţa sa n'a fost mai necesară pe scena politică.

Dispărând el, şefia lui Filipescu cu toate neajunsurile ei devenea inevitabilă, iar la 18 Iunie, îndată după înmormântarea săracului Iancu Lahovary, comitetul a şi consacrat pe Nicu Filipescu şef al partidului conservator. De câte ori mă gândesc la proclamarea acelei şefii, nu mă pot împiedica să constat cât de curioasă e câteodată întorsătura evenimentelor şi câtă crudă ironie este cuprinsă în ele. Acum vreo 30 de ani au apărut pe firmamentul politic al României Mici trei tineri, câteşitrei inteligenţi, plini de talente, fermecători, ambiţioşi. Deşi ieşiţi din straturi sociale deosebite, unul dintr'o familie de negustori faliţi, altul dintr'o familie de arendaşi hrăpăreţi şi al treilea dintr'o veche şi ilustră familie boierească, erau de condiţiuni materiale deosebite, deşi unul fără nume şi fără avere, celălalt fără nume dar cu milioane şi cel de-al treilea şi cu nume şi cu avere, ambiţia lor a fost şefia partidului conservator. Aceşti trei tineri se numeau Take Ionescu, Alexandru Marghiloman şi Neculae Filipescu. Pentru această şefie ei s'au zbătut, au repudiat idealuri, au jertfit convingeri, au nesocotit prietenii, au răbdat umilinţi, au consimţit la întovărăşii nefireşti, au făcut compromisiuni cu demnitatea şi tranzacţii cu morala. Au născocit, într'un cuvânt, tot ceeace un scop atât de stăpânitor poate îndemna un suflet omenesc să întreprindă întru atingerea lui. Treizeci de ani viaţa publică a Regatului Român a fost frământată de ciocnirea acestor trei ambiţii, treizeci de ani au sfâşiat partidul conservator reducându-l la neputinţă, treizeci de ani a fost pentru publicul ce asista la acest neîmpăcat duel, o enigmă să ştie cine va învinge, cine va avea şefia, mult disputata şefie.

Ei bine, soarta a adus conflictului cea mai neprevăzută din toate dezlegările, a dat şefia la câteşitrei, nu succesiv, ci concomitent, iar Alexandru Marghiloman, Nicu Filipescu şi Take Ionescu au fost şefii partidului conservator în acelaşi timp. Dar ce ironie crudă a soartei, dacă toţi au avut

şefia, nici unul nu a avut partidul, acesta s'a sfărâmat în bucăţi şi fiecare a trebuit să se mulţumească cu câte un crâmpei. Şefia lor nu a fost decât o apelaţiune verbală, o mângâiere de vanitate, o adevărată derâdere faţă de şefia pe care o visaseră în tinereţile lor şi pe care o urmăriseră o viaţă întreagă. Ce diabolică lecţie pentru cei de azi şi de mâine care consacră munca lor treburilor publice. Oamenii au prea puţină fantezie pentru a putea inventa soluţii totdată atât de ingenioase şi atât de biciuitoare.

Nu ştiu dacă Filipescu, dealtminteri o minte ce pricepea şi preţuia ironia lucrurilor, a resimţit total melancolia celor trei concomitente şefii conservatoare. Aş fi dispus mai mult să cred că nu. L-am văzut într'adevăr de câteva ori în vremurile acelea, când ne-am dus împreună la Paşcani, la frumoşii Paşcani ai lui Alexandru Ghica Vodă, azi stricaţi de invazia germană. Părea încântat că este şeful partidului şi ciudat, părea a crede serios că armata din jurul lui era întreg partidul conservator. Am înţeles ceeace am combătut de atâtea ori de atunci încoace, anume că ambiţiile cele mai puternice sunt cele mai ascunse şi am învăţat să mă feresc de ele mai mult decât de cele ce au naivitatea să se dezvăluie, sau sunt atât de nedibaciu, încât să se afirme zgomotos. Filipescu avea atunci starea sufletească a unui om care îşi atinsese scopul. Ca fericirea lui să fi fost însă deplină, ar fi vrut să găsească mijlocul de a împăca inevitabila solemnitate a unei şefii cu dreptul de a continua, a face năzbâtiile fatale incorigibilului său temperament. Era sincer când zicea: „Toate bune, dar când mă gândesc că de acuma înainte trebuie să bag de seamă la tot ce fac şi la tot ce spun, căci prostia omenească va face întregul meu partid răspunzător de faptele şi de vorbele mele, îmi vine să las totul în plata Domnului şi să-mi reiau viaţa de factor răspunzător pe care am trăit-o până acuma".

Toate fericirile au tristeţile lor şi a lui Filipescu nu putea în strălucire să fie lipsită şi de umbrele ei.

Cu înaintarea Germanilor, şi Germanii înaintau mereu pe frontul rusesc, mişcarea germanofilă era fatal să prindă rădăcini. Ruptura din sânul partidului conservator fusese o primă manifestare a ei, dar trebuiau să se observe şi alte simptome. Luni de zile propaganda legaţiunii germane nu-şi dezvăluise roadele, dar acuma ele începeau să devie vizibile. Dispreţuisem ziarele lor, proza nefericitului Slavici, broşurile fabricate la agenţia Iversen şi răspândite din belşug în toate părţile, suspectele uneltiri ale şi mai suspectului Bogdan Piteşti, droaia de spioni, de cumpăraţi şi de vânduţi ce furnica prin Bucureşti.

Aveam şi n'aveam dreptate. Aveam, fiindcă atâta timp cât situaţia pe front era favorabilă armatelor Entantei, această propagandă nu reuşise să contamineze întru nimic opinia noastră publică. Lumea surâdea, cel mult plângea pe Germani că cheltuiesc atâţia bani în zadar. N'aveam dreptate, fiindcă de îndată ce soarta armelor a devenit mai favorabilă Triplei Înţelegeri, propaganda aceasta metodică, stăruitoare, insinuantă, a început să prindă şi pe nesimţite să se infiltreze picătură cu picătură. Germanofilii mărturisiţi şi nemărturisiţi, oportuniştii de tot felul, clientela obişnuită a soarelui ce răsare, toţi aceştia au ieşit unul câte unul la iveală. În primăvara 1915 erau însă sfioşi, dar îşi pă-

răsiseră văgăunele. Circulau la lumina zilei, ridicau capetele şi îşi descleştau gurile, iar opinia publică era vădit impresionată. Entuziasmul pentru război scăzuse, Brătianu era blagoslovit pentru politica lui de prudentă expectativă.

S'a zis adesea că spectacolul pe care l-a oferit atunci poporul român nu îi face cinste. Ca însăşi în faţa unei probleme ca idealul naţional n'a fost în stare să se arate unit, dovedind câte certuri şi câte dezbinări! Învinuirea este nedreaptă. Criminalii erau aceia ale căror atitudini erau dictate de banii pe care îi primiseră dintr'o parte sau dintr'alta, dar ca mulţimea cea mare, cea de bună credinţă să fi fost împărţită, nimic nu era mai explicabil, mai logic. Problemele pe care poporul românesc era chemat să le dezlege nu erau simple. Noi n'aveam revendicări naţionale de formulat numai împotriva unora, fatalitatea istorică voia ca neamul nostru să fie sfâşiat în mai multe bucăţi ca să zacă şi sub dominaţiunea austro—ungară şi sub dominaţiunea rusească. Aveam idealuri naţionale şi la dreapta şi la stânga, aşa fiind ce era mai firesc ca în mijlocul unui război al cărui sfârşit nelămurit, în care victoria putea fi de partea unora sau de partea altora, poporul românesc în chip cinstit, cu grija numai a binelui obştesc, din cea mai curată dragoste de neam, să se fi împărţit în două tabere, în cei ce crezând în izbânda aliaţilor spuneau că trebuie să contribuim şi noi la dezmembrarea Austriei, spre a ne asigura unirea cu fraţii din Transilvania, şi în cei ce crezând că în izbândă nu poţi fi decât de partea Puterilor Centrale, spuneau că sună ceasul dezmembrării ruseşti şi că trebuie să ne pregătim a redobândi prin arme drepturile noastre asupra scumpei Basarabii. Aşa chinuitoare dileme nu pot asigura unanimităţi de conştiinţă.

Să nu ne mire, deci, dacă faţă de războiul mondial poporul românesc a fost despărţit în păreri. Nefiresc ar fi fost să nu fie. Comparaţia cu Serbia sau cu Franţa este cu desăvârşire nepotrivită. Cea dintâi nu avea de revendicat decât ţinuturi stăpânite de monarhia Habsburgilor. Cu cine era deci să meargă dacă nu cu Rusia? Franţa aspira numai la recucerirea Alsaciei şi Lorenei, cum era prin urmare să fie împărţite spiritele pe această chestiune? Cu totul altfel stăteau lucrurile pentru noi şi fără îndoială că în multe suflete era mare zbucium. Cu cât vremea trecea, cu atât situaţia ţării în conflictul mondial părea marii mulţimi mai greu de stabilit. Frământările sufleteşti prin care publicul trecea abia acuma, noi le biruiserăm de mult. Drumul nostru, din fericire, era croit, îl urmam fără a ne impresiona de tot ce auzeam în jurul nostru, şi Doamne, câte auzeam! Îmi aduc aminte în zilele acelea de două conversaţii pe care nu le pot uita.

Una cu Stere, cealaltă cu Iorga.

Pe Stere nu-l mai văzusem de luni de zile. Dacă nu erai de aceeaşi părere cu el, îţi întorcea spatele, sau îţi spunea obrăznicii, o concepţie nu tocmai civilizată a rapoartelor între oameni, dar în sfârşit, era concepţia lui. Prietenia noastră se răcise deci, de câte ori mă întâlnea Iancu Botez mă tot întreba „ai văzut pe Stere, de ce nu îl vezi, aţi fost aşa prieteni". Îi răspundeam necontenit „de ce vrei să-l văd, avem pă-

reri deosebite în ce priveşte politica externă. Aceasta îndrituieşte pe Stere să-mi spuie mie, ca şi altora din prietenii lui de odinioară, lucruri neplăcute. Mi-e frică că nu mă pot stăpâni nici eu şi că ajungem astfel să rupem şi ultimile legături ale unei prietenii ce mi-a fost scumpă". Fiindcă insista însă şi avea aerul să fie îndemnat de însuşi Stere în a provoca o întâlnire, m'am hotărît să mă duc să-l văd. Am profitat de Sfântul Constantin, ziua lui, şi m'am înfăţişat la dânsul. Parcă retrăiesc scena: Stere cu şapca lui de călătorie pe cap, pe jumătate dezbrăcat, şedea trântit pe pat ca Turcii pe divan, cu o havană în gură şi cu numeroase ziare germane şi ruseşti împrăştiate în jurul lui.

Cum am intrat în mica odăiţă a apartamentului Drei Scriban din Strada Luterană, m'a apostrofat încruntat: „Ce vrei de la mine?" „Absolut nimic, să te felicit de ziua Dumitale". „Nu ţin la asemenea manifestări externe!" „Atunci la revedere, mă voi întoarce când vei fi mai bine dispus". „Nu", strigă el, „fiindcă ai venit, să stai, trebuie să-ţi deşert tot ceea ce am pe suflet..." Şi aproape două ceasuri a vorbit fără încetare, a vorbit cu foc, cu patimă, a căutat să fie rând pe rând ameninţător şi captivant, prietenos şi duşmănos. Nu am înţeles bine dacă era numai o profesiune de credinţă, sau şi o tentativă de convertire. Fapt e că mi-a spus tot gândul lui. Suntem toţi nişte proşti şi nişte criminali, Rusia nu poate fi decât bătută, armatele Ţarului, care acuma se retrag, nu vor fi niciodată în stare să se reorganizeze. Noi nu cunoaştem acea lume ce se numeşte Rusia. De ce nu-l ascultăm pe el care ne spune să nu ne legăm soarta de ea. Rusia nu ne va da Transilvania, Rusia vrea strâmtorile, va trece peste trupul nostru ca să le obţină. Alianţa cu dânşii nu ne va duce decât la sclavie. Trebuie cineva să fie orb, incapabil, nu om politic, ca să nu înţeleagă, ca să nu vadă un lucru atât de sigur, de limpede. Din fericire pentru nenorocita noastră ţară, ceea ce nu a fost în stare să facă pentru ea conducătorii ei, au făcut-o soldaţii lui Mackensen, când au spart frontul la Dunavetz. Ne-au scăpat ei de pericolul rusesc, în braţele căruia noi eram gata să ne aruncăm cu o sublimă inconştienţă. „Gândeşte-te", a exclamat el, „la răspunderea ce o luaţi în faţa istoriei, distrugeţi opera tuturor generaţiilor de la 1848 încoace! Ele v'au lăsat un stat neatârnat având putinţa de-a juca un rol aci în Orientul Europei, voi îl transformaţi într'o gubernie rusească. N'au să fie destule blesteme ca să pedepsească în vecii vecilor crima ce o pregătiţi azi împotriva românismului".

Mi-a descris în urmă toate foloasele de viitor ale unei politici alături de Germania învingătoare, stăpână pe continent, şi de o Austro—Ungarie sfâşiată de rivalităţi naţionale, anemică şi neputincioasă. Mi-a vorbit lung de Basarabia, de caracterul curat românesc al ţărănimii de acolo, de primejdia unei violente deznaţionalizări în viitor, dacă scăpăm acuma ocazia unică ce ni se oferă de a o salva din ghiarele autocraţiei moscovite. Mi-a vorbit de datoria de conştiinţă pentru orice bun român de-a nu da uitării 300.000 de suflete româneşti ce aşteaptă de la noi mântuirea lor. În definitiv erau argumentele pe care le cunoşteam, argumentele care în esenţă mi le expusese deja la Sinaia după

consiliul de coroană, argumentele pe care ţara întreagă le-a putut ceti în articolele lui din Viaţa Românească. Nimic nou decât proorocirea că Rusia va fi dezmembrată prin incapacitate militară, nu prin revoluţia dinlăuntru şi siguranţa lui că el, numai el, vede clar ca un adevărat om de stat, el şi Carp. Încolo nulităţi, incapabili, buni de spânzurat pentru cataclismul în care azvârleau biata Românie.

Sărmanul, numai o latură a chestiunii, cea rusească, a întrezărit-o pe jumătate, dar s-a înşelat asupra problemei privită în totalitatea ei şi groaznic s'au mai întors împotriva lui toate epitetele cu care ne gratificase atunci. Unde e Germania lui dictând în Europa, unde e Austria lui anemică dar încingătoare şi contrapondere a slavismului de la Nord? Unde sunt Mittel Europa, Franţa nimicită, Anglia redusă toate afirmările transcedentale pe care se rezema judecata lui atât de sigură de infailibilitatea ei, atât de dispreţuitoare şi de insultătoare pentru toţi — unde? Eu care ştiu cât este Stere de prezumţios, îmi pot închipui cum a trebuit să sufere în ambiţia, în vanitatea lui, când evenimentele l-au încredinţat că n'a înţeles cea mai însemnată din toate problemele ce s'au pus în zilele lui, să vadă că el s'a înşelat ca cea din urmă mediocritate şi că limpede au văzut toţi acei pe care îi taxa de orbi, de imbecili, de criminali, ce groaznic chin pentru o fiinţă ce se credea superioară! De aceea nu m'am putut împăca niciodată cu acei cari în urmă cereau ca Stere să fie pedepsit pentru faptele pe care le-a săvârşit sub ocupaţia inamică. La ce folos sancţiunile legale, ce ar fi putut cântări ele pe lângă pedeapsa unei vanităţi zdrobite şi remuşcarea unei conştiinţi turburate?

Cât a vorbit, am tăcut, l-am ascultat cu răbdare. M'am mărginit numai să-i afirm, fără altă demonstrare, că nu sunt de părerea lui şi i-am atras atenţia asupra contradicţiunii fundamentale a raţionamentului său. Într'adevăr, din două lucruri una: sau Rusia era putredă, prin urmare descompunerea ei inevitabilă şi atunci ea nu constituia un pericol pentru existenţa noastră ca stat şi ca neam; sau Rusia era capabilă să facă o politică imperialistă, să treacă peste trupul unei Românii înlănţuite, să se aşeze la porţile strâmtorilor, şi nu putea să fie nici putredă, nici osândită la o grabnică descompunere. Dar ca Rusia să fie şi putredă şi ameninţătoare şi să se descompună şi să ajungă la Constantinopole, aceasta nu putea, era un adevărat non sens.

Invectivele i le-am suportat fără supărare pentru două motive care dominau atunci raporturile mele cu Stere. Ţinusem la prietenia lui şi mă durea să o pierd. Făceam ultimile sforţări ca să mai salvez ceea ce se mai putea salva şi nu mă opream deci la cuvintele unui om violent agitat şi pe care îl ştiam fără educaţie. În fine, mă simţeam dator să fiu indulgent faţă de dânsul, căci era în joc colţul de pământ în care văzuse lumina zilei, pământul părinţilor şi străbunilor lui, adevărata sa patrie. Basarabia şi situaţia ei reprezenta atunci o dramă îngrozitoare. România nevăzând încă putinţa ca din războiul mondial să iasă dezmembrarea ambelor împărăţii ce ţineau pe fraţii ei subjugaţi, era silită să aleagă între dânşii şi, alegând, sacrifica deocamdată Basarabia ca să

poată salva şi întări restul. Se putea tragedie mai dureroasă? Dacă pe noi toţi ne zguduia până în fundul inimii, ce trebuia să se petreacă în sufletul lui Stere, care era Basarabean? Chiar dacă judecata lui era întunecată, nu era îndreptăţită să fie? Chiar dacă cuvintele lui erau aspre şi calificativele lui jignitoare, nu necesitau ele să fie scuzate? În locul lui am gândi poate ca dânsul, am vorbi poate ca el. Cu oamenii cari suferă — şi hotărît Stere suferea — eşti dator să fi iertător. Şi astfel nu numai timpul neutralităţii faţă de Stere mai mult simţămintele de respect ce le impunea o durere, decât simţămintele de vrăşmăşie, pe care le provocau marile divergenţe politice.

Cu Iorga conversaţia a fost şi mai interesantă. Pe vremea aceea îl vedeam mereu, eram în termenii cei mai amicali. Venea pe la mine, îl căutam pe la Academie, mereu avea câte ceva de cerut şi veşnic mă grăbeam să îi satisfac toate cererile, pot zice deci că, i-am împlinit toate fanteziile. S'a certat într'o zi la facultatea de litere cu colegii lui cu o nervozitate de bolnav, şi a venit să-mi ceară să fac decanatului o adresă în sensul părerilor lui, altminteri „va tuna şi va fulgera". L-am rugat să-mi dicteze fraza care îl interesa şi am intercalat-o tale—quale în răspunsul meu către decan.

Înfiinţase un Institut Sud—European, pe care îl socotea drept a fi o mare operă a lui — de fapt ideea nu era rea — şi îi venise în minte să-i asigure un local şi o bibliotecă. Ministerul avea undeva departe, pe Calea Moşilor, o clădire care îi convenea. Să i-o dau neapărat şi imediat! Şi i-am dat-o. Am venit cu legea în Cameră, ba am asistat şi la inaugurare, seara pe la 9, nemâncat şi plictisit.

La Casa Şcoalelor erau cărţi şi fonduri, dânsul avea nevoie când de unele, când de altele. Imediat ordine ca să se îndeplinească voinţele Dlui. Iorga. Nu mai vorbesc de lucrurile mici. Dacă aş avea obiceiul să păstrez toate scrisorile, aş putea exiba o colecţie întreagă de cartonaşe acoperite cu scrisul mic cam întortochiat al lui Iorga, conţinând rugăciuni, pentru câte un fiu de preot, pentru vreun fost student, pentru ruda cutărui prieten, sau prietenul cutărei rude. În scurt, cred că o bună parte din membrii partidului naţionalist democrat au beneficiat pe această cale de dărnicia şi de favorurile mele ministeriale. Sunt convins că am contribuit astfel mult la redeşteptarea entuziasmului cam evaporat al acestui partid. Din acest punct de privire merit, fără înconjur, aspra cenzură a propriului meu partid.

Iorga însă era încântat. Eram după părerea lui un excelent ministru —căci acestea sunt criteriile lui de judecare a oamenilor — şi desigur un tânăr de mare viitor. Cum cerinţele lui erau însă infinite, veneau momente în care începeau să cam slăbească puterile mele de seducţie. Alergam atunci după ajutoare, rugam pe Brătianu să-l mai cheme, să pară că-i destăinuieşte marile secrete ale Statului, sau că-l consultă asupra unor chestiuni în care bine înţeles aveam precauţiunea să mă asigur dinainte de tăcerea lui, ca nu cumva să ajungă la vreun conflict. Sau mă înţelegeam cu Barbu Ştirbey şi combinam vreo audienţă la Rege, vreo

vizită cu Regina pe la monumente, vreo excursie la Snagov, sau vreun dejun la Scroviştea. I se dădea atenţie, era măgulit, atât îi trebuia acestui mare copil.

Odată pe la sfârşitul lui Iunie, începutul lui Iulie 1915, m'am dus aşadar să văd pe Iorga la Vălenii de Munte. Cu automobilul am plecat amândoi într'o comună din apropiere, să vizităm o biserică veche, în podul căreia Iorga credea că va găsi icoane sau cărţi interesante. La întoarcere vorbeam de situaţia generală, căci Aliaţii exercitau mari presiuni asupra noastră ca să intrăm în acţiune. Le mergea rău pe frontul rusesc şi ar fi avut nevoie de concursul diviziilor noastre, prin urmare momentul era greu de trecut şi eram îngrijoraţi. Când deodată Iorga mă opreşte şi-mi spune: „Crezi Dta. serios că noi vom cuceri Transilvania, că vom realiza idealul nostru naţional?" Uluit de această nedreaptă întrebare, zic: „Iartă, dar nu înţeleg bine ce vrei să spui? Crezi mai probabilă posibilitatea de a ieşi din acest război cu alipirea Basarabiei, decât cu aceea a Transilvaniei?" „Nu," continuă Iorga, „de Basarabia nu poate fi vorba. Ştii punctul meu de vedere, orice s'ar întâmpla este o imposibilitate morală ca România să meargă alături de Austro—Ungaria. Îţi vorbesc de Ardeal, crezi Dta. serios că îl putem cuceri, că vom avea o Românie Mare?" Din ce în ce mai surprins, îi răspund: „Dar bineînţeles că o cred, dar sunt convins, altminteri n'aş urma pe Brătianu şi n'aş sta în guvern". „Ei vezi, eu aceasta nu o cred, sunt convins că din toate nu va ieşi nimic". „Cum se poate Dle. Iorga ca tocmai Dumneata să vorbeşti astfel?" „Uite, eu îţi vorbesc aşa fiindcă asta este convingerea mea adâncă". „Dar pe ce te bizui ca să ai o asemenea convingere?" „Pe ce, e foarte simplu: ţara asta e aşa nenorocită, aşa plină de păcate, de ticăloşii, de putreziciune, încât să fie mulţumită dacă îşi poate târî zilele, dar să mai cucerească ea pe alţii!" Şi în timp de mai multe minute mi-a dezvoltat acest argument.

Mă uitam la el şi mă întrebam: acesta este marele apostol al naţionalismului român, aceasta este încrederea lui în puterea de viaţă a neamului românesc? Dar dacă e aşa, ce înseamnă naţionalismul său, pe ce se înălţa piedestalul pe care sta? Pe ipocrizie, pe minciună, eram indignat. Aş mai fi înţeles să-mi spună că nu crede în îndeplinirea idealului naţional, fiindcă împrejurările ne vor fi potrivnice, dar să nu vază înfăptuirea lui posibilă fiindcă suntem un neam netrebnic, aceasta mi se părea, mai ales din gura unui istoric, o dezminţire a întregului nostru trecut, o acuzaţie pe care poporul acesta nu o merita.

În sfârşit, dacă Iorga nu era nici pentru politica germanofilă, nici nu credea în posibilitatea unirii noastre cu Românii de peste munţi, atunci care-i era punctul de vedere în războiul mondial, neutralitatea definitivă? Ce voia, ce urmărea omul acesta? „Foarte bine, dar lămureşte-mi atunci", spun eu, „un lucru: dacă acestea îţi sunt credinţele, de ce îl susţii pe Brătianu care ştii că luptă ca să luăm Ardealul?" „Să-ţi spun", îmi răspunde el senin, „de ce sprijin pe Brătianu: sunt convins că oricine ar conduce politica României, tot cu nimic nu ne vom alege. Dacă ar veni unii, alţii la guvern, nu ne vom alege cu nimic

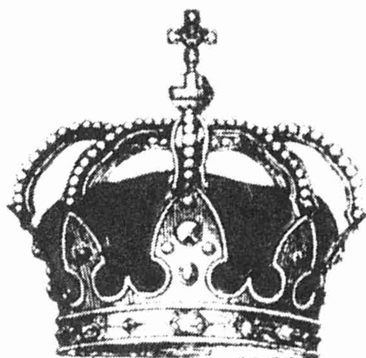
şi ne vor băga şi într'un bucluc din care nimeni nu ne va mai putea scoate, pe când, cu Brătianu tot nu ne vom alege cu nimic, dar cel puţin nu ne face şi de ruşine". Am găsit inutil să mai prelungesc această stranie discuţie.

Când l-am văzut pe Brătianu, i-am povestit-o. „Nu mă miră", mi-a zis el, „întotdeauna am considerat pe Iorga nu ca un om de convingeri, ci ca un om de impresii şi de susceptibilităţi. Cred că te-ai convins acuma şi Dta. de natura consideraţiunilor care determină atitudinile lui politice". Câtva timp mi-a plăcut totuşi să mai cred că vorbele lui au fost spuse în treacăt, sub cine ştie ce supărare trecătoare, că erau izvorâte dintr'o criză de pesimism cum se întâmplă să aibă chiar sufletele cele mai tari. Mă refuzam încă să cred că ele puteau oglindi adevărata, adânca, statornica cugetare a lui Nicolae Iorga în cele mai hotărîtoare clipe ale dezvoltării neamului nostru. Viitorul a spulberat însă ultimile mele iluzii.

Până la declararea războiului Iorga a mai repetat de câteva ori convingerea sa, dacă nu mă înşel mi-a repetat-o şi la Iaşi. În orice caz a spus-o şi altora, deşi afară de Brătianu nimeni nu a ştiut vreodată despre conversaţia noastră. La Iaşi am avut surprinderea să aud pe Take Ionescu afirmând o dată în plin consiliu de miniştri că în tot timpul neutralităţii Iorga n'a avut nici o clipă credinţa că putem realiza idealul nostru naţional. La lumina acestei convingeri, dacă urmărim toată atitudinea sa în timpul neutralităţii, vom vedea ce firească, ce consecventă se înfăţişează rezerva sa, abţinerea lui sistematică de la orice manifestaţii mai categorice în favoarea izbândei politicii de intervenţiune, sprijinul continu dat lui Brătianu, lipsa lui de entuziasm pentru chestia care atât de mult pasiona pe contemporanii lui, toate acestea îşi găsesc tălmăcirea în cele două postulate ale crezului său de atunci. „Suntem prea păcătoşi ca să înfăptuim idealurile naţionale şi Brătianu este prea dibaci ca să ne facă de ruşine."

De bună seamă aceasta nu va împiedica pe marele istoric să scrie cândva că el a fost centrul de gravitate al întregirii neamului şi mulţi Ardeleni şi Basarabeni, Bucovineni şi Saşi din Regat, continuă să-l considere ca un fel de simbol al unităţii noastre naţionale.

Pentru respectul istoriei şi pentru triumful dreptăţii, bine este ca generaţiunile viitoare să cunoască însă tot adevărul.

Coroana de oţel

CAPITOLUL TREISPREZECE

INCIDENTUL POCKLEWSKY

La finele lui Iunie, începutul lui Iulie 1915, am trecut prin cel mai greu moment al neutralității noastre. După cum am văzut de la începutul primăverii, tratativele cu Entanta stagnaseră. Nici Rușii, nici Brătianu nu cedau. Când Rușii s'au retras din Galiția au recurs la presiuni, vădit ar fi avut nevoie să-i ajutăm. Brătianu răspundea mereu: până nu îmi trimiți condițiunile, nu intru. Se vede că într'una din aceste discuții ca să vadă dacă Brătianu e într'adevăr de bună credință – căci opoziția nu înceta să-i spună contrariul – Pocklewsky i-ar fi spus: „Dacă îți primim condițiunile, intri?" și Brătianu, care era de bună credință i-ar fi răspuns: „Da, intru imediat. A doua zi nu, dar în cursul termenului ce-mi va fi necesar ca să desăvârșesc ultimele mele pregătiri de intrare." „Și la cât evaluezi acest termen – la luni, la săptămâni, la cât?" Brătianu stabili patru săptămâni. „Serios?" „Da, serios." „Ei bine," adăugă Pocklewsky, „mă autorizezi s'o comunic oficial la Petersburg?" „Da," răspunse Brătianu. Și Pocklewsky a dobândit o declarație scrisă.

În Mai și Iunie lucrurile mergând tot mai rău pentru Ruși, Pocklewsky – căci el conducea tratativele din partea Entantei – a primit instrucții să fie cât mai conciliant. Cu o siguranță matematică fiecare înfrângere rusească de pe frontul polonez era urmată de câte o concesie făcută lui Brătianu, iar când a căzut Varșovia, reprezentanții Entantei anunțau pe Brătianu că guvernele lor, în marea lor solicitudine pentru România, încuviințaseră toate cererile noastre. Totodată Pocklewsky a scos din buzunar hârtia în virtutea căreia urma să intrăm peste patru săptămâni, ceea ce era o imposibilitate atât morală cât și materială. Morală, pentru că țara nu ar fi înțeles niciodată cum un guvern român o putea prinde în horă tocmai atunci și, de aceea, ar fi fost greu să avem asentimentul opiniei publice. Materială, fiindcă legasem întotdeauna posibilitățile noastre militare de frontul rusesc, prin urmare cum ne puteam rezema oare pe acest front, când, înfrânte și dezorganizate, armatele rusești fugeau către centrul Rusiei și când la Petersburg cercurile oficiale discutau eventualitatea unei evacuări a capitalei? Dar ce era de făcut, ne angajasem, Pocklewsky avea declarația lui Brătianu scrisă negru pe alb.

Prin urmare, Brătianu ne convoacă la el într'o dimineață, ne arată documentul și ne întreabă ce este de făcut. În unanimitate – chiar Cos-

tinescu — am declarat că în orice caz nu poate fi vorba de intrare în război acuma. Am examinat textul să vedem dacă nu ne dă putinţa să-l interpretăm în aşa fel încât, pe baza lui, să ne putem sustrage de la somaţiunea Ruşilor. Brătianu se agăţa de toate vorbele şi de toate virgulele cu o adevărată disperare, şi cu o subtilitate de glosator, cu o putere de sofisticare pe care nu i-o bănuiam — ce avocat ar fi fost! — se trudi să-şi tălmăcească şi răstălmăcească propriile lui cuvinte în sensul scopului pe care îl urmărea. Îi admiram spiritul inventator, fără îndoială că în toată viaţa lui nu făcuse o mai fantastică sforţare intelectuală. Storsese tot ceea ce omeneşte se putea din creierul lui, dar degeaba, textul era clar, era imposibil de-a nega evidenţa. Urmăream din ochi pe Brătianu, pe faţa lui se citea că singur pricepea lipsa de temeinicie a savantelor sale construcţii, de arguţiile lui avocăţeşti. Sunt convins că voia mai mult să ne ascundă nouă greşeala pe care o făcuse, decât să găsească o interpretare cu care să se poată prezenta înaintea lui Pocklewsky. După aproape un ceas de zvârcoliri, convingându-se că textul nu avea decât un singur înţeles, anume obligaţia pentru noi de a intra în război peste patru săptămâni, Brătianu se declară învins şi hotărăşte prin urmare să tragă consecinţele greşelii sale şi să demisioneze. La drept vorbind nici nu putea face altfel, îşi dăduse cuvântul, nu era în măsură să-l ţie, ce autoritate ar mai fi avut să rămâie la putere, sau să mai fie crezut în viitor de Aliaţi?

Singura chestiune era dacă aceştia aveau interes ca Brătianu să demisioneze acuma. Dacă ar fi putut veni Take Ionescu şi Filipescu, desigur că această demisie le-ar fi convenit chiar de minune, pentru că, îndeosebi marilor puteri le place să trateze cu oameni docili. Dar puteau oare veni la putere Take Ionescu şi Filipescu? Cu starea de spirit ce domnea atunci în ţară şi cu înfrângerile Ruşilor, putea Regele să facă apel la ei? Nici dânşii nu şi-o închipuiau. Atunci care era soluţia? Vreun fruntaş liberal, un Ferekide de pildă, guvernând cu majorităţile lui Brătianu sau Maiorescu şi Marghiloman cu o dizolvare a Camerelor? Le surâdea Aliaţilor vreuna din aceste soluţii? Incontestabil tot Brătianu era preferabil, Costinescu a propus deci să ridicăm şedinţa şi să ne întrunim din nou a doua zi. În răstimp a alergat la Pocklewsky, la Take Ionescu, la Barclay, la Blondel, le-a arătat că Brătianu este demisionat şi că singura scăpare este ca însăşi Aliaţii să'l dezlege de angajamentul pe care îl luase altminteri intrăm în necunoscut, mai ales cu un Rege slab şi german. Miniştrii aliaţi s'au sfătuit, Take Ionescu şi cu Filipescu de asemenea, şi concluzia lor unanimă a fost că, cu orice chip, Brătianu trebuie să rămână. Costinescu a fost deci autorizat să-i comunice că faţă de împrejurările actuale Aliaţii nu mai au nici o pretenţie cu privire la termenii în virtutea cărora urma să intrăm în acţiune, că se mulţumesc acuma, când revendicările noastre teritoriale ne-au fost recunoscute în întregime, numai cu declaraţia lui Brătianu că vom intra atunci când împrejurările ne vor îngădui-o. Şi Brătianu şi-a retras demisia. A fost singura oară când pactul lui Costinescu scăpase guvernul.

Până azi a rămas pentru mine o enigmă faptul că Brătianu atât de

dibace, atât de circumspect, a putut cădea în cursa lui Pocklewsky. Găsesc o explicaţie şi găsesc şi o scuză. Sub impresia intrării în acţiune a Italiei îşi va fi închipuit poate Brătianu că devine iminentă şi obligaţia noastră de a intra în război. Pe de altă parte, când a dat lui Pocklewsky declaraţia sa, situaţia frontului rusesc autoriza multe speranţe, dezastrul Ruşilor a avut loc însă în răstimpul dintre declaraţie şi primirea de către Aliaţi a condiţiunilor noastre. Dar nici explicaţia, nici scuza nu pot acoperi greşeala lui Brătianu, căci greşeala a fost o netăgăduită greşeală serioasă. În tot timpul neutralităţii şi războiului a fost singurul său moment de rătăcire, încolo de la un capăt la altul a condus acţiunea diplomatică a României cu o limpeziciune de vederi, cu o stăpânire de sine, cu o siguranţă şi cu o măiestrie pe care nici un om însufleţit de spiritul dreptăţii nu i le poate tăgădui.

Din incidentul acesta ne-am ales în definitiv cu un mare folos, clarificarea situaţiunii noastre pentru multă vreme. Într'adevăr, dacă Aliaţii ne recunoscuseră revendicările şi consimţeau ca intervenţia noastră militară să se exercite când noi vom judeca prielnic momentul, dacă, pe de altă parte, cât timp frontul rusesc nu se putea restabili, nu putea fi vorba de nici o intervenţie a noastră şi, dacă înşişi Ruşii mărturiseau că anul acesta nu mai au vreme să-şi restabilească frontul, o singură concluzie reieşea din incidentul Pocklewsky şi anume că prin aceasta amânaseră cu consimţământul însuşi al Aliaţilor intrarea noastră în acţiune până la 1916. În 1915 eram aşadar — afară de împrejurări neprevăzute — asiguraţi de linişte. Se deschidea înaintea noastră o perioadă de aproape un an în care puteam să ne desăvârşim pregătirea şi în care, în orice caz, eram scutiţi de veşnicele somaţiuni ale Entantei. Pentru vremurile de atunci aceasta însemna un adevărat paradis.

Am răsuflat cu toţii. Îmi aduc aminte că Regina Maria era la mine la Măldăreşti şi că de la consiliul de miniştrii am plecat direct în Vâlcea; când i-am comunicat cum se sfârşiseră lucrările a fost cuprinsă de o adevărată bucurie. În fine veneau câteva luni de linişte după atâta vreme de nesiguranţă, de griji, de chinuitoare aşteptări. Am hotărât deci să ne mai odihnim. Nu am luat concedii formale, dar am plecat unii la ţară, alţii la băi, veneam la Bucureşti sau la Sinaia numai din timp în timp ca să mai ţinem un consiliu de miniştri, sau ca Brătianu să ne mai comunice câte ceva.

Fiindcă a venit vorba de ceea ce Brătianu ne comunica — este inexact că nu şi-a ţinut colegii la curent cu intenţiile sale, sau cu diferitele faze ale politicii noastre externe din timpul neutralităţii şi a războiului, cum deseori s'a spus. Afară de tratatul secret de neutralitate cu Rusia, Brătianu nu a făcut nimic fără ştirea noastră, întotdeauna ne-a împărtăşit gândurile sale şi, înainte de a întreprinde orice pas mai însemnat, s'a asigurat de aprobarea colaboratorilor săi. De îndată ce avea încuviinţarea noastră să meargă într'o anumită direcţie, nu ne mai comunica toate incidentele drumului, nu ne supunea toate telegramele, nu ne povestea toate întrevederile şi, la drept vorbind, nici nu era cu putinţă să o facă. După cum avea mai multă sau mai puţină încredere în discreţia

noastră, ne vorbea mai deschis, sau ne ţinea mai la o parte de acţiunea sa diplomatică, dar toţi — absolut toţi — am ştiut întotdeauna ce face şi ce urmăreşte. Dealtminteri metoda lui de lucru era astfel stabilită, încât să prezinte maximum de discreţiune posibilă. Pusese Ministerul de Externe cu totul la o parte, nu mai făcea decât birocraţie curentă, corespondenţă de serviciu şi ordonanţare de lefuri. Adevăratul Departament al Afacerilor Străine era în biroul său, la el acasă, strada Lascăr Catargiu, sau mai bine zis în sala lui de aşteptare. Cel mai restrâns minister de externe ce a existat vreodată — 4 persoane, Brătianu şi cei trei secretari intimi, Constantin Brătianu vărul său, Pleşea şi mai a „latere" Vasiliu. Atâta tot.

Brătianu personal primea pe toţi miniştrii străini şi comunica cu toate legaţiile noastre, telegramele le redacta numai el, rareori le scria, aproape întotdeauna le dicta lui Constantin Brătianu. Tot acestuia obişnuia să-i dicteze şi cele mai însemnate din conversaţiile pe care le avea cu miniştrii străini. În sfârşit Constantin Brătianu mai era însărcinat cu clasificarea hârtiilor şi cu păstrarea lor, dânsul achitându-se minunat de această misiune. Avea o ordine admirabilă, în arhivele lui găseai imediat tot ce-ţi trebuia, iar lada de fier din locuinţa sa în Str. Scaune a fost ani de zile depozitara tuturor secretelor statului român. Pleşa şi Vasiliu numai cifrau şi descifrau. Pe lângă cifrul oficial, cu principalele legaţii, Brătianu mai avea cifruri personale, la Externe nu treceau şi nu se comunicau în copie decât telegramele care puteau fi transmise fără acest cifru strict confidenţial. Porumbaru primea rapoartele miniştrilor şi, potrivit unui vechi obicei, se trimiteau de asemenea Regelui — dar lucrurile importante nu se comunicau pe această cale lungă şi nesigură, ci direct prin telegrame cifrate după cum am arătat mai sus.

Nu ştiu dacă acest sistem de a lucra centralizat la exces era ideal. Desigur că lui i se datoreşte mai întâi atrofierea şi pe urmă dezorganizarea ministerului nostru de externe, dar rezultatul pozitiv a fost că într'o ţară de indiscreţi şi într'o vreme în care interesele superioare ale statului cereau foarte multă discreţiune, Brătianu a reuşit să-şi atingă scopurile.

În acelaşi timp bineînţeles Germanii făceau toate sforţările ca să ne atragă de partea lor. Cu cât situaţia lor militară era mai bună, cu atât exercitau asupra noastră presiuni mai puternice. Czernin, a venit la Brătianu spre a-i oferi Bucovina imediat şi Basarabia după pace, dacă România va lua numaidecât armele alături de Puterile Centrale. Brătianu, a refuzat însă fără o clipă de şovăire. Când s-a spus că dânsul făcea o politică de hienă, că stătea la pândă să vază de partea cui va fi izbânda, i s-a făcut o nedreptate, căci el nu a făcut o asemenea politică în înţelesul că n'a aşteptat desfăşurarea evenimentelor ca să ştie cu cine să meargă. Brătianu de la început a avut convingerea că victoria va fi de partea Antantei şi de la început, deci, el n'a considerat posibilă intervenţia României decât alături de Antanta.

În consecinţă, toate propunerile pe care în decursul războiului i

le-au adresat Puterile Centrale nu numai că le-a respins pe toate, dar a refuzat chiar să le ia în discuţie. Desigur însă că Brătianu nu a înţeles nici o clipă să facă o politică de sentiment. El n'a împărtăşit niciodată felul de a vedea al acelora care spuneau — ca Dr. Cantacuzino de pildă — că datoria României este să ajute Franţa oricare ar fi urmările, sau al acelora care considerau că România ar trebui să lupte cu Entanta, chiar dacă victoria ei nu apare probabilă, fiindcă astfel o reclamau marile principii de dreptate, de umanitate şi de civilizaţiune. Dacă Brătianu ar fi avut convingerea că războiul mondial se va sfârşi cu victoria germană, ar fi legat soarta noastră de a Puterilor Centrale. El nu concepea să sacrifice România pe altarul nimănui, nici să-şi distrugă neamul de dragul unor formule frumoase. Din acest punct de vedere politica lui nu era identică cu a lui Take Ionescu, pentru acesta Aliaţii veneau întâi, România pe urmă, pentru Brătianu România trcea întâi, Aliaţii veneau abia pe urmă.

Dealtfel Brătianu considera o adevărată datorie să facă o politică de utilitarism şi nu de sterp sentimentalism, fiindcă de-a rândul istoriei noastre aceasta fusese întotdeauna politica noastră, ei i se datora la urma urmelor existenţa neamului nostru la această răspântie a tuturor invaziunilor. Când Ştefan cel Mare a închinat Moldova Turcilor nu a făcut-o fiindcă îl atrăgea dominaţiunea păgână mai mult decât vreo altă dominaţiune creştină, dar fiindcă în condiţiunile acestei închinări vedea el — şi cu drept cuvânt — singura posibilitate de a salva fiinţa neamului. Ion Brătianu la 1877 nu se unise cu Rusia fiindcă iubea slavismul, dimpotrvă, era perfect conştient de pericolul pe care Slavii îl reprezentau pentru viitorul românismului. Dar s-a unit cu Ruşii fiindcă era convins că este singura soluţie pentru a asigura independenţa ţării sub garanţia Europei întregi, singurul mijloc de a împiedica printr'o vremelnică alianţă veleităţile cuceritoare ale Rusiei, împotriva căreia ar fi comis imprudenţa să se împotrivească cu violenţă. De la această tradiţională politică realistă i se părea lui Brătianu cu neputinţă ca ţara să se abată, şi împrejurările i-au dat dreptate.

Afară de Czernin s-au mai exercitat şi presiuni puternice din Germania. Împăratul Wilhelm a trimis Regelui pe la începutul lui Septembrie pe Ducele Johan—Albrecht de Mecklemburg—Schwerin. Acesta era cumnat cu Regele Fedinand al Bulgariei şi ca atare, fusese însărcinat să determine întâi intrarea în acţiune a Bulgarilor alături de Puterile Centrale. După o şedere mai prelungită la Sofia izbutise să convingă pe cumnatul lui, dar presupun că lucrul nu a trebuit să fie tocmai greu, căci Ferdinand al Bulgariei nu se îndruma după raţionamente, ci după patimi. Cu ura sa neîmpăcată împotriva Aliaţilor şi a României, era de mult vădit că nu va merge decât cu Puterile Centrale, ultimile victorii germane împotriva Ruşilor risipeau ultimile lui ezitări. Se vede că după succesul obţinut la Sofia s-a crezut la Berlin că se va putea obţine un succes şi la Bucureşti.

Johan—Albrecht şi-a anunţat deci vizita. Regele l-a primit la Măcin pe yachtul Ştefan cel Mare, pe care de vreo câteva zile făcea o excursie

pe Dunăre. Deoarece am întovărăşit familia regală, mi-a fost dat să fiu martor la această întrevedere şi trebuie să spun că atât Regele cât şi Regina erau foarte plictisiţi , căci nu ştiau cum să scape mai curând de stăruinţele lui. Chiar în seara sosirii, a avut loc pe coverta vaporului o lungă convorbire cu Regele şi Ducele i-a dat drept pildă pe Regele Bulgariei, care ştia să-şi impună voinţa sfetnicilor. Aşa am aflat că Bulgaria se hotărîse să intre în acţiune. Regele i-a răspuns că este un Suveran constituţional, că nu poate guverna fără să ţie seama de ţară şi că este contra intrării în război. Johan—Albrecht i-a răspuns că după informaţiunile lui, România nu este o ţară de opinii publice bine definite, că totul atârna de guvern, că vina lui e deci că menţine la putere pe Brătianu, dacă ar chema pe Carp totul s'ar aranja. Regele i-a spus că pe Carp nu îl poate chema fiindcă cel puţin în probleme ca cea a războiului există în ţară o puternică opinie publică şi că P. Carp nu ar avea putinţa, fiind la cârmă, să impuie ţării o politică care este hotărît potrivnică simţământului public.

Timp de aproape două ore bietul Duce de Mecklemburg a continuat să insiste fără a putea obţine de la Rege nimic mai mult decât că el e Rege constituţional şi că ţara vrea să rămână în neutralitate. În cele din urmă văzând că toate sforţările lui sunt deşarte, s'a mulţumit să atragă atenţia Regelui asupra pericolelor la care se expune prin atitudinea lui, deoarece cu siguranţă Puterile Centrale vor învinge şi ele vor avea mâine hegemonia în Europa. Pe când această discuţie avea loc, noi ne plimbam cu Regina în lung şi în lat pe puntea yachtului, cam enervaţi de lungimea întrevederii al cărei înţeles îl ghiceam după gesticulaţia celor doi vorbitori. Când s'a sfârşit , Johan—Albrecht a venit spre noi şi până târziu ne-a vorbit lăudând Bulgaria şi pe Regele ei. Nicăieri nu se mănâncă mai bine ca la curtea lui Ferdinand de Coburg, grădina botanică pe care a făcut-o lângă Sofia la Viniţa e o minune şi întreţinută cum pare-se nu se mai găseşte vreo altă grădină în Europa, varietăţile de plante sunt infinite. În genere Sofia este o localitate delicioasă, Bulgarii au cutare calităţi şi cutare calităţi şi încă cutare calităţi. Într'un cuvânt Bulgaria i se părea un rai după care parcă voia să îndemne România să ia pildă.

Această întreagă apologie bulgară nu era nici prea dibace, nici nu dovedea din partea emisarului german mult tact, a fost deci o bucurie generală când a doua zi de dimineaţă a plecat la Berlin să raporteze Împăratului rezultatele demersurilor sale în România. Îmi închipuiesc că Ducele de Mecklemburg, când îşi reaminteşte de vizita de la Măcin, trebuie să'şi zică acuma cât de cuminte a fost România şi cât de lipsit de simţ politic s'a arătat în acele împrejurări poporul bulgăresc pentru care avea o atât de vie admiraţiune.

Opoziţia văzând că întorsătura evenimentelor nu era favorabilă unei intervenţii imediate îşi suspendase şi ea ostilităţile. Fruntaşii ei profitând de vacanţe se împrăştiaseră pe la băi şi pe la ţară, Filipescu îşi îngrijea sănătatea din ce în ce mai zdruncinată. Aşa încât vara anului 1915 s'a scurs într'o linişte absolută, a fost cea mai paşnică perioadă a

întregii noastre neutralităţi. Doar ziarele din Bucureşti prin obişnuitele polemici şi prin câte un articol mai violent împiedicau din când în când să se stingă cu desăvârşire marea controversă ce de un an înfrigura toată ţara.

Tot atunci Brătianu simţi nevoia să mai dea Aliaţilor o nouă asigurare a simţămintelor sale faţă de Entanta şi a trimis la Paris pe Victor Antonescu. Acest demers nu era inutil, căci opoziţia deşi recunoscuse cu prilejul incidentului Pocklewsky că era imposibil să luăm atunci armele, se folosise totuşi de el ca să ponegrească din nou pe Brătianu faţă de Aliaţi. „Nu vedeţi că Brătianu e de rea credinţă, şi-a călcat cuvântul, tot aşa va face şi de acuma încolo, de câte ori i se va ivi prilejul!" Aceasta era formula pe care emisarii opoziţiei o răspândeau prin Paris şi, ca toate calomniile, ea prindea. Brătianu căuta deci să risipească această atmosferă.

Fiindcă Victor Antonescu avea de ani de zile legături intime cu unele personalităţi din lumea financiară franceză şi cu unii din vechii lui profesori de la facultate şi de la şcoala de ştiinţe politice, ca Raphael Georges Levy, spre pildă, Brătianu i-a încredinţat această misiune. Victor Antonescu a plecat oarecum pe ascuns, ajuns la Paris, s'a pus în raport cu diferiţi fruntaşi membri ai guvernului şi fruntaşi ai opoziţiei, cărora le-a explicat punctul de vedere al guvernului nostru, asigurându'i în numele lui Brătianu că România de îndată ce va găsi un moment prielnic va intra în acţiune alături de Entanta. Bineînţeles că Antonescu care era întotdeauna încântat de sine însuşi, s'a întors de la Paris convins că făcuse mari isprăvi. Adevărul este însă că vizita lui a mai contribuit la restabilirea echilibrului la Paris, fiindcă opoziţia lucra acolo de un an în chip intens, pe când noi nu desfăşuram nici un fel de acţiune. Rezultatul a fost că toate nedreptăţile împotriva noastră erau crezute şi că se formau astfel legende în dauna întregii Românii, din care unele au supravieţuit chiar războiului. Vizita lui Victor Antonescu a fost primul pas spre luminarea lumii oficiale franceze, păcat numai că acţiunea de propagandă astfel începută n'a fost de atunci sistematic organizată, ne-ar fi scutit pe toţi — şi pe Brătianu îndeosebi — de multe amărăciuni ulterioare, de multe greutăţi evitabile.

Dispreţul propagandei şi nesocotirea presei au fost dealtminteri întotdeauna defectele de căpetenie ale lui Brătianu. El învăţase de la tatăl său că nu e bine să acorde interviuri şi crescut în atmosfera politică a regimului oligarhic din România Mică, în care într'adevăr presa nu avea nici o înrâurire serioasă, se obişnuise să neglijeze cu totul în manifestările lui politice rolul ei. A fost veşnic o ceartă între noi în această privinţă, de câte ori nu l-am rugat să primească un gazetar străin, să fie amabil cu ziariştii noştri, să întrebuinţeze faţă de ei mijloace pe care le întrebuinţează ceilalţi oameni politici la noi, ca şi în străinătate. Imposibil totuşi să-l convingem, parcă cu cât stăruiam mai mult, cu atât se încăpăţâna mai tare. Când îl încolţeam din toate părţile ne spunea: „Primiţi-i voi, vorbiţi-le voi..." Degeaba îi arătam că reprezentanţii marilor ziare europene voiau să-l vadă şi să vorbească cu el, nu cu noi, că altă însemnătate are pentru ei cuvântul lui Brătianu, dacât cuvântul

vreunui coleg de al lui mai mult sau mai puţin obscur; era inflexibil şi cât rău nu şi-a făcut prin această atitudine.

Marile democraţii moderne nu se pot conduce fără concursul opiniei publice, ea singură consfinţeşte o politică, ea singură îi dă autoritate şi îi asigură reuşită. Măsurile luate în singurătatea cancelariilor fără ştiinţa şi fără consemnul maselor pot cel mult să fie impuse cu forţa, ele nu au însă niciodată puterea, eficacitatea şi aprobarea măsurilor dezbătute în mod public şi hotărâte în unire cu simţământul public. Adesea lumea s'a întrebat cum era cu putinţă ca un om care a adus ţării sale atât de mari şi de incomparabile servicii, un om care a dat României unitatea naţională, votul obştesc, exproprierea, să fi fost totuşi atât de impopular. Tot secretul acestri aparente enigme stă numai în completa nesocotire a presei. Brătianu îşi închipuia că fiindcă el ştie ceva şi fiindcă o ştiu câţiva din jurul său trebuie s'o ştie şi ţara, dar de fapt ţara nu ştia niciodată nimic despre intenţiile sale. Vrăşmaşii lui profitau de această tăcere ca să-i atribuie cele mai stranii şi cele mai nedrepte intenţii. Fiindcă opinia publică nu auzea nici o dezminţire, se obişnuia încetul cu încetul cu aceste afirmări tendenţioase şi când în urmă Brătianu executa planurile sale de mult concepute, care dezminţeau toate calomniile duşmanilor săi, el le executa într'o atmosferă atât de profund pervertită şi dezorientată, încât pierdea o bună parte din beneficiile acţiunii sale.

Cel puţin dacă prin concepţiile lui, Brătianu ar fi fost, asemenea lui Carp, un om care să dispreţuiască opinia publică, dar dimpotrivă, Brătianu era adânc convins că adevăratul om de stat trebuie să se inspire numai de la sentimentul public, că a guverna în afară de conştiinţa naţională este a face operă stearpă şi vremelnică. În toată cariera sa politică el s'a inspirat neîncetat de voinţa populară, astfel din primul moment a fost împotriva unui război cu Puterile Centrale fiindcă a refuzat să facă un război împotriva sentimentului intim al ţării şi, după cum am văzut, pe chestia aceasta s'a războit mai tare cu Carp în consiliul de coroană de la Sinaia.

Când a propus exproprierea — şi să notăm că a fost primul guvern nerevoluţionar care înaintea războiului mondial să fi propus într'un stat organizat exproprierea proprietăţii mari — a făcut-o fiindcă îi apărea ca o cerinţă imperioasă a marii mase a ţărănimii noastre. Când a înscris în constituţie votul obştesc, a făcut-o fiindcă i se părea că e imposibil în vremurile noastre să refuzi poporului întreg dreptul de-a participa la conducerea treburilor publice. A fost însă printr'o inexplicabilă orbire incapabil să întrebuinţeze metoda democratică a guvernământului cu masele, făcând deci cu metode nedemocratice cea mai democratică politică. Dar ce folos. Masele, care au instinctul realităţilor, au simţit că între ele şi acest om nu există contact sufletesc şi s-au îndepărtat de el.

Cât va trăi deci, nu se va face cuvenita dreptate operei sale, abia istoria, care judecă fără emotivitatea prezentului, va pune în adevărata lumină serviciile lui şi va aduce toată recunoştinţa sa acestui mare om de stat. Adesea m'a revoltat nedreptatea Românilor faţă de Brătianu,

cum e cu putinţă ca un popor să se arate atât de ingrat faţă de un om căruia îi datorește așa mult? Totuşi parcă este logic să fie astfel, căci rolul lui Brătianu rămâne atât de mare şi de luminos în istoria dezvoltării românismului, încât parcă ar fi fost prea mult ca el să cunoască şi gloria de azi şi cea de mâine. Ingratitudinea de azi este preţul nemuririi de mâine şi când ne gândim bine, este un preţ mic.

Dealtfel trebuie să mărturisesc că în această privinţă Brătianu s-a arătat întotdeauna de-o neîntrecută seninătate, nu l-au tulburat nici atacurile, precum nu l-au indignat niciodată cele mai revoltătoare manifestaţiuni de ingratitudine. Întotdeauna a avut convingerea că vremea îl va răzbuna de calomnii şi de nedreptăţi şi că istoria îi va reda cu prisos ceea ce prezentul îi refuza pe nedrept temei. Pentru Brătianu ingratitudinea contemporanilor i se părea inevitabilă şi aceasta explica dealtfel filozofica nepăsare cu care o întâmpina. Nu trebuie în adevăr să uităm că el a fost martor în tinereţea lui la groaznica dezlănţuire de patimi ce a amărât ultimii ani ai lui Ion Brătianu, a văzut acolo ura, invidia, nedreptatea, calomnia sub toate formele ei. A cunoscut cea mai înspăimântătoare dintre toate luptele, lupta între fraţi, Dumitru Brătianu urmărind pe fratele său cu o duşmănie sălbatică. Şi câţiva ani în urmă a văzut toate aceste patimi potolindu-se, remuşcarea cuprinzând sufletele celor mai aprigi duşmani, ţara întreagă recunoscând meritele tatălui său, adversarii pomenindu-i cu evlavie numele în parlament, România veche acoperindu-se cu statuile şi cu busturile hulitului de ieri. De ce să-i fie dat lui să nu îndure ceea ce a îndurat şi părintele său? Nu numai că nu i se părea posibil, dar având în vedere veneraţiunea ce o avea pentru tatăl lui, parcă i se părea o nedreptate. De aceea, dacă toţi acei cari ani de-a rândul au atacat cu atâta înverşunare pe Brătianu au avut drept scop să-i tulbure liniştea sufletească, ei nu şi-au atins ţinta. Nu numai că de cele mai multe ori dânsul nici nu avea cunoştinţe de aceste atacuri, fiindcă niciodată nu citea vreun ziar, dar când din întâmplare îi ajungea la cunoştinţă, nici o clipă nu-l mişca sau nu-l mâhnea.

Nu e vorba, în cele din urmă şi-a dat şi dânsul seama de puterea presei şi de foloasele propagandei, de aceea când a fost la conferinţa păcii, a dat publicităţii, sub toate formele, însemnătatea ce i se cuvenea. Din nefericire era prea târziu. Atunci nici frumoasele sale interviuri, nici măcar tonul presei apusene, în general simpatic cauzei noastre, nu au putut să schimbe opera nefastă a cinci ani de tăcere încăpăţânată şi dispreţuitoare.

Este cu atât mai inexplicabilă tendinţa lui Brătianu de-a se rezema numai pe acţiunea agenţilor oficiali, cât şi indiferenţa lui cronică faţă de tot ce e presă şi opinie publică, cu cât cunoştea perfect valoarea acestor agenţi şi nu-şi făcea asupra lor nici un fel de iluzii. Ce e drept, corpul diplomatic al României în timpul neutralităţii şi a războiului era un corp diplomatic slab, nu la înălţimea chemării sale. În primul rând deosebiţii noştri miniştri în străinătate — afară de rare excepţii — erau atât de influenţaţi de mediul în care trăiau, încât ajunseseră să se identifice în aşa măsură cu politica ţărilor pe lângă cari fuseseră acredi-

taţi, încât erau mai mult reprezentanţii acelor guverne pe lângă guvernul român, decât reprezentanţii guvernului român pe lângă acele guverne străine.

Astfel de pildă, Beldiman era mai german decât Germanii, atitudinea lui ulterioară a dovedit-o dealtminteri cu prisosinţă. A fost un paragraf ruşinos din istoria unităţii noastre naţionale. Alexandru Emil Lahovary, la Paris, era mai francofil decât Francezii, le dădea el argumente că România trebuie să intervină, în loc să le explice de ce România nu poate interveni cât timp Entanta nu-i asigura posibilităţile unei intervenţii folositoare pentru toţi. Nu o dată a trebuit ca Brătianu să-i reamintească lui Lahovary că este la Paris ca să execute instrucţiile ce i se dau din Bucureşti, iar nicidecum ca să facă acolo o politică în contradicţie cu intenţiunile guvernului său. Pe lângă aceasta Lahovary era sub influienţa soţiei sale, o femeie bolnavă de nervi; consilierii lui, unul Jeannot Lahovary, fiul lui Alex. Lahovary, complet incapabil, nu era preocupat decât să scrie literatură proastă; celălalt Charles—Adolphe Cantacuzino, lăsase deocamdată literatura decadentă care-i asigurase oarecare renume, ca să-şi facă printr'un scandalos germanofilism o tristă reputaţiune. La legaţie era deci un haos indescriptibil ce se răsfrângea asupra prestigiului României.

La Petersburg Diamandy, incontestabil inteligent, se bucura de încrederea neţărmurită a lui Brătianu şi lucra direct cu el, dar nu e mai puţin adevărat că îşi restrânsese şi dânsul până într'atâta orizontul sub influenţa cercurilor în care trăia în capitala Ţarilor, încât nu şi-a dat seama de vulcanul ce clocotea sub picioarele sale, nici de opera de destrămare, ce sub auspiciile lui Rasputin, se săvârşea în acele zile. Dacă în unele privinţe Diamandy ne-a adus servicii netăgăduite, în alte privinţe el a fost pentru Brătianu un rău sfetnic. Mavrocordat la Viena nu exista, era un figurant fără nici o convingere, fără nici o idee clară în capul lui; nevasta lui inteligentă, sau mai exact spirituală, îi redacta rapoartele, secretarii făceau lucrarea birocratică a legaţiei, iar puţina acţiune diplomatică ce se mai putea desfăşura în aceste condiţiuni şi cu Czernin la Bucureşti, o conducea Colonelul Stârcea, ataşatul nostru ambiţios, insinuant şi nelipsit de oarecare dibăcie; era însă mai mult spionaj politic militar, decât diplomaţie propriu—zisă.

La Roma Démètre Ghica ar fi putut fi întrebuinţat mai bine; deşi snob şi cam de şcoală veche, crezând că diplomaţia se poate face cu societatea care primeşte şi petrece, în loc să se facă cu lumea parlamentară, gazetărească şi financiară, adesea comună, antipatică, necioplită, dar care deţine puterea efectivă, nepotul lui Grigore Ghika Vodă al Moldovei, îndrumat , ar fi putut fi de folos. Brătianu însă avea pentru el o veche antipatie, pretindea că pe vremuri îl protejese şi că obsevase că de câte ori a făcut apel la el pentru a face vreo lucrare scrisă, întotdeauna s'a dat în lături arătându-se preocupat numai de interesele lui personale, precum şi de chestiuni meschine de vanitate. În consecinţă l-a lăsat în voia lui şi drept rezultat, Ghika nu a dat mult. Înclin să cred şi azi că, deşi în parte judecata lui Brătianu era îndreptăţită, era totuşi

cam exagerată, căci din Ghika se putea croi ceva şi, prin urmare, dacă la Roma nu am fost bine reprezentaţi în timpul neutralităţii şi a războiului, vina în ultimă analiză era mai mult a lui Brătianu, decât a lui Ghika. Costică Manu la Constantinopole, Filodor la Atena, Filality la Belgrad şi Derusi la Sofia, erau toţi mai mult sau mai puţin mediocri, chiar de nu prea aveau un rol mare de îndeplinit. Singur Mişu la Londra avea o situaţie bună de tot şi se arăta, prin tactul, judecata sa limpede şi liniştită, la înălţimea misiunii sale. În urmă s'a adus şi lui Mişu învinuirea că n'a ştiut să creeze o atmosferă mai favorabilă cauzei româneşti, că numai în sferele oficiale România şi politica ei era cunoscută, că în cercurile mai largi ale opiniei publice nu se ştia nimic despre ţară, că circulau libere toate infamiile ticluite de răzbunarea evreiască. Învinuirea era nedreaptă, fiindcă nu cred că Mişu ar fi putut îndeplini mai mult decât a făcut, de altfel nu ştiu şi prin urmare nu vreau să afirm cu hotărîre nimic, dar că Mişu ar fi putut face cu mijloacele ce le avea la îndemână o operă de propagandă puternică care să pătrundă cu adevărat în toate straturile sociale, aceasta era o imposibilitate. O asemenea propagandă nu se poate organiza şi întreţine numai cu vorba şi cu prietenii personale, o asemenea propagandă cere oameni, bani, material, directive. I-am dat noi ceva din toate acestea lui Mişu în timpul războiului, sau în timpul neutralităţii? Atunci, cu ce era să facă bietul om ceea ce unii cu atâta uşurinţă îi impută azi că nu a făcut?

Ca să fim drepţi, trebuie să recunoaştem că dacă corpul diplomatic se prezenta atât de slab, în mare parte vina era tot a lui Brătianu, nu avea decât să înlocuiască elementele incapabile. În personalul politic din ţară, dacă nu în cadrele carierei, ar fi găsit destule elemente care să reprezinte în afară ţara cu competenţă şi cu demnitate. Cine e vinovat dacă Beldiman era mai germanofil dacât Germanii, şi Lahovary mai francofil decât Francezii, şeful lor erarhic nu avea decât să nu tolereze asemenea atitudini. Nu am fi avut toate neplăcerile cu Beldiman, dacă Brătianu din prima zi l-ar fi pus la locul lui, iar legaţia de la Paris nu s'ar fi dat în spectacol, dacă din vreme Brătianu ar fi pus acolo cuvenita orânduială.

De când a izbucnit războiul general dânsul a plecat însă de la principiul — greşit după mine — de-a nu se atinge de reprezentanţa noastră diplomatică în străinătate. Îi convenea să aibe la Berlin un Beldiman, fiindcă i se părea că prin germanofilia lui exagerată va lăsa la Wilhelmstrasse mai multe iluzii în privinţa neutralităţii definitive a României, decât le-ar putea da Germanilor orice alt plenipotenţiar român. Prefera să aibă un Lahovary la Paris, unde nu credea că ar fi putut face mari greşeli, decât să se lipsească deocamdată la Bucureşti de serviciile celor ce singuri, după părerea lui, ar fi putut să-l înlocuiască cu folos pe lângă guvernul Republicii Franceze.

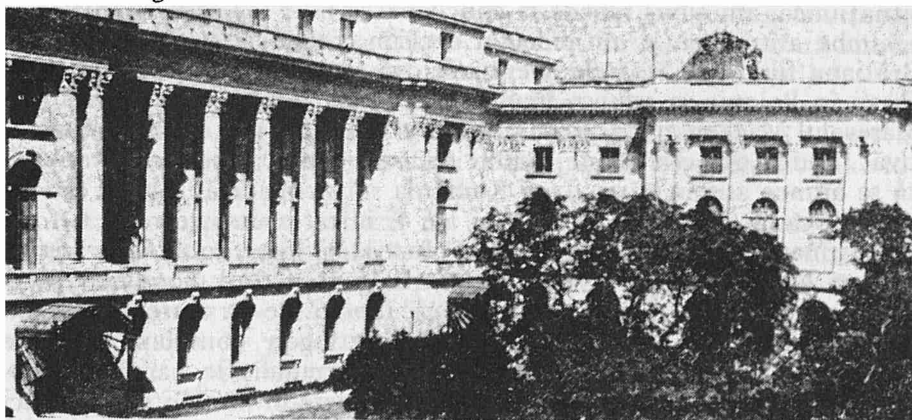
Cât despre ceilalţi, cu cât erau mai şterşi, cu atât i se părea că reprezintă mai bine o Românie osândită deocamdată la neutralitate. De ce să tulbure deci o întreagă aşezare? Dacă se iveşte un fapt mai însemnat, nu e mai uşor să trateze el direct cu guvernele străine prin interme-

diul reprezentanţilor la Bucureşti? Sistemul poate fără îndoială avea oarecari foloase, dar îţi distruge organizaţia diplomatică. Şi de fapt când Brătianu a plecat de la guvern, corpul nostru diplomatic era desfiinţat şi ministerul nostru de externe o adevărată ruină.

Pe de altă parte, Brătianu mai avea un cusur în felul cum conducea ministerul de externe, care numai de natură să întărească corpul nostru diplomatic nu era. El nu îi ţinea la curent cu nimic, nu spunea mai niciodată planurile sale, miniştrii noştri în străinătate trebuiau să le ghicească. Şi dacă nu le ghiceau, ceea ce era foarte firesc, se supăra. Aşa fiind, ei se mulţumeau să rămână într'o completă inacţiune, era pentru dânşii singurul mijloc de a nu se expune, de a fi în contradicţie cu ministrul lor.

Când la Iaşi pe la sfârşitul războiului Brătianu a făcut apel la mine ca să preiau legaţiunea de la Washington, pe lângă alte motive care nu m'ar fi îndemnat să primesc acest post diplomatic, a fost şi acesta căci, cunoşteam prea bine nenorocitul obicei al lui Brătianu de a nu comunica nimic miniştrilor săi din străinătate şi nu îmi convenea de loc ca, la câteva mii de kilometri de ţară şi cu greutăţile de atunci de a obţine ştiri, să-mi încerc facultăţile de proorocire. Fără îndoială că, cu directive lămurite, cu o îndrumare de fiecare clipă, acest corp diplomatic slab, insuficient cum era, ar fi putut totuşi aduce mai bune servicii ţării decât a adus, Brătianu însă era hipnotizat de teama indiscreţiunilor. Ştia că la fiecare din acele trei ţări străine mai erau şi neutrii, dacă nu chiar reprezentanţi ai Puterilor Centrale, că orice cuvânt imprudent, deci orice mărturisire scăpată unuia din reprezentanţii noştri putea distruge într'o clipă tot ceea ce el cu atâta trudă — şi să o mărturisim — cu atâta măiestrie, chibzuise la Bucureşti. Pericolul unor atari perspective nu putea în mintea lui să fie compensat prin nici un fel de folos care să-l determine de a se abate de la această linie de purtare.

Iată de ce din vina lui şi din vina lui Brătianu corpul nostru diplomatic a fost osândit să fie în timpul crizei pentru unitatea noastră naţională un organ atrofiat.

Bucureşti. Palatul Regal

CAPITOLUL PAISPREZECE

TOAMNA 1915

Cu începerea toamnei şi reîntoarcerea în capitală a corifeilor opoziţiei, lucrurile s'au schimbat însă cu desăvârşire. Lupta a început, ba mai mult, am intrat poate în faza cea mai violentă a neutralităţii. La 8 Septembrie Bulgaria şi Grecia au mobilizat, aceasta a părut opoziţiei cel mai bun pretext de a reîncepe o agitaţiune puternică. Să fim drepţi, în această hotărâre era şi ceva mai mult decât o platformă de lupte, era o bună parte de convingere sinceră. După ce scăpasem momentul de la Lemberg, momentul intervenţiunii italiene, era să lăsăm acuma ca şi Bulgaria să intre netulburată în acţiune? Se putea să rămânem nepăsători când se pregătea încercuirea noastră completă? Pe de altă parte, nu aveam datoria morală să împiedicăm zdrobirea Serbilor? Se putea oare să asistăm nemişcaţi la gâtuirea lor? Şi într'adevăr, tot avântul războinic care după ocuparea Varşoviei de către Germani se stinsese cu desăvârşire, la vestea mobilizării bulgare s'a reaprins cu aceeaşi putere cu care el se manifestase anul trecut în momentul marilor înfrângeri austriece din Galiţia. Trebuia să ţinem piept unui nou asalt al forţelor intervenţioniste, situaţiunea era grea, presa avea un ton atât de vehement, agitaţia spiritelor era atât de serioasă, încât spre deosebire de ceea ce făceam de obicei, am simţit nevoia de a da un comunicat oficial. La 11 Septembrie ne-am întrunit în consiliu, am examinat cu de-amănuntul situaţiunea, am ajuns repede la concluzia că nu e loc ca România să-şi schimbe atitudinea şi am redactat deci un comunicat, argumentele lui Brătianu fiind următoarele: Germania care deocamdată a terminat-o cu Ruşii în Polonia, a adunat în Sudul Ungariei o puternică armată sub Mareşalul Mackensen. Această armată stă deocamdată încă în expectativă, fiindcă obiectivul este îndoit: dacă România mişcă, rolul ei va fi să se arunce asupra ţării, dacă România stă nemişcată, rolul ei este să o isprăvească cu Serbii. Dacă noi am fi intrat atunci, care ar fi fost, prin urmare, situaţia noastră? Am fi fost luaţi între două focuri, între armata lui Mackensen la Nord şi cea bulgară la Sud, condamnaţi să susţinem această luptă absolut singuri, fiindcă de un ajutor rusesc nu putea fi vorba. Ruşii erau atunci în plină retragere, contau pe lunile de iarnă şi pe sprijinul Aliaţilor ca să-şi refacă armatele deocamdată zdrobite. De la Serbi de asemenea nu puteam spera în nici un sprijin, căci armata sârbească era în aşa situaţie, încât abia dacă se putea menţine

în defensivă şi apăra hotarele ei. În fine la Salonic nu era încă un adevărat front al Aliaţilor, căci atunci abia se discuta în Apus oportunitatea unui asemenea front. Briand îndeosebi îl cerea cu stăruinţă, Clemenceau însă în „L'Homme Enchainé" îl combătea cu violenţă.În Anglia, unde întotdeauna ideile noi îşi croiesc drumul încet, proiectul întâmpina numeroase rezistenţe. Lordul Kitchner îi era ostil, dealtminteri trupele engleze luptau încă pe acele vremuri şi la Galipoli fără nici un succes, dar cu o îndârjire şi cu o încăpăţânare britanică. În asemenea condiţii a ieşi din neutralitate ni se părea la toţi o adevărată nebunie.

Comunicatul nostru izbuti să mai liniştească puţin opinia publică, care pe atunci se învăţase să creadă că dacă Brătianu nu se mişcă este fiindcă trebuie să ştie „ceva", dar fără îndoială că el nu a avut darul să domolească pe Nicu Filipescu şi pe amicii săi. Dealtfel Filipescu, la care fazele de linişte alternau mereu cu fazele de mare clocotire, intrase acuma din nou, după armistiţiul vacanţelor de vară, într'o perioadă de agitaţie şi de turbare. Voia să răstoarne pe Brătianu înainte de redeschiderea camerei, voia să determine cu orice preţ intrarea imediată în acţiune a României şi începu deci cu obişnuita-i febrilitate o campanie de răsturnare.

El convoacă în primul rând la 13 Septembrie pe toţi parlamentarii opoziţiei inspirate de dânsul la Hotel Boulevard. Scopul întrunirii era să protesteze contra corupţiei tolerate de guvern, toate acuzaţiunile cu privire la permisele de vagoane au fost reeditate cu patimă — pe drept sau pe nedrept — în această adunare, care după multe calomnii şi mult zgomot s'a terminat cu o moţiune în care se cerea guvernului să mobilizeze şi să stârpească corupţia.

A doua zi la 14 Septembrie 1915 o delegaţie a acestei întruniri de la Hotel Boulevard s'a prezentat lui Brătianu, care o primi cu oarecare enervare, amestecul mobilizării cu corupţia învederând pe deplin că opoziţia se preocupa mai mult de răsturnarea guvernului, decât de situaţia externă în sine. El răspunse deci categoric delegaţilor opoziţiei că nu poate decreta mobilizarea şi le ceru din nou linişte şi unire în grelele împrejurări prin care trece ţara. Zadarnic apel, numai la unire şi la linişte nu se gândea Nicu Filipescu atunci. Într'adevăr, două zile în urmă, la 16 Septembrie, a constituit „Federaţia Unionistă", adică toate grupările care sub denumiri deosebite luptau de peste un an pentru intrarea în acţiune, legând astfel acţiunea naţională a partidului conservator de sub şefia sa, cu conservatorii democraţi de sub şefia lui Take Ionescu.

Această înjghebare politică nu avea mare însemnătate, de fapt ea exista de mult. Transformarea ei într'un adevărat partid implica mai mult greutăţi şi slăbiciuni, căci prin fuzionarea organizaţiilor în fiecare judeţ se năşteau discuţii de şefii, rivalităţi pentru supremaţie. În locul acţiunii paralele de până atunci, se ridicau numai insolubile conflicte locale. Dealtfel nici la centru unirea nu s'a putut face cu adevărat, nici Filipescu nici Take Ionescu nevrând să cedeze şefia. Noul organism politic se prezenta sub o formă bicefală, în unele provincii spărtura fiind chiar violentă. Aşa de pildă la Iaşi, Dimitrie Greceanu a declarat că el

nu admite sub nici un cuvânt să fuzioneze cu Bădărău, că el nu vrea să compromită autoritatea morală a grupării sale printr'o înţelegere cu toţi politicienii necinstiţi pripăşiţi în jurul lui Bădărău.

De fapt din această unire nimeni nu putea câştiga ceva. Atunci de ce s'a alcătuit Federaţia Unionistă? Cred că iniţiativa a pornit de la Take Ionescu, care îl ştia pe Filipescu atins mortal, dânsul nădăjduind astfel ca moartea lui să găsească unite diferitele fracţiuni conservatoare intervenţioniste şi ca, astfel, şefia lor să revină oarecum pe nesimţite. Take Ionescu mai spera că lupta pentru intrarea în război alături de Entanta va căli la flacăra aceluiaşi foc diversele grupări conservatoare şi că ele vor ieşi din această criză puternic şi pentru întotdeauna închegate. Experienţa a dovedit că s'a înşelat, cioburile consevatoare se puteau cel mult alipi vremelnic, dar contopi pentru totdeauna, niciodată. Nimic temeinic nu se mai putea clădi cu acest material.

Oricum ar fi formarea Federaţiei, ea a dat statului major intervenţionist o nouă putere de viaţă, îndrăzneală şi siguranţă de sine. Îmi aduc aminte că la 26 Septembrie, cu prilejul aniversării morţii Regelui Carol, s'a celebrat la Curtea de Argeş un parastas la care Suveranul a ţinut ca şi opoziţia să fie invitată. Era pentru prima dată de multă vreme când guvernul se întâlnea din nou cu fruntaşii opoziţiunii. Parcă îi văd, aveau aere de superioritate şi parcă ne spuneau: „Zilele vă sunt numărate, vă mai tolerăm la guvern câteva săptămâni cel mult!“ Pe de altă parte, au venit la parastas şi câţiva germanofili, între alţii Stere şi cu Bădărău, acesta din urmă chiar nepoftit. Era un fel de manifestaţie germanofilă, căci în aceste vremuri de şovăire se slăvea memoria Regelui, care nu ar fi şovăit. Stere şi Bădărău au sosit înaintea noastră cu automobilul astfel, când am intrat în biserică, i-am găsit lângă mormântul Regelui cu figuri lugrube şi îmbrăcaţi într'un doliu exagerat. Desigur că nu m'am putut împiedica să surâd.

Acest caraghioslâc era să ia o întorsătură tragică, căci atunci când Entantiştii i-au văzut s'au uitat la ei provocator, iar Toma Ionescu, violent şi grosolan cum era i-a insultat destul de tare ca dânşii să-l audă, Stere s'a încruntat şi a trebuit să ne interpunem pentru a evita o scenă penibilă. Incidentul era totuşi simptomatic, fiindcă germanofilii cutezau să manifesteze. Nu ştiu dacă îndrăznelile lor sau declaraţiunile lui Brătianu că continuă să rămână neutru, ori dacă îndemnul lui Filipescu, sau dacă toate la un loc au contribuit să împingă pe Delavrancea la exasperare. Fapt este că a luat condeiul şi că, de pe la 1 Octombrie, a început să publice în „Epoca“ o serie de scrisori, între care, cu aceeaşi vehemenţă ataca Germania şi pe Brătianu, ele fiind intitulate „Scrisori fără răspuns“, (ar fi fost mai exact să le intituleze scrisori pe care adresantul lor nu le va citi, căci bineînţeles Brătianu nu le-a văzut).

Astfel poate că i-a adus un serviciu autorului fiindcă dacă cineva ar dori să facă un rău mamoriei lui, este îndeajuns să invite lumea spre a reciti aceste scrisori. Prin stilul lor vulgar şi dezlânat ele compromit renumele literar al autorului Sultănicăi, iar prin lipsa lor de discernământ şi de măsură, prin patima lor oarbă, ele pun într'o lumină puţin favo-

rabilă puterea de judecată a tovarăşului lui Nicu Filipescu. Totuşi, în realitate aceste scrisori caracterizau minunat pe Delavrancea, talentul lui nu era un talent făcut din echilibru şi din armonie, el nu avea frumuseţea unor arhitecturi bine proporţionate. Talentul lui era numai exagerare, nu ştia decât să laude sau să insulte fără măsură, el purta pecetea unei primitivităţi jignitoare pentru sufletele crescute în vechi tradiţii culturale, sau deprinse cu spiritul mai rafinat al adevăratelor civilizaţii. Simţul perspectivei raporturilor dintre diferitele noţiuni scăpau perspicacităţii lui Barbu Delavrancea. Pe toate le punea pe acelaşi plan, sau le confunda în acelaşi întuneric, sau le scotea în aceeaşi vie, crudă, orbitoare lumină. Ochiul său nu pricepea, nu simţea voluptatea nuanţărilor, farmecul nespus al jocului de culori şi de lumini îi scăpa cu desăvârşire.

În tinereţe grija frazei, bogăţia vocabularului şi mai presus de toate un netăgăduit dar de-a evoca imagini şi de-a găsi comparaţii fericite, ascundeau într'o oarecare măsură vulgaritatea organică a acestei mentalităţi. Cu timpul însă, treptata neglijare a formei, completa istovire a facultăţilor sale imaginative ne-au lăsat arta lui Delavrancea în toată goliciunea primitivităţii sale. Nu tăgăduiesc că primitivitatea are şi ea farmecele sale, cine poate oare contesta poezia, infinita poezie a picturilor primitivilor, până şi, dacă nu chiar, tocmai lipsa lor de perspectivă. Dar de ce? Fiindcă ea izvorăşte dintr'o delicioasă naivitate sufletească, se inspiră de la marea credinţă, e sufletul omenesc care fără prefăcătorie şi fără artificii arată cinstit ce simte, îşi mărturiseşte slăbiciunea şi neputinţele, e credinţa atotputernică care dă viaţă, care revarsă iubire peste tot tabloul.

La Delavrancea lipsea şi naivitatea şi credinţa. În lipsa lui de perspectivă era o prezumţioasă micime, nu o nevinovată simplitate sufletească, iar de la un capăt la altul întreaga sa operă este străbătută de un vădit oportunism, de toate meschinăriile unui politicianism care nu crede în nimic, care nu vrea, nu poate să se jertfească pentru nici o idee mare. Hotărât este păcat că Delavrancea a mai scris „Scrisorile fără de răspuns“, parcă s'ar fi cuvenit ca în amintirea trecutului să se lase o altă cortină peste activitatea lui literară.

Dar pe vremea aceea sărmanul Delavrancea nu mai era decât un instrument al maşinii de răsturnare pe care Nicu Filipescu o pusese în mişcare. Şi-a împlinit rolul cum trebuiau să le împlinească şi celelalte organe din care se compunea acestă ameninţătoare maşină. Nu e vorba, după doi ani de nesocotită campanie, spiritul inventativ al lui Filipescu se cam tocise. Mijloacele prin care urma să fie răsturnat Brătianu erau aceleaşi întruniri şi manifestaţii în Bucureşti şi prin provincie, cel mult dacă tema atacurilor mai varia pentru ca opinia publică să nu se plictisească peste măsură. De astă dată în loc de intrarea imediată în acţiune, tema era nepregătirea şi necinstea de la ministerul de război.

Într'un discurs de o deosebită violenţă chiar pentru repertoriul lui Neculae Filipescu, acesta denunţă la clubul conservator incorectitudinile administraţiei războiului, el cita mai multe cazuri concrete, invocă

dosare, cita cifre, numere de adrese, pasagii din corespondenţa ministerului cu diferiţi furnizori. Era încântat, credea că a prins prepuşii lui Brătianu în flagrant delict de corupţie şi că prin această lovitură dată drept în inima regimului, guvernarea liberală se va prăbuşi la pământ ca o masă amorfă şi pe veci discreditată. Fiindcă Brătianu de obicei era nepăsător la atacuri şi se hotăra cu greu să răspundă chiar celei mai evidente calomnii, amicii lui Filipescu contau şi de astă dată măcar pe tăcerea lui momentană, ca să poată în grabă făuri o nouă legendă şi a-i da consistenţa trebuincioasă.

„Adevărul" bineînţeles îşi oferi serviciile şi senzaţionalele destăinuiri ale lui Nicu Filipescu şi-au făcut aşadar intrarea în scenă într'un decor admirabil de bine pregătit şi cu tot zgomotul cuvenit. Nici una din campaniile lui Filipescu nu avea totuşi să se afârşească în chip mai lamentabil pentru partidul său şi pentru el personal. Spre surprinderea tuturora, a doua zi de la discursul de la club, adică la 10 Octombrie, Brătianu a ridicat mănuşa pe care Filipescu i-o aruncase şi, „Viitorul" a publicat un comunicat oficial prin care guvernul îşi exprima satisfacţia că în sfârşit opoziţia a aruncat masca. Ţara va şti acuma ce se ascunde sub manifestaţiunile naţionaliste ale Federaţiei, o vulgară tentativă de răsturnare ministerială. Totdeodată „Viitorul" anunţa că fără a aştepta deschiderea camerelor, imediat şi pe temei de acte oficiale, se va răspunde punct cu punct denunţărilor calomnioase ale lui Filipescu. Într'adevăr, la 11 Octombrie apare în oficiosul guvernului primul răspuns, vreo zece zile ziarul publicând mereu dovezile calomniilor lui Filipescu, rareori se dăduse, cel puţin în ţara noastră, un răspuns mai convingător, mai fără replică, unor acuzaţiuni precise ale opoziţiei.

Actele scoase din arhivele Ministerului de Război spulberau tot ce Filipescu afirmase, vădit dânsul fusese victima unor mistificări, prieteni sau salariaţi pe care îi avea prin birourile departamentului războiului i-au procurat documente trunchiate. Noaptea i se aduseseră acasă dosare de oameni care nu ştiau că pe lângă acestea mai erau şi altele, iar Filipescu avusese uşurinţa să clădească pe aceste crâmpeie de dovezi necoordonate şi neverificate o întreagă acuzare, care la prima zguduire a Generalului Iliescu cădea în ţăndări. După trei zile tot efectul campaniei era pierdut pentru Federaţie. „Epoca" se căzni, să răspundă să se agaţe, dar degeaba, informatorii lui Filipescu zăpăciţi şi unii poate chiar înspăimântaţi de urmările judecătoreşti ce-i pândeau îi aduceau ştiri din ce în ce mai false, date tot mai greşite. Fiecare nouă acuzaţie a „Epocii" era pentru „Viitorul" prilejul unui nou şi strălucit succes, curând nici un cititor serios nu-şi mai dădu osteneala să urmărească măcar polemica. În opinia publică afacerea era clasată.

Dar dezamăgirile lui Filipescu nu erau menite să se oprească aci. Fireşte campania lui de răsturnare trebuia să fie întovărăşită de o serie de mari întruniri publice, de manifestaţii de stradă, de vechea tactică a opoziţiei române ce aspira la putere. Denunţarea corupţiei de la război în mintea organizatorilor campaniei urma să coincidă cu aceste impunătoare mitinguri, mai întâi la Bucureşti şi apoi în fiecare capitală de ju-

deţ. Adunarea de la Bucureşti convocată pentru Duminică 11 Octombrie a fost anunţată cu mult zgomot de presă şi de agenţi ai opoziţiei. Federaţia a pus în mişcare toate mijloacele ei de convingere, de seducţiune, de organizare de partid, ca să adune la Dacia un public cât mai numeros. Filipescu nu se ascundea să mărturisească că vrea scandal şi că va face scandal cu orice preţ. Intimii lui şopteau prin cafenele cu aere de conspiratori că sângele va curge. Am luat deci şi noi toate măsurile în consecinţă, tot aparatul poliţienesc a fost mobilizat, detaşamente puternice de trupe au fost aşezate în diferite puncte ale capitalei după un adevărat plan strategic.

Opoziţia a fost vestită de către prefectul de poliţie că i se va permite să manifesteze, dar nu să treacă prin faţa Palatului. După ce toate pregătirile au fost terminate, ne-am instalat tot consiliul de miniştri la Ministerul de Interne ca să aşteptăm desfăşurarea evenimentelor şi să putem astfel aviza imediat la măsurile de luat dacă cumva ele vor lua o întorsătură gravă. La întrunire nu s'a petrecut nimic deosebit, obişnuitele discursuri şi mult public. Manifestaţia a fost şi ea la început normală şi astfel vociferând, cântând cu Filipescu şi cu Take Ionescu în frunte, a ajuns fără a se deda la nici o violenţă până în piaţa teatrului. Aci cordoane de sergenţi şi de soldaţi au oprit puhoiul. Mulţimea încerca totuşi să treacă, când din mulţime au plecat câteva focuri de revolvere spre trupă, de unde somaţiuni, panică, încăierare. Câteva minute pe urmă piaţa era curăţată, nu mai rămăseseră decât ici, colo, câteva grupuleţe de agenţi conducători, cari gesticulau cu disperare. În învălmăşeală, un biet ovrei venit să privească mai mult decât să manifesteze, a fost atins de baioneta unui soldat şi transportat la spital unde a încetat din viaţă.

Filipescu se urcă la clubul conservator şi văzând că manifestaţia nu reuşise, că autorităţile înăbuşeau cu uşurinţă şi fără vărsare de sânge scandalul proiectat, ieşi în balcon şi, cuprins de o furie epileptică începu să strige să spumege — turbarea neputinţei — iar în cele din urmă se adresă direct soldaţilor care menţineau ordinea şi-i invită să nu asculte de superiori, să se pună în fruntea manifestanţilor şi să meargă la palat. Îşi pierduse cu desăvârşire minţile. Soldaţii nepăsători se uitau la el ca la un bolnav şi surâdeau. Dintr'o dată a pierdut în ochii ofiţerilor şi a gradaţilor întregul său prestigiu. Take Ionescu întotdeauna mai precaut şi mai stăpân pe sine, începuse prin a se ascunde la Hotel Continental, căci nu-i plăceau manifestaţiunile, violenţele, şarjele de cavalerie, focurile de revolver. Răuvoitorii afirmau că-i venise rău când încăierarea era în toiul ei, în urmă, însă a trecut şi dânsul la clubul din casele Vanicu, unde laolaltă cu Filipescu hotărâse să încheie această nereuşită zi pintr'un demers la Palat, spre a cere o audienţă Regelui.

Suveranul, care îşi concediase aghiotantul de serviciu, se plimba liniştit şi singuratic prin parcul de la Cotroceni. Ameninţările nu l-au intimidat niciodată, dimpotrivă, era singurul fapt care îl putea îndârji. Era deci dinainte hotărât să nu stea de vorbă cu fruntaşii unei opoziţii ce o apucase pe o asemenea cale. Filipescu şi Take Ionescu au fost osân-

diţi să parlamenteze cu portarul şi cu lacheii, manifestaţia se sfârşea prin urmare în umilinţă şi în ridicol.

Când se întoarse acasă, Filipescu avu totuşi o ultimă licărire de speranţă: agenţii năvăliseră în odaie: „Coane Niculae, e un mort! Un Ardelean, un Bucovinean, un frate asuprit!“ Se înţelege ce campanie s'ar fi putut face în jurul unui atare cadavru. „Nu“, au răspuns cu sfială agenţii, „este doar un biet ovreiaş, pripăşit printre spectatori“. Filipescu se încruntă: „Doar nu vreţi să fac din acesta un erou naţional, martirul unităţii naţionale!“

Inutil să mai spun că după acest lamentabil fiasco întrunirile publice din celelalte duminici erau dinainte sortite să rămână fără răsunet. Ploieştii, Brăila, Craiova, Severinul, Caracalul, nici nu le-aş reaminti dacă n'ar fi fost caracterizate printr'o notă curat antidinastică. La Craiova Nicu Filipescu spusese: „Fără Ardeal nu dau două parale pe dinastia română!“ Un adevăr în sine, dar care spus în împrejurările de atunci, dezvăluia un colorit antidinastic al campaniei federaliste. Iar Dr. Toma Ionescu, întotdeauna brutal, spusese la Ploieşti: „Dacă Regele nu'şi va face datoria, va fi alungat, iar omul care doarme la Florica, trebuie să doarmă pe veci!“

Opoziţia văzând că nu poate ajunge la nici un rezultat cu Brătianu, se gândise serios să răstoarne pe Rege. Tonul hotărât antidinastic al „Adevărului“ şi nici limbajul oratorilor federaţiei în întrunirile publice, nu era o simplă întâmplare. Făceau parte laolaltă dintr'un proiect de răsturnare a dinastiei, în dosul căreia se găsea Entanta. Nu am putut până acuma desluşi lămurit de la cine a pornit iniţiativa, de la Entanta sau de la Federaţiune. Fapt este însă că legaţiile aliate s'au gândit atunci serios la acest mijloc pentru a'şi asigura concursul militar al României şi că agenţii lor se agitau în acest scop. Brătianu pus în curent cu aceste uneltiri, a chemat pe Sir George Barclay şi i-a atras atenţia asupra pericolelor unei atari atitudini care, în loc să intimideze România, va hotărî-o să rupă cu Entanta. Brătianu i-a vorbit atât de categoric, încât Sir George a înţeles că sunt pe teren greşit şi lucrurile s'au potolit. Sistemul întrebuinţat în urmă la Atena cu sprijinul lui Venizelos, nu izbutise la Bucureşti sub auspiciile lui Take Ionescu şi Nicu Filipescu, de-acuma încolo Aliaţii trebuiau să renunţe definitiv a întrebuinţa la noi asemenea mijloace.

Dar fiindcă în toate trebuie să fie cineva care să plătească pentru ceilalţi, şi campania aceasta şi-a avut victima. Ea a fost Dr. Toma Ionescu. De mult atitudinea lui era inadmisibilă, prea multă vreme toleraserăm ca el să transforme universitatea într'o agenţie electorală a fratelui său şi a actualilor săi tovarăşi de luptă, această profanare a universităţii trebuia să înceteze. Pe de altă parte, Toma Ionescu nu îşi dădea seama că pe lângă om politic era şi rector al Universităţii şi că, ceea ce la urma urmei putea fi îngăduit unuia, nu putea fi permis celuilalt. A lăsa ca rectorul Universităţii să insulte în chip trivial Coroana echivala cu a încuraja toate excesele din partea studenţimii universitare, însemna începutul anarhiei. Am hotărât deci executarea lui. Două căi ne stăteau

la îndemână, să-l destituim imediat, sau să profităm de noile alegeri pentru rectorat, care trebuiau să aibe loc la începutul lui Noiembrie, pentru a-i împiedica realegerea. Am ales această din urmă cale, mai întâi fiindcă Regele nu dorea să iscălească un decret de destituire într'o chestiune în care însăşi persoana lui era în joc şi în al doilea rând, fiindcă răsturnarea lui Toma Ionescu prin Universitate ne dădea toate foloasele ce le urmăream, fără să dăm impresia că guvernul lovea un adversar politic.

Consultat de colegii mei asupra posibilităţilor de reuşită a acestei de a doua soluţii, mi-am arătat convingerea că o alegere se va termina după toate probabilităţile prin înfrângerea lui. O garanţie formală nu eram în măsură să dau, ştiam însă că există în sânul universităţii un curent din ce în ce mai ostil lui şi mai ştiam ceva — de ce nu aş mărturisi-o? — că nu exista corp electoral mai influenţabil, mai lipsit de convingeri adânci şi de caracter decât colegiul profesorilor noştri universitari. Nu numai că toate alegerile parlamentare dovediseră cât de guvernamentale erau ambele noastre Universităţi, dar tocmai lipsa lor de neatârnare politică fusese unul din principalele argumente ale partidului liberal împotriva acelor conservatori cari ne făceau teoria elitei şi apologia colegiilor restrânse.

Mi-am luat deci plin de încredere însărcinarea să dobor pe Dr. Toma Ionescu la alegerile de rectorat. Lupta a fost înverşunată, tot takismul a fost pus în mişcare, Filipescu de asemenea s'a luptat din răsputeri. Situaţia mea nu era uşoară, căci Toma Ionescu dispunea de un număr însemnat de voturi absolut sigure. Restul profesorilor erau sfâşiaţi de sentimente deosebite, unii erau pe faţă Germanofili, alţii nu aveau nici o părere bine definită, cei mai mulţi împărtăşeau ideile federaliste dar nu admiteau — cel puţin în Universitate — nici procedurile, nici violenţele ei. Ca să pot da bătălia cu succes am ales, deci, un candidat din această din urmă categorie şi am izbutit. Lista lui Toma Ionescu nu a putut trece întreagă, a reuşit şi unul de pe lista noastră, Prof. Atanasiu, un partizan înfocat al realizării unităţii naţionale alături de Entanta, dar un om cuminte, respectat de toţi pentru puritatea vieţii sale şi prin înalta sa autoritate ştiinţifică. Întrucât legea îmi dădea dreptul să aleg pe listă trei am ales deci pe Atanasiu.

Turbarea lui Toma şi a lui Take Ionescu a depăşit orice închipuire, primul încerca prin ridicole şicane să întârzie înlocuirea lui, refuza să trimită ministerului actele alegerii, declara funcţionarilor că se considera alesul universităţii şi nu va părăsi rectoratul, Tache încercă să mă oblige a-l alege pe Dr. Cantacuzino, care ar fi fost în mâinile lor un instrument inconştient şi docil, cum era sărmanul de doi ani. Dr. Angelescu, întotdeauna dispus să facă pe placul opoziţiei, stărui şi el pe lângă mine să fac decretul pe numele acestuia. Văzând că nu reuşeşte tactica lui, Take Ionescu a recurs la violenţe, presa lui oficială şi oficioasă a început să mă ameninţe şi să mă insulte cu o neauzită putere.

Nimic mai firesc de altfel, căci nenorocirile izbeau Federaţia deodată. Campania lui Filipescu împotriva Ministerului de Război dăduse greş,

întrunirile de răsturnare se sfârşiseră în mod ridicol, acuma îi scăpa din mână şi Universitatea. Prea erau multe şi, totuşi, nu era încă ultima picătură de amărăciune pe care Federaţia trebuia să o înghită. Acuzaţiile lui Filipescu împotriva furniturilor luau o întorsătură urâtă, actele publicate de „Viitorul" dovedeau că fiul lui Filipescu, tânărul Grigore Filipescu, urca scările ministerului ca să intervină în favoarea unor furnizori, pe când tatăl său denunţa samsarlâcurile acelui dapartament. S'au publicat chiar scrisorile unui anume Wiech, care îi cerea sprijinul făgăduit ca Ministerul de Război să nu-i refuze o anumită comandă.

Lumea se întreba pe drept cuvânt ce însemna aceasta: tatăl cere război şi fiul se ocupa de furnituri? Grigore Filipescu era un băiat cinstit, dar îl preocupa atunci ideea de a face afaceri, şi uşuratic, nesocotit cum era, nu-şi dăduse seama că ceea ce altora le era îngăduit, nu era îngăduit şi fiului lui Niculae Filipescu, iar ca anume promiscuităţi în acele vremuri erau de natură să compromită gratuit numele tatălui său. Filipescu a suferit îngrozitor de acest scandal, era şi tragic în situaţiunea acestui om, care vroia să aplice adversarilor săi o lovitură, ca, în loc să-i atingă pe ei, să se întoarcă asupra propriului său fiu, în care dragostea părintelui pusese toate speranţele lui. Bolnav cum era Filipescu, la drept vorbind nu s-a mai ridicat niciodată de la această neaşteptată lovitură, de atunci a început încetul cu încetul agonia dureroasă care trebuia să se sfârşească într'o dimineaţă tristă din Septembrie 1916.

Aceste succesive înfrângeri ale acţiunii federaliste redeşteptau mari speranţe în rândurile germanofililor, ziarele lor erau tot mai îndrăzneţe. Un grup de amici ai lui Carp se hotărî să afirme în mod public punctul de vedere al grupării lor, cuvântul magistrului de la Ţibăneşti trebuia trâmbiţat în toată ţara. Ar fi fost şi păcat să se tăinuiască românismului gogoman adevărul, singurul adevăr şi singura înţelepciune a zilelor de atunci. Aşa se născu ziarul „Moldova", care nu a avut mult răsunet. Cei mai mulţi nu-l citeau, bunul simţ al mulţimii nu se lăsa aşa uşor convins de raţionamentele germanofile, instinctul popular era mai puternic decât logica artificială şi rece a argumentelor, şi acest instinct cu o irezistibilă putere, cu o minunată siguranţă arăta ţării că războiul alături de Aliaţi e singura cale de mântuire pentru acest neam oropsit. Fără numeroase abonamente plătite de Puterile Centrale, „Moldova" ar fi murit repede, generozitatea lui Carp — veşnic zgârcit — în orice caz nu i-ar fi putut prelungi multă vreme zilele.

În schimb în „Viaţa Românească" Stere îşi dezvolta acum cu o sfidătoare siguranţă teoriile lui pe care le cunoşteam din vara 1914 la Sinaia şi din întrevederea de la Sf. Constantin. Când succesul surâde cuiva lumea este întotdeauna aplecată să-i dea dreptate. Când Mackensen domnea la Belgrad şi Serbii rătăceau pribegi prin toate ţările apusului, nu era greu ca sinistrele prevederi ale lui Stere, dacă cumva ne vom uni cu Ruşii, să impresioneze lumea. Tot mai numeroşi erau aceia cari îi dadeau dreptate, Germania este invincibilă şi Rusia este un veşnic pericol pentru românism, aceste două formule se întipăriseră cu o crescândă putere în minţile oamenilor din ce în ce mai nelămuriţi şi mai şovăitori.

În sfârşit acest moment i se părea bătrânului Maiorescu potrivit ca să reapară pe o scenă de pe care afirmase, totuşi, că s-a hotărât să se retragă pentru totdeauna. Filozoful din strada Mercur nutrea în fundul sufletului său ambiţia de a reveni la putere şi de a-şi redobândi un titlu de glorie ducând România la izbândă alături de Germania şi de Austria. Se zice că Austriecii ştiindu-l la Bad Gastein, l-au chemat, l-au îndemnat să ceară guvernul şi i-au făgăduit tot sprijinul lor. Probabil că precum Entanta se gândise să ne scoată din neutralitate prin răsturnarea Regelui, Czernin se gândise că printr'un guvern Maiorescu va atrage România de partea lor. Fapt este că Maiorescu s'a înapoiat pe neaşteptate în ţară, că s'a oprit câteva zile la Viena şi că a conferit acolo cu cei de la Ballplatz. Abia sosit, moşneagul a încercat să pună stăpânire pe putere, a cerut audienţă la palat, a conferit cu amicii săi politici. Insinuant, dibaci, a desfăşurat câteva zile o activitate febrilă a cărui obiect nu se putea ascunde. A înţeles însă repede că nu este nimic de făcut, că liberalii sunt puternic înrădăcinaţi, că pe complicitatea Regelui nu poate conta şi şi-a reluat atunci viaţa veche de filozof nepăsător la zvârcolirile contemporanilor săi. Retras în două odăiţe la nişte nepoate ale soţiei sale, Titu Liviu Maiorescu îşi petrecea acuma vremea dictând unei secretare germane memoriile lui, sau dând unui mic grup de domnişoare frumoase, care îi sorbeau cuvintele cu un amestec de admiraţiune şi de îndrăgostire, lecţii grave de literatură română şi de filozofie universală. Ce minunat apus de soare pentru o viaţă care a fost pururea un amestec de patimă pentru frumosul tangibil, cât şi pentru cele mai abstracte speculaţiuni intelectuale.

În timpul acesta Brătianu avea dificultăţi cu partidul datorate lipsei de contact, poate sincerei nedumeriri faţă de intrarea în acţiune a Serbiei, în orice caz desigur că ambiţiuni amăgite, creaseră în sânul nostru pentru prima oară de la izbucnirea crizei externe, un curent ostil guvernului. Nemulţumiţii se agitau, pactizând pe faţă şi în ascuns cu opoziţia. În capul lor stătea Toma Stelian. Asemenea mişcări după orice guvernare mai lungă sunt fatale, între Brătianu şi Stelian însă, era pendinte un vechi proces şi a fost de mirare că nu izbucnise mai de mult.

Într'adevăr Stelian îşi închipuia că poate juca un rol precumpănitor în partid căruia să'i imprime directive, ori nimic nu îndrituia aceste pretenţiuni. Prin mentalitatea, prin interesele lui, el reprezenta elementul reacţionar din partid, ani de zile acesta a trebuit să lupte cu Toma Stelian ca să-i smulgă reformele. Se poate chiar spune că dacă exproprierea şi votul obştesc nu s'au înfăptuit mai curând era din cauza greutăţilor pe cari ni le-au făcut în partid reacţionarismul lui Stelian. Dacă Brătianu are în problema reformelor vreo vină, nu are desigur decât pe aceea de-a se fi trudit să convingă pe Stelian, în loc să-l fi îngenuncheat fără milă şi învins. Pe de altă parte, Stelian nu avea vreo atitudine hotărîtă în nici o direcţie, se călăuzea mereu pe consideraţiuni subalterne, de susceptibilităţi personale, problemele în sine le judeca după simpatiile lui pentru unii sau pentru alţii, după felul cum i se păruse că unul îl salută, sau că altul îl măguleşte. Un asemenea om era incapabil să dea directive

mai cu seamă unui partid democrat şi în vremuri de hotărâtă democratizare.

Dealtminteri, marea majoritate a partidului nu înţelegea câtuşi de puţin să-l urmeze, căci reacţionarismul lui jignea democratismul sincer ce-l însufleţea. În jurul lui nu se puteau întâlni decât nemulţumiţi şi încă vremelnic, fiindcă Stelian avea un caracter atât de nesuferit, era de un egoism atât de feroce, încât adevărate prietenii, puternice devotamente nu putea să stârnească. În asemenea condiţii, când în 1914 Stelian a vrut să pună condiţii la intrarea sa în guvern şi când, văzând că acestea nu se iau în seamă, a făcut pe supăratul şi a plecat la Paris, Brătianu şi-a constituit ministerul fără el şi de atunci încolo nu l-a mai luat în seamă. Neputinţa lui a fost pe dată învederată pentru toţi şi dacă acum ridica din nou capul, Brătianu avea convingerea că era numai fiindcă nu-şi dăduse încă osteneala să intre în luptă cu el. Când a văzut însă că zvârcolirile din jurul lui iau oarecare consistenţă, că tulbura liniştea şi armonia partidului, Brătianu se hotărî să isprăvească cu el.

Întâi au avut loc o serie de convorbiri în care Brătianu a ţinut să lămurească cu dânsul situaţia externă şi să-l oblige a aproba punctul de vedere al guvernului. Lucrul nu a fost greu, strâns cu cleştele puternic al argumentaţiunii lui Brătianu, Stelian a trebuit să recunoască că în politica externă vederile lui nu se deosebeau de ale acestuia. În politica internă însă, Brătianu nu a putut scoate de la el decât critici, contradicţii, confuzie, amărăciune şi poftă de putere. L-a nesocotit deci cu dispreţ şi s-a apucat să-l izoleze cu desăvârşire.

De fapt în jurul lui nu mai erau decât trei oameni care însemnau ceva: Banu, Săveanu şi Leonte Moldoveanu singur, acesta din urmă putând fi scuzat, căci era ardelean de origină. Într'adevăr, de când izbucnise războiul mondial, dânsul trăia într'o frământare sufletească îngrozitoare, aştepta cu nerăbdare dezrobirea fraţilor săi rămaşi peste Carpaţi şi sincer se temea că tărăgănelile lui Brătianu puteau compromite împlinirea idealului nostru naţional. Aparenţele de naţionalism dezinteresat ce Stelian voia să le dea mişcării sale putuseră deci să amăgească acest suflet curat şi oarecum naiv.

Banu şi Săveanu nu aveau însă nici o scuză, la ei nu era decât o problemă de portofolii ministeriale. De Săveanu, Brătianu nu se prea mira, dar atitudinea lui Banu îi pricinuia o adâncă deziluzie. Socotea asemenea preocupări nedemne de frumosul său talent şi nu se aştepta ca în astfel de vremuri să-l vadă dedându-se la asemenea manifestaţiuni. Se hotărî însă să spargă fără înconjur echivocul, declarând că, sau se rostesc pe faţă pentru dânsul, sau va lua el cu hotărîre poziţie împotriva lor. Ceea ce era de prevăzut s'a întâmplat, ameninţaţi amândoi au bătut în retragere. Aveau destul curaj ca să conspire în umbră, erau prea fricoşi însă şi prea oportunişti ca să îndrăznească a de lupta la lumina zilei. Săveanu chemat şi invitat să-şi lămurească situaţia a făcut cele mai umile protestări de devotament, negând chiar orice complicitate cu Stelian pe care, afirma el, îl dezaproba cu toată energia. E adevărat că şiret Săveanu nu fusese niciodată pe faţă cu Stelian, în fond însă

nimeni nu-l ațâțase mai mult pe Stelian și nu intrigase mai mult ca lucrurile să ajungă unde ajunseseră.

În cele din urmă Banu a avut ceva mai multă demnitate aparentă, dar dacă examinăm mai bine atitudinea lui, ea a fost și mai puțin estetică decât a pretențiosului Nicușor Săveanu. Dintr'o zi pe alta îl părăsi pe Stelian, pe care îl autorizase să își pună toate nădejdile în el. Din toată povestea, Stelian se alesese cu „Naționalul", un ziar care îl costa sume mari și care îi absorbea toate frumoasele câștiguri ce profesiunea sa de avocat distins i le procura. O îndoită înfrângere pentru Stelian, o înfrângere din care ieșeau grav atinse ambiția, iluziile și zgârcenia lui.

După aceste câteva măsuri, ordinea era aproape restabilită în partid, iar noi, netezind calea lui Brătianu ne-am pus în contact cu diferiți amici politici. Morțun convocase într'o zi câțiva prieteni la dânsul acasă, Emil Petrescu adună altă dată pe toți fruntașii partidului din capitală. Din aceste consfătuiri am dobândit repede convingerea că dacă sunt unele nedumeriri, ele nu se datoresc decât lipsei de contact a guvernului cu partidul, o frățească lămurire a situației va restabili încrederea, legătura sufletească și disciplina partidului în toată tradiționala ei splendoare. Brătianu, căruia i-am comunicat aceste impresii, se hotărî deci ca înainte de deschiderea corpurilor legiuitoare să se pună în legătură cu toți deputații și cu toți senatorii. De la 23 Octombrie, câteva zile de-a rândul au fost convocați în fiecare dimineață la Brătianu acasă reprezentanții câtorva județe, după ordinea alfabetică.

La apelul șefului nici o defecțiune afară de Stelian, care s'a scuzat, și de Stere, lucru caracteristic, care nu a venit, dar a autorizat pe Mârzescu să declare că toți amicii săi intimi de la Iași înțeleg în politica externă să se solidarizeze pe deplin cu Brătianu.

Parcă retrăiesc și azi aceste ședințe la cari am asistat. Erau în sala de mâncare de la Brătianu, câte treizeci, patruzeci de deputați și de senatori din toate părțile țării, aducând cu ei impresiile și sentimentele celor mai deosebite straturi sociale. Brătianu le făcea o lungă expunere a politicii sale, rezuma activitatea lui de la izbucnirea războiului mondial, insista asupra considerațiunilor care îl împiedicaseră să o pornească în acțiune în momentul intrării în luptă a Bulgarilor. Din spusele lui, căci toți înțelegeau că situațiunea sa oficială îl împiedica să spună tot gândul său, reieșea totuși cu o neîndoielnică claritate că este hotărît să intre în acțiune contra Puterilor Centrale, pentru îndeplinirea idealului nostru național, dar că cere partidului său să-i dea încrederea cuvenită spre a putea alege dânsul momentul ce i se va părea mai favorabil pentru țară. Și partidul, care vedea de câtă cumințenie, de câtă limpezime, de câtă stăpânire de sine făcea dovadă, i'a dat din tot sufletul încrederea pe care i-a solicitat-o. Regulat, după ce Brătianu își sfârșea expunerea, luau cuvântul câțiva fruntași, se năștea o discuție contradictorie, prin care se lămureau ultimile nedumeriri și, pe urmă, în numele fiecărui județ, câte cineva aducea lui Brătianu prinosul recunoștinței și devotamentului reprezentanților acelui județ. Nu a fost cu acest prilej nici o notă discordantă.

Pentru guvern, aceste întruniri au fost minunate prilejuri, de a strânge mai puternic decât oricând rândurile majorităţii, de a sfărâma ultimile veleităţi de disidenţe şi ne-au permis ca la deschiderea parlamentului să ne prezentăm, guvern şi partid, uniţi într'o deplină comunitate de vederi şi de simţăminte.

Când s'a spus în urmă că Brătianu a declarat război fără aprobarea majorităţilor sale, s'a afirmat o inexactitate. Încă din toamna anului 1915 , în vremea acestor consfătuiri la el acasă, deputaţii şi senatorii naţional liberali îi dăduseră mandat să declare în numele lor război Puterilor Centrale, la momentul pe care el, şi colegii săi din minister îl vor socoti ca mai prielnic. Odată ce asupra directivei de urmat înţelegerea era deplină, încă de atunci majorităţile afirmând neţărmurita lor încredere în simţul politic al lui Brătianu, recunoscuseră, că el şi numai el era în măsură să judece oportunitatea momentului.

În August 1916 Brătianu a lucrat deci în temeiul mandatului pe care îl avea. Se poate susţine că acest mandat a fost prea larg, că majorităţile ar fi trebuit să-i dea un mandat mai limitat, dar să se spună că mandat nu a fost, că Brătianu a lucrat cu de la sine putere, fără încuviinţarea prealabilă a nimănui, în mod dictatorial, ca un autocrat care nu ţine seama decât de propria lui voinţă şi de propriile lui inspiraţii, aceasta este şi neadevărat şi nedrept. Brătianu a declarat războiul pe numele întregului partid, în buzunarul său având de luni de zile procura subscrisă de toţi parlamentarii liberali.

Dealtminteri sesiunea 1915–1916 se deschidea sub cele mai bune auspicii pentru noi. În afară, o situaţie care pentru câtva timp încă făcea imposibilă orice intervenţie a noastră în conflictul european. Înlăuntru, situaţiunea guvernului intactă, prin repetatele înfrângeri ale Federaţiei şi prin perfecta unitate de vederi dintre minister şi majoritatea parlamentară. Cutezanţele germanofililor nu puteau constitui un pericol pentru noi, cel mult puteau restabili un echilibru faţă de violenţele şi exagerările federaliştilor şi menţine astfel ţării acea stare de neutralitate pe care cu atâta trudă guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu avea menirea oficială să o asigure.

Bucureşti. Ateneul Român

CAPITOLUL CINCISPREZECE

IARNA 1915 - 1916

Afară de activitatea parlamentară descrisă mai sus, iarna 1915—1916 s'a scurs relativ în linişte.

Nici Puterile Centrale nici Entanta nu se prea sileau să ne scoată din neutralitate, îşi rezervau sforţările pentru primăvară. Prin Decembrie, Shebeko îşi făcu apariţia la Bucureşti. El era pentru noi o figură cunoscută; înainte de-a reprezenta Imperiul Rusesc pe lângă curtea din Viena şi de-a fi un fel de curier personal al lui Nicolae II, fusese ministrul Rusiei la Bucureşti. Pe vremea războiului balcanic conducea legaţia din Calea Victoriei şi în 1914 deja Petersburgul îl însărcinase cu o misiune confidenţială pe lângă guvernul nostru. De astă dată venea ca să se încredinţeze prin el însusi de starea de spirit de la noi. Am arătat deja că pe ţărmurile Nevei polonezul Pocklewsky, cosmopolit şi catolic, era mereu suspectat.

Shebeko a căutat deci mai mult să se lămurească, decât să convingă. Dealtminteri Brătianu nu-şi schimbase atitudinea, politica sa era bine stabilită, era convins de victoria Aliaţilor, socotea România datoare să revendice prin puterea armelor aspiraţiunile ei naţionale. Lichidarea anacronismului Habsburgic nu se putea admite fără participarea militară a Regatului Român, dar Brătianu cerea să intre numai într'un moment prielnic şi după dobândirea garanţiilor politice şi militare, care puteau asigura intervenţiunii române maximum de eficacitate pentru ţara sa, ca şi pentru cauza Aliaţilor în genere.

Desfăşurarea evenimentelor nu modificase întru nimic punctul lui de vedere, cel mult timpul, care dovedise cât de cuminte a fost când refuzase să azvârle mai devreme România în groaznicul vârtej al războiului mondial, mai venise să precizeze natura şi caracterul acestor garanţii.

De revendicările noastre naţionale nu mai putea fi vorba, încă din Iulie Aliaţii le admiseseră. Era, ce e drept, o recunoaştere verbală, dar era o recunoaştere solemnă. Condiţiunile militare, care să permită intervenţia noastră, fusese însă schimbate şi agravate prin ultimile împrejurări. Intrarea în acţiune a Bulgariei limpezise în sensul prevăzut de noi enigma bulgară, dar zdrobirea Serbiei, ocuparea de către Puterile Centrale a liniei Salonic—Cladova făceau amestecul nostru în războiul mondial imposibil fără anume garanţii precis definite. Nu puteam trage sabia cât timp prin Rusia transportul armamentului şi al muniţiilor nu

erau hotărît asigurate, nu puteam trage sabia cât timp la sud nu eram apăraţi de un eventual atac bulgar. Pe două fronturi era cu neputinţă să susţinem lupta, mergeam la un dezastru sigur şi prin înfrângerea noastră încurcam şi situaţia militară a Aliaţilor.

Această neutralizare a Bulgarilor se putea obţine numai prin două mijloace: întâi prin crearea la Salonic a unui front aliat serios, care era atunci în plină formaţiune şi eram îndrituiţi, prin urmare, înainte de a ne rosti, să pretindem a-i vedea însemnătatea. În al doilea rând, prin concursul în Dobrogea al unor contingente ruseşti care să ne ajute a forma între Dunăre şi Marea Neagră o linie defensivă, pe care reduşi numai la propriile noastre disponibilităţi militare, nu o puteam dobândi. În sfârşit, acţiunea noastră în Ardeal trebuia legată de acţiunea generală a frontului rusesc, căci ca să o pornim noi, trebuia mai întâi de toate să nu mai dea înapoi Ruşii. După retragerea de sute de kilometri din campania 1915, nu ni se putea lua în nume de rău dacă solicitam să subordonăm hotărârea noastră posibilităţilor de reorganizare şi de ofensivă a trupelor ruseşti.

Dar toate aceste precizări ce tot mai limpede se cristalizau în mintea lui Brătianu, erau premature, altele erau pe atunci preocupările celor două grupări de beligeranţi. Ele urmăreau în România foloase economice. Intr'adevăr, un an de zile am refuzat să luăm în consideraţiune ofertele Puterilor Centrale, socoteam o călcare a neutralităţii noastre să le vindem prisosul recoltei noastre. În 1915 produsele noastre se acumulau însă peste măsură, agricultorii ne cereau să găsim o soluţie, nu puteam rămâne muritori de foame având recolte îmbelşugate, care se stricau în porumbarele ce nici nu le mai puteau încape. Un an prohibirea exportului într'o ţară exportatoare ca a noastră nu se mai putea concepe, la infinit lucrul era imposibil. Astfel cum se prezenta pe atunci războiul mondial cine ştie câţi ani acesta mai putea să ţină, o ieşire trebuia deci găsită.

Când am primit oferta Germanilor de-a cumpăra disponibilul recoltei anului 1915, Brătianu a pus aşadar Aliaţilor problema în toată întinderea sa. Entanta nu ne poate cere ca să ne ruinăm, să ne ajute deci să ne vindem produsele noastre agricole. Noi nu ne vom adresa Germaniei decât dacă Tripla Înţelegere nu va fi în măsură să ne cumpere ea aceste recolte. Entanta a priceput temeinicia acestei argumentări şi, faţă de amicala noastră procedare, ne-a dat învoirea să încheiem contracte cu Puterile Centrale. Deocamdată ele se declarau în neputinţă să acapareze stocurile române. Mai târziu în cursul războiului, prin răuvoitori, anumite ziare din Rusia şi chiar din Franţa, ni s'a adus învinuirea că sub neutralitatea noastră am hrănit Germania, că am lucrat astfel împotriva intereselor Aliaţilor. Adevărul era că neputând rămâne cu recoltele noastre nevândute — după cum am menţionat — le-am oferit întâi Entantei, şi numai după ce ea a refuzat să le cumpere, am fost nevoiţi, cu ştirea şi cu aprobarea ei, să le vindem Puterilor Centrale, şi încă chiar atunci ne-am opus să vindem tot stocul disponibil. Le-am dat în schimb de compensaţie, dar am refuzat sistematic să le dăm petrol şi benzină, de care ştiam că aveau mai cu deosebire o strigătoare trebuinţă.

Fig. 11

Făceam în detrimentul intereselor economice imediate ale ţării tot ce ne stătea în putinţă, ca totuşi să ajutăm pe Aliaţi. Am refuzat să admitem vânzările individuale, ne temeam de abuzurile la cari vor da loc şi de cantităţile ce sub ascuns ar fi reuşit, astfel, să treacă graniţa. Am hotărât ca vânzarea să se facă de la stat la stat, ca preţul să fie dezbătut şi fixat între ambele guverne şi ca numărul de vagoane exportat să se ia de la fiecare agricultor proporţional cu recolta pe care o avea. Era singura soluţie dreaptă, singura procedură care nu putea da naştere nici la nemulţumiri, nici la iregularităţi. Pentru executarea acestui contract am numit o comisie de export compusă din persoane competente din toate partidele politice. Opoziţia era reprezentată prin oameni ca Greceanu şi George Ştirbey, iar Alexandru Constantinescu în calitatea sa de ministru de domenii, a primit preşedinţia ei şi a fost însărcinat cu conducerea supremă a întregii operaţiuni.

Comisia de export a funcţionat foarte bine sub controlul direct al membrilor opoziţiei, care nu au putut aduce nici o învinuire nici unuia din agenţii ei. Totuşi, ca şi în chestia „sus-puşilor", am purtat în urmă şi ponosul acestui export, în jurul lui s'a creat o legendă de necinste, care a pricinuit mari daune morale partidului. Alecu Constantinescu a fost acuzat că în schimbul unor beneficii personale contractase cu Germania pe un preţ mai scăzut decât cel pe care ei ar fi fost dispuşi să-l plătească, că economia generală a ţării suferise astfel o pagubă de zeci de milioane. O sfruntată calomnie. Dacă cumva Germanii ar fi cumpărat pe Constantinescu, apoi desigur că la Iaşi când au impus lui Marghiloman darea în judecată a guvernului Brătianu şi când spre supărarea celor din Berlin, Marghiloman nu găsea o dovadă contra miniştrilor puşi sub urmărire, este oare de conceput ca ei să fi avut în mână dovezile necinstei aghiotanţilor lui Brătianu şi să nu le fi dat la iveală, când în orice chip voiau să compromită şi să distrugă pe fostul Prim Ministru?

Nu, Alecu Constantinescu în chestia contractului german era nevinovat. El plătea însă acuma păcatele lui din tinereţe, căci pe vremuri la Credit corectitudinea lui fusese dubioasă, fiind asemenea celorlalţi avocaţi ai acelei instituţii, care obişnuiau să ia bani de împrumuturi de la solicitatori, spre a le termina mai repede rapoartele asupra situaţiei juridice a imobilelor oferite spre ipotecare. Asemenea ilicite gratificaţiuni nu l-ar fi împins să denatureze adevărul şi niciodată Creditul nu a avut să sufere vreo pagubă de pe urma avizurilor sale date în aceste condiţiuni. Nu e mai puţin adevărat că de aci, ca şi din elasticitatea cu care îşi exercita profesiunea de avocat şi din netăgăduita lui lăcomie de bani, Alecu Constantinescu îşi crease o deplorabilă reputaţie morală.

În public, totuşi, nu i se aduceau niciodată învinuiri. Jovial, darnic, de o bunătate neobişnuită, îndatoritor faţă de toţi, neîntrecut tovarăş, înţelegător al tuturor slăbiciunilor omeneşti, părintesc şi milos cu cei mici, Alecu Constantinescu avea prieteni devotaţi în toate cercurile. Presa noastră atât de violentă, atât de pornită spre patimă şi spre calomnie, îl cruţa miraculos, până şi „Epoca" lui Nicu Filipescu avea faţă de dânsul indulgenţe enigmatice. În particular însă, era „Porcul"— în

treacăt fie zis o poreclă care din şcoală încă i se dăduse, din cauza fizicului său scurt, gros, rotund, cu pielea trandafirie, cu părul roşcat şi care numai pe urmă fusese găsită nimerită să-i caracterizeze şi moralul — şi se spunea despre el pe drept, sau pe nedrept, tot ceea ce această denumire putea să implice.

Cât timp am stat în guvern alături de dânsul, nu am putut constata nici o incorectitudine. Şi alţi colegi au avut aceeaşi impresie, Vintilă Brătianu — spre pildă — puritanul puritanilor, a lucrat mult cu el, l-a supravegheat de aproape şi adesea mi-a confirmat credinţa mea şi a colegilor mei. Că era în stare să favorizeze un prieten, să procure unui protejat beneficii pe care altul mai scrupulos s'ar fi ferit să i le chezăşuiască, aceasta fără îndoială, dar niciodată aceste servicii nu depăşeau cadrul corectitudinii legale şi al toleranţelor admise. Când Brătianu i-a încredinţat prima dată un portofoliu ministerial, din multe cercuri ale partidului s'au ridicat proteste. „Constantinescu nu are autoritatea morală ca să fie ministru, va compromite demnitatea partidului!" Alţii mai oportunişti, dar totodată şi mai circumspecţi ca Alexandru Djuvara, îi spuneau lui Brătianu: „Bun Alecu, dar cu o condiţie: din când în când să-l plesneşti peste rât!"

Şi unii şi alţii aveau dreptate, Alecu nu trebuia lăsat în voia lui să se întindă şi să se lăfăiască până a se înfăţişa în ochii lumii ca expresia însăşi a partidului liberal. Alecu, vorba lui Djuvara, trebuia periodic „plesnit peste rât" şi marea greşeală a lui Brătianu e că nu l-a plesnit niciodată. Alecu hotărît nu trebuia învestit cu onorurile supreme ale partidului. Că ne-a adus servicii mari este netăgăduit, prin minunatul său simţ practic, prin dibăcia sa, prin puterea lui de muncă cu adevărat titanică, fireşte că la diferitele departamente în care l-au pus, ca şi la organizarea partidului, dânsul a fost un mădular preţios şi că, adeseori, în mijlocul indolenţei unora, a susceptibilităţilor altora şi a nemulţumirilor atâtora, a ştiut să dea până şi impresia indispensabilităţii lui; dar nenorocita sa reputaţie a ştirbit adânc prestigiul moral al partidului, l-a prezentat mulţimii ca simbolul, pe când era cel mult buba partidului, ne-a zugrăvit ca partidul ce patronează abuzurile şi ce glorifică necinstea.

Răul pe care Alecu Constantinescu ni l-a făcut întrece cu mult serviciile pe care ni le-a adus. Într'adevăr, pe de-o parte ne-a pătat drapelul, şi pe de alta a făcut partidului slujba de hamalâc, pe care la urma urmei oricine ar fi putut-o face, de nu cu mai mult spor, desigur cu mai multă onoare. Care sunt directivele mari, care sunt legile fundamentale, care sunt reformele adânci pe care partidul le datoreşte superiorităţii lui Alecu Constantinescu, şi prin care să poată el răscumpăra măcar slăbirea autorităţii noastre morale? Nici una. Dealtminteri nici nu trebuie să exagerăm valoarea intelectualităţii lui Constantinescu. Mintea sa era vie, pătrundea repede chestiunile şi le rezolva şi mai repede, avea un simţ al realităţilor sănătos şi puternic, dar inteligenţa lui era lipsită de aventuri, era incapabilă să se înalţe pe culmi, să privească lucrurile de sus, era minunată numai ca să se târască jos de-a lungul pământului, să-i prindă

toate îndoiturile, să-i cunoască toate gropile şi toate mocirlele. De aceea eu am fost întotdeauna contra desemnării unui asemenea om pentru a conduce operaţiuni delicate, cum sunt cele de cumpărături şi de export. Eram sigur că, chiar fără nici un temei, va fi bănuit, iar prestigiul unui guvern ce era menit să declare războiul, să prezide la întregirea neamului, cerea imperios ca asupra unor asemeni operaţiuni economice să nu poată pluti nici umbra unei bănuieli. Din nenorocire prevederile mele prea mult s'au adeverit.

Oricum ar fi, când Entanta a văzut executându-se contractul cu Germania, a apucat-o remuşcarea. I s'a părut că prea ajutăm alimentarea Germaniei pe care întreaga politică a Triplei Înţelegeri tindea atunci să o înfometeze. Ne-am pomenit deci într'o zi cu Sir George Barclay că ne propune din partea guvernului britanic să ne cumpere ceea ce a mai rămas nevândut din recolta noastră. Era la sfârşitul vacanţei Crăciunului, mă întorceam tocmai din Vâlcea unde mersesem să ajut prietenului Drăghicescu, care îşi pusese candidatura la o alegere parţială de senator, când Brătianu ne convoacă la el acasă ca să ne prezinte oferta lui Sir George. În principiu ea nu putea da loc la nici un fel de discuţie, nu era să refuzăm acelora pe cari îi şi consideram drept aliaţii noştri, ceea ce încuvinţaserăm acelora pe care de mult îi priveam ca duşmanii aspiraţiunilor noastre cele mai scumpe.

Dar Englezii aveau un deziderat, şi anume acel de-a fi autorizaţi să cumpere disponibilităţile noastre, dar să nu aibă statul nici un amestec în aceste cumpărături, să fie ei liberi de a cumpăra dela cine voiesc, cât voiesc şi cu ce preţ voiesc. Brătianu i-a răspuns imediat lui Barclay că o asemenea propunere nu o poate primi, că el are de vânzare grâu, nu conştiinţe. În unanimitate am aprobat răspunsul său, atâta ar mai fi lipsit ca prin milioanele izvorîte de la cumpărări de cereale, Entanta să fi făcut operă de propagandă politică. Ar fi fost o orgie spăimântătoare de afaceri murdare, un mezat de conştiinţe de a cărui ruşine guvernul avea neapărata datorie să scape ţara.

Barclay ne-a oferit în urmă o sumă de câteva zeci de milioane pentru ca noi direct să putem întreprinde în ţară această propagandă, spre a mai neutraliza astfel acţiunea de corupere cu atâta măiestrie, tenacitate şi metodă urmată de reprezentanţii la Bucureşti ai Puterilor Centrale.

Cu dispreţ am respins măcar presupunerea că guvernul român ar lua chiar în cercetare o asemenea propunere. Take Ionescu, mai puţin scrupulos, primea pe atunci concursul rublelor ruseşti spre a-şi asigura bunăvoinţa "Universului" şi, deşi cam ruşinat — cel puţin aşa se explica secretul pe care îl cerea lui Pocklewski — nu se sfia să solicite pentru ziariştii săi devotaţi, Fermo şi Honigmann, elixirul dătător de entuziasm al fondurilor secrete dela Petersburg.

E curios cum Anglia, obişnuită să trateze cu coloniile africane şi cu principii asiatici, nu a înţeles că la Bucureşti asemenea procedeuri nu pot decât să o descrediteze. Recunoscându-şi greşeala, ea a primit în urmă toate condiţiunile noastre. Contractul a fost întocmit după acelaşi model ca şi contractul german, preţul fiind fixat de comun acord între cele două guverne.

Fiindcă cerealele nu puteau fi ridicate din ţară şi erau destinate să constituie un fel de rezerve de care Imperiul Britanic se va folosi mai târziu când împrejurările o vor îngădui-o, ne-am luat sarcina de a construi prin gări depozitele necesare adăpostirei acestor cereale.

La câtva timp după aceea, guvernul englez a cumpărat un mare număr de mori ca să împiedice Puterile Centrale de-a mai măcina grâul în România. De astă dată Constantinescu a scăpat de acuzaţii, acestea s'au îndreptat însă spre Jean Chrissoveloni, care încasase de pe urma contractului britanic destule milioane ca să poată încasa şi câteva acuzaţiuni întemaiate. Ce s'a petrecut anume nu am putut desluşi niciodată, ştiu atâta că negăsind cum să execute contractul pentru organizarea, depozitarea, păstrarea şi paza cerealelor, şi nedispunând de agenţi pricepuţi ca să înjghebe proiectul cu morile, legaţiunea engleză într'o bună zi a găsit mai practic să concesioneze totul ingeniosului Chrissoveloni în schimbul unui beneficiu rămas până azi misterios. Mai ştiu că de atunci averea lui s'a sporit în proporţii fantastice, că în preajma însăşi a legaţiunii engleze se critica cu asprime măsura luată de Sir George Barclay sub îndemnul lui Benett, agentul comercial al Angliei şi cumnatul lui Chrissoveloni.

Ştiu, în sfârşit, că oameni ca Colonelul Thompson ataşatul militar englez, nu se sfiau să numească operaţia o neruşinată hoţie, că în urma unui raport al său, Londra a trimis în anchetă persoane cu situaţii înalte şi că târziu de tot pe la 1919, printre capetele de acuzaţie pe care Foreign Office le-a invocat împotriva bietului Sir George, când l-au scos la pensie, figura şi contractul britanic.

Dar de ce ancheta a rămas fără sancţiuni, de ce dacă abuz a fost vinovaţii ei nu şi-au primit pedeapsa, de ce dacă abuz nu era, personalul însuşi al legaţiunii a fost lăsat să acuze şi să clevetească? Mister. Se vede că toate ţările se aseamănă şi România nu are monopolul ciudăţeniilor de acest fel. Dealminteri aceasta nu a fost singura ocazie în care pe vremea neutralităţii şi a războiului mi-a fost dat să constat că ne place să ne calomniem, pe când de fapt în celelealte state se petrec netulburate lucruri cu mult mai grave, mult mai certate cu morala decât în România.

Să continuăm totuşi a fi severi faţă de noi înşine, este condiţia esenţială a îndreptării, este marele imbold spre progres.

După deziluziile campaniei lui Nicu Filipescu împotriva administraţiei Războiului şi după puţinul succes al intervenţioniştilor în discuţiile parlamentare, o nouă neplăcere trebuia să tulbure proiectele opoziţiei în toiul iernii 1915-1916. Ivindu-se nişte vacanţe parlamentare, Federaţia Unionistă se gândise să propună candidaturile celor doi mai de seamă agitatori ardeleni aflători în ţară, anume Părintele Lucaci şi Octavian Goga. Era, socoteau ei, un bun prilej de agitaţie într'o epocă în care, după repetate înfrângeri, acţiunea Federaţiei lâncezea, constituind, deci, în caz de izbândă, două forţe mai mult în parlament pentru a susţine politica lui Take Ionescu şi a lui Nicu Filipescu şi spre a amărî zilele guvernului. Pe lângă aceasta, alegerea lui Lucaci şi Goga reprezenta o lovitură directă dată Puterilor Centrale, unde aceşti doi oameni erau

considerați trădători și dezertori și unde îi pândea spânzurătoarea, sau plutonul de execuție.

Pentru toate aceste motive nu ne convenea însă de loc ca Părintele Lucaci și Goga să fie aleși, aveam prea mari interese naționale de apărat ca să încurajăm provocări inutile. Am hotărît deci să combatem candidaturile lor. Lupta a fost aprigă, opoziția intervenționistă și-a concentrat toate puterile și mai ales la Caracal, unde candida Goga, Filipescu s'a avântat în învălmășeala electorală și a fost demnă de gloriile lui trecute: precedat de o întreagă echipă de bătăuși vestiți, conduși de un atlet de meserie, un anume Condruț, s'a dedat în întrunirile de mahalale la cele mai nesăbuite violențe oratorice și drept culmea a înjurat grav pe polițaiul orașului, un biet funcționar de carieră, care își făcea cinstit și modest datoria.

Totuși Lucaci și Goga au căzut, cetățenii care alcătuiau colegiul al doilea de la Galați și de la Caracal au dat în mare majoritate voturile lor candidaților guvernamentali. Nu fiindcă aparatul administrativ întrebuințase contra fruntașilor ardeleni toate presiunile ce îi stăteau la îndemână, dar fiindcă în țară clasa mijlocie, mica burghezie de la orașe din care tocmai se alcătuia colegiul al doilea, era săturată de agitațiile războinice ale Federației. Afacerile mergeau bine, neutralitatea din zi în zi mai mănoasă le convenea. Dacă război trebuia să fie, să o spună Brătianu care știe ce face, nu domnii care manifestau pe străzi și ne-ar fi dus până acuma la atâtea nenorociri, dacă țara s-ar fi luat după ei.

De fapt rezultatul acestor alegeri dovedea, pe lângă o netăgăduită cumințenie și o scădere a aventurii naționaliste. Prelungirea neutralității, înfrângerile repetate ale Aliaților, mai cu deosebire cele din Balcani și din Polonia, acțiunea lentă a propagandei germane, toate acestea slăbeau entuziasmul războinic al țării, creând o atmosferă de moleșire, de scepticism, ale cărei rezultate le-am întrezărit abia la alegerile din Galați și din Caracal, dar ale cărei urmări cu adevărat dăunătoare trebuia să le resimțim în ceasul mobilizării. Ceea ce Brătianu prevăzuse când se pusese vorba să luăm o atitudine față de opera de corupție a Puterilor Centrale se adeverea, România nu putea să scape de plata prețului neutralității ei, și acest preț judecând problema sub toate fețele sale, nu era mai scump. Simțul național, dorul unirii mari putea fi întunecat pentru o clipă, atâta tot. Marghiloman avea drepatate când într'o cuvântare spusese că ne insultăm idealul național dacă presupunem că el e ca un tăciune în care trebuie să suflăm mereu, ca nu cumva să se stingă.

Știu că în genere mulți au criticat rolul pe care Părintele Lucaci și Goga l-au jucat atunci, adesea am auzit zicându-se că mai bine decât să fi venit aci să ne facă încurcături, ar fi stat acolo cu poporul românesc să-l îmbărbăteze în mijlocul răstriștei lor, cum au făcut-o, spre folos pentru neam atâția alți fruntași ardeleni. Niciodată n-am împărtășit acest punct de vedere, fiindcă mai întâi nimic nu dovedește că Lucaci și Goga rămânând peste munți ar fi putut într'adevăr să stea alături de popor și să continue a-l conduce. Părintele Lucaci era o forță rău văzută de Unguri, e mai mult ca probabil deci că mai curând sau mai târziu l-ar fi deportat în

vreun lagăr de suspecţi, sau pur şi simplu l-ar fi azvârlit în închisorile ce îi erau bine cunoscute şi unde zăceau deja atâţia Români şi atâtea Românce nevinovate. Cât despre Goga, el era soldat, prin urmare l-ar fi trimis din primul ceas pe front, şi — dacă ar fi scăpat cu viaţă — poporul din Ardeal în acest răstimp nu s'ar fi putut folosi de luminile lui. Dacă cumva s'ar fi prăpădit, ar fi fost de-a pururea o pagubă, dacă nu pentru politică, în orice caz pentru literele române. În fine, declaraţia războiului îl surprinsese în Scoţia la Scotus Viator, fiind acasă poate că ar fi făcut ce au făcut şi ceilalţi flăcăi din satul său de sub munte, dar să ceri să facă ocolul Europei ca să se arunce de bună voie în temniţele maghiare sau în fuga dezastrelor galiţiene, mi se pare că este o pretenţie prea exagerată.

Pe de altă parte, se pune o întrebare, cine a fost mai de folos cauzei românismului în tot timpul acestei mari crize naţionale, Lucaci şi Goga cu activitatea lor bună, rea de la noi în vechiul regat, sau Maniu cu prezenţa lui pe frontul italian, Vaida cu interviurile şi cu refugiul lui obscur în Elveţia, sau Vlad cu rodnicele sale furnituri pentru armatele austro—ungare?

Nu trebuie să uităm că dintre fruntaşii români de peste munţi, Ungurii au respectat numai pe cei cari erau depărtaţi, le-a fost teamă să violeze imunitatea lor parlamentară, astfel Mihaly şi Stefan Popp au putut să'şi exercite până într'o măsură oarecare rolul lor politic.

Ceilalţi nu şi-au putut răscumpăra libertatea şi deci putinţa teoretică măcar de a ajuta pe fraţii lor de sânge, decât în schimbul unor regretabile declaraţii de lealitate faţă de monarhie. Nu vreau sa acuz pe nimeni. Capitolul acesta e prea dureros. Ştiu că bieţii oameni, mai toţi mediocri şi fără suflete de eroi, nu au încetat să-şi iubească neamul şi să-i dorească din adâncul inimii întregirea sub sceptrul dinastiei române, ştiu că la grea cumpănă în cea mai tragică dintre situaţii, au făcut ce au putut ca să se strecoare ei şi poporul lor în aşteptarea unor vremuri mai bune. Dar consider că a fost o fericire pentru puterea morală a revendicărilor noastre naţionale, că în ceasurile de atunci, ca şi în cele de acuma, să putem noi cu toţii opune compromiţătoarelor protestări de lealitate ale unui Mihaly, prestanţa morală neîncovoiată, gestul semeţ şi mândru al preotului din Siseşti, sau ruşinoaselor cuvinte ale unui Vaida-Voevod, declaraţiile demne fără şovăială şi fără de pată ale poetului de la Răşinari. Fireşte se poate critica felul cum şi-au îndeplinit Lucaci şi Goga misiunea aci, se poate deplânge unele operaţii de vagoane cu care Părintele Lucaci ar fi putut să nu-şi murdărească veşmintele de preot, se poate regreta păcatele lumeşti ale acestui luptător naţional şi veşnicele sale nevoi de bani, care de mult i-au răpit stima celor ce-l cunosc de aproape, precum se poate găsi că Goga, cu talentul lui în ţară şi mai ales în străinătate, ar fi putut aduce servicii mai mari, dacă firea sa de artist nu l-ar fi osândit, chiar în acele zile de mare zbucium, la o dulce şi filozofică lenevie. Dar încă odată, toate acestea nu împiedică ca misiunea lor în totalitatea ei judecată, să fie o misiune de care neamul nostru nu se poate căi.

Pe Lucaci Brătianu l-a tratat cum la urma urmei o cerea şi el, adică cu toate onorurile şi cu tot dispreţul fondurilor secrete. Cu Goga a fost lipsit de dibăcie. Înainte de izbucnirea războiului erau în cele mai strânse rapor-

turi personale, şi printr-o coincidenţă ciudată, prima persoană din societatea bucureşteană care descoperise pe tânărul autor al Oltului, care căutase să-l cunoască şi să-l sărbătorească când nimeni nu-l cunoştea, şi mai nimeni nu-l sărbătorea, era Elisa Brătianu, pe atunci încă Dna. Marghiloman. Casa soţilor Brătianu a fost deci ani de zile o casă în care Goga era primit cu braţele deschise, cu caldă prietenie şi cu sinceră admiraţiune.

Abia întors din Scoţia, bine înţeles că s'a dus să-l vază pe Brătianu, şi cum era de aşteptat, fierbea de nerăbdare, voia imediat intrarea noastră în acţiune dar, cum Brătianu care judeca situaţia mai cu sânge rece nu putea împărtăşi entuziasmul poetic al lui Goga, ei se ciocniră. Întrevederile următoare au fost şi mai furtunoase, Brătianu era necăjit că nu-l poate convinge pe Goga, acesta era furios că Brătianu lasă încă Ardealul sub călcâiul maghiar, şi astfel legăturile lor se răciră. Cu vremea ele s'au transformat într'o adevărată ostilitate, de-aceea lupta pentru intrarea în acţiune îl apropia tot mai mult de Filipescu. Fermecător cum era, a ştiut repede să câştige prietenia lui Goga, strania lui personalitate constituind pentru artistul Goga un subiect de studiu de un pasionant interes. Boemi amândoi, deveniseră tovarăşi nedespărţiţi, Filipescu îi deschidea lui Goga şi tot grupului lui de Ardeleni pribegi coloanele "Epocei". Brătianu interpreta aceasta ca o înregimentare a lui Goga în rândurile filipescane, de unde şi mai mare nemulţumirea şi mai mare răceala. De fapt nici prin minte nu-i trecea poetului să se înregimenteze în partidul conservator, ştia prea bine că în Ardeal şi prin urmare în România Mare, curentele mari democratice singure pot avea viaţă. În vremuri de suferinţă totuşi s'a lăsat sedus de Filipescu şi se distra din contactul cu acest om într'adevăr interesant prin contrastul violent dintre calităţile şi defectele lui, ca şi prin perpetua agitaţie a spiritului său, totdeodată impulsiv şi viclean.

Am făcut tot ce mi-a stat în putinţă ca să apropii întîi, şi apoi să împiedic o ruptură definitivă între Brătianu şi Goga. Mi s'a părut întotdeauna cel puţin inutil ca într'o Românie unită cu Transilvania, aceşti doi oameni să fie în două tabere vrăjmaşe. Ştiam că Ardealul este sărac în personalităţi politice, dar în ciuda imperfecţiunilor lui — cine nu are? — Goga va fi în viitor unul din fruntaşii cei mai de seamă ai românismului de peste Carpaţi, prin urmare de ce să-l pierdem mai cu seamă când, prin convingerile lui, Goga era aşa de apropiat de noi şi aşa de străin de cei cu care îşi petrecea atunci vremea. Sforţările mele n'au fost luate de-ajuns în seamă, intriganţi de tot felul s'au amestecat şi au mai încurcat lucrurile. Brătianu conform unui nenorocit obicei ce-l are câteodată, s'a încăpăţânat cu o uşurinţă nedemnă de marile sale însuşiri şi de obişnuita generozitate a sufletului său. A trecut cu vederea peste toate aceste întemeiate consideraţiuni şi în loc să vază în Goga un sărman ardelean chinuit de nerăbdarea suferinţelor unui neam, fără rost s'a îndărătnicit să pretindă artistului pribeag obiectivitatea unui om de stat şi stăpânirea de sine a unui diplomat galonat şi sceptic.

Nu am avut cruzimea când evenimentele mi-au dat dreptate, să-l mai întreb pe Brătianu dacă nu-i pare rău de felul cum s'a purtat cu Goga. Ştiu însă că Dna. Brătianu, de cele mai multe ori aşa de senină în judecata ei

despre oameni şi despre lucruri, credea ca şi mine că bărbatul ei a pierdut astfel sprijinul unei forţe, care ar fi putut să-i fie de folos şi lui şi partidului şi ţării în ceasurile grele ale închegării unităţii noastre naţionale.

Regele Ferdinand I, curând după moartea Regelui Carol I

CAPITOLUL ŞAISPREZECE

SESIUNEA PARLAMENTARĂ 1915 – 1916

Pe cât sesiunea parlamentară 1914-1915 a fost de searbădă, pe atât a fost de interesantă şi de însemnată sesiunea 1915-1916. După întorsătura pe care o luase campania Federaţiei, să obţii, precum iarna trecută, tăcerea opoziţiei, era exclus. Şi la urma urmei poate că era mai bine să se limpezească situaţiunea în toate privinţele. Atacul lui Nicu Filipescu împotriva Ministerului de Război fusese spre binele nostru. De ce să nu lăsăm ca şi asupra celorlalte probleme să se facă lumină, nu puteam decât să fim în câştig. În întunerec şi echivoc favorizam numai uneltirile opoziţiei. Bineînţeles aceasta nu împiedeca pe Brătianu ca în ceea ce privea politica externă propriuzisă asupra intenţiunilor intime ale guvernului să se păstreze aceeaşi rezervă absolută, aceeaşi enigmatică tăcere ca şi până acuma.

Vom răspunde la toate atacurile interne provocând chiar explicaţiile opoziţiei, nu vom răspunde la nici o întrebare privitoare la politica externă de natură să vatăme interesele superioare ale statului, sau să ne abată de la neutralitatea în care socoteam indispensabil să mai menţinem ţara, aceasta era lozinca cu care ne-am înfăţişat la 15 Nov. 1915 înaintea corpurilor legiuitoare.

Şedinţa de deschidere a fost senzaţională şi simptomatică. Filipescu exasperat de înfrângerile Federaţiei căuta cu orice preţ să facă scandal. I se păru că deschiderea parlamentului este cel mai nimerit prilej, a propus deci amicilor săi să împiedice pe Rege de a-şi ţine mesagiul. Propunerea a întâmpinat oarecari împotriviri. Oamenii cumpătaţi se întrebau ce folos va trage Federaţia de pe urma unor atari violenţe. Are interes Acţiunea Federalistă – se întrebau alţii – să aibe din ce în ce în ce o atitudine tot mai antidinastică? În cele din urmă s'a ajuns deci la o tranzacţie: nu se va împiedica cetirea mesagiului, nu se va manifesta contra Regelui, dimpotrivă se va striga "Trăiască Regele", dar se va întrerupe cât mai des discursul Suveranului prin strigăte injurioase la adresa Puterilor Centrale şi prin "Jos Guvernul". De fapt manifestaţia a cam dat greş, grupul opoziţiei federaliste nu era prea numeros, pe lângă aceasta mulţi din membrii ei dezaprobau asemenea procedee extreme şi, prin urmare, veniseră la Cameră hotărîţi să nu se supună cuvântului de ordine dat de fruntaşii lor, sau, chiar dacă se supun disciplinei de partid, să manifesteze fără hotărîre şi fără entuziasm.

De la primele zgomote pornite de pe băncile opoziţiei, majorităţile prevenite au început să aplaude şi să aclame pe Rege cu atâta tărie, încât au acoperit cu totul apostrofele opoziţiei. Eram pe estradă lângă Rege, dacă n'aş fi văzut feţele crispate ale deputaţilor din Federaţie ce gesticulau cu furie în faţa noastră, nici nu aş fi ştiut că opoziţia se deda la un scandal atât de regretabil. Abia pe urmă am aflat ce strigau, cuvintele lor nu au parvenit la urechile noastre. Regele a tratat incidentul cu dispreţul cuvenit, numai câţiva din amicii noştri l-au luat în serios şi după ce Regele a ieşit din sala de şedinţe, au tăbărît pe cei mai zgomotoşi dintre reprezetanţii Federaţiei. Mille a fost bătut, Nicu Filipescu a fost văzut sărind pe pupitre, o fierbere îngrozitoare care s'a terminat prin câteva dueluri şi prin nesfârşite înjurături şi insulte.

Dar această şedinţă a fost şi simptomatică, ea dezvăluia intenţiile opoziţiunii, într'adevăr ea voia să dea un caracter de violenţă şi de scandal întregii lupte parlamentară din anul 1916. Guvernul trebuia atacat pe toate chestiunile interne şi externe fără nici o cruţare. Din primele zile reprezentanţii "Federaţiei Unioniste" au anunţat o serie de interpelări, totuşi mai prudenţi takiştii şi-au rezervat să interpeleze pe chestiunile externe unde ştiau că Brătianu nu va răspunde, lăsând filipescanilor sarcina să atace guvernul pe chestiile interne, îndeosebi pe cele de furnituri. Pe când Take Ionescu interpela pe Brătianu asupra motivelor pentru care guvernul nu a intervenit când Bulgaria a intrat în acţiune, însuşi Titulescu, ieşind din rezerva lui, a formulat o interpelare. Filipescu la Senat cerea lui Brătianu socoteala asupra afacerii Blaugazului şi Delavrancea la Cameră asupra corupţiei germane.

Toate aceste interpelări au fost discutate înainte de vacanţa Crăciunului, s'a putut deci lesne observa că între dezvoltarea şi enunţarea lor era o disproporţie mare. Pe cât era anunţarea de violentă şi de ameninţătoare, pe atât era dezvoltarea de blajină şi de lipsită de răsunet. A fost destul ca Brătianu să spună că nu va răspunde nici lui Take Ionescu, nici lui Titulescu, pentru ca amândoi să renunţe definitiv a-şi mai dezvolta interpelările lor.

De asemenea i-a fost lesne lui Brătianu să spulbere pe chestia Blaugazului acuzaţiile pătimaşe ale lui Filipescu, specialiştii de la Războı insistând ei înşişi ca statul să cumpere această uzină de care aveau neaparată nevoie pentru fabricarea explozibilelor. Brătianu se opuse însă multă vreme, fiindcă în această fabrică aveau interese băneşti cumnatul său Niculescu-Dorobanţi şi dânsul prevedea că, oricât de folositoare va fi tranzancţia pentru stat, opoziţia îl va învinui că urmăreşte favorizarea uneia din rudele sale. Noi colegii săi am trebuit să insistăm ca să se hotărască, dealtminteri vădit preţul era aventajos pentru stat şi Niculescu- Dorobanţu, ca să înlesnească situaţia lui Brătianu, oferise Crucii Roşii toată partea lui de beneficii. În asemenea condiţii, fireşte trebuiau într'adevăr peste măsură de multe patimi ca să se mai aducă acuzaţii lui Brătianu.

Cât despre interpelarea lui Delavrancea, singurul ei rezultat a fost să dezvăluiască amestecul propagandei germane în răspândirea "Moldovei", să se provoace o violentă altercaţiune între Carp şi Take Ionescu şi, în

sfârşit, să scoată definitiv din luptă pe vechiul tribun şi demagog Nicolae Fleva. S'a dovedit că el luase bani de la Germani şi că astfel se explica tăcerea lui de aproape un an la tribună şi la întruniri. A încercat să se apere s'a încurcat în vorbe de îţi era milă de bătrâneţile sale. Nu cred să fi existat în viaţa publică a vechiului Regat un sfârşit mai lamentabil decât al acestui om care 40 de ani atacase rând pe rând pe toţi oamenii de seamă ai ţării şi, prin spiritul său negativ, stătuse întruna în calea tuturor sforţărilor constructive. Această execuţie definitivă era pedeapsa unei îndelungate cariere de ură, de invidie şi de necinste, iar sfârşitul ei meritat şi încoronarea ei logică. Pentru cei cărora nu le displăcea ironia lucrurilor omeneşti, avea oarecare farmec să vezi pe Fleva asasinat politiceşte de oamenii lui Nicu Filipescu, vechiul lui tovarăş şi complice de încurcături politice, sub ochii lui Ionel Brătianu în incinta însăşi în care cu câţiva ani înainte se trudise să-i păteze cinstea. Brătianu nu era răzbunător şi ştiu că sfârşitul lui Flava nu-i inspira decât un sentiment de nepăsător dispreţ. Dar dacă ar fi fost cât de puţin vindicativ, împrejurările i-ar fi dat prilejul să soarbă voluptatea unei scene de răzbunare de un neîntrecut rafinament.

Îmi aduc aminte că mă uitam cum Fleva la tribună, palid, descompus, tremurând, stătea în ghiarele agoniei sale politice. Aveam impresia că văd un om căzând sub povara infamiei şi a păcatelor sale. Am întors capul cu un amestec de scârbă şi de compătimire.

Toate aceste interpelări erau însă numai mici lupte de patrule, opoziţia era hotărîtă să dea bătălia cea mare, cu prilejul discuţiunii la mesaj, şi într'adevăr discuţia la mesajul din Noiembrie 1915 va rămâne una din cele mai însemnate şi din cele mai strălucite din analele parlamentarismului român. În aceste discuţii viitorii guvernamentali vor găsi consemnate părerile partidelor politice din vechiul Regat asupra marei întrebări pe care războiul mondial silea România să o deslege. În aceste discuţiuni sunt de-a pururea expuşi cei mai de seamă oratori şi oameni politici, cele două teze ce despărţeau opinia publică şi frământau conştiinţa naţională. Spre cinstea cugetării şi a oratoriei române trebue să spunem că cuvântările au fost la înălţimea problemei care se desbătea. Un parlament care ne poate da spectacolul unor asemeni discuţiuni nu poate fi decât expresia unui neam înzestrat cu însuşiri deosebite şi menit să aibe în dezvoltarea culturală şi politică a omenirii un viitor strălucit.

Focul a fost deschis la Senat, Filipescu reprezentând acolo opoziţia care preferă să înceapă atacul cu el. Nouă ne era indiferent. Discuţia la Senat a fost totuşi cu mult inferioară celei de la Cameră, deşi erau acolo Marghiloman şi Filipescu, iar duelul între ei ar fi putut să fie interesant. Spre surprinderea generală el a fost însă cât se poate de dezamăgitor. Filipescu a ţinut cel mai slab discurs din toată cariera lui parlamentară, tema însăşi era copilăroasă, susţinea că vrem Transilvania, dar că o vrem probabil fără Transilvăneni, de aceea stăm nemişcaţi, pe când fraţii noştri de peste Carpaţi sunt nimiciţi pe front de comandamentele militare, care îi aruncă în foc acolo unde primejdia e mai mare, iar în interior îi pierdem prin persecutarea sistematică şi prin urgia maghiarismului înspăimântat. Un paradox nici măcar inteligent. Dar mai şters decât cuvântarea a fost

tonul cu care a fost spusă, Filipescu nu mai era Filipescu cel obişnuit, Filipescu care clocotea ca un vulcan în permanentă ebuliţiune, Filipescu cu muşcături de leu şi cu gesturi de panteră, ci era un Filipescu trist, abătut, cu ochiul stins şi cu privirea pierdută. Moartea rotea împrejurul lui.

Marghiloman era jenat, parcă i-ar fi fost ruşine în acest mediu aproape în întregime favorabil Entantei, să-şi mărturisească germanofilismul. De fapt îi era frică de violenţele cu care de luni de zile Filipescu îl ameninţa şi prefera să le evite. Îl văd încă urcându-se la tribună, strâns într'o redingotă admirabil croită, păşind cu capul sus, dar cam congestionat şi vrând să-şi ascundă emoţia pe care totuşi nu o putea stăpâni. Ticluise un discurs de o minunată dibăcie. După un omagiu de neţărmurit devotament către Rege şi dinastie, un răspuns la campania antidinastică a conservatorilor de sub şefia lui Filipescu şi a lui Take Ionescu, el a pledat pentru necesitatea neutralităţii româneşti şi a arătat că dacă în Ungaria sunt persecuţii, să nu uităm că şi peste Prut fraţi de-ai noştri îndură mari suferinţe. Totul era spus cu atâta grijă, cu atâta măsură, fără un cuvânt prea mult, fără un termen prea violent, încât şi întreruperile deveneau imposibile. Vădit aceasta o urmărea Marghiloman, şi într'adevăr de unde toţi ne aşteptam ca să fie hărţuit la fiecare frază, el şi-a debitat toată cuvântarea în cea mai deplină linişte şi aş putea spune, într'un fel de admirativă atenţiune. De pe banca ministerială îl urmăream de aproape, cu cât se afunda mai mult în peroraţiile sale, vocea îi devenea mai sigură, dar ochii rămâneau îngrijoraţi şi se plimbau peste adunare în aşteptarea atacurilor prevestitoare de furtună. Când a terminat a părăsit repede tribuna, iar pe figura lui se citea un sentiment de uşurare şi licăriri de bucurie, bucuria păcălelii reuşite.

Ceilalţi oratori nici nu merită să fie reamintiţi. Episodul cel mai de seamă al întregii discuţiuni rămâne cu toate acestea discursul lui Stelian, nu atât prin cuvântarea în sine care a fost bună, dar fără strălucire ca toate discursurile lui Stelian, însă prin incidentul la care a dat loc. În fond cuvântarea fusese un atac violent împotriva lui Brătianu, care îl urmărea nemişcat uitându-se drept în ochii lui cu un surâs cam ironic. Bineînţeles toate învinuirile lui Stelian erau subliniate de aplauzele prelungite ale opoziţiei, care era în culmea fericirii văzându-l pe Brătianu atacat de unul din fruntaşii partidului său, iar Senatul avea atmosfera aceea specifică a şedinţelor mari.

Morţun, îndeobşte foarte nervos pe vremea aceea, se întoarce către mine care stam pe banca ministerială, şi îmi spune: "Auzi îndrăzneală!" Stelian fără a desluşi vorbele lui Morţun simţise însă că întreruperea nu a trebuit să-i fie prietenoasă şi răstit îi spune: "Nu ai să-mi dai Dta. mie lecţie de liberalism!" Trebuie să adaug că Stelian avea o veche ură împotriva foştilor socialişti şi că nu scăpa o ocazie ca să le azvârle câte o săgeată. Pe lângă aceasta raporturile lui cu Morţun nu erau tocmai bune şi când au fost împreună în guvern se ciocniseră în nenumărate rânduri. Între mentalităţile, ca şi între temperamentele lor, era cea mai absolută incompatibilitate. Până să poată răspunde ceva Morţun, sare Brătianu: "În orice caz de când este în partid a fost credincios, pe când Dta. care azi mă combaţi, doar acum câteva zile, într'o convorbire la mine acasă, mi-ai declarat că

în politica externă eşti de acord cu mine!" Cuvintele acestea spuse răspicat, pe un ton de dispreţ, împins până la dezgust au provocat în tot Senatul un moment de mirare şi de indignare. Opoziţia care clădise deja planurile pe efectul discursului lui Stelian, părea zăpăcită, se uitau unii la alţii, pe când majoritatea sublinia cu adevărate ovaţii întreruperea lui Brătianu. Sub această zdrobitoare lovitură, Stelian albi, se clătină o clipă, îngână câteva cuvinte pe care nimeni nu le-a mai ascultat, afară de stenografi, şi coborî de la tribună pe atât de plouat, pe cât de semeţ şi de provocator se urcase. Tot efectul discursului său era pierdut şi în afară de aceasta autoritatea lui morală primise o lovitură gravă. El apărea în ochii tuturor ca un om fără convingeri hotărîte, mânat în manifestările sale politice de nemulţumiri personle, sau de ambiţii amăgite. Pentru cei ce îl cunoşteau bine era doar o confirmare publică, pentru cei mai mulţi însă, care îl socoteau un om superior, a fost o adevărată revelaţiune şi o adâncă deziluzie. Se poate spune că de atunci nimeni nu a mai luat în serios campania naţionalistă a lui Stelian, toată lumea o considera ca fiind paraponul unui nemulţumit, afară de câţiva intimi ce îşi legaseră prea de aproape soarta de a lui, pentru a-l mai putea părăsi, şi afară de câţiva ziarişti care îl linguşeau ca să-l exploateze şi încă, cei mai inteligenţi dintre aceştia îi încasau banii şi îşi băteau joc de dânsul unde şi de câte ori puteau.

La Cameră discuţia a avut un caracter de adevărată măreţie. Nu e vorba, au participat la ea şi deputaţi care nu aveau ce căuta într'un atare duel oratoric, ca Vencianu, Em. Dem. Ghika Comăneşti şi Becescu Silvan. Dar strălucirea celorlaltor cuvântări a fost aşa de mare, încât au întunecat până într'atâta discursurile lor, de parcă nu ar fi fost rostite niciodată. Mintea noastră păstrează vie numai amintirea marilor luptători ce au încrucişat spada în această neîntrecută luptă parlamentară, precum ochiul nostru pe o zi senină uită să vază micile fâşii de nouri ce pe ici pe colo plutesc pe albastrul minunat al cerului.

Leonte Moldovan a vorbit cel dintâi, şi a vorbit o zi întreagă. E singurul pe care nu l-am auzit fiindcă am fost nevoit în ziua aceea să întovărăşesc pe Brătianu la Senat, unde se războia pe chestia Blaugazului cu Nicu Filipescu. Dar ştiu de la prietenii mei că a reuşit să mişte adânc adunarea. Leonte Moldovan nu era un mare orator, debitul lui era greoi, forma lipsită de eleganţa literară, multă banalitate de gândire, dar atunci a vorbit ca Ardelean, ca Ardelean care destăinueşte fraţilor liberi suferinţele fraţilor subjugaţi, şi în cuvintele lui era atâta convingere adâncă, atâta zbucium sufletesc, atâta emoţiune, încât a zguduit Camera mai puternic decât ar fi putut vreodată să o facă elocinţa meşteşugită, ticluită a oratoriei consfinţite. O nouă dovadă că adevărata oratorie nu e atât arta, cât credinţa comunicativă, sinceritatea, emoţiunea care mişcă şi pe alţii. De aceea singure evenimentele mari stârnesc oratorului accente superioare, de aceea epocile mari scot din întuneric talente nebănuite, cari după o licărire strălucită dispar pentru vecie în umbră şi în uitare.

Dumitrescu Brăila şi G. Diamandy au vorbit bine, îndeosebi cel dintâi, care netăgăduit are un talent frumos, o limbă aleasă şi darul formulelor. De aceea nu-i pot pune alături de Vencianu, de Dan, de Ghika Comăneşti

şi de Becescu Silvan, dar nu e mai puţin adevărat că nu în jurul cuvântărilor lor s'a dat adevărata bătălie, ea nu s'a dat nici măcar în jurul discursului lui Iorga, care nu a izbutit nici să iasă din cadrul obişnuit, sau să rezume cu adevărat un curent al opiniei publice. Dealtminteri, aceasta nu a fost una din manifestaţiunile sale frumoase, ci una din manifestaţiunile mediocre ale acestui talent pururea inegal.

În miezul discuţiei am intrat abia cu apariţia la tribună a lui Petre P. Carp, care avea atunci peste 78 de ani. De câţiva ani nu mai rostise discursuri mari, ultimele lui manifestări oratorice îl arătaseră îmbătrânit, un talent care se istovea. La 14 Dec. 1915, după primele fraze adunarea şi-a dat seama că are înaintea ei pe un om în deplinătatea puterii şi a talentului său, era Carp din epoca lui de splendoare, Carp mai cristalin, mai lapidar, mai sarcastic decât oricând. El a dezvoltat din nou pentru ţară întreaga teză pe care ne-o dezvoltase nouă într'un cerc restrâns, cu un an jumătate înainte, la consiliul de Coroană din Sinaia. Cauzele profunde ale războiului mondial, lupta dintre germanism şi slavism, pericolul, pentru Români ca slavismul să biruiască, necesitatea deci pentru noi de a ajuta izbânda Germanilor. Toate frazele lui erau tăioase ca o lovitură de spadă, nu a omis nici unul din argumentele prin care teza germanofilă se putea susţine. Le-a concentrat pe toate în formule sintetice, şi ascultându-l aveai impresia că ţi se prezintă un triplu extract de gândire omenească. Nici un cuvânt de prisos, nici o slăbiciune în legătura argumentelor, decurgeau toate unele din altele ca într'un aparat de preciziune. O minune de construcţie logică, un model de raţionament omenesc, totul era spus cu mândria siguranţei şi emoţia patimei. Nu îngăduia moşneagul să se fi putut înşela o viaţă întreagă şi acuma, la pragul mormântului, convins de infailibilitatea sa, depunea pe altarul patriei roadele jumătăţii de veac de gândire şi de credinţă. Ca să-şi atingă scopul, Carp nu se sfiise să recurgă la toate mijloacele de natură a impresiona auditoriul. Aşa spre pildă, el a afirmat că Ruşii ne cer Galaţii, că i-a spus-o Regele Carol. I s'a dat îndată cuvenita desminţire, dar şi-a continuat nepăsător argumentarea.

Acesta era, dealtminterea, un vechiu artificiu oratoric al lui. Într'o zi mă plimbam prin coridorul circular al Camerei, când mă întâlnesc cu Carp. "Ce faci Duca?" "Ce să fac, Coane Petrache, am ieşit că nu mai pot asculta pe....."(mi se pare că la tribună vorbea Iancu Lahovary). "De aceea am ieşit şi eu," şi atrăgându-mă spre fereastră îmi zice cu tonul autoritar al magistrului ce se adresează elevului său: "Cea mai mare parte din oameni nu pricep psihologia discursului parlamentar. Ei cred că la Cameră trebuie să convingi ca la barou, şi de aceea îi vezi că discută, raţionează, analizează. Politica e luptă. La Parlament trebuie să afirmi. Să dai adversarului o lovitură de pumn drept în faţă şi pe urmă să treci înainte". Dacă examinăm factura discursurilor lui Carp, vom vedea că toate purced de la aceste principii. Şi de fapt avea dreptate, oratoria parlamentară trebuie să fie afirmativă, nu demonstrativă, sintetică nu analitică. Aşa se şi explică de ce la noi ca şi aiurea arareori avocaţii mari au fost mari oratori parlamentari. De ce un Mişu Kornea a putut fi cel mai strălucit reprezentant al baroului nostru şi un foarte mediocru parlamentar, de ce un Vasile Missir nu a putut impresiona niciodată corpurile legiuitoare,

pe când a delectat o generaţie întreagă de magistraţi prin arta pledoariilor sale. Fireşte Camera nu împărtăşea vederile lui Carp, dar discursul sau a fost ascultat de toată lumea cu respect, cu un întreit respect, cu respectul datorit vârstei, cu respectul datorit talentului, cu respectul datorit unor convingeri atotputernice. Se auzise cea mai bună şi cea mai frumos expusă susţinere a punctului de vedere care insista asupra nevoii alipirii noastre de Puterile Centrale în marele război care însângera lumea civilă.

După el a venit rândul lui Stere. Opoziţia răspândise în culoare ştirea că respectase bătrâneţile lui Carp, dar că va întrerupe cu violenţă discursul lui Stere. Din această cauză, dânsul care a fost întotdeauna foarte impresionabil, era foarte emoţionat şi foarte agitat înainte de-a lua cuvântul. Şi-a făcut deci apariţia la tribună palid, cu vocea tremurândă, dar a fost dibaci, de la început s'a înfăţişat ca reprezentantul Basarabiei şi, precum Leonte Moldovan izbuti să mişte adunarea vorbind de suferinţele Ardealului, tot astfel era cu neputinţă ca Stere să nu câştige marea bunăvoinţă a deputaţilor, descriindu-le suferinţele fraţilor noştri basarabeni.

Vociferările opoziţiei şi ale duşmanilor săi personali au încetat deci repede şi el a putut să-şi continuie cuvântarea ascultat cu interes, curiozitate şi pot spune, pe la sfârşit aproape cu respect. O convingere adâncă şi o convingere cinstită impune întotdeauna. Ce anume a spus Stere? Pentru majoritatea celor ce-l ascultau, desigur lucruri noi, pentru noi cari îi cunoşteam vederile, nimic mai mult decât ceea ce ne spusese de atâtea ori în conversaţiuni particulare. Dar trebuie să mărturisesc că dânsul nu şi-a expus niciodată teza mai bine ca în acest discurs. Pentru cine va voi în viitor să ştie pe ce argumente se sprijineau credinţele celor ce în preajma războiului pentru unitatea noastră naţională cereau ca România să nu se despartă de Puterile Centrale şi, mai ales, să nu se unească cu Rusia, precum şi pentru toţi cei ce vor auzi glasul durerilor basarabene, strigătul de deznădejde al Românismului de peste Prut, cuvântarea lui Stere va rămâne fără îndoială expresiunea cea mai completă, cea mai luminoasă şi cea mai mişcătoare.

Netăgăduit că discursul pe care el l-a rostit atunci în cele două şedinţe din 15 şi 16 Decembrie 1915, va rămâne în analele parlamentarismului român un mare discurs, pot spune mai mult, un splendid discurs. De fapt Stere nu era orator, aveai mareu impresia că nu vorbeşte limba lui şi, într'adevăr, se exprima greoi, căuta cuvintele, accentul lui era străin, gândea mai mult în ruseşte, ridica şi scobora vocea cu o monotonie plicticoasă, când ridica vocea striga prea tare, când o scobora nu mai puteai distinge de loc cuvintele. Adesea era patetic fără rost, sau voia să fie spiritual şi ironic, dar spiritele-i erau lipsite de fineţe, iar ironiile sale chinuite nu străpungeau ca săgeata, ci loveau ca varga. S'a zis despre el că este un urs care vrea să valseze, expresia e justă. Pe lângă aceasta, de cele mai dese ori era prolix şi confuz, raţionamentul lui era înecat într'un noian de cuvinte şi de calificative inutile, iar ideile lui se pierdeau în digresiuni nesfârşite. Ascultându-l suspinai după claritatea latină, şi totuşi avea un cap care cugeta, era un om de idei, niciodată nu lua cuvântul ca să nu spună nimic, pentru el era o datorie de conştiinţă să se înfăţişeze înintea parlamentului numai cu rodul unor serioase şi lungi meditaţiuni.

Contrastul dintre valoarea reală a ceea ce voia să spună şi greutatea lui de-a da gândirii expresiunea cea mai nimerită, a făcut ca şi cariera oratorică a lui Stere să treacă prin mari crize. După un debut senzaţional la 1902, care dintr'o dată l-a clasat printre vorbitorii de frunte ai generaţiei sale, Stere a mai rostit câteva discursuri mai puţin valoroase, dar totuşi bune în legislatura 1901—1904. La 1907 a făcut pe la începutul legislaturii un discurs foarte slab şi de aci înainte până la 1915, manifestaţiunile sale oratorice, atât cele parlamentare, cât şi cele extra parlamentare, au fost tot mai rele, tot mai nereuşite, încât pe de-o parte îşi compromisese cu desăvârşire reputaţia oratorică, iar pe de altă parte, conştient de repetatele sale insuccese, ajunsese şi el să se urce la tribună cu o adevărată spaimă.

La 15—16 Decembrie 1915 parcă vorbea un alt Stere, parcă reînviase cu înzecite puteri oratorul plin de făgăduinţe de la debutul parlamentar din 1902. Cu siguranţă acesta a fost cel mai bun discurs al lui Stere, cari deşi a vorbit în două şedinţe consecutive mai multe ore de-a rândul, a menţinut neîncetat încordată atenţiunea Camerei. Argumentarea lui era atât de interesantă, era prezentată cu atâta logică, cu atâta bogăţie de cunoştinţe, cu atâta convingere, era spusă cu o emoţiune atât de adâncă, atât de sinceră, încât toată adunarea a fost impresionată şi multe suflete au fost sincer mişcate. Cei mai mulţi dintre aceia care îl văzuseră cu ciudă urcând treptele tribunei, l-au văzut apoi cu regret scoborându-le. Dacă ar mai fi vorbit câteva ceasuri, adversarii şi amicii l-ar fi urmărit cu acelaşi încordat interes, cu aceeaşi neascunsă plăcere. Când şi-a încheiat apoi peroraţia au fost multe aplauze şi ştiu pozitiv că în culoare a primit numeroase felicitări de la oameni nepărtinitori cu adevărat emoţionaţi.

După dânsul toată lumea aştepta cu înfrigurare discursul lui Take Ionescu, teza opusă. Ca de obiceiu tribunele erau pline de admiratorii şi de admiratoarele talentului său. Prietenii, ca şi ziarele care-i erau favorabile, deja anunţaseră de câteva zile că şeful conservatorilor democraţi va rosti cel mai de seamă discurs din toată lunga lui viaţă politică.

Spre surprinderea şi spre neplăcerea generală am auzit însă pe Ferechide cu vocea lui gravă şi răguşită, spunând: „Dl. Niculae Ghika—Comăneşti are cuvântul". Ce căuta Ghika —Comăneşti în această discuţie, era întrebarea ce toţi şi-o puneau. Nu ceruse niciodată cuvântul într'o dezbatere mai însemnată şi toată lumea îl ştia cu desăvârşire lipsit de darul vorbirii. Nici situaţia lui politică nu era destul de precumpănitoare ca să intereseze pe cineva ce crede multimilionarul reprezentant conservator al judeţului Bacău. Dealtminteri partidul său prin voci mai autorizate, prin voci mai talentate, îşi spusese părerea. După Carp, ce lumini mai putea revărsa Nicu Ghika asupra tezei germanofile, cel mult o mai putea compromite. Şi aceasta s'a şi întâmplat, dânsul a citit — şi nici bine nu a citit — de la tribună un discurs în care fără originalitate de gândire, fără talent de expunere, a repetat micşorânu-le încă valoarea, toate motivele prin care cafenelele sprijineau nevoia pentru România de-a lupta în războiul mondial alături de Puterile Centrale.

Bineînţeles o asemenea lipsă de bun simţ nu putea rămâne nepedepsită. După primele fraze deputaţii au început să ia drumul bufetului şi Nicu

Ghika a fost lăsat să-şi termine cetirea în faţa unor bănci goale şi a unor tribune ce căscau de plictiseală. Mărturisesc că nici eu nu am avut răbdarea să îndur această nechemată intervenţie într'o astfel de dezbatere şi, cu impresia că nerozii se amestecă în luptele zeilor, am luat drumul sălii paşilor pierduţi, unde un grup de prieteni făcea filozofica constatare că soarta e mai dreaptă decât se crede, dă unora talentul, inteligenţa, iar altora numele şi milioanele, dar unde un ironic observă, nu fără temei, că aceasta nu este cuvânt pentru ca şi unii şi alţii să nu îşi cunoască lungul nasului.

Singurul merit al lui Ghika—Comăneşti este că nu a fost prea lung şi că mai curând decât o prooroceau pesimiştii şi enervaţii, Take Ionescu a putut să-şi înceapă cuvântarea.

Dacă acest discurs nu e cel mai splendid, fără îndoială că este cel mai strălucit pe care dânsul l-a rostit de zece ani cel puţin. Într-adevăr, de pe la 1904—1905, talentul lui Take Ionescu era în scădere. De ce? Oboseala, cine ar fi putut să reziste la infinit intensităţii de viaţă a lui Take Ionescu. Istovire? Nu este exclus, în România talentele sunt precoce, puţine sunt acelea ce după o timpurie strălucire nu se opresc în mersul lor ascendent, care nu se sting între 30—40 de ani. Nepregătire? Aş crede-o mai curând, căci cine îşi închipuie că într'o adunare deliberativă asupra unei hotărîtoare chestiuni se pot improviza discursuri cari să rămână, sau se înşeală amarnic, sau nu a ştiut niciodată ce este un mare discurs.

Ori, după cum am spus, nenorocirea lui Take Ionescu este că în vârtejul în care trăia îi era cu neputinţă să se mai gândească serios la ceea ce voia să spună în parlament. Aşa încât de ani de zile cuvântările lui se resimţeau de această lipsă de pregătire intelectuală, ascultându-l aveai impresia vie că prin mijloacele unui talent natural netăgăduit de mare, căuta să suplinească lipsurile unei aproximative studieri a chestiunii. Oricât de bine ai fi înzestrat, nu poţi produce o operă perfectă cu crâmpeie de cugetări ce ţi-au fulgerat mintea în birjă, între palatul de justiţie şi dealul Mitropoliei, sau culese în treacăt între intrarea şi ieşirea nesfârşitelor solicitări ce umpleau anticamerele sale, una din curiozităţile şi totodată unul din tablourile reprezentative ale României vechi. Pe de altă parte, fireşte că şi forma nu rezistă nepregătirii şi permanenţei improvizaţii, ea se relaxează, se banalizează, pierde din conciziunea, din frumuseţea, din valoarea ei artistică. În ultimii ani înşişi admiratorii cei mai înfocaţi ai lui Take Ionescu recunoşteau cât de groaznic se vulgarizase forma lui, căci se observa o continuă pornire spre trivialitate. Hotărît nu mai găseai în discursurile sale stilistica frumoasă care te făcea să reciteşti pururea, cu o adevărată voluptate estetică, pagini ca acelea din discursul funebru al lui Alexandru Lahovary.

Vorbeam odată la un bal cu Dna. Bessie Take Ionescu — care fie zis în treacăt era o femeie de o reală inteligenţă şi cu mult tact — vorbeam despre deosebiţii noştri oratori politici. Venind rândul lui Dissescu ea i-a ca-

racterizat minunat talentul. Spunea că este un foarte bun orator, dar, „...he speaks without preparation..." Ei bine, în acei 10—12 ani ce au precedat discursul din 16 Decembrie, de câte ori auzeam pe Take Ionescu şi înregistram imperfecţiunile discursurilor sale, care totuşi cu puţină vreme şi osteneală ar fi putut să mai fie acelea de odinioară, fără voia mea îmi revenea în minte formula primei sale soţii şi spuneam ce păcat pentru acest discurs, din nou „he speaks without preparation..."

Soarta a vrut ca în aceste dezbateri fiecare orator să dea întreaga măsură a talentului său şi astfel în acest discurs nu s'a mai observat nici unul din defectele ce în ultimii ani micşoraseră renumele oratoriei lui Take Ionescu. Se vedea că discursul său era sinteza unei lungi judecăţi asupra războiului mondial şi asupra datoriilor pe care acesta le impunea conducătorilor vechiului Regat. Forma era îngrijită, plină de formule fericite şi de imagini frumoase, nici o umbră de trivialitate, de la un capăt la celălalt avânt şi strălucire. Dacă nu ar fi fost două pasagii, cel prin care Take Ionescu urmând pilda lui Iorga contesta existenţa chiar a Ukrainei, şi cel prin care nega partea contributivă a poporului german în dezvoltarea civilizaţiunii universale, două afirmări izvorâte, cea dintâi, dintr'o regretabilă necunoştinţă a problemelor ruseşti, cea de-a doua, dintr'o patimă împinsă până la orbire, şi amândouă nedemne de o minte superioară, discursul lui Take Ionescu zic, ar fi constituit o operă desăvârşită ce ar merita să figureze în întregime în antologiile române. Chiar aşa, cuvântarea sa este expunerea cea mai completă şi cea mai frumoasă a tezei intervenţioniste. Când generaţiunile viitoare vor dori să scrie punctul de vedere al oamenilor politici care de la 1914—1916 au hotărît asupra destinelor neamului românesc, ei vor trebui să citească discursul lui Carp ca să cunoască argumentaţia partizanilor politici germanofili, şi discursul lui Take Ionescu, ca să recunoască motivele pe cari îşi întemeiau convingerile acei ce cereau alipirea României de Entanta şi intrarea noastră în războiul unităţii naţionale. Prin urmare, ceea ce pot eu să fac azi, este numai să redau impresia făcută de acest discurs asupra celor ce l-au auzit. Orice comentarii sunt de prisos, el merită să fie cetit.

Ca şi lui Stere, lui Take Ionescu i-au trebuit două şedinţe ca să-şi poată termina vorbirea. Şedeam pe banca ministerială alături de Alecu Constantinescu, care mereu se întorcea către mine ca să-mi împărtăşească admiraţiunea sa entuziastă. Prietenia îl făcea pe Constantinescu să accentueze prin exclamaţii admirative manifestaţiunile oratorice ale lui Take Ionescu, de data asta trebuia să accept că entuziasmul său era justificat şi că cuvântarea era menită să iasă şi mai luminos în evidenţă, fiindcă, fatalitatea a voit ca, după el, la sfârşitul şedinţei din 17 Dec., să ia cuvântul Becescu Silvan. Talentul lui Take Ionescu nu putea apare altfel decât şi mai titanic.

Totuşi cea mai frumoasă şedinţă trebuia să fie în ultima zi a acestei

istorice discuţii. De când urmez dezbaterile parlamentului român, nu mi-a fost dat să asist la o mai splendidă şedinţă decât aceea de la 18 Decembrie 1915.

Contrariu unui vechi obiceiu care interzicea aceluiaşi orator dreptul a lua de două ori cuvântul la discuţia Adresei Tronului, prin îngăduinţa lui Ferechide şi cu complicitatea tacită a majorităţii, bătrânul Carp a mai ridicat odată treptele tribunei. Oficial cerea să completeze argumentarea sa şi să răspundă unora din obiecţiunile adversarilor săi. În realitate, scopul său era să se răfuiască cu Take Ionescu, i-o făgăduise cu câteva zile înainte şi răfuiala a fost completă. Nu cred să fi reuşit vreodată Carp să fie mai ironic şi crud, decât a fost atunci. Nemulţumit politiceşte de efectul produs de discursul lui Take Ionescu, a vrut cu tot dinadinsul să sfărâme valoarea acestei cuvântări, prezenzându-l opiniei publice pe acesta ca un om fără convingeri, al cărui cuvânt nu poate avea nici o greutate, fiindcă o viaţă întreagă a apărat rând pe rând credinţele cele mai contradictorii. Netăgăduit că era mult adevăr în spusele lui Carp, altminteri ele nici nu ar fi putut produce impresia pe care au produs-o, dar netăgăduit, de asemenea că, dacă Conul Petrache nu ar fi găsit pentru exprimarea dispreţului său formulele lapidare de o neîntrecută frumuseţe şi putere oratorică pe care el le-a găsit, impresia lăsată de cuvântarea sa nu ar fi fost nici pe jumătate atât de adâncă, de mare şi de neuitată.

„Talentul nu justifică toate incarnaţiunile, precum nici frumuseţea nu justifică toate prostituţiunile“, sunt formule turnate în bronz nepieritor, cu care oratoria românească se va putea pururea făli. Cine a spus că ultima sentinţă e sinteza lapidară a carierei lui Take Ionescu şi că ea va rămâne epitaful său, nu s'a înşelat cu totul.

Restul discursului nu mai prezenta nici un interes după această magistrală execuţie. Take Ionescu părea ca un cadavru politic azvârlit pe ţărm de valurile parlamentarismului. Părea a fi primit o lovitură pe cap, sta pe banca lui roşu, congestionat, enervat şi descompus sub privirile răuvoitoare şi ironice ale unor adversari întotdeauna fericiţi să vadă la pământ un mare antagonist. Ar fi vrut să răspundă imediat, rigorile regulamentului dădeau însă întâietatea lui Mârzescu şi lui Costică Arion, înscrişi înaintea lui. El a trebuit, deci, să aştepte ca aceşti doi oratori să-şi isprăvească discursurile. Deşi pentru motive deosebite amândoi aveau situaţii ingrate, ei au izbutit să ocolească greutăţile situaţiei lor şi să rostească discursuri la înălţimea acelora cari îi precedaseră la tribună.

Mârzescu vorbea în calitate de raportor şi în numele majorităţii, care voia intrarea în acţiune a României alături de Entanta şi realizarea idealului nostru naţional de peste Carpaţi, dar această majoritate sprijinea guvernul naţional liberal prezidat de Ion I. C. Brătianu, care proclamase neutralitatea ţării faţă de conflictul mondial şi care avea oficial datoria să păstreze în faţa lumii întregi această atitudine de strictă şi leală neutralitate. Mârzescu

trebuia, deci, să vorbească fără a spune ceea ce era în fundul sufletului său și al acelora în numele cărora vorbea. Îi era ușor lui Take Ionescu să găsească accente sublime și să stârnească aplauze entuziaste, căci putea spune tot gândul lui, dar a face un bun discurs fiind silit să-ți ascunzi gândul, să înfrânezi pornirile cele mai nobile ale sufletului tău, aceasta era cu mult mai greu. Cu toate acestea Mârzescu a reușit să construiască un discurs care, fără a fi la înălțimea aceluia pe care l-a rostit la 1908 împotriva lui Fleva, nu a fost însă mai prejos de nivelul atât de ridicat al acelor dezbateri. Majoritatea nu și-a simțit autoritatea morală scăzută în fața țării prin declarațiile lui Mârzescu și, conștientă de greutatea sarcinii sale, l-a aplaudat călduros precum o și merita.

C. C. Arion și el, avea o situație din cele mai ingrate, toată lumea îl știa germanofil, dar firea lui iubitoare de compromisuri îl împiedica, mai cu seamă într'o adunare vădit potrivnică politicii Puterilor Centrale, să-și afirme credințele cu hotărârea unui Stere, sau cu disprețuitoarea trufie a unui Carp. Expresia vulgară „s-o scalzi", era obiectivul urmărit de Costică Arion și întotdeauna e ingrat s'o scalzi într'o mare discuție parlamentară. Ei bine, trebuie să mărturisesc că la 18 Decembrie Arion a izbutit s'o scalde; nu am fost niciodată un admirator al talentului său, frazeologia lui răsuflată, oratoria lui unsuroasă, subliniată prin intonații, prin surâsuri, prin gesturi de curtezană îmbătrânită, mi-au fost întotdeauna profund antipatice. Aș fi însă nedrept dacă aș tăgădui că în acea memorabilă ședință Costică Arion a rostit o frumoasă cuvântare. Nu voi zice, desigur, că împărtășesc entuziasmul pe care prea vizibil din loja diplomatică îl manifesta soția sa veșnic martoră a exhibițiunilor sale oratorice, dar pot afirma fără teama de a fi desmințit că C. C. Arion a rostit și el atunci, poate, cel mai bun discurs din viața lui. Desigur cuvântarea sa nu va prezenta, mai cu seamă pentru generațiunile ce vor să vie, valoarea documentară pe care o prezintă cuvântările lui Carp, Take Ionescu și chiar a lui Stere, totuși ea va rămâne o încercare dibace de a concilia cele două teze în prezență și de-a desprinde din gravitatea alternativelor datoria României de-a urmări desfășurarea evenimentelor cu mare băgare de seamă și de-a căuta soluția enigmei ce era de rezolvat într'un prudent și filozofic oportunism. Se va spune: concepție fără măreție, atitudine fără bărbăție și fără demnitate. Firește, dar ce se putea cere lui Costică Arion, oare caracter și eroism? Destul că nu a pătat o ședință veșnic neuitată în istoria parlamentarismului nostru printr'un discurs găunos și searbăd.

Atenția încordată a adunării a devenit și mai vie când, după C. C. Arion, președintele a dat cuvântul lui Take Ionescu. Ce va răspunde el lui Carp? Va izbuti să fie în măsură să găsească o replică demnă de lovitura primită? Take Ionescu a fost însă slab, a căutat să se justifice și a făcut—o fără succes, a căutat să atace, și contrastul dintre atacurile lui și atacurile lui Carp, între forma lapidară, definitivă a unuia și forma prolixă, dibuitoare a celui-

lalt, nu era spre lauda sa. Părea un om care nu se desmeticise încă de lovitura primită. Discursul confirma încă o dată că sunt în arta oratorică fraze cărora nu li se pot răspunde, oricât de discutabilă ar fi valoarea lor intrinsecă, şi oricât de mare talentul. Tema lui Take Ionescu era că ura neputinţei vorbise la Carp. O viaţă şeful junimismului se ciocnise în calea lui de Take Ionescu, dacă politica sa nu reuşise, dacă activitatea lui apunea în neizbândă şi în deziluzie, el arunca în bună parte vina şefului conservatorilor democraţi. Tot necazul, tot veninul acumulat în anii unor bătrâneţi deznădăjduite, Carp venise să le reverse asupra adversarului său. Psihologhiceşte Take Ionescu avea dreptate, dar nu aceasta era problema care pasiona adunarea, care asistase la o luptă minunată între doi gladiatori parlamentari de mâna întâia, văzuse pe unul doborît la pământ de o lovitură dată de adversarul său cu o măiestrie neîntrecută, era curios să vază acum dacă cel lovit va reuşi, ridicându-se, să-l arunce el la pământ pe puternicul său potrivnic, dar adunarea a constatat că Take Ionescu se zbătuse, se chinuise, lovise, spumegase, se opintise, dar că P.P. Carp era tot în picioare. Tot efectul discursului era deci pierdut. Un singur lucru ar fi putut scăpa pe Take Ionescu, o formulă mai magistrală, mai caracteristică, mai corozivă decât sentinţele lui Carp. Take Ionescu însă nu a avut fericirea să găsească o asemenea formulă, se pierduse în labirintul argumentelor, uitase recomandaţia pe care Carp mi-o făcuse şi mie — „La Parlament nu se explică, se afirmă“ — să dea un pumn drept în obrazul adversarului şi să treacă înainte.

În duelul oratoric ce se desfăşurase sub ochii noştri Carp ieşise învingător, pe fruntea lui fără îndoială rămăsese cununa de lauri a biruinţei. Cu acest episod trebuia — ceea ce în ziua aceea nu o bănuia nici unul nici altul — să se sfârşească lunga luptă parlamentară dintre Petre Carp şi Take Ionescu. În seara de 18 Dec. şi pe o violentă chestie personală aceşti doi şefi ai conservatorismului român au încrucişat pentru ultima oară spada. Nu vreau să analizez acum nici trecutul lor, nici de partea cui în tot acest răstimp a fost adevărul şi dreptatea, ţin numai să constat că ultima luptă dintre ei a fost, prin înălţimile oratorice pe care le-au atins, demne de numele lor şi demne de cele mai glorioase tradiţiuni ale tribunei române.

Cu replica lui Take Ionescu discuţia la mesagiu era încheiată dar nu şi completă. Ca să fi fost completă, s'ar fi cuvenit desigur ca pe lângă Carp, care fusese expresia cea mai desăvârşită a politicii germanofile, pe lângă Take Ionescu care fusese expresia cea mai desăvârşită a politicii intervenţioniste, să se audă şi glasul lui Brătianu care reprezenta punctul de vedere al guvernului şi al partidului naţional liberal. Fără discursul lui această discuţie, cea mai însemnată şi cea mai înălţătoare din discuţiile ce au răsunat vreodată sub bolţile unui parlament român, rămâne totuşi ciuntită. Din nefericire pentru istorie, care ar fi putut astfel cunoaşte din spusa celor mai autorizaţi reprezentanţi ai curentelor politice din regat, frământă-

rile sufleteşti ce au stăpânit România Mică, atunci când războiul a aşezat-o la cea mai groaznică răscruce a dezvoltării ei naţionale şi când conducătorii ei au trebuit, dezlegând o problemă din cele mai tragice, să hotărască soarta unui neam întreg.

De fapt Brătianu a vorbit după Take Ionescu, dar vorbirea sa nu a fost o vorbire, a luat cuvântul numai pentru ca pe scurt de tot să declare că situaţia sa îl împiedică să vorbească, ca să constate nivelul ridicat al dezbaterilor ce se încheiau şi ca să se întrebe dacă atâta talent oratoric va fi adus ţării mai multe foloase, sau mai multe neajunsuri, în împrejurările prin care treceam. Brătianu era aplecat să crează atunci că discuţia adresei din 1915 fusese mai mult dăunătoare situaţiei externe a României.

Mi-am pus şi eu adesea această întrebare: avut-a minunata luptă oratorică din toamna ultimului an al neutralităţii noastre vreun folos pentru noi, da sau nu? Concluzia la care am ajuns este şi da şi nu.

Da, fiindcă era neapărată trebuinţă ca înainte de a se fi rostit oficial România, să se fi expus în mod public de către oamenii ei de stat cei mai de seamă, diferitele puncte de vederi ce despărţeau opinia publică. Parcă istoria unităţii noastre naţionale nu ar fi fost întreagă, dacă nu ne-ar rămâne ca veşnice mărturii ceea ce ne zbuciuma pe atunci sufletul, şi anume discursurile acestor înălţătoare dezbateri. Nu ştiu, dar mi se pare că ar fi fost un fel de pângărire a marilor hotărâri pe care eram chemaţi să le luăm, dacă am fi admis că generaţiunile viitoare vor urma să culeagă justificarea lor numai din proza unei prese de cele mai multe ori venale. Respectul cauzei cerea ca în arhivele credinţelor naţionale să fie consemnate de documente mai serioase şi pergamente mai nepătate. Teama că aceste discursuri ar fi putut să dezvăluie străinătăţii cine ştie ce taine ale diplomaţiei române era neîntemeiată. Întrucât guvernul care reprezenta acţiunea de stat a ţării păstrase tăcerea, nici discursul lui Carp, nici al lui Take Ionescu nu putea destăinui nimănui nimic. De peste un an se cunoştea în capitalele Entantei tot atât de bine ca şi la Berlin şi la Viena, ce vrea Petre Carp şi nu era nevoie ca cineva să citească ultimul discurs al lui Take Ionescu, ca să ştie ce politică reprezenta şeful conservatorilor democraţi. Discursul său era cel mult mai moderat şi mai estetic, decât proza violentă până la trivialitate şi adesea pătimaşă până la absurd, cu care zilnic aproba, macula prima coloană a oficiosului său „La Roumanie."

Nu fiindcă situaţia militară a Germaniei, intrarea în acţiune a Bulgariei, zdrobirea Serbilor, reînviase curentul germanofil mai mult decât se cuvenea şi, prin argumentele lui Stere sau, mai ales ale lui Carp din dezbaterile adresei, opinia publică ar fi ieşit şi mai nedumerită şi mai pornită ca să încline spre Puterile Centrale. Dar dacă ni se impunea răbdare şi prudenţă, era neapărată nevoie să nu se slăbească în popor credinţa în îndeplinirea idealului nostru naţional alături de puterile Triplei Înţelegeri şi, aşa cum s'au desfăşurat dezbaterile tronului, au oprit desigur unele aventuri şi au clătinat multe credinţi.

Restul sesiunii nu a prezentat nici o însemnătate şi nici un interes. Tot astfel şi sesiunea parlamentară 1915—1916 a fost sortită parcă să existe numai pentru strălucirea discuţiei la adresă. După dânsa, întuneric şi banalităţi. Redeschise la sfârşitul lui Ianuarie, corpurile legiuitoare s'au închis la 3 Aprilie şi în tot acest răstimp abia dacă ne putem reaminti o searbădă discuţie asupra rolului Băncii Naţionale cu prilejul ratificării împrumuturilor pe care Ministrul de Finanţe le făcuse la acea bancă, sau o şi mai searbădă discuţie în jurul unui buget fără interes, fiindcă afară de pregătirea războiului nesocotea toate celelalte nevoi ale statului. Votarea câtorva legi şi mai cu seamă completarea câtorva legi deja votate în legătură cu viitoarea noastră mobilizare, o scandaloasă pledoarie a lui Take Ionescu în favoarea tripourilor lui de Marçay de la Constanţa şi de la Sinaia şi, în sfârşit, o serie de interpelări ale lui Cuza asupra celor mai diverse subiecte, dar care în realitate urmăreau toate un singur scop, să lovească în Costinescu. La Cuza era o adevărată manie, trebuia întotdeauna să se agaţe de cineva, întâi a fost Stere, pe urmă Iorga la Iaşi, într'un rând umila mea persoană, pe urmă iar Iorga, şi aşa mai departe.

În iarna 1915—1916 victimă era Costinescu, îl urmărea cu o diabolică perseverenţă, cu o sofistică judaică — căci acest anti-semit feroce are un spirit judaic demn de cel mai încâlcit cuvântător talmudic — în toate actele şi în tot trecutul lui. În aceste atacuri era multă nedreptate şi mai presus de toate era o jicnitoare lipsă de generozitate. Costinescu foarte îmbătrânit, veşnic bolnav, abia mai putea urmări dezbaterile parlamentare, şi când venea, vădit nu mai era Costinescu cel de altă dată. În asemenea condiţiuni era inestetic, ca să nu spun imoral, să taberi tocmai atunci pe un moşneag aproape redus la neputinţă, un om cu puţină eleganţă morală nu s'ar fi scoborît la o astfel de luptă inegală, ar fi resimţit o firească repulsiune de a se război cu un absent, osândit să se apere prin fiul său, un simplu deputat. Aceste scrupule nu îl tulburau însă pe Cuza, el îşi înfipsese ghiarele în sărmanul Costinescu şi le înfigea tot mai adânc, fără nici o consideraţiune de umanitate, fără nici o preocupare etică sau estetică. Să fi avut în faţa sa tot poporul lui Israel şi Al. Cuza nu ar fi fost mai implacabil. De atunci dispreţuiesc sufletul acestui om.

Totuşi înainte de-a încheia acest capitol, sunt dator să reamintesc un incident care prin urmările lui politice imediate era să ne pricinuiască cele mai mari greutăţi şi care, în orice caz, prin urmările lui îndepărtate, a făcut partidului nostru nesfârşite şi foarte serioase neajunsuri ani de-a rândul. Vreau să vorbesc de faimoasa declaraţie a lui Morţun cu „sus puşii." Fără îndoială în România neutră trăiam într'o atmosferă viciată, contrabandele, specula, tot parazitismul economic care apare ca o urmare inevitabilă a războaielor, ca şi a tuturor marilor zguduiri sociale, înfloreau în toată infecţia lor. Vinovat, sau nevinovat, cum întotdeauna se întâmpla în asemenea cazuri, răspunderea o purta guvernul. Take Ionescu credea că

poate găsi în această chestie şi mai ales nemulţumirile ce le stârnise, un mijloc de a compromite, dacă nu chiar de a răsturna guvernul. La 25 Martie, pe neaşteptate, se scoală deci şi cere constituirea unei anchete parlamentare care să cerceteze contrabandele scandaloase de care toată lumea vorbea şi să se stabilească răspunderile. Brătianu lipsea, era dus la Florica; pe banca ministerială întâmplător eram destul de numeroşi, însuşi Costinescu era de faţă, şi înainte de a putea schimba câteva cuvinte între noi, Vasile Morţun enervat se scoală şi în loc să declare fie că primeşte propunerea lui Take Ionescu — ceea ce era mai logic — fie că respinge cererea de anchetă parlamentară, întrucât a luat măsuri pentru stârpirea contrabandelor şi e hotărît de aci înainte văzând lăţimea răului să-l combată cu şi mai multă străşnicie pedepsind fără cruţare pe toţi vinovaţii, Morţun, spun, nici mai mult nici mai puţin mărturiseşte că într'adevăr ceea ce se petrece cu contrabandele e o ruşine şi o nenorocire, că chestia e însă foarte grea, într'însa fiind implicaţi „sus puşii din toate partidele politice."

Precum era de aşteptat, efectul produs de aceste senzaţionale declaraţiuni în Cameră a fost extraordinar. Dacă este aşa, de ce nu luaţi măsuri, sunt oare implicaţi oameni pe care nu îndrăzniţi, sau aveţi interese să nu-i urmăriţi, care să fie oare cauza unor atari vinovate complicităţi? Acestea erau întrebările ce fireşte veneau oricăruia în minte. Opoziţia jubila, guvernul căzuse în cuşca întinsă de Take Ionescu mai presus de toate închipuirile lui. Morţun le dăduse prin două cuvinte nesocotite o splendidă şi neaşteptată platformă de atac. După câteva minute nu se mai auzea decât un strigăt în toată Camera: „Numele, să ni se spună imediat cine sunt aceşti sus—puşi, de ce îi lăsaţi nepedepsiţi? Vrem să cunoaştem tot adevărul!" O cereau cu aceeaşi energie şi majoritatea şi minoritatea. Prin „sus puşi din toate partidele politice", Morţun aruncase suspiciuni peste toată lumea, toţi cereau să se facă lumină, să nu rămână sub povara bănuielilor şi a celei mai infamante dintre învinuiri.

Noi eram înmărmuriţi, ne uitam unul la altul ca cuprinşi de un vis rău. Era oare cu putinţă ca din senin şi pe nedrept să dai guvernului o lovitură de pumnal în inimă? Îl ştiam pe Morţun prea leal, prea legat de cauza cea mare pe care o reprezenta, prea prieten cu Brătianu, pentru a putea o clipă măcar bănui că lovitura dată a fost voită sau premeditată. Ne întrebam însă cu o legitimă îngrijorare prin ce patologic concurs de împrejurări, Morţun fusese adus la acest act de adevărată aberaţiune, şi de fapt dânsul îţi făcea acuma impresia unui om trezit dintr'o criză de somnambulism. Era uluit, pricepea mai puţin încă decât noi toţi ceea ce făcuse şi, ca de obiceiu în asemenea ocazii, Ferechide a scăpat situaţia cu acea dexteritate care făcea dintr'însul un preşedinte fără de pereche: el îneacă cererea de anchetă în adâncurile misterioase ale regulamentului, reuşind astfel cu o surprinzătoare repeziciune să subtilizeze o dificultate pentru guvern şi să potolească totdeodată o crescândă furtună parlamentară.

Am răsuflat în mijlocul unui murmur de admiraţiune, dar nu ne-am făcut nici un fel de iluzii, declaraţiile lui Morţun erau prea grave ca lucrurile să se oprească aci. Într'adevăr, a doua zi Take Ionescu transformă propunerea lui de anchetă într'o interpelare formală, cerând guvernului să explice mărturisirile Ministrului de Interne, să spue fără înconjur numele tuturor celor — din orice partid ar fi ei — implicaţi în afacerile de contrabandă şi să arate ţării motivele pentru cari a acoperit fărădelegile lor.

Marghiloman pe de-o parte, Argetoianu şi amicii lui Take Ionescu pe de alta, ne adresară la Senat interpelări identice, toată presa tuna şi fulgera, nu se mai ocupa decât de "sus-puşii" lui Morţun şi, să o mărturisim cu drept cuvânt, opinia publică era emoţionată şi, din toate punctele de vedere, chestiunea era gravă şi plicticoasă.

A doua zi, Duminecă 27, am mers toţi miniştrii la Curtea de Argeş pentru parastasul Reginei Elisabeta. La Piteşti Brătianu se urcă în tren şi imediat în vagonul ministerial am ţinut un consiliu de miniştri. Văzând îngrijorarea lui Brătianu, bietul Conu Vasilică îşi oferi demisia. Gestul era firesc şi cavaleresc, el nu rezolva însă mimic. Dacă Morţun ar fi plecat, sau s'ar fi zis că pleacă fiindcă a vrut să pedepsească pe "sus-puşi" şi noi ne-am opus, sau s'ar fi zis că noi l-am îndepărtat fiindcă ne-am convins că e incapabil să înfrâneze abuzurile şi contrabandele. Nici una, nici alta nu ne putea conveni, ne-am oprit deci la o altă soluţie: guvernul va grăbi dezvoltarea interpelărilor anunţate, Morţun se va căzni să dea o interpretare admisibilă cuvintelor ce-i scăpaseră, iar Brătianu intervenind în dezbateri, va declara că refuză o anchetă parlamentară, întrucât vede într'însa un act de suspiciune contraacţiunii guvernamentale, dar va orândui o mare anchetă administrativă şi judecătorească şi va făgădui în numele întregului minister pedepsirea fără milă a tuturor vinovaţilor. În sfârşit ne-am înţeles ca Brătianu să ceară majorităţilor pe această chestie un vot formal de încredere. Era la sfârşitul sesiunii, se putea ca până la toamnă România să şi intre în război, situaţia trebuia lămurită pe deplin, nu puteam rămâne într'un echivoc, prestigiul guvernului cerea să fie limpede stabilit dacă putem sau nu să ne bizuim încă în viitor pe încrederea necondiţionată a corpurilor legiuitoare.

În ziua de 30 Martie la Cameră şi a doua zi 31 la Senat, opoziţia îşi dezvoltă prin urmare interpelările în chestia „sus-puşilor", Morţun se descurcă cu mai multă dibăcie decât aş fi crezut din încurcătura pe care singur o provocase; este însă întotdeauna o ingrată meserie să dregi ceeace ai stricat, dar Brătianu a fost foarte bine, a expus punctul de vedere stabilit în consiliul de miniştri din tren cu atâta sinceritate şi totdeodată cu atâta fineţă, încât şi-a asigurat aprobarea unanimă a majorităţilor şi a dezarmat opoziţia.

Mai mulţi prieteni, care de câtva timp erau în "flirt" cu opoziţia din cauza chestiunii externe, ca Leonte Moldovan, Iulian Vrăbiescu, Tilică Io-

anid, C. şi D. Iarca, spre pildă, iscăliseră propunerea lui Take Ionescu. După declaraţiunile lui Brătianu ei se crezură datori să retragă în mod public iscăliturile lor şi astfel să dea lumii impresia foarte îmbucurătoare pentru noi că sesiunea parlamentară s'a închis nu numai prin deplină înţelegere dintre guvern şi Cameră, dar încă printr'un fel de împăcare între minister şi liberalii răzleţi din majoritate.

Din punctul de vedere strict parlamentar incidentul cu "sus-puşii" se sfârşea deci, pentru guvern printr'o mare izbândă, dar de fapt această izbândă era numai aparentă. Ţara a rămas cu impresia că noi am tolerat în timpul neutralităţii contrabandele şi că am acoperit pe "sus-puşii" ce se făcuseră vinovaţi de ele.

În ce priveşte pe adversarii noştri, Morţun pretindea că în aceste contrabande erau implicaţi mai mulţi amici personali ai lui Take Ionescu şi că la dânşii făcuse el aluzie. "Oameni bogaţi şi situaţii înalte nu vreau să citez nume, nevrând să arunc fără dovezi hotărîtoare învinuiri atât de grave."

În ce ne priveşte pe noi, faimoşii "sus-puşi" se reduc la câţiva prefecţi, pot să afirm că nimeni altul din partidul nostru nu a fost amestecat în aceste contrabande.

Suntem însă în această chestiune vinovaţi pentrucă faţă de prefecţii desemnaţi de zvonul public nu am luat imediat cele mai drastice măsuri şi vina e numai a lui Morţun. De mult raporturile personale dintre dânsul şi Costinescu erau foarte încordate, nu se puteau suferi unul pe altul. Spre nenorocirea noastră chestia contrabandelor cădea în atribuţiunile şi ale unuia şi ale altuia, ale lui Morţun ca şef suprem al administraţiei şi al aparatului poliţienesc, ale lui Costinescu ca şef al grănicerilor şi al funcţionarilor vamali. Din prima zi am putut astfel observa tendinţa de a arunca răspunderea chestiunii unul asupra celuilalt. Morţun pretindea că dacă se fac contrabande este fiindcă vameşii lui Costinescu nu îşi îndeplinesc datoria, fiindcă grănicerii se învoiesc cu contrabandiştii şi traficanţii. Costinescu în schimb afirma că agenţii lui sunt nevinovaţi, dat că nu pot împiedica răul, neavând nici un concurs din partea administraţiei lui Morţun, care începând cu prefecţii şi sfârşind cu notarii satelor şi bucurându-se de sprijinul unei poliţii vamale, patronează contrabandele.

La un moment dat conflictul dintre ei ajunsese atât de violent, încât era cât pe aci să izbucnească o criză ministerială, au schimbat între ei adrese injurioase trecute prin registraturile ministerelor respective. Cu mare greutate a potolit Brătianu lucrurile şi în orice caz luni de zile Morţun nici nu a mai dat pe la consiliile de miniştri, care, din cauza sănătăţii precare a lui Costinescu, se ţineau la el acasă. Rezultatul luptei dintre cele două departamente a fost că nici unul nici altul nu şi-a mai făcut pe deplin datoria, chiar cu forţe unite şi tot ar fi fost greu să distrugi în vremuri tulburi o aşa de mănoasă îndeletnicire. Costinescu îşi mai ţinea personalul în frâu şi de la cea dintâi abatere lovea fără cruţare, Morţun însă pe motiv că nu i

se dau depline puteri, şi că se dădea lui Costinescu mai multă crezare decât lui, lăsa lucrurile să meargă în voia lor. Nu odată i-am atras băgarea de seamă să nu lase răul să se lăţească, să destituie anume prefecţi în jurul cărora se crease o atmosferă înăbuşitoare, necontenit pretindea că întâmpină împotriviri. Era cu desăvârşire inexact, nimeni nu îl împiedica să aplice sancţiunile cele mai severe, dimpotrivă toţi îi imputam apatia lui. În genere, cât timp a fost la Ministerul de Interne, acesta era sistemul lui căci de o iritabilitate bolnăvicioasă fiind, şi de o susceptibilitate şi mai exagerată, la cea dintâi greutate ce îşi închipuia că o întâmpină, Morţun se supăra, se închidea printre minunatele lui tablouri — făcea mecena artelor române — şi cu o nepermisă nepăsare se dezinteresa de cele mai însemnate probleme ale departamentului său. Morţun era istovit prin viaţa pe care o dusese, entuziasmul cel puternic, care în tinereţe îl îndemnase să îmbrăţişeze cele mai generoase idei, se stinsese cu totul, moartea care trebuia trei ani pe urmă să-l secere, parcă îşi întinsese peste el aripile.

Dar noi, partidul, am plătit scump aceste greşeli, de aci în mare parte s'a născut legenda că tolerăm necinstea, că în rândurile noastre s'au făcut sub neutralitate — cu ştiinţa vinovată a conducătorilor partidului — afaceri nedemne şi înavuţiri scandaloase. De aci a pornit atmosfera de imoralitate pe care adversarii partidului liberal şi calomniatorii lui de profesiune ne-au înconjurat, împiedicându-ne în ceasul izbândei celei mari să ne bucurăm în România întregită de toată autoritatea morală ce pe bună dreptate ni se cuvenea.

Într'adevăr, nimic nu era mai nemeritat decât aceste acuzaţii de necinste, nu numai că nu a fost din partea noastră o concepţie de guvernământ sau o tactică electorală să admitem incorectitudinea, nu numai că amicii noştri "sus-puşi" nu au fost implicaţi în operaţiuni suspecte şi că ne-am crezut politiceşte datori să-i acoperim sau să-i scăpăm, dar sistematic, cinstit şi sincer am urmărit descoperirea vinovaţilor şi am stăruit pentru neînduplecata lor pedepsire. O singură învinuire se poate aduce lui Brătianu, şi anume că nu a supraveghiat mai de aproape pe Ministrul său de Interne, că l-a lăsat în prada crizelor de descurajare şi de apatie. Dar atâtea covârşitoare griji apăsau pe umerii lui, încât el merita cel puţin circumstanţe uşurătoare dacă nu a vegheat mai de aproape ca Morţun să-şi conducă departamentul cu toată energia cerută de greutăţile vremurilor de atunci. În orice caz, dacă vina a existat, nu a fost proporţională cu pedeapsa pe care partidul naţional liberal a suferit-o de pe urma ei.

De altfel, după incidentul cu "sus-puşii" şi sub presiunea imperativă a lui Brătianu, Morţun a ieşit din letargie. Anchetele orânduite şi-au urmărit cu grabă lucrările, prefecţii şi alţi funcţionari publici au fost destituiţi şi daţi în judecată. Dacă războiul s'ar fi declarat mai târziu, chiar cei mai sceptici s'ar fi convins că întreprinsesem o operă de dezinfectare radicală. Era însă prea târziu, efectul moral dorit de vrăşmaşii noştri fusese produs,

urmările calomniei pururea tenace persistau întregi. Trebuia să purtăm necruțați de nimic și de nimeni toată povara unei osânde nemeritate.

Morala acestui episod s'ar putea rezuma în vechea zicătoare, „fereș-te-mă Doamne de prieteni, că de dușmani mă feresc singur".

Bran. Castelul Regal

CAPITOLUL ŞAPTESPREZECE

Primăvara 1916

Cu câteva zile înainte de moartea Reginei Elisabeta a început vestita ofensivă de la Verdun, şi pe când o înmormântam, eram încă sub legitima emoţiune a primelor succese germane. După liniştea iernii, războiul reîncepea cu o furie deosebită, toată lumea se întreba cine va avea iniţiativa noilor atacuri şi pe ce front se vor ivi ele. În cercurile Aliaţilor se susţinea că se pregătesc pentru primăvara 1916 mari operaţiuni militare, care vor sili pe Germani să se mărturisească înfrânţi. Îngrozitorul atac de la Verdun a dovedit că tot de partea Germaniei era iniţiativa, că puterea ei militară e mai de temut ca oricând, că prin urmare nici vorbă nu putea să fie de sfârşitul apropiat al războiului. Pe de altă parte, părerea generală era că dacă va ataca Germania, o va face tot pe frontul rusesc, unde în anul 1915 atacurile ei reuşiseră atât de bine şi unde se reorganizaseră armatele Ţarului, dar valoarea lor rămânea încă îndoielnică. Nu se credea că pe frontul francez Germania va putea să facă altceva decât să se menţină în defensivă prudentă, Verdun răsturna însă toate aceste calcule şi osândea Franţa să trăiască din nou ceasurile tragice de la Marna.

Totuşi armatele franceze s'au arătat încă odată de un eroism admirabil. Printr'o sforţare supraomenească, lovitura germană asupra unui punct slab alfrontului occidental a fost oprită în loc, spărtura proiectată de Generalul Falkenhayn nu a reuşit, pentru a doua oară marile planuri de distrugere ale armatei franceze şi de ocupare a Parisului au dat greş. Comandamentul german se încăpăţâna însă şi toată primăvara 1916 nu a însemnat pentru acesta decât neîntrerupte sacrificii spre a străpunge linia de la Verdun, iar pentru Francezi concentrarea tuturor forţelor ei în vederea respingerii acestor atacuri de o nemaipomenită violenţă, atât prin unităţile azvârlite fără milă în foc, cât şi prin intensitatea fără seamă a bombardamentelor de artilerie.

Zorii unei astfel de campanii nu erau de natură să încurajeze o opoziţie decepţionată prin atâtea deziluzii şi atâtea înfrângeri. De altminteri fermentul agitaţiilor lipsea din rândurile ei, Filipescu de prin Februarie plecase la Petersburg, Ruşii îi făceau curte şi i se sugerase idea că o călătorie în capitala Rusiei ar fi bine văzută şi ar putea aduce foloase cauzei romă-

neşti. Noi aveam cuvinte să ne cam temem de o asemenea vizită, ştiam că la Petersburg se ţes împotriva României fel de fel de intrigi, ştiam că nu s'au stins încă vechi ambiţii şi vechi resentimente. Era oare Filipescu omul chemat să le dejoace sau să le împrăştie, nu era el cu temperamentul său să dea Ruşilor mai mult impresia că fără guvernul Brătianu toată ţara s'ar supune pe dată injoncţiunilor moscovite? Nu era prin vorbele lui nesocotite să ne creeze noi dificultăţi? La urma urmei era destul să repete la Petersburg ceea ce zilnic spunea prin cluburi la Bucureşti, sau scria prin "Epoca" pentru ca vizita să ne facă degeaba cel mai mare rău.

Prin diferite persoane i s'a trimis deci vorbă să fie cu mare băgare de seamă, ca unui copil neastâmpărat înainte de a se duce la vreo rudă respectabilă, i s'au făcut fel şi chipuri de recomandaţii. Însuşi Palatul a intervenit, şi sub pretext că îi dă scrisori către sora ei, Marea Ducesă Ciril, precum şi către alte rude din familia imperială rusească, Regina l-a chemat şi i-a adresat cuvenita rugăminte. Diamandy, ministrul nostru la Petrograd, a primit ordinul să-l supravegheze de aproape, relaţiile dintre ei fiind foarte bune se putea nădăjdui un rezultat favorabil. Toate aceste precauţii au fost însă inutile, Filipescu la Petrograd a avut o atitudine absolut patriotică, a vorbit Ruşilor cum trebuia să le vorbească, le-a spus lămurit că fără muniţii, fără armament, fără puternice contingente ruseşti care să ne acopere spatele împotriva unui eventual atac al Bulgarilor, nu putem intra în acţiune.

Parcă nu mai era acelaşi om. Cum se explica această metamorfoză, să fie oare cu putinţă un Filipescu cumpătat, cuminte, liniştit? Da, se poate, nu odată mi-a spus el, "ce bine e când ţi-a ieşit în Ţara Românească vorba că eşti nebun: poţi să-ţi plăteşti toate chefurile." De cele mai multe ori făcea pe nebunul fiindcă îi convenea, iar când ştia că nu i se va îngădui această atitudine, repede îi treceau năbădăile. Fireşte că o viaţă întreagă nu şi-ar fi putut ţine pornirile în frâu, dar astfel în treacăt câteva săptămâni îi era mai lesne decât se putea crede. Dealtfel în sufletul său era prea mult patriotism curat pentru ca să nu-l oprească de-a juca soarta neamului faţă de o putere cum era pe atunci Împărăţia rusească.

Când s'a întors de la Petrograd, s-a îmbolnăvit, a zăcut câteva săptămâni, medicii nu mai ascundeau grija pe care le-o pricinuia starea lui. Într'adevăr, slăbise, ochiul i se strânsese, pe faţa lui galbenă moartea parcă îşi şi pusese pecetea. Îmi aduc aminte că nu bănuiam gravitatea boalei sale şi că nu mă grăbisem să-l revăd, când l-am întâlnit deodată pe Calea Victoriei trecând într'un automobil şi m'am îngrozit, cât pe aci era să nu-l mai recunosc. Nu mai încăpea nici o îndoială, zilele îi erau numărate.

În asemenea condiţiuni şi deznădejdea pătrunsese în lagărul Federaţiei. A renunţat şi la întruniri publice şi la manifestaţii de stradă şi din Februarie până în Iunie ne-am putut bucura de cele mai liniştite luni ale întregii noastre neutralităţi. Dealtminteri parcă se ţinea şi nenorocul de acţiunile Federaţiei, cum se apuca de ceva pe dată izbucnea vreun scandal, vreo neplăcere, vreun concurs neprielnic de împrejurări, care i le compromiteau.

Lumea ajunsese să-i zică în loc de "Federaţia Unionistă," "Federaţia Ghinionistă".

În ultimele luni se făcuse mult zgomot împrejurul unei pretinse asociaţii patriotice compusă din Ardeleni nerăbdători să ia armele pentru liberarea fraţilor asupriţi. Această asociaţie purta titlul răsunător de "Garda Demnităţii Naţionale" şi în fruntea ei stătea un individ care prin ziarele Federaţiei şi îndeosebi prin coloanele "Adevărului" îşi luase sarcina de a insulta guvernul şi de a ameninţa pe Brătianu. Aceasta fusese de ajuns ca opoziţia să facă dintr'însul un apostol al neamului, ca Take Ionescu să-l onoreze cu confidenţele lui şi ca Filipescu să se arate la braţ cu el. Plicticoasă a fost deci surprinderea în ziua în care Morţun a dovedit lumii că dânsul nu era decât un anume V. Moldovan, fost funcţionar la serviciul maritim din Constanţa, destituit pentru abuzuri ce cădeau sub prevederile codului penal. Cu astfel de clienţi de puşcărie voia Federaţia să întreţină ţara focul sacru al idealului naţional. Efectul a fost nimicitor, toată "Garda Demnităţii Naţionale" a dispărut în câteva zile fără a lăsa nici o urmă.

Tot atât de nenorocoase erau şi campaniile de presă întreprinse în acele luni funestre de amicii Dlor. Filipescu şi Take Ionescu nemaiputând ţine întruniri şi organiza manifestaţii, toată vitalitatea Federaţiei se concentrase în presă, tonul ei păstrând violenţa obişnuită, iar din când în când scotea la iveală câte o acuzaţiune senzaţională împotriva guvernului. Din nenorocire însă a doua zi o desminţire de câteva rânduri spulbera toată învinuirea de care se legaseră ultimele nădejdi federaliste. Toate acestea erau fleacuri, de te miră azi că oameni serioşi s'au putut ocupa de ele, dar cu atât mai mult dovedesc la ce jalnice expediente era redusă acţiunea intervenţioniştilor. O maşină care nu mai găsea combustibil.

Această stare de lucruri îl enerva pe Take Ionescu. Peste măsură impresionabil, trecea printr'o fază de descurajare, totul i se părea pierdut şi de aceea în fiecare zi articolele lui deveneau mai violente. Ajunsese chiar la vocabularul lui Filipescu, nu am totuşi nevoie să spun că nu am dat nici o băgare de seamă acestor violenţe. Am lăsat "Viitorul" să continuie polemica şi duelul s'a sfârşit repede. Take Ionescu comisese imprudenţa să vorbească de afaceri şi de necinste, pe acest teren era uşor să reduci la tăcere pe inventatorul takismului. Totuşi Filipescu găsi mijlocul să mai rostească un discurs când la 25 Aprilie, s'a dus la Craiova să inaugureze un club conservator, şi vorbele sale sunt cu deosebire interesante. Bineînţeles el nu ne cruţa, de la început găsim cuvinte pătimaşe ca: "politica guvernului se poate rezuma în aceste cuvinte: să înşelăm pe toată lumea şi să intrăm în război după victorie şi înainte de pace". Bineînţeles de asemenea că cere fără zăbavă intrarea noastră în acţiune, dar curioase de tot sunt argumentele pe care Nicu Filipescu întemeiază intervenţia României în acest discurs, pare-mi-se ultimul pe care l-a rostit în public.

"Am" zicea el, "o credinţă nestrămutată în victoria finală a Aliaţilor, nu cred însă că va fi o victorie zdrobitoare."

„Quadrupla nici nu are nevoie de aşa o victorie. Aliaţii nu sunt stăpâniţi de idei de cucerire. Ei vor mai presus de toate garanţiile unei păci trainice şi consfinţirea unor principii de echitate internaţională. Ei cer satisfacţie pentru Belgia şi Serbia, Franţa va cere Alsacia şi Lorena, puţin lucru, Italia foarte puţin peste ceea ce îi oferea Austro-Ungaria de bună voie, Rusia folosinţa strâmtorilor".

„Când Germania, nezdrobită dar convinsă de neputinţa ei, va voi pacea, ea o va putea obţine cam în aceste condiţiuni".

Plecând de la aceste premize, Filipescu prevedea că intrând la sfârşitul războiului, nu vom obţine nimic şi prin urmare, voia cu orice preţ garanţii.

„Întâi un titlu câştigat de quadrupla înţelegere prin serviciile ce cu sacrificii vom fi făcut cauzei comune".

„Al doilea un gagiu prin deţinerea teritoriilor pe care le revendicăm"

Cum se schimbaseră lucrurile, cât de mult era judecata lui Filipescu influenţată de ultimele victorii germane, câtă deosebire nu este între încrederea lui oarbă de odinioară şi nedumeririle pe care i le inspirau Aliaţii acuma. Discursul de la Craiova suna ca un fel de mea culpa mărturisit la marginea mormântului, ca remuşcarea unei conştiinţe şi recunoaşterea multor greşeli. Ce straniu document, ce amestec de reticenţe şi de sfială din partea omului care mereu ceruse războiul, fără a se îngriji de ce va urma, sigur de toţi şi de toate.

În ceasul spovedaniei era alături de Brătianu, cu o deosebire totuşi, că acesta nu credea într'o semi victorie, prăbuşirea Austriei i se părea tot atât de fatală şi de definitivă, ca şi prăbuşirea Turciei. Din marea criză prin care Europa trecea, cele două organe putrede, Austria şi Turcia, trebuiau eliminate, cum un organism sănătos nimiceşte microbii vătămători ce au pătruns într'însul. Nemaioferindu-le prilej de zgomot şi de succes, Filipescu şi Take Ionescu s'au îndreptat spre politica externă şi au reuşit acolo să aibă fiecare în primăvara 1916 micul lor scandal, dacă nu şi micul lor succes.

Grigore Filipescu cu nevasta sa, veşnic pe drumuri între Paris şi Bucureşti, avuseseră neplăceri la graniţa germană. S'ar fi putut spune "cine îl pune oare pe fiul lui Filipescu să treacă prin Germania, pe care el şi tatăl său o insultau în toate felurile? Nicu Filipescu a găsit însă acest prilej nimerit ca să insulte pe ministrul Germaniei. Îl pândi la Jockey Club, îi ceru socoteală pentru păţania fiului şi a norii sale, şi în mod trivial l-a ameninţat cu picioare undeva. Scena a fost regretabilă, chiar amicii lui Filipescu o recunoşteau, von dem Busche primi de la Berlin ordin să nu dea incidentului nici o urmare, dar nici prestigiul ţării, nici unitatea neamului nu au câştigat nimic.

Cu Take Ionescu conflictul a fost ceva mai complicat. De mult dânsul avea drept secretar pe corectul şi dichisitul Ciorăneanu şi acesta presupun că era germanofil din snobism şi frecventa legaţia austriacă. În cursul unei

convorbiri Czernin i-a spus că se miră că Dl. Take Ionescu poate insulta pe bătrânul Împărat al Austriei şi totuşi să-i poarte decoraţiile. Ciorăneanu repetă aceste cuvinte şefului său, care imediat trimise lui Czernin toate decoraţiile lui austro-maghiare cu o scrisoare ofensatoare. Acesta neagă autenticitatea cuvintelor repetate de Ciorăneanu, de unde se iscă prin presă între el şi Take Ionescu o penibilă discuţie. Czernin ar fi vrut să pună capăt chestiunii printr'un duel, Ballplatz-ul însă l-a oprit. Lui Take Ionescu totuşi nu-i convenea să se sfârşească scandalul atât de repede, trebuiau trase din el cât mai multe foloase politice într'o epocă în care orice alt subiect de agitaţie lipsea unei Federaţii cu adevărat ghinioniste. El convinsese deci pe toţi partizanii săi purtători de decoraţii austriece să le înapoieze cu scrisori, fireşte, cari mai de cari mai necuviincioase. Legaţia din strada Vamei se transforma repede într'un adevărat depozit de cruci, de stele şi cordoane lepădate de demnitarii unui stat odinioară aliat. La Viena incidentul a supărat mult cercurile oficiale, dar de fapt el nu putea să adauge mult la o stare de lucruri cari şi aşa era destul de încordată, fiindcă îşi avea rădăcinile în cauze mai adânci decât indiscreţiile unui Ciorăneanu, sau restituirea unor decoraţii.

Conservatorii socotiră totuşi că scandalul merita şi o apoteoză, toată gloria armatei conservatoare şi conservatoare democrată a fost deci chemată să sărbătorească printr'un mare banchet la Eforie gestul eroic al înapoierii decoraţiilor. Se întocmi o lungă listă de oratori şi se prevesteau discursuri ce aveau să dărâme Împărăţia Habsburgilor. La ora prevăzută războinicii reprezentanţi ai Federaţiei în frac îşi ocupau posturile în sala ospăţului. Dar o mare surprindere îi aştepta, în locul diatribelor contra Austriei, văzură deodată sculându-se pe Costică Olănescu, care declară că Filipescu fiind bolnav nu poate veni, dar că l-a însărcinat pe el să le comunice la toţi că a hotărît fără a mai cere avizul prealabil al comitetului, fuzionarea partidului său cu partidul conservator democrat. A fost o bombă, banchetul decoraţiilor austriece devenea banchetul fuziunilor conservatoare. Federaţia fără de noroc înceta din viaţă pentru ca din cenuşile ei să nască întregirea partidului conservator.

Din punctul de vedere practic evenimentul nu prea prezenta multă însemnătate, fuzionaţi sau nefuzionaţi ambele partide tot aceeaşi politică o făceau. Întăriţi nu puteau să fie decât dacă problema şefiei se lămurea definitiv şi dacă pretutindeni în provincie se putea obţine o sinceră contopire a cluburilor şi a organizaţiunilor. Fuziunea proclamată la Eforie lăsa dezlegată această chestiune partidul urmând să rămână sub un fel de conducere bicefală, pe când în provincii nemulţumirile şi neînţelegerile erau sigure. Totul se reducea prin urmare la un nou episod din zvârcolirile conservatoare.

Germanofilii câştigau teren, atmosfera le era tot mai simpatică, degeaba se arăta că Verdunul, Marna ca şi Polonia, nu au dus Germania la nici

un rezultat, că au prelungit numai războiul şi că timpul lucrează pentru Aliaţi, lumea era impresionată. Trecuseră doi ani şi Francezii nu reuşiseră să împingă frontul german înapoi, nici chiar cu un kilometru. La strâmtori Turcii continuau să fie stăpâni, la Belgrad, la Varşovia stindardele Puterilor Centrale fâlfâiau biruitoare. Nu avea cine să ia conducerea mişcării. Carp se mulţumise cu aplauzele stârnite de discursurile sale la mesagiu, stătea acuma iarăşi liniştit sub cortul lui la Ţibăneşti. Maiorescu îşi dicta memoriile şi pândea un prilej ca să reia puterea, Marghiloman preocupat să-şi menţină partizanii nu voia să se compromită printr'o acţiune prea hotărîtă, al cărui ceas, în credinţa sa, nu sunase încă.

"Moldova" unde se împerecheau articolele iscălite ale lui Virgil Arion cu proza anonimă a lui Alexandru Sturdza, nu era citită decât de câţiva fanatici. Singur Stere îşi închipuia că poate de acuma stârni o mişcare mai mare în favoarea ideilor sale. După succesul pe care îl obţinuse în Cameră cu discursul său, el a fost cuprins de o criză acută de grandomanie, era convins că stând în rezervă greşise, că luând o atitudine hotărâtă se va impune opiniei publice, cum s'a impus în Cameră atenţiunii deputaţilor. Un incident petrecut la universitatea din Iaşi, unde un grup de studenţi fluieraseră pe Virgil Arion, îi sluji drept pretext. Fiind rector convoacă senatul universitar şi pedepseşte cu o asprime exagerată studenţii intervenţionişti. Precum era de prevăzut, colegii lor se solidarizară cu dânşii declarând greva generală. Ca ministru îmi convenea să văd dominând la Iaşi o disciplină după care sub rectoratul de politicieni de rând ai lui Toma Ionescu suspinasem atâta vreme la Universitatea din Bucureşti, dar nu îmi era îngăduit să-mi fac iluzii asupra proporţiilor politice ce se vor da incidentului, dacă rectorul va avea tactul necesar ca să circumscrie conflictul şi să dejoace uneltirile acelora ce aveau interes să'l exploateze în scopuri de partid. L-am făcut deci de îndată atent pe Stere asupra pericolelor la cari se expune. M'a asigurat că tot corpul profesoral îl va susţine şi că va potoli greva. I-am arătat scepticismul meu şi în privinţa profesorilor şi în privinţa grevei. Se vedea deja îngenunchind pe toţi studenţii şi profesorii, afirmând în faţa ţării întregi, sub conducerea lui, caracterul hotărât germanofil al universităţii din Iaşi.

Ceea ce am prevăzut s'a întâmplat, profesorii s'au împărţit şi după un obiceiu ce pare a fi la noi o tristă specialitate a corpului didactic universitar, i-am văzut schimbându-şi mereu părerile şi atitudinile, pe de altă parte, studenţimea din Bucureşti s'a unit cu cea din Iaşi, ambele universităţi ale ţării stăteau cu uşile închise. O soluţie trebuia deci găsită. În Iaşi s'au dibuit mai multe formule, prin care autoritatea rectoratului rămânea întreagă şi se împăcau şi spiritele studenţilor, altminteri nu îşi putea executa planul. În sfârşit, se întruniră şi profesorii spre a vota în unanimitate o moţiune tranzacţională respinsă de Stere. Era învins, şi şi-a înmânat demisia. I-am respins-o dar când a reînoit-o am fost nevoit să i-o primesc.

Puteam socoti conflictul isprăvit. Mă înşelam, Stere învins odată, căuta acuma pe altă cale să redobândească la universitate un succes pentru cauza germanofilă. A plecat în străinătate, dar îşi puse candidatura la rectoratul vacant prin propria lui demisie şi a însărcinat prietenii săi să îl susţină cu toată stăruinţa. Era o sfidare, prin urmare Brătianu mă cheamă şi mă roagă să fac tot posibilul ca să nu fie ales, fiindcă nu-i convenea de loc în situaţia politică de atunci o izbândă a germanofililor de orice natură ar fi fost ea. Am căutat întâi să-l împiedicăm de a candida. Bujor şi cu Iancu Botez au venit în delegaţie după o convorbire cu Brătianu, apoi cu mine în biroul preşedintelui Camerei, au convenit să-i retragă candidatura. Întorşi la Iaşi, Dna. Stere — cea dintâi era din Siberia — i-a silit să o depună, am fost deci constrânşi să dăm lupta. M-am pus pe lucru şi ajutat mult de Mârzescu, l-am doborît. A fost ales Matei Cantacuzino, de aceea nici Stere, nici intimii nu mi-au iertat-o, dânsul scriindu-mi chiar o scrisoare obraznică din sanatoriul în care îşi îngrijea nervii zdruncinaţi. Victoriile se plătesc şi era hotărît o victorie, căci sub dominaţie română Stere s'a ferit de atunci să se mai dedea la manifestaţiuni germanofile.

Dar mai mult decât toate aceste încercări ale unor factori politici autorizaţi, atmosfera germanofilă era întreţinută prin numeroasele milioane cu care propaganda germană infiltrase ţara. Duhoarea lor necurată se simţea la fiecare pas.

În mijlocul tuturor acestor frământări, mai mult ca oricând Brătianu păstra o seninătate olimpică. Adeseori când noi toţi eram mai agitaţi de zbuciumul oraşului, sau de zvonurile de pe fronturi, îl găseam liniştit la masa sa de lucru, examinând cu o lupă medalii bizantine şi clasificându-le cu îngrijire în cutii anume pregătite. Era distracţia lui din acele vremuri. Nu mă îndoiesc că sufletul lui nu trecea prin identice frământări şi chinuri, chiar dacă nu mai mari zguduiri decât ale noastre. Câte nopţi nu a dormit, numai el ştie, dar în acelaşi timp ştia ce vrea şi unde merge, având asupra tuturor celorlalţi oameni politici puterea de a învinge toate îndoielile, toate momelile, de-a nu lăsa nimic şi nimeni să-l abată din calea lui. S'a spus că Brătianu nu era omul hotărîrilor pripite; o chestie grea o adâncea, o sucea, o învârtea în capul lui vreme îndelungată. Elaborarea unei convingeri era laborioasă. O trata după cum matematicianul tratează o problemă, căuta să o rezolve prin mai multe metode, supunea toate soluţiile la verificarea probei şi numai după terminarea tuturor acestor operaţiuni proclama rezultatul definitiv al meditaţiunilor sale. Ceea ce vulgul lua drept lenevie, era de fapt gestaţiune. Nu scotocea dosare şi nu rezolva petiţii, nu verifica adunările din statistici şi refăcea ca Dl. Sturdza calculul anuităţilor care se găseau în toate tabelele. Dar nici o chestie demnă de interes nu scapă atenţiei sale şi amânate nu erau decât acelea care îi păreau lui că trebuie amânate dintr'un motiv sau altul. Adevărat că ceasuri întregi sta culcat, nu însă în trândăvia unui om ce nu se gândeşte, ci zvâr-

colirea unui minţi care se muncea, care era în veşnică căutare. Dacă lenevia duce de obiceiu la sterilitate, din ceea ce mulţimea a numit lenevia lui Brătianu a ieşit întregirea neamului românesc.

Pleca mereu la Florica şi i se va fi făcut din aceasta o imputare de către diplomaţii grăbiţi să-l întâlnească şi de adversarii întotdeauna gata să critice. Să fie oare inexplicabil ca un om purtând asemenea răspunderi să fi simţit în acele zile nevoia de a-şi reînprospăta forţele prin contactul înviorător al naturii? Fără asemenea odihnă, ce sistem nervos ar fi putut rezista tensiunii la care doi ani de neutralitate supuseseră nervii lui Brătianu? Da, îi plăceau lui Brătianu amânările, îi plăceau poate prea mult, sistemul poate fi discutat în sine, dar era un sistem. Izvora dintr'o concepţie, nu din neglijenţă. Câteva izbânzi datorite acestei concepţii cam orientale, credinţa lui că timpul e un factor minunat pentru rezolvarea greutăţilor, un factor de care omul politic ar face o greşeală dacă nu s'ar sluji. După ce însă încet, cu lenevie, prin amânări, trecând pe la Florica şi tolănindu-se pe toate canapelele luase o hotărîre, trecea prin foc şi prin sabie ca să o aducă la îndeplinire, nu mai cunoştea nici greutăţi, nici împotriviri, nici linguşire, nici frică. De fapt acestor particularităţi ale caracterului său li se datoreşte că politica lui a învins şi ne-a dus la înfăptuirea României Mari.

De fapt, dacă în lunile de primăvară ale anului 1916 Brătianu îşi păstra în toată splendoarea ei olimpica seninătate, era şi pentru că nici Germanii, nici Aliaţii nu se prea grăbeau să-i solicite intervenţia în conflagraţiunea universală. Puterile Centrale renunţaseră de mult la ideea că pot atrage România de partea lor, se mulţumeau să profite însă cât mai mult de neutralitatea ei. Tocmai pe atunci se isprăvea predarea celor 50.000 de vagoane de cereale pe care le dobândiseră ei. Sforţările lor se concentrau acuma asupra dobândirii unui nou număr de vagoane. Iar printre Aliaţi, părerile erau împărţite, Francezii ar fi vrut să intrăm cât mai curând, Verdun avea nevoie să fie descongestionat prin toate mijloacele. Blondel continua să ţină deci la Bucureşti limbajul pe care îl ţinea de atâtea luni, dar pricepea şi dânsul că, fără condiţiile arătate chiar de Filipescu la Petrograd, intrarea noastră în acţiune era cu neputinţă, iar de la Petersburg nu venea nici o deslegare.

Adevărul era că în Rusia precumpăneau atunci curentele panslaviste şi că acestea nu doreau intervenţia României. Ele aveau prea multă mândrie naţională ca să poată recunoaşte că mica Românie poate fi de vreun ajutor marei şi puternicei Rusii. Atunci de ce să atragă regatul nostru în războiul mondial? Ca să ne ajute să ne înlesnească mărirea noastră teritorială? Aceasta panslaviştii nu o doreau cu nici un preţ. O Românie mărită părea o piedică mai mult în drumul lor spre Constantinopole. O Românie care şi-a realizat aspiraţiunile naţionale faţă de Austro—Ungaria, li se înfăţişa fatal dornică să-şi revendice mâine drepturile asupra Basarabiei. Aşa

fiind, aceste cercuri socoteau că Rusia ar face mult mai bine să nu se mai ocupe de o ţară de care nu avea nevoie pentru sfârşitul triumfător războiului şi a cărei alianţă în orice caz reprezenta un preţ disproporţionat cu foloasele pe care i le procura. Pocklewsky deci ne lăsa în voia noastră şi îşi vedea la Jockey Club de partidele lui de poker.

Cât despre Anglia, ea se dezinteresa de noi, precum ne-a destăinuit-o în urmă scrierile Colonelului Thomson, Foreign Office nu urmărea la Bucureşti ca şi în Balcani nici o politică. Reprezentanţii ei la noi aveau instrucţiuni în cazuri importante să susţină punctul de vedere al legaţiunii ruseşti. Barclay prin urmare, îşi concentra atenţia asupra problemelor culinare şi se mângâia de nepăsarea guvernului său înghiţind, spre dauna bătrâneţelor sale, în fiecare seară, câte o sticlă de „Champagne very dry".

Ceilalţi reprezentanţi diplomatici erau meniţi să ne distreze, Fasciotti dându-şi o însemnătate pe care nu o avea, Psycha foarte antantist, luptând cu un ataşat militar susţinut de Regele Constantin şi acuzat de spionagiu în favoarea Puterilor Centrale, Ipersele de Strihou făcându-se antipatic prin firea lui acră, până şi martiriologului Belgiei, Cortina y Multedo, dizertând la infinit asupra celor 22 categorii de blonde şi Wopika, cu jovialitatea lui de îmbogăţit, aduceau o notă veselă într-un tablou pe care nu-l puteau întuneca nici cercurile dispreţuitoare ale lui Czernin, nici munca stăruitoare a lui von dem Busche, nici uneltirile de comitagiu ale lui Radeff, nici indolenţa bosforică stinsului Sefa Bey.

Rămânea numai un punct de întrebare, de ce ososul van Vrendenburg ţinea să se arate mai germanofil decât o cereau interesele neutrei Olande? Se vede că Zeii găsiseră destul de original spectacolul pe care în ajunul intrării noastre în război îl oferea corpul diplomatic din Bucureşti.

În vremea aceasta Regele a adăugat încă o piatră la edificiul popularităţii sale. De Paşte a făcut săracilor o nouă donaţiune însemnată, un milion două sute cincizeci de mii de lei pentru ajutorarea populaţiunii nevoiaşe a oraşelor care suferea de scumpetea traiului. Regina se însărcinase cu distribuirea acestei sume şi două luni întovărăşită de Alecu Constantinescu şi de Fotin Enescu colinda toate oraşele ţării şi înmâna la mii şi mii de sărmani, tineri şi bătrâni, obolul Regelui. Aceste vizite au pus-o în măsură să cunoască toată ţara, să vină în contact aproape cu toate cercurile sociale, ceea ce a folosit mult în vremurile grele ale războiului şi ale pribegiei la Iaşi.

Şi astfel s-au scurs în liniştea care precede îndeobşte marile furtuni, ultimele luni ale neutralităţii noastre.

CAPITOLUL OPTSPREZECE

PRECIPITAREA EVENIMENTELOR

Pe la sfârşitul lui Mai sosesc pe neaşteptate telegrame anunţând o puternică ofensivă rusească în vecinătatea noastră. În câteva zile armatele comandate de Generalul Brusiloff înaintează cu o iuţeală surprinzătoare. În faţa lor frontul austriac se prăbuşeşte cum se prăbuşise la Lemberg în 1914. Zeci de mii de prizonieri şi o pradă de război neînchipuită cade în mâinile lor.

De la închiderea Camerelor aproape în fiecare săptămână plecam în inspecţia şcoalelor rurale. Neutralitatea mă oprise să-mi execut toate proectele pentru propăşirea învăţământului primar. Încercam însă să obţin maximum de randament posibil cu mijloacele restrânse şi în condiţiile neprielnice de atunci. Tocmai eram în inspecţie la Botoşani şi Dorohoi când am primit vestea succeselor lui Brusiloff. Dintr'odată am avut intuiţia că evenimentele se precipită şi că intrarea noastră în acţiune devine fatală. Nici nu am apucat bine să mă întorc la Bucureşti şi m'am găsit în faţa prologului crizei care avea să se isprăvească la 14 August prin declaraţia noastră de război.

Într'adevăr, la 28 Mai autorităţile noastre s'au pomenit cu trupele ruseşti care luptau peste Prut bombardând Momorniţa. Câteva ceasuri în urmă unităţi de cazaci ocupară târguşorul şi, fără a ţine seama de protestele noastre, au străbătut tot colţul nord-vestic al judeţului Dorohoi, pătrunzând pe acolo în Bucovina.

Să fi fost oare o simplă greşeală a unor detaşamente locale dornice să surprindă mai uşor un inamic în plină retragere? Dar atunci de ce nu au ţinut seamă de protestele noastre, de ce au tras asupra grănicerilor noştri, de ce timp de două zile nu şi-au revenit în fire? De doi ani luptau în acelaşi punct, trebuiau deci să-l cunoască cu de-amănuntul. De ce în trecut păstraseră necontenit o atitudine corectă, de ce tocmai acuma călcau în chip atât de neaşteptat şi de flagrant toate legile dreptului internaţional? Ştiam că de la Ruşi te puteai aştepta la orice, chiar după suprimarea consumării alcolului. Incidentul de la Hull era viu în amintirea noastră. Nu ne aflam oare în prezenţa unei tentative de violare a neutralităţii noastre cu scopul de a-i sili pe Austro—Germani la aceeaşi atitudine şi de-a ne

forţa mâna transformând teritoriul nostru într'un câmp de bătaie? Ruşii nu au reuşit să ne atragă în război prin argumente, oare nu încercau acum să ne constrângă prin mijloace brutale? Toate presupunerile erau îngăduite.

Duminecă 29 Mai Brătianu ne convoacă de vreme, căci de la miezul nopţii fusese sculat şi căuta prin Dorohoi să cunoască amănuntele incidentului. Am examinat situaţia. Dânsul era foarte îngrijorat dar foarte stăpân pe sine dictă Generalului Iliescu o serie de dispoziţiuni asupra cărora căzuserăm de acord cu toţii: un general român să fie trimis înaintea Ruşilor pentru a le cere lămuriri şi pentru a le notifica cererea noastră hotărîtă de-a părăsi imediat pământul României; în spatele său, la o distanţă bună, să se aducă trupe care în caz de refuz să poată interveni. Brătianu vroia —şi avea dreptate— să considere că ne aflăm în faţa unei greşeli şi că trebuie să facă tot posibilul pentru a evita — dacă se poate— o ciocnire sângeroasă cu Ruşii. Prin urmare am convenit să aşteptăm desfăşurarea evenimentelor, iar pentru orice eventualitate să rechemăm pe Rege, care, făcea atunci o excursie pe Dunăre. Poklewski, întrebat, se arată mişcat de cele petrecute la Momorniţa, ne spune că este convins că nu e decât o eroare dar că, totuşi, nu poate afirma nimic precis până ce nu va cere explicaţii guvernului său.

Czernin se prezentă şi el ca să protesteze, sugerând ironic că acestea sunt procedeele prin care Rusia urmăreşte ieşirea noastră din neutralitate. Seara asistam la un banchet dat în onoarea lui Toloi Alexandrescu. Toţi iluştrii baroului, toţi juriştii ţării erau adunaţi în sala de la Hotel Boulevard. Cu o sublimă uşurinţă se perora asupra idealului naţional şi a intrării noastre în război. Mă uitam atent la toţi aceşti patrioţi de faţadă şi de declamaţii. Le-aş fi dorit o clipă măcar să cunoască grija răspunderilor care pe noi ne covârşea atunci, să priceapă că în ceasurile grele ale vieţii popoarelor se judecă mai mult şi se vorbeşte mai puţin. De acolo, pe o lună minunată, am plecat la halta Cotroceni întru întâmpinarea familiei regale. Regele —în uniformă de marinar— coborî cel dintâi, nerăbdător să afle ultimele ştiri. Era mai mult indignat decât îngrijorat. Ideea că Ruşii au putut îndrăzni să întrebuinţeze faţă de noi astfel de procedee îi jignea adânc demnitatea sa de militar şi mândria de Rege. De altminterea, după ultimele informaţiuni, păreau a fi indicii favorabile. A doua zi misterul incidentului a început să se împrăştie. Ruşii, întrebaţi de emisarii noştri, au făcut declaraţii liniştitoare. În sfârşit, peste câteva zile, totul se isprăvi cu bine. Ruşii ne-au asigurat oficial că nu au avut nici o intenţie să încalce teritoriul nostru, că vina e a unor cazaci care îşi vor lua pedeapsa. De-o parte şi de cealaltă se numiră comisiuni pentru stabilirea răspunderilor şi plata daunelor materiale, pe care Ruşii recunoşteau că ni le datoresc. Cele câteva case evreieşti distruse şi, mai cu seamă, edificiul cel nou al vămii din Momorniţa rămaseră însă singurele urme vizibile ale incidentului.

Peste câteva zile trupele ruseşti au ocupat din nou Cernăuţii şi în mai puţin de două săptămâni Bucovina întreagă era iarăşi sub dominaţiunea lor. O chestie — o chestie chinuitoare— se punea acuma pentru noi: nu cumva venise momentul favorabil? Nu cumva Ruşii înaintând şi ameninţând să pătrundă în Ungaria ne expuneau să compromitem situaţia ţării dacă nu intram în acţiune? Bineînţeles opoziţia a ieşit din rezerva ei pentru a reclama cu toată energia intervenţia noastră militară, denunţându-ne ca trădători de neam în caz că, şi în asemenea împrejurări, continuam să rămânem neutrii. La 5 Iunie, la 12 Iunie şi la 3 Iulie, Federaţia ţine trei întruniri publice urmate de manifestaţii de stradă, întruniri nu prea reuşite ca numär, dar în care tonul oratorilor a întrecut în violenţă tot ceea ce se văzuse până atunci.

La 5 Iunie Filipescu, din ce în ce mai bolnav, nu a luat cuvântul dar Take Ionescu a cerut cu stăruinţă un guvern naţional. Ţara trebuia să se hotărască şi destinele ei nu mai puteau fi lăsate pe mâna unui guvern care nu era în stare să înţeleagă marile interese naţionale, afirma el. Filipescu suferind, la Călimăneşti, nu a putut lua parte dar a trimis o scrisoare prin care îşi anunţa venirea la viitoarea întrunire. Scrisoarea, nici mai mult nici mai puţin, se sfârşea cu fraza: „Trebuie cu orice chip răsturnat netrebnicul de Ionel Brătianu." Mai mulţi vorbitori atacară pe faţă Coroana, proclamând cu toţii —drept o necesitate absolută— constituirea unui guvern naţional. Nota caracteristică a atmosferei ce domnea în rândurile Federaţiei a dat-o Argentoianu, când a cerut să se ridice pietrele ca să se izgonească mai repede guvernul. Iar Titulescu a vorbit de forţe care pot lumina, dar cari pot şi să ardă.

La 3 Iulie a fost ultimul discurs al lui Filipescu, cântecul lebedei. A întrecut toate marginile închipuirii: Victor Antonescu este o lichea căruia îi trimete palme; lui Brătianu nu-i mai rămâne decât să fie luat de fundul nădragilor de către acesta atunci când îl va întâlni la Senat, el fiind numărul unu la un concurs internaţional de ticăloşie şi de pungăşie! Aceasta nu mai era oratorie, ci patologie. Înşişi prietenii săi cei mai credincioşi erau înspăimântaţi. Printr'o sublimă inconştienţă acest potop de injurii şi de trivialitate se isprăvi într'un apel la unirea sacră prin invitarea la o conlucrare între toţi. S'ar fi cuvenit ca intimii lui Filipescu să-l fi împiedecat de a se da astfel într'un jalnic spectacol. Take Ionescu continua să ameninţe Coroana, discursul său fiind sintetizat în următoarea formulă: „În Mica Românie nu mai e loc nici pentru el (Regele), nici pentru noi."

De bună seamă, precum doi ani judecata noastră n'a putut fi influenţată, nici acum, vehemenţa aceasta a opoziţiei, nu era în măsură să ne impresioneze, dar situaţia în sine era de natură să turbure orice conştiinţă. Aliaţii nu puteau să piardă şi dânşii un asemenea prilej. Din toate părţile, deodată, o porniră la asalt. Franţa a luat iniţiativa. Deja de câtva timp

Quai d'Orsay-ul era hipnotizat de ideea atragerii României în război. Pe de altă parte şi frontul francez inspira cercurilor oficiale din Paris îngrijorare. Presiunea germană de la Verdun nu mai înceta, pe Somme armatele franceze şi engleze încercau o serie de ofensive în care se puneau mari speranţe, rezultatele erau însă aproape nule. O diversiune pe orice alt front devenea aproape indispensabilă, Englezii se mulţumeau să urmeze pe Francezi, iar Ruşii împărtăşeau de astă dată, în totul, punctul de vedere al Aliaţilor.

Miniştrii Entantei începeau deci cu hotărîre presiunile asupra lui Brătianu, dânsul însă şovăia. Netăgăduit momentul i se părea mai oportun decât altă dată, dar pericolele situaţiei i se păreau totuşi încă mari. Pe orizont erau încă multe puncte negre cari aveau nevoie să fie bine lămurite. Erau într'adevăr Ruşii hotărîţi să continue ofensiva? Care erau pe frontul occidental intenţiile Aliaţilor? Se simţeau ei în măsură să întreprindă o acţiune mai puternică? Ce se pregătea la Salonic? Se proiectau serios lupte care să concentreze în acea direcţie toate forţele Bulgarilor? Atâta timp cât toate aceste puncte nu erau limpezite nu se putea rosti.

Negocierile au luat o întorsătură tot mai precisă, tot mai strânsă. Brătianu punea următoarele condiţiuni pentru participarea noastră la război:

1/Recunoaşterea revendicărilor integrale ale României asupra Transilvaniei, Bucovinei şi Banatului întreg, aşa precum de altfel Aliaţii ni le şi încuviinţaseră la 1915, în ajunul intrării Germanilor la Varşovia.

2/Ofensivă generală pe frontul rusesc, de care să se lege acţiunea militară a României. Dacă toate fronturile vor rămâne nemişcate şi singură România va fi lăsată să lupte cu toate disponibilităţile ei împotriva unităţilor ce se vor putea strânge de către Puterile Centrale pe diferitele câmpuri de luptă, intervenţia ei va fi o primejdie pentru dânsa şi de nici un folos pentru Entanta.

3/Armamente şi muniţiuni, precum şi garanţia tranzitului lor prin Rusia. Până când cele dintâi transporturi nu vor fi pe Prut şi sosirea lor nu va fi organizată în aşa fel încât zilnic să primim cel puţin un număr precis de vagoane, nici vorbă nu poate fi de intervenţia noastră militară.

4/Un număr de 200.000 de soldaţi ruşi, care împreună cu trupele noastre să poată apăra Dobrogea împotriva unui atac bulgar, noi nefiind sub nici un cuvânt în măsură să ducem o luptă pe două fronturi deodată, nici să intrăm în război dacă cel puţin linia Rusciuc-Varna nu este apărată în aşa fel încât Bucureştii aşezaţi la 70 de km. de Dunăre, să nu fie la discreţia inamicului.

5/O acţiune a Aliaţilor la Salonic, care să imobilizeze spre Sud toate unităţile bulgare.

Dacă Aliaţii consimţeau să primească aceste condiţiuni Brătianu se întreba dacă să ajungă la o înţelegere cu ei, sau tot să mai amâne. Vroia să cunoască şi părerea lui Costinescu, care îşi urma cura la Govora. De

aceea dânsul mă chemă într'o dimineaţă —pe la mijlocul lui Iunie— şi, enumerându-mi punctele pe care le fixase, mă rugă să mă duc până la Govora spre a le comunica lui Costinescu şi a-i cere avizul. Am plecat chiar în acea seară. Costinescu a aprobat în totul punctul de vedere al lui Brătianu încântat că precipitarea evenimentelor îngăduie atingerea scopului căruia el îi închinase toate puterile sale.

Totuşi Brătianu se mai frământa. De acuma Franţa trecu pe planul al doilea. Dealtminteri Blondel a fost rechemat subit şi pe nedrept, căci chiar dacă ar fi putut să fie câteodată mai violent decât s'ar fi cuvenit pentru un ministru plenipotenţiar în exprimarea gândurilor sale, a slujit cu devotament interesele Franţei; el număra în Bucureşti foarte mulţi prieteni, toţi simţeam şi ştiam că iubea România şi, în sfârşit, cunoştea admirabil pe toţi oamenii şi toate împrejurările politice de aci. Resentimentele personale ale unor demnitari atotputernici de la Quai d'Orsay, ajunşi sub ministeriatul indolentului Briand, dobândiseră capul lui. Succesorul său, Dl. de Saint Aulaire, era precedat de o reputaţie din cele mai bune, dar întârzia să vie. În asemenea condiţiuni Rusia luă în mână conducerea tratativelor. Dealtminteri era şi firesc să fie aşa, intrând în război frontul nostru urma să devină un front comun cu cel rusesc, şi deci cu ei urmau să fie mai strânse legăturile noastre şi de ei atârna încuviinţarea principalelor condiţiuni, cărora le subordonaseră posibilitatea participării României la războiul mondial.

Ca să-şi dea şi mai bine seama de atmosfera ce domnea la Petersburg, Brătianu l-a chemat pe Diamandy în al cărui simţ politic avea de mult încredere. Acesta a sosit pe la sfârşitul lui Iunie. Împăratul şi Sasonoff îl însărcinaseră să stăruie pe lângă Brătianu ca să intrăm în acţiune: oare nu ceruse dânsul mereu, spre a se hotărî, un moment oportun? Ei bine, nu se mai putea "un moment oportun mai bun decât acesta!". Brusiloff —continua raţionamentul— s'a oprit, dar numai ca să răsufle. Curând va începe o a doua ofensivă mai mare, mai puternică, mai uimitoare decât cea de la sfârşitul lui Mai. De data aceasta armata austro-ungară nu va mai putea fi scăpată de Germani fiindcă este prea slăbită şi fiindcă Englezii şi Francezii pregătesc pe frontul occidental atacuri ce nu vor mai da trupelor Kaiserului răgazul să sară în ajutorul altora. România ar face o greşeală neiertată dacă ar lăsa pe Ruşi să pătrundă singuri în Ungaria. Prieteneşte —deci— ne sfătuieşte să nu mai stăm la gânduri, să profităm de împrejurările neaşteptat de favorabile cu care, fără îndoială, altă dată nu ne vom mai întâlni.

Diamandy judeca că Ruşii aveau dreptate, iar simţămintele Imperiului moscovit le socotea faţă de noi excepţional de bune. Sinceritatea lor i se părea reală. Sasonoff era un personagiu în care puteam avea toată încrederea, căci era un adevărat amic al României. Intenţia stabilirii pe viitor a unor raporturi cordiale între Rusia şi România şi existenţa între

aceste două ţări a unei adevărate comuniuni de interese, era parte din punctele cardinale ale sistemului său politic. Unii din noi l-am găsit pe Diamandy prea optimist, ni se părea că şi el fusese puţin atins de boala de care sufereau mai toţi diplomaţii noştri: vedea problemele României prea mult sub prisma intereselor ţării pe lângă care era acreditat. Brătianu însă zdruncinat de argumentele şi de impresiile lui Diamandy, a făcut un pas înainte spre hotărîre. Decis tot nu era, mai ales faţă de Aliaţi se arăta încă plin de reticenţe, aceştia vroiau însă cu orice preţ s'o isprăvească cu noi. Văzând că discuţiile se tărăgănesc, s'au hotărît să recurgă la mijloace extreme spre a smulge în sfârşit mult aşteptatul şi mult doritul consimţământ al lui Brătianu.

De la începutul lui Iulie Generalul Alexeieff, şeful marelui stat major rusesc, însărcină pe ataşatul militar rus din Bucureşti, Colonelul Tatarinoff, să comunice guvernului nostru că pregătesc o nouă ofensivă cu scopul de-a pătrunde în câmpiile Ungariei, că fac un ultim apel României ca să intervină, că dacă nu o vom face acuma, nu va mai fi nevoie altădată de sprijinul nostru, că în orice caz ţine să ştim că Rusia nu va tolera sub nici un cuvânt ca armatele române să participe în Transilvania numai la un marş triumfal.

Acest ultimatum se sfârşea prin cuvintele: „Trebuie să intraţi acuma sau niciodată!“ Ataşaţii militari ai Franţei şi ai Angliei se prezentară şi ei în numele guvernelor lor, aducându-ne acelaşi ultimatum. Pichon, ataşatul militar francez, comunică Generalului Iliescu o telegramă din partea Mareşalului Joffre cerându-ne să intervenim şi repetând formula lui Alexeieff „acuma ori niciodată!“ În afară de aceasta, comunicarea lui Joffre vorbea de ofensiva generală pe toate fronturile, contextul frazei fiind certitudinea că vor avea loc ofensive generale victorioase şi angajamentul Rusiei de-a transporta fără întârziere materialul de război trebuincios armatei române.

Ni se afirma, prin urmare, în mod solemn şi oficial de către învingătorul de la Marna că Aliaţii au hotărît un atac concomitent şi general pe toate fronturile, că se pregătea oarecum scena decisivă şi finală a războiului mondial, că de aceea ni se adresează şi nouă un apel atât de stăruitor pentru ca, dacă mai voim să ne valorificăm drepturile asupra moştenirii Habsburgilor, să intervenim acum ori niciodată.

În realitate toate acestea erau neadevăruri. Aliaţii nici prin gând nu aveau să încerce o ofensivă generală pe toate fronturile. Mai mult ca oricând ei erau convinşi că nu sunt în putinţă să sfârşească războiul, că le mai trebue cel puţin un an ca să doboare armatele germane încă în plină putere, dacă nu chiar în stare de vădită superioritate. Ba mai mult, departe de-a fi în ajunul unei ofensive decisive, treceau printr'un moment deosebit de critic. Pe Somme dăduseră cu totul greş, Brusiloff preocupat de succese personale plătise izbânzile lui cu sacrificii exagerate, iar intrigi de

curte şi de cartier general paralizau ultimele lui sforţări de înaintare. În Anglia recrutările nu dădeau rezultatele dorite, concepţiile lui Lord Kitchener erau socotite învechite şi îndărătnice. Moartea lui tragică în adâncurile Mării Nordului, cea mai ilustră victimă a submarinelor germane, era primită de opinia publică mai mult ca o fericire, atât de mare era în Anglia nemulţumirea împotriva felului cum armata se organizase sub auspiciile acestui militar, multă vreme socotit idolul mulţimii. Tunurile germane tot mai băteau asupra Verdun-ului, mii şi mii de Francezi continuau să moară sub zidurile lui.

Dar ne puteam noi oare închipui că toate acestea erau numai neadevăruri? Bine ne sfiam de ceea ce ne venea de la Alexeeff, căci cunoşteam de pe vremuri perfidia şi ipocrizia Ruşilor. Dar Mareşalul Joffre, întreaga Franţă să ne facă declaraţii atât de mincinoase? Mintea noastră se refuza să conceapă o asemenea posibilitate. Chiar dacă se găsea la strâmtoare şi avea nevoie de noi cu orice preţ, nu era cumva o socoteală strâmtă, nedemnă de o naţiune mare, imposibilă de admis din partea comandamentului militar, care de fapt avea conducerea supremă a tuturor operaţiunilor Aliaţilor? Şi Colonelul Thompson, până atunci atât de rezervat, el care neîncetat dăduse dreptate lui Brătianu şi îl apărase împotriva războinicilor noştri, chiar el vorbea în acelaşi fel. Oare şi dânsul să ne fi înşelat?!

Pe de altă parte, împreună cu ameninţarea ultimatumului, au venit de pretutindeni făgăduieli ademenitoare şi asigurări. Ruşii ne trimeteau vorbă: „intraţi şi vom face tot ce ne cereţi." Mareşalul Joffre, prin Pichon, ne afirma că după toate informaţiunile lor situaţia diferitelor armate ale Puterilor Centrale este de aşa natură, încât le va fi cu neputinţă să mobilizeze în contra noastră zece divizii. Iar toţi ataşaţii militari ai Antantei, văzând teama pe care ne-o inspira frontul bulgăresc, arătau rapoarte ale statelor lor majore şi referate de la agenţii lor secreţi, din care reieşea că pe fronturile Dobrogei, Bulgarii au forţe neînsemnate şi că la Salonic, Sarrail întreprinde o acţiune care nu le permite să sustragă nici un om de pe acel front.

Generalul Iliescu susţinea că toate aceste informaţiuni colaborează cu datele şi cu rapoartele serviciilor sale de spionagiu, de la care şi obţinuse mai multe informaţiuni, pe care faptele le confirmaseră.

În asemenea condiţiuni ce puteam să mai facem? Ultimele îndoieli ale lui Brătianu se stingeau treptat. La un moment dat o întâmplare îl mai opri puţin în loc, şi anume o telegramă din Petersburg anunţând deodată demisiunea lui Sazonoff şi înlocuirea lui printr'un anume Sturmer. Cine era acest necunoscut? Ce înţeles avea această neaşteptată plecare a lui Sazonoff? Puteam noi să ne mai aşteptăm, la Petersburg, din partea acestui anonim de la Externe, la aceeaşi atmosferă binevoitoare de care ne-am bucurat pe timpul celui care fusese încă dinaintea izbucnirii războiului mondial iniţiatorul şi principalul propovăduitor al unei alianţe ruso-ro-

mâne? Diamandy, chemat în grabă, nu putu să desluşească enigma. Pe Sturmer nu îl cunoştea şi, când părăsise Petrogradul, cu câteva săptămâni înainte, nimic nu prevestea această schimbare. Sazonoff, la apogeul puterii sale, părea că se bucură de deplina încredere a Suveranului său. Poklewski întrebat, se arătă tot atât de mirat ca şi noi, aşteptând de la Petrograd lămuriri. Nimeni nu putea bănui că influenţa secretă a lui Rasputin ajunsese până acolo încât să dea actelor lui Niculae II toată înfăţişarea de adevărată nebunie. Rareori bolile mortale se cunosc la primele simptome, răsturnarea lui Sazonoff era cel dintâi simptom al crizei ce avea să ducă ţarismul la prăbuşire şi anarhie, la dezastru.

După câteva zile noul ministru de externe al Ţarului reluă firul negocierilor de unde Sazonoff le lăsase, îl reluă în acelaş spirit şi cu aceeaşi bunăvoinţă aparentă. Nedumeririle lui Brătianu se liniştiră deci. La o soluţie trebuia să se ajungă. Aliaţii îl somau, Joffre îi trimetea personal asigurări în privinţa punctelor care îl îngrijorau mai mult, Diamandy în numele celor văzute şi ştiute la Petrograd îl îndemna stăruitor să spună cuvântul decisiv. Generalul Iliescu afirma că e gata cu armata şi că toate datele lui şi ale Aliaţilor duc la concluzia că din punct de vedere pur militar izbânda noastră e sigură. Ceilalţi generali consultaţi se rosteau în acelaş sens.

Noi, miniştrii eram împărţiţi în două tabere, pe care le-aş putea numi tabăra optimiştilor şi a pesimiştilor. Tabăra optimiştilor compusă din Costinescu, Alecu Constantinescu şi Dr. Angelescu, era convinsă că Germania şi Austria sunt reduse la ultimele lor rezerve, că intrând şi noi în război se vor prăbuşi şi că înaintarea noastră în Carpaţi va fi un fel de marş triumfal, aşa cum fusese la 1913 intervenţia noastră în Bulgaria. Tabăra pesimiştilor, printre cari mă prenumăram şi eu, era convinsă că puterile germane sunt departe de a fi ajuns la sleirea forţelor lor, că războiul, prin urmare, va fi lung şi pentru noi plin de mari încercări şi de grele suferinţe. Dar şi unii şi alţii, şi optimiştii şi pesimiştii recunoşteau deopotrivă că evenimentele nu mai îngăduiesc nici o amânare şi că războiul trebuie declanşat. Singur Alexandru Radovici s'a dus într'o dimineaţă la Brătianu acasă ca să-l sfătuiască să nu facă acest pas, şi aceasta nu pentru că ar fi fost germanofil, dar era o fire sfioasă, grozăviile războiului îl înspăimântau, avea un fiu care trebuia să ia armele şi teama la el era mai tare decât un ideal pentru care inima sa generoasă nu era străină.

Barbu Stirbey, conştient şi el de greutăţile războiului, socotea declararea lui inevitabilă şi, cum fatalismul său înăscut nu-i permitea să se împotrivească celor inexorabile, îndemna la rândul său pe Brătianu să intre în acţiune şi se străduia la Palat să-i obţină încuviinţarea Regelui. Regina, trebuie spre cinstea ei s'o mărturisesc, voia din toată inima războiul, dar era pătrunsă şi mişcată până la lacrimi de gravitatea deciziunii ce urma să se ia. Însuşi Regele resemnat nu mai vedea cum ar mai fi fost posibil ca cu aceeaşi energie şi cu tot atâta echilibristică să mai

putem prelungi neutralitatea menţinută doi ani de zile. Nu mai vorbesc de opoziţie, la aceasta nu mai era stăruinţă, ci paroxism.

Aşa fiind nu-i mai rămânea lui Brătianu decât să se hotărască.

Ion I.C. Brătianu însoţind-o pe Regina Maria

CAPITOLUL NOUĂSPREZECE

BRĂTIANU SE HOTĂRĂŞTE

Tocmai veneam la el într'o după-amiază călduroasă de vară. Se hotărâse. Era în camera de culcare a nevestei, cu ferestrele larg deschise spre grădină. Adânc emoţionat se plimba nervos prin odaie în aşteptarea lui Poklewski, căruia trebuia să-i notifice oficial hotărîrea sa. Diamandy era cu el. Pătruns până în adâncul sufletului de gravitatea şi de măreţia actului pe care în numele neamului românesc îl îndeplinea, în conştiinţa sa se zbăteau încă gândurile cari îl îndemnaseră să-şi arunce ţara în război şi grijile care atâta vreme îl împiedecaseră să iasă din neutralitate. Când i s'a spus că Poklewski a venit, a făcut o supremă sforţare ca să-şi adune toate puterile şi ca să pornească spre biroul său. Nu voi uita niciodată gestul cu care s'a sculat de pe canapea, şi-a pus gulerul, şi-a legat cravata şi a ieşit pe uşă afară. Am avut impresia pe care o are un om care se desparte pentru totdeauna de tot ce i-a fost scump şi ce se avântă în necunoscut. România, vechea Românie pe care tatăl său o făcuse, pe aceea o distrugea pentru vecie. Dar oare îi va fi dat să înfăptuiască România cea nouă, România Mare a visurilor moşilor şi strămoşilor noştri? O groaznică ursită pentru un om să aibă a lua o asemenea hotărîre de care atârna viaţa de veacuri a unui popor.

Când am intrat în viaţa politică, în Aprilie 1907, după răscoalele de tristă amintire şi m'am înscris în partidul liberal, Brătianu m'a primit cu toată afecţiunea ce o purta unui tânăr pe care îl cunoştea din copilărie şi al cărui părinte fusese unul din îndrumătorii respectaţi al tinereţelor sale. Spre deosebire însă de toţi ceilalţi la care n'am găsit decât cuvinte de laudă pentru hotărîrea luată şi pentru persoana mea, Brătianu nu mi-a vorbit decât pe un ton aproape descurajator. „Îmi pare bine că vrei să lucrezi cu noi, dar te-ai gândit bine? Să ştii că politica este plină de greutăţi şi de amărăciuni, ea implică răspunderi a căror povară o fire cinstită adesea cu greu le poate suferi. Cei mai mulţi îşi închipuiesc că politica e un fel de distracţie, cu foloase şi onoruri. Politica e ceva grav, grav de tot. Ai în mâna ta viaţa şi viitorul ţării tale". În acea clipă abia am înţeles tot adevărul acestor cuvinte, care atunci mi se păruseră mai mult banalităţi retorice, sau o morală inutilă.

Ce îl hotărîse pe Brătianu? Nici noi colegii lui, nici Palatul, nici miniştrii aliaţi, nici Joffre, nici opoziţia, nici Diamandy, nici generalii, nici Iliescu, nici Ştirbey, nici chiar raţionamentul său. Prea era superioară inteligenţa lui ca să nu se prezinte până la sfârşit minţii sale obiecţiuni şi îndoieli. Îmi aduc aminte că pe atunci într'o seară mă înapoiam cu el de la Buftea, unde prânzisem. Noaptea era înstelată şi automobilul străbătea cu iuţeală drumul spre Bucureşti ale căror lumini se zăreau deja în depărtare. Toată seara fusese îngrijorat şi distrat. „Ai citit vreodată", îmi spune Brătianu, „viaţa lui Cezar Borgia? Ştii că Cezar Borgia nu era numai desfrânatul pe care legenda ni l-a transmis, Cezar Borgia era un cap politic superior. De fapt el concepuse sub dominaţiunea papală, încă în vremurile lui, unitatea Italiei. Şi nu era nici un uşuratec, prevăzuse tot şi desigur ar fi reuşit. Un singur lucru scăpase prevederilor sale: lipsa lui din Roma, când Papa Alexandru, tatăl său, va muri. Şi atât a fost de ajuns ca toate planurile sale mărețe să se surpe şi ca el să-şi isprăvească zilele ca un aventurier de rând, nepriceput, batjocorit şi hulit.

„M'am chinuit şi eu să prevăd totul, zi şi noapte mintea mea se munceşte ca să cugete la toate. Mai mult ca atât, cred că nu mi-a scăpat, nu uit, nimic neprevăzut. Dar cazul lui Cezar Borgia mă pune pe gânduri..."

Prin urmare, Brătianu nu îşi făcea iluzii asupra imperfecţiunii raţionamentului omenesc, dar dânsul învăţase de la tatăl său că în împrejurările mari, în clipele hotărîtoare să nu te conduci după mintea, ci după inima ta.

Inima, instinctul său, îi spuneau că oricari ar mai fi obiecţiunile ce i s'ar prezenta cugetării sale, să nu mai stea la îndoială, să hotărască intrarea în acţiune a României pentru dezrobirea fraţilor asupriţi şi pentru unitatea naţională. Acestor îndemnuri ale inimii Brătianu le-a dat ascultare, ele i-au determinat hotărîrea şi au adeverit încă o dată temeinicia sfatului bătrânului său tată.

S'a discutat mult şi atunci şi mai pe urmă asupra momentului hotărît de Brătianu, s'a zis că acesta a fost rău ales, că în nici un caz România nu trebuia să intervie în August 1916. Când eram în Moldova înfrânţi şi în plină retragere, toate aceste păreri păreau pe deplin întemeiate. Azi însă când privim în întregime criza din care a ieşit întregirea neamului, nepărtinitori fiind, trebuie să recunoaştem că acesta a fost totuşi cel mai potrivit, singurul potrivit moment pentru intervenţia noastră în războiul mondial. Într'adevăr, dacă am fi intrat mai înainte, pe de-o parte am fi fost osândiţi să purtăm un război lung cu desăvârşire peste puterile noastre; pe de altă parte, am fi găsit aliaţii şi mai slabi şi mai în neputinţă de a evita dezastrul nostru şi, în fine, nu am fi putut avea nici muniţiile, nici armamentele trebuincioase, deoarece este dovedit acuma că abia în 1916 Aliaţii au putut intensifica fabricaţiunea materialului de război, aşa încât acesta să corespundă nevoilor diferitelor fronturi. În schimb, dacă am fi intervenit după

August 1916, adică în primăvara 1917, căci în iarna 1916—1917 nu era să intrăm, ar fi fost prea târziu. Revoluția rusă ar fi izbucnit și nu putea fi vorba să legăm acțiunea noastră militară de un front în descompunere. Marele război mondial s'ar fi terminat fără participarea României, cine știe ce ar fi devenit cauza noastră în asemenea condiții.

Un fapt e sigur, unitatea noastră națională care ni s'a precupețit atât de mult, chiar după tratatele și toate jertfele noastre, nu ar fi azi îndeplinită. Toate păcile separate, toate tranzacțiile internaționale, s'ar fi făcut în dauna noastră.

Brătianu a avut dreptate să asculte glasul și numai glasul conștiinței sale. Hotărîrea din Iulie 1916 a fost mântuirea neamului nostru de atâtea veacuri împrăștiat și asuprit, dar hotărîrea odată luată, rămîneau de stabilit în toate amănuntele lor data și condițiunile intervenții noastre, de aceea Brătianu a cerut să încheie două convențiuni cu Aliații, una politică și una militară. Convențiunea politică avea drept scop să consfințească alianța noastră cu împătrita înțelegere și să consemneze într'un act internațional, sub iscălitura celor patru mari puteri — Franța, Rusia, Anglia și Italia — revendicările neamului românesc. Conviețuirea militară avea ca scop să determine condițiunile acțiunii noastre militare, să stabilească date, contingente, comandamente, etc.

Brătianu punea ca o condițiune prealabilă ca aceste convențiuni—chiar cea militară—să fie încheiate cu toți Aliații. Fiul omului care suferise de pe urma tratatului cu Rusia în 1877, nu putea să considere îndeajuns oricâte ar fi fost ele garanțiile și precauțiunile împotriva Imperiului Țarilor. I s'a făcut lui Brătianu o imputare din faptul că nu a cerut ca și Serbia să participe la iscălirea acestor tratate. S'a spus că la 1916 situația acesteia era atât de critică, încât Pasici nu ar fi refuzat îndemnul, mai ales al Aliaților, să consimtă ca întreg Banatul să fie recunoscut României.

Mai întâi marile puteri, care făcuseră patru ani războiul în numele dreptății și al libertății popoarelor și împotriva autorilor teoriei „ crâmpeielor de hârtie", dacă ele nu și-au respectat iscăliturile solemn puse pe tratatul cu Regatul României, ne putem lesne închipui că nici Serbia nu putea să fie cuprinsă de așa scrupule de conștiință și de morala internațională ca la pace, din cauza unei simple iscălituri, să nu mai revendice nici un metru pătrat din Banat. Dar în afară de aceasta, Brătianu ținea tocmai să aibe un act întărit de cei mari, nu iscălitura unei țări învinse, al cărui rege, guvern și armată pribegeau prin străinătate și puteau oricând să invoace această situație anormală și precară ca să conteste validitatea semnăturii lor. În fine, Brătianu socotea că întrucât problema Banatului era controversată între două țări mici, arbitrajul și verdictul marilor puteri era singurul mijloc de-a curma această controversă. Prin tratatul din 1916 el o curmă și o curmă cu toate garanțiile pe care un act internațional le putea da unui stat.

Celelalte condiţiuni cărora Brătianu le subordona posibilitatea intervenţiunii noastre, erau următoarele: 1) Ofensiva generală pe toate fronturile, care i se anunţase şi la participarea căreia Aliaţii veniseră cu atâta stăruinţă să ne invite. 2) O ofensivă pe frontul rusesc, având ca obiectiv câmpia ungară. 3) O ofensivă a armatei lui Sarrail la Salonic. 4) Două sute de mii de Ruşi în Dobrogea, care să ne ajute a ne apăra împotriva Bulgarilor. 5) Sosirea neîntreruptă a muniţiunilor şi a armamentului prin Rusia. 6) Aliaţii să ne asigure prin împrumuturi sumele trebuincioase războiului. 7) Comanda Regelui României chiar asupra contingentelor ruseşti ce vor lupta pe teritoriul românesc.

Tratativele au început pe această bază. Convenţia politică a mers uşor, Aliaţii nu au mai început discuţia asupra revendicărilor noastre. În treacăt au încercat să vadă dacă în ceea ce priveşte Banatul nu am fi dispuşi să mai cedăm ceva Serbilor, când au văzut însă că Brătianu este tot atât de intransigent ca şi în trecut, nu au mai insistat. A rămas definitiv stabilit ceea ce nu se recunoscuse din 1915. Atunci se specificaseră numai în trăsături generale ţinuturile revendicate de noi, pentru cele ce aveau hotare geografice bine lămurite lucrul era uşor. Rămânea însă acuma să se precizeze punct cu punct hotarele convenţionale. Trei linii puteau astfel da loc la discuţii: linia de despărţire dintre Crişana şi Ungaria, linia de legătură între Maramureş şi Bucovina şi linia exactă de graniţă dintre Bucovina şi Galiţia. Generalul Iliescu a fost însărcinat ca să facă traseul exact al acestor linii, ţinând seama pe lângă situaţia etnografică şi de necesităţile apărării naţionale. Linia adoptată a fost aceea care pleca puţin mai sus de gurile Mureşului şi drept — aproape fără nici o sinuozitate — ajunge la punctul unde Someşul se revarsă în Tisa. De aci hotarul urma creasta dealurilor de pe malul drept al Tisei până la izvoarele lui. Iar acolo, peste munţi, trecea în valea Ceremuşului până la revărsarea lui în Prut.

Înspre Ungaria, Aliaţii au admis graniţa cerută de noi, la Ceremuş ne-am izbit însă de Ruşi. Petersburgul ar fi vrut să ne mai ia un colţ din nordul Bucovinei, părţile rutenizate, dar Brătianu stărui ca să ni se dea Bucovina întreagă, arătând că dacă la nordul ei câteva sate sunt într'adevăr rutenizate, aceasta se datoreşte politicii urmate de Austria împotriva elementului românesc şi că acest război de dreptate între popoare nu trebuia să consfinţească o asemenea nedreptate istorică. În cele din urmă Ruşii au cedat, dar la convenţia militară discuţia a fost lungă şi anevoioasă. Despre ofensiva generală nu au încetat de-a vorbi, menţinându-o în tratat, şi ne-au făgăduit-o chiar formal, fără nici o stăruinţă deosebită din partea noastră, spunând că de îndată ce se declară mobilizarea noastră, vor porni o mare ofensivă cu câmpia ungurească drept obiectiv. De asemenea au dat toate asigurările cu privire la muniţiuni, armamente şi tranzitul lor prin Rusia. Fiindcă Brătianu spusese că nu va putea declara războiul decât atunci când transportul acestor muniţiuni va constitui un convoi neîntre-

rupt de la Arhanghelsk la Iaşi, iar capul convoaielor va fi deja sosit la Prut, pentru ca să dovedească cu toţii buna lor credinţă s'au luat măsuri ca muniţiile să şi sosească şi astfel de pe la 20 Iulie regulat un număr destul de însemnat de vagoane intra într'adevăr în fiecare zi în gara Iaşi. Lucru foarte însemnat, căci ne dovedea că dacă Aliaţii o voiau, această obligaţie nu era imposibil de îndeplinit şi pentru noi era desigur o obligaţie esenţială. Tot astfel discuţia a fost scurtă, Anglia şi-a luat angajamentul să ne procure sumele necesare şi, în acest scop, ambele părţi contractante au judecat că nu mai e nevoie să se redacteze în tratat o clauză specială.

Ofensiva lui Sarrail cu 200.000 Ruşi în Dobrogea şi chestia comandamentului Regelui au făcut însă obiectul unor vii discuţiuni, în special între comandamentul rusesc şi Brătianu.

Deşi nu dădeam crezare rapoartelor ataşatului nostru la Atena, colonelul Crăiniceanu, germanofil fanatic ce fusese implicat acolo în unele chestiuni suspecte de spionagiu şi pentru care rechemarea devenea inevitabilă, (de altfel ce fel de om a fost acest nenorocit s'a văzut mai târziu în timpul campaniei), de la Salonic aveam ştiri proaste. Aveam din mai multe părţi informaţiuni că situaţia lui Sarrail nu era atât de strălucită precum ne-o spusese înaltul comandament francez şi precum ne-o afirmau în chipul cel mai hotărât de mai multe ori pe zi ataşaţii militari ai Aliaţilor. Primisem rapoarte că epidemiile bântuiau în armatele de la Salonic, că contingentele concentrate acolo nu erau încă în aşa superioritate faţă de Bulgari pentru a putea avea pe acel front întâietatea de care aveam nevoie noi pentru a nu mai duce grija frontului de sud. Ca să ne dovedească temeinicia afirmaţiilor lor, Aliaţii îşi luară angajamentul ca Generalul Sarail să-şi înceapă ofensiva cu zece zile înainte de a intra noi în război. Şi astfel căzură obiecţiunile pe care Brătianu le făcuse în această privinţă.

Comandamentul Regelui asupra tuturor trupelor aflătoare pe teritoriul român întâmpina obiecţiuni serioase la Stavka. Brătianu a trebuit să lupte mult ca să obţie acest punct şi a luptat cu toată înverşunarea. Aceasta nu era pentru el – cum o susţineau Aliaţii – numai o chestie de vanitate, dânsul ştia cine sunt Ruşii, el ştia din trecut, din istorie, ca şi din nenorocita experienţă a tatălui său, ce însemna pentru o ţară mică cum e a noastră, ca să aibe soldaţi ruşi pe teritoriul ei, ştia ce pretenţii vor avea imediat şi cum dacă din vreme nu ne îngrădim împotriva lor, se vor întinde până a deveni stat în stat, dacă nu stăpâni în casa noastră. A admite ca soldaţii lor din Dobrogea să atârne direct de comandamentul suprem rusesc, fără nici o legătură formală cu noi, însemna că de a doua zi Dobrogea să fie tratată ca o gubernie rusească, însemna ca de la început şi prin complicitatea noastră să se deschidă largi porţile tuturor tendinţelor de supremaţie ale Ruşilor. Punerea trupelor ruseşti sub comanda Regelui nostru era deci singurul mijloc, dacă nu de-a împiedeca, dar de-a pune stavilă pornirilor tutelare ale Rusiei.

Şi — de ce să nu o mărturisim — era şi o chestie de mândrie naţională la Brătianu, căci cu cât era ţara mai mică şi mai în nevoie, cu atât dânsul se simţea dator să apere mai cu tărie demnitatea ei. Dacă nu putem fi egali cu cei mari în putere, cel puţin să le fim deopotrivă prin simţământul mândriei noastre. Nimeni nu a căutat să păstreze mai neştirbită suveranitatea acestui stat decât Brătianu în toate raporturile lui cu cei mari, prin el România a stat întotdeauna cu fruntea sus. Aceasta a fost nota personală a diplomaţiei lui şi i-a reuşit, căci cei mari respectă mai mult pe cei demni, decât pe cei ce se umilesc.

Mai ciudată a fost însă povestea cu cei 200.000 de Ruşi. Alexeieff dintr'un început a declarat că refuză să-i trimeată în Dobrogea, argumentarea lui fiind următoarea: „Eu ştiu ce am în faţa mea la Sudul Dobrogei, câteva divizii bulgăreşti slabe. Mai ştiu că noi forţe bulgare nu pot concentra acolo, fiindcă au nevoie de ele pe frontul de la Salonic, unde Sarrail îi va ataca. Este exclus să primească întăriri austriace şi germane, fiindcă noi îi vom ataca pe Austro—Germani şi abia dacă aceste rezerve le vor fi îndestulătoare. Prin urmare, de ce să ţin în Dobrogea oameni de care nu am nici o nevoie şi să nu întrebuinţez aceste forţe pe frontul cel mare unde dau lovitura însemnată şi unde aceste trupe pot să mă ajute spre a ajunge la rezultate foarte însemnate, dacă nu chiar decisive?“

Brătianu răspundea: „Fără aceste trupe spatele meu rămâne descoperit, sunt la discreţia oricărei deplasări de trupe bulgare şi eu de doi ani vă spun că războipe două fronturi nu pot duce, este peste puterile României. Deci, nu puteţi trimite 200.000 de oameni în Dobrogea, eu nu pot intra“. Intervenind unii şi alţii, Brătianu a consimţit să se mulţumească cu 150.000, Ruşii au refuzat însă cu îndărătnicire să trimeată chiar şi acest număr. Frecările între noi şi Stavka continuară, până ce au ajuns la un punct mort. Din cauza acestei cifre totul stătea în loc, s'au făcut deci de către Aliaţi presiuni pentru ca să renunţe la cifra stabilită, ataşaţii militari şi miniştri aliaţi defilând la el unul câte unul pentru a-i spune că rău face să stăruie asupra unei chestii inutile. Ei îi afirmă în modul cel mai hotărît că Bulgarii nu au şi nu pot avea forţe în aceea parte a peninsulei balcanice, că trupele pe care în repartizarea efectivelor noastre le-au destinat Dobrogei, cel mult două diviziuni ruseşti, pot cu uşurinţă nu numai să ţie în respect, dar să-şi spulbere diviziile bulgare din faţa lor. Iliescu, care până atunci sfătuise pe Brătianu să nu cedeze, îl sfătui deodată să se mulţumească cu 50.000 de Ruşi. Ce s'a petrecut exact, nu am putut să lămuresc niciodată, de ce şi-a schimbat Generalul Iliescu deodată părerea? Care i-au fost consideraţiunile? Nu pot pricepe şi cu toate investigaţiunile mele a rămas un mare punct de întrebare pentru mine, ca şi pentru mulţi alţii. Destul că Iliescu a luat faţă de Brătianu răspunderea operaţiunilor cu 50.000, în loc de 200.000 de Ruşi în Dobrogea. Faţă de aceste formale asugurări, Brătianu încrezându-se în Iliescu a cedat, tratatul s'a făcut cu 50.000 de Ruşi, adi-

că două divizii de infanterie şi una de cavalerie. Brătianu tot bănuitor a cerut ca aceste trei divizii să fie pe poziţiile fixate dealungul graniţei Dobrogene şi alături de Români a doua zi după mobilizarea noastră. La aceasta Ruşii au consimţit şi, de comun acord, s'au şi luat măsurile cuvenite în vederea executării acestor clauze din tratat.

Că Brătianu a făcut rău să se încreadă în asigurările lui Iliescu, că 50.000 de Ruşi nu era destul ca să păzească Dobrogea, nici nu mai încăpea vreo îndoială. E singura greşeală făcută de dânsul, dar e o greşeală serioasă. Că dacă nu o făcea faţa războiului se schimba pentru noi, că Muntenia nu ar fi fost invadată, este cu desăvârşire inexact. Desfăşurarea evenimentelor de pe frontul Dobrogean nu a fost un incident al războiului nostru, nicidecum factorul decisiv. Atâta timp cât ofensiva generală nu s'a făcut şi cât timp armatele ruseşti nu au mişcat iar la Stavka se manifestau cele mai stranii curente şi cele mai îngrijorătoare porniri, atâta timp cât Sarrail a stat pe loc, cât timp – cu alte cuvinte – Germanii au fost lăsaţi să-şi concentreze neturburaţi toate disponibilităţile împotriva noastră, era fatal ca noi să fim învinşi. Rezistenţa noastră ar fi putut fi mai lungă, să dureze patru, cinci, şase, şapte luni în loc de trei, dar atâta şi nimic mai mult. Precum Brătianu pusese problema de la început, intervenţia României se prezenta ca un complex, spre a avea sorţi de izbândă trebuia deci neapărat ca să se execute, dacă nu toate, dar în orice caz cele mai multe din elementele din care acest complex era alcătuit. Dacă însă aproape unanimitatea acestor elemente nu se executau – şi nu s'au executat – cum se putea ca mecanismul să fi funcţionat, nu se putea decât zdrobi. Brătianu le-o spusese mereu Aliaţilor, de aceea tot amânase o intrare în acţiune, care principial era hotărâtă în mintea lui, ca şi a noastră, de aproape doi ani de zile.

Şi aci este locul să limpezim o legendă care a circulat multă vreme şi care, ca toate legendele, mai supravieţuieşte şi astăzi. S-a spus că planul de război al României a fost greşit întocmit, că noi nu trebuia să înaintăm în Transilvania ci în Bulgaria, că drumul la Alba–Iulia era prin Sofia, nu prin strâmtorile Carpaţilor. Mai mult, s'a susţinut că Aliaţii ne sfătuiseră să nu pornim spre Ardeal, ci să ne concentrăm toate puterile împotriva Bulgarilor. Dar că Brătianu, megaloman şi Iliescu îndărătnic, s'au crezut mai deştepţi decât toate comandamentele Aliaţilor şi nu au vrut să ţie seama de nici o povaţă, de nici o intervenţie.

E absolut neadevărat. Întâi nu avem decât să ne reamintim condiţiunile în care intervenţia noastră a fost solicitată. Precum am arătat mai sus, în urma ofensivei victorioase a lui Brusiloff şi a ocupării Bucovinei Aliaţii au venit şi ne-au spus: „Începem acuma o ofensivă generală, armatele ruseşti după o scurtă odihnă reîncep actul al doilea al ofensivei lui Brusiloff, obiectivul acestei noi ofensive e câmpia ungurească. Pentru reuşita acestei ofensive avem nevoie de sprijinul Dumneavoastră la extremitatea aripei

stângi. Vă hotărîţi, bine, nu vă hotărîţi, să ştiţi că în viitor nu vă vom mai cere sprijinul vostru, dar nici nu vom tolera să faceţi numai în Transilvania marşuri triumfale pe urmele armatelor noastre. Prin urmare, acuma ori niciodată!"

Dacă aşa s'au petrecut lucrurile, cum puteau comandamentele aliate să ne invite la o acţiune decisivă în Bulgaria? Dar mai mult, planul nostru de război nu a fost întocmit de noi singuri, el a fost făcut în colaborare cu Aliaţii, supus spre aprobare Mareşalului Joffre, ca şi comandamentului rusesc. Nici în timpul acestei colaborări, nici Mareşalul Joffre sau comandamentul rusesc, niciodată nu ne-au cerut să ne schimbăm planul. Dealtfel, cum ar fi putut să o facă atunci, când ne cereau participarea la o ofensivă a întregului front rusesc contra austro—germanilor şi când, spre sud, nu aveam decât o grijă, să ne asigure lipsa de însemnătate a frontului bulgar, redus la neputinţă prin înaintarea proiectată de Generalul Sarrail, ca şi de numărul redus al efectivelor bulgare de la graniţa Dobrogei? Se poate ca la un moment dat Mareşalul Joffre să fi crezut, într'adevăr teoreticeşte mai bun, un plan bazat pe o defensivă în Carpaţi şi o ofensivă la sudul Dunării, dar când a fost ca noi să intrăm în acţiune, nu numai că nu a făcut nici o obiecţie planului întocmit, dealtminteri în înţelegere cu el, dar oficial şi stăruitor a susţinut întotdeauna punctul de vedere de la Stavka: România era aripa stângă a ofensivei generale ruseşti ce avea să reînceapă, de la Marea Baltică şi până la Vatra Dornei. Prin urmare, este vădit, este indiscutabil că Aliaţii nu ne-au cerut să renunţăm la ofensiva în Ardeal.

Se naşte însă întrebarea: dacă ne-ar fi cerut-o, ar fi fost oare spre binele nostru, situaţia noastră ar fi fost oare mai bună? S'ar fi putut evita înfrângerile de pe urma cărora am îndurat suferinţe atât de cumplite? Ţara ar fi putut să fie ferită de invazia inamică? Răspund — hotărît nu! Dacă am fi înaintat spre sud, puterile germane ar fi concentrat toate forţele lor pe Carpaţi. Cum nu am putut apăra un front de o asemenea lungime cu toate forţele ce ne stăteau la îndemână, am fi putut apăra şi mai puţin cu contingentele reduse şi, prin urmare, pe când la sud am fi înaintat biruitori în Bulgaria, la nord pe la spatele nostru, Austro—Germanii ne-ar fi învadat ţara şi ne-ar fi ocupat Bucureştii şi, ceea ce este şi mai grav, ne-ar fi tăiat linia de retragere, rupându-ne cu totul de singura noastră scăpare posibilă, vecinătatea frontului rusesc. Încă o dată, acţiunea noastră era în funcţie de ofensiva de pe celelalte fronturi, de o ofensivă serioasă a Ruşilor, de ofensiva lui Sarrail, de exactitatea afirmaţiunilor Aliaţilor şi de buna lor credinţă în aplicarea angajamentelor luate. Dacă toţi aceşti factori nu se manifestau, dacă lupta proiectată pe un singur front degenera într'un război pe două fronturi, nu eram în măsură să-l purtăm, înfrângerea noastră mai curând ori mai târziu, mai dureroasă ori mai puţin dureroasă, era sigură, era fatală. Oricum ar fi, afară de chestia celor 200.000 de Ruşi, Brătianu a obţinut câştig de cauză în toate celelalte puncte cerute de el, atât în ce priveşte convenţia politică, cât şi cea militară.

La negociaţiuni au participat şi miniştrii aliaţi, Barclay, Fasciotti şi Saint—Aulaire, nou venit, foarte rezervat, oarecum prevenit împotriva lui Brătianu, dar rolul hotărîtor l-a jucat Rusia prin Poklewski şi prin Colonelul Tatarinoff, ataşatul militar. Ca vizitele repetate ale acestor doi reprezentanţi ai împărăţiei ruseşti să nu dea mult de bănuit spionilor Puterilor Centrale care mişunau în toate părţile, Brătianu se întâlnea de cele mai multe ori cu ei la mine. În biroul meu din Strada Caragiale 29 s'au tratat deci în mare parte şi s'au încheiat convenţiile noastre cu Aliaţii. Bineînţeles amănuntele militare se discutau de Iliescu în lungi discuţii cu Tatarinoff şi cu ceilalţi ataşaţi.

Diamandy era încântat de rezultatele obţinute de Brătianu, fiindcă după cum am mai spus întotdeauna i-a plăcut ceea ce Francezul numeşte „le panache". Brătianu dobândise un mare succes diplomatic şi pentru un diplomat aceasta era totul. Brătianu nu era aşa de entuziast, acest succes nu cântărea greu pentru el, căci îl tot stăpânea gândul să nu fi scăpat nimic din vedere şi îl urmărea grija ca toate să se întâmple conform prevederilor cu atâta trudă stabilite. De un lucru Brătianu era însă mulţumit: el reuşise să consfinţească printr'un act internaţional, purtând iscăliturile celor mai mari puteri din Europa, drepturile seculare ale neamului românesc asupra tuturor ţinuturilor locuite de Români din Monarhia Habsburgică. Orice s'ar fi întâmplat, învingători sau învinşi, era prima dată în istoria neamului nostru când aceste revendicări ni se recunoşteau în chip formal. Chiar dacă o soartă vitregă ne-ar împiedeca să ne realizăm acuma aceste aspiraţiuni, prin recunoaşterea Aliaţilor un pas însemnat se făcuse spre realizarea lor. Ele pătrundeau în conştiinţa universală, deveneau de acolo unde fuseseră numai patrimoniul unui mic regat, parte integrantă din planurile viitoare de organizare ale principalelor puteri europene. Un asemenea rezultat nu i se părea lui Brătianu de dispreţuit. Fireşte, în sufletul lui, ca şi al nostru al tuturora, era durerea că din această recunoaştere a drepturilor românismului lipsea Basarabia. Cum a spus odată, iscălind tratatul cu Aliaţii: „Am renunţat la Basarabia, am comis o adevărată nelegiuire". O clipă nu a trecut prin mintea nici unuia dintre noi că de-acuma încolo lăsam elementul românesc de peste Prut pradă Ruşilor. Singura noastră vină, dacă vină poate să fie, a fost că nu am îndrăznit să nădăjduim că din războiul mondial va ieşi şi lichidarea Rusiei ţariste, aşa precum siguri eram de lichidarea Austro—Ungariei. Ni se părea că vor trebui să fie succesive operaţiuni pe care soarta, dejucând toate prevederile omeneşti, le-a făcut concomitent, şi ne îndeplineam acuma datoria către românismul asuprit Habsburgilor, cum ne-am fi făcut datoria mâine către românismul asuprit Ruşilor. Nu ne îndoiam că ceasul Basarabiei va suna, cum sunase ceasul Ardealului, al Banatului şi al Bucovinei. Prea frumos era visul ce îi era dat generaţiunii noastre să-l trăiască, şi iertat să ne fie dacă nu am crezut cu putinţă ca să vedem cu ochii: îndeplinindu-se în zilele noastre unirea întregului neam românesc de la Nistru şi până la Tisa.

Regele nu a fost ţinut la curent cu toate amănuntele tratatului, ştia numai în trăsături generale condiţiunile care se dezbăteau. Când Stirbey i-a purtat la Sinaia textul, convenţia militară nu i-a plăcut. „Cincizeci de mii de Ruşi în Dobrogea nu sunt de ajuns!" Dar lipsit de voinţă cum era, a aprobat-o fără să facă vreo obiecţiune lui Brătianu, precum admisese el, ca şef suprem al armatei şi ca militar distins, să se discute fără ştirea şi privegherea lui directă toate clauzele convenţiunii militare. Este păcat, poate că prin intervenţia şi autoritatea lui s'ar fi putut înlătura singura greşeală a tratatelor în temeiul cărora România a tras sabia.

În primele zile ale lunii August toate negociaţiunile erau sfârşite. Ziua de 14 August era fixată pentru intrarea noastră în război, cu zece zile înainte Sarrail trebuia să-şi înceapă ofensiva. Nu mai rămânea decât de iscălit tratatele şi de luat ultimele dispoziţiuni militare, la care de peste o lună Iliescu lucra dealtminteri cu un patos febril.

Pentru iscălirea tratatului se hotărî ziua de 4 August 1916.

Balcic. Vedere din parcul Palatului Regal

CAPITOLUL DOUĂZECI

ISCĂLIREA TRATATULUI

Grija de căpetenie a lui Brătianu era ca nu cumva Puterile Centrale să prindă de veste că ne-am hotărît, aşa încât să putem a doua zi după decretarea mobilizării trece Carpaţii fără a ne izbi de o serioasă împotrivire. Dacă aflau de încheierea tratatului cu Aliaţii, preţul acestei indiscreţiuni era să fie mari jertfe pentru armata noastră. Aşa fiind, Brătianu s'a înconjurat de toate garanţiile posibile ca să nu se poată afla că a ajuns cu Aliaţii la o înţelegere definitivă. Nici membrii guvernului nu ştiau toţi că negocierile cu Aliaţii erau terminate şi nici nu aveau cunoştină de data fixată pentru declararea războiului. Brătianu le spusese că tratativele sunt pe isprăvite, dar nu le comunicase amănuntele. Am fost unul din singurii miniştri la curent cu totul, Brătianu rugându-mă să-l ajut împreună cu Diamandy la redactarea unora din dispoziţiunile celor două convenţiuni.

Era în dimineaţa zilei de 4 August 1916 ora 11 pe o căldură tropicală. Ca să nu se poată afla nimic, scena nu s'a petrecut la Brătianu acasă, unde obişnuia să primească pe toţi diplomaţii, ci în casele lui Vintilă Brătianu din Strada Ţăranilor. Cuvântul de ordine a fost ca toţi să venim pe căi deosebite şi pe jos. Cu Brătianu am fost la Procopiu în Strada Dumbrava Roşie, şi de acolo la interval de un sfert de oră am pornit pe jos, nevăzuţi de nimeni, spre Vintilă Brătianu.

Nu au fost de faţă la iscălirea tratatelor decât cinci persoane: Brătianu, Poklewski, Diamandy, Vintilă Brătianu şi cu mine. Poklewski, cel din urmă, a sosit cu exemplarele tratatului, anume cu cele cinci originale destinate Rusiei, Franţei, Angliei, Italiei şi României.

Ne-am aşezat, deci, în biroul lui Vintilă Brătianu, de jur împrejurul mesei de lucru şi, fiecare dintre noi a luat câte un exemplar. Eu am fost însărcinat să citesc şi ceilalţi urmau pe celelalte exemplare, pentru a observa dacă nu cumva la transcriere nu se strecurase vreo greşeală. În treacăt fie zis, pentru a putea păstra secretul, miniştrii aliaţi transcrisese singuri sau prin vreunul din funcţionarii lor mai de încredere tratatele (aşa spre pildă ştiu că exemplarul francez era scris de Ducele de Luynes) aşa încât caligrafia lor lăsa mult de dorit şi citirea adesea era anevoioasă. Înfundat într'un mare fotoliu de piele lângă fereastră, am citit cu voce tare şi răs-

picat întâi convenţiunea politică, adică tratatul propriu zis de alianţă. Prin aceste acte declaram războì numai Austro-Ungariei, de aceea s'a dedus că ne-am închipuit a putea circumscrie războiul între noi şi monarhia Habsburgilor. Ar fi fost desigur o naivitate nepermisă. Dacă am ţinut ca în act să se prevadă numai o declaraţiune de război către Austria, era pur şi simplu dintr'un simţământ de delicateţă faţă de Rege. Pentru el era fără îndoială un mare sacrificiu să consimtă a lua armele împotriva patriei sale de origină. Eram siguri că a doua zi după ce vom ataca Austria, Germania va sări în ajutorul aliatei sale şi preferam, ca o chestiune de delicateţă faţă de Monarh, ca Germania să fie aceea ce ne va declara nouă război, aşa încât Regele nostru să nu scoată el sabia în contra Germaniei.

În odaie domnea o tăcere mormântală, o emoţiune concentrată ne stăpânea pe toţi, şi mai ales noi românii eram până în fundul sufletului pătrunşi de gravitatea actului pe care îl săvârşeam. După ce am terminat cetirea, Poklewski s'a întors către mine şi mi-a spus: „Ca Român poţi fi fericit de ceea ce a obţinut Dl. Brătianu de la noi. De altfel am observat că citiseşi cu vocea plină de mândrie graniţele României noi.“ Nu îmi dădusem seama de acest lucru, dar fără voia mea, tonul meu vibra când se evoca înaintea noastră imaginea României ce era menită să iasă din jertfele către cari ne îndreptam.

Pe urmă, cu acelaş protocol, am purces şi la cetirea convenţiunii militare.

Când cetirile au fost terminate, a venit rândul iscălirii. Ne zguduia emoţia, exemplarele erau deja semnate dinainte de Saint-Aulaire în numele Franţei, de Sir George Barclay în numele Angliei şi de Baronul Fasciotti în numele Italiei. Rămâneau acuma să iscălească Poklewski în numele Rusiei şi Brătianu în numele României. Vintilă Brătianu pregătise în mijlocul mesei o călimară frumoasă şi un condei destinat a fi păstrat în amintirea acestei scene istorice. Poklewski, emoţionat şi el, în mijlocul unei tăceri pline de solemnitate, a iscălit cel dintâi, rând pe rând, cele cinci exemplare. Brătianu, cel din urmă, a luat tocul şi prin iscălitura lui a legat soarta neamului românesc de soarta Aliaţilor, semnând astfel însuşi actul unităţii noastre naţionale. Deasupra mesei stătea atârnat în perete chipul lui Ion Brătianu cel bătrân. Făuritorul independenţei României mici părea că priveşte cum urmaşii săi zămisleau România Mare, şi parcă, în acele clipe mişcătoare, spiritul său plutea peste noi toţi privind drept în faţă pe cei ce iscăleau.

Când totul a fost sfârşit, Brătianu şi cu Poklewski, cu lacrimi în ochi, s'au îmbrăţişat; ne-am strâns cu toţii mâna arătându-ne speranţa că actul care se iscălise va fi spre fericirea neamului românesc. Pe când cerneala semnăturilor se usca pe tratatele aşternute pe masă, Brătianu se întoarse către Poklewski şi îi spuse: „Acuma mai am să-ţi fac o ultimă rugăminte:

să-mi trimiteţi cât mai curând artileria grea şi aeroplanele de care ştiţi că am neapărată nevoie. Mi le-aţi tot făgăduit, vă adresez şi acuma un apel stăruitor. Vom ruga şi pe Împărat să intervie personal, în numele meu te rog în acest moment mare pentru noi toţi să mai intervii cu toată energia şi pe lângă guvernul D-tale. şi pe lângă comandamentul general al armatelor."

Poklewski a răspuns că va telegrafia imediat, să nu avem nici o grijă, vom primi şi aeroplanele şi artileria grea, el este chiar informat că s'au şi luat zilele trecute măsurile cuvenite în această privinţă. Cu aceste vorbe dătătoare de speranţe, Brătianu a deschis uşa, iar Constantin Brătianu şi cu Tatarinoff şi-au făcut apariţia. I s'au încredinţat purtătorului tuturor secretelor de stat şi acest secret, cel mai mare dintre toate, exemplarele tratatelor noastre cu aliaţii, precum şi exemplarul convenţiei militare şi tocul istoric cu care actele fuseseră iscălite. Poklewski şi-a strâns în ghiozdan exemplarele sale spre a le purta colegilor săi, care îl aşteptau nerăbdători, dacă nu mă înşel la Barclay acasă. Era triumfător, îşi atinsese scopul ambasadei pe care o urmărea, i se părea răsplata sigură a acestui succes diplomatic.

Brătianu i-a mulţumit lui Diamandy pentru felul cum a ştiut să înlesnească ajungerea la acest fericit rezultat, apoi a amintit numele lui Sazonoff, arătând că de fapt aceasta era opera lui şi că vrea să ştie că gândul nostru s'a îndreptat către el cu toată recunoştinţa şi cu toată prietenia, deşi nu i-a fost dat să poată duce dânsul la bun sfârşit ceea ce cu atâta înalt simţ politic începuse. Poklewski a mulţumit în numele fostului său şef, însărcinându-se să-i aducă la cunoştinţă cuvintele măgulitoare ale lui Brătianu.

Am mai schimbat cu toţii câteva banalităţi şi câteva glume, veselia nu poate lipsi niciodată din mijlocul celor mai grave împrejurări, şi ne-am despărţit plecând unul după altul pe furiş, ca la sosire, spre locuinţele noastre. Când am ieşit afară — era aproape unu — m'am uitat de jur împrejurul meu să văd dacă nu ne-a pândit cineva. Străzile erau pustii, obloanele tuturor caselor din vecinătate erau lăsate, pietrele trotuarelor dogoreau sub arşiţa unui soare african. Oraşul părea golit şi neştiutor de marele eveniment ce se petrecuse înlăuntrul zidurilor lui, bucureştenii alergau după răcoare şi după umbră, fără să bănuiască că peste câteva zile vor fi chemaţi sub arme, că tunurile vor bubui şi că falnic zepelinurile vor pluti deasupra lor împrăştiind moartea şi toate grozăviile nedespărţite de nici un război.

Nu ştiu de ce, dar parcă, dinadins, în ziua aceea nu mă puteam întâlni cu cineva fără ca să nu mă întrebe dacă intrăm sau nu în război! O simplă coincidenţă, fiindcă de bănuit nu se bănuia nimic. Bine înţeles tuturor le eram dator să le răspund prin aceiaşi formulă stereotipică: fiţi pe pace, nici gând nu avem să intrăm acuma în război, mai mult ca oricând România e hotărîtă să rămână neutră. Pe unii acest răspuns îi nemulţumea,

erau nerăbdători să se vadă luptând odată pentru înfăptuirea idealului naţional. Cei mai mulţi însă erau încântaţi de asigurările mele, binefacerile păcii şi teama războiului fiind la ei mai puternice decât suferinţele fraţilor şi visurile cele mai mari ale neamului.

Balcic. Palatul Regal

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI UNU

ULTIMELE ZILE ALE NEUTRALITĂŢII

Despre ultimile zile ale neutralităţii păstrez şi azi o amintire plină de de strângeri de inimă. Au fost nişte zile groaznice, fiindcă aveam tot timpul impresia că noi, toţi cei care ştiam secretul, suntem cuprinşi în aşteptarea hotărîtoarei zile de 14 August de acea groază resemnată ce pare că învăluie şi natura întreagă în clipele care premerg izbucnirea unei mari furtuni. Aceiaşi linişte încremenită sălăşuia şi în sufletele noastre.

Lucru curios, într'o ţară de indiscreţii şi de indiscreţi, secretul intrării noastre în acţiune fusese păstrat în chip surprinzător. Oamenii continuau să-şi vază de treburi şi să facă planuri de viitor. Staţiunile balneare erau pline de lume care petrecea fără grijă. În Bucureşti domnea o veselie neobişnuită, seara în toate colţurile auzeai numai râsete şi lăutari. Puterile Centrale simţiseră că se uneltea ceva, dar nu erau sigure, în orice caz nu ştiau nimic concret.

Czernin, care fusese întotdeauna convins că îi vom ataca şi că Brătianu pândeşte numai momentul oportun, era agitat. Lui Morţun i-a spus, râzând, că am făcut un tratat cu Aliaţii, dar cred că asta mai mult spre a căuta, ca după răspunsul şi după fizionomia lui, să afle adevărul. După aceea s'a dus şi la Brătianu şi l-a întrebat dacă poate să-şi trimită familia la Techir-Ghiol, căci, de câteva zile se aud atâtea zvonuri alarmante încât nu mai ştie ce să creadă. Răspunsul lui Brătianu a fost ca să nu-şi trimită familia în Dobrogea, fiindcă acolo bântuiesc epidemii periculoase. Întrebarea era absurdă şi în sine şi prin dibăcia cu care era pusă. Sub ocupaţie, când se credea atât de puternic, Czernin i-a făcut un cap de acuzaţie Primului Ministru din faptul că nu i-a spus adevărul. Adică cum? Oare de dragul lui Czernin Brătianu trebuia să trădeze interesele patriei sale? Trebuia să se ducă la Legaţia Austriacă şi să le spună: „Luaţi întreg personalul fiindcă la 14 August vă declar război"?..Se poate oare concepe o astfel de aberaţiune?! În fine, Czernin l-a descusut şi pe Stirbey, dar după toate aceste cercetări a rămas nedumerit.

Von dem Busche a fost mai încrezător decât colegul său, fie că astfel îl lămureau rapoartele serviciului său de spionaj, fie că aşa îi era firea, în orice caz el nu credea că le vom declara războiul.

Take Ionescu şi Filipescu, adică opoziţia, ştiau că tratăm, că ne-am hotărît, că lucrurile nu vor mai întârzia mult. Însă amănuntele nu le cunoşteau, data au aflat-o doar în ultimul moment şi din clipa în care au simţit că intervenţa noastră este sigură şi iminentă, au început agitaţiunile publice. Activitatea lor s'a manifestat prin demersuri şi intrigi în vederea constituirii unui guvern naţional. Ei erau foarte preocupaţi ca nu cumva Brătianu să facă războiul fără ei şi, prin urmare, să culeagă numai el gloria înfăptuirii unităţii naţionale. Ca să fim drepţi, trebuie să mărturisesc că ceea ce au ştiut fruntaşii opoziţiei au păstrat numai pentru ei şi că de pe urma lor, în ultimile zile ale neutralităţii, nu s'a comis nici o indiscreţiune care ar fi putut fi dăunătoare intereselor ţării.

Era cu atât mai ciudat că s'a păstrat acest secret, cu cât la Ministerul de război se luaseră unele dispoziţiuni care ar fi trebuit să trezească atenţia lumii. Mai multe contingente au fost concentrate pe graniţă şi s'au efectuat diferite transporturi care, pentru orice observator puţin dibaci, nu puteau fi decât suspecte. Generalul Iliescu împreună cu biroul său personal compus din Maiorul Şerbu şi Radu Rosetti, lua ultimele dispoziţiuni. Lucra de dimineaţă şi până seara târziu. Brătianu îl chema mereu ca să-l întrebe dacă este gata şi dacă răspunde de situaţia militară. Iliescu, voios, declara că totul e terminat, că garantează trecerea Carpaţilor cu iuţeala fulgerului dacă noi —oamenii politici — vom şti să lucrăm în aşa fel încât secretul intrării noastre în acţiune să nu fie destăinuit inamicului. De asemenea, el ne asigura că de aci încolo operaţiunile se vor desfăşura cu deplin succes, potrivit planului stabilit. De câte ori îl vedeam, şi îl vedeam des de când tratativele începuseră cu Aliaţii, necontenit îl întrebam, laolaltă cu colegii mei din minister, despre lipsa de artilerie grea şi despre situaţia frontului dinspre Bulgaria. În ceea ce priveşte artileria grea, el spunea că ne soseşte şi că are deocamdată măsurile luate în aşa fel încât să nu aibă neapărată nevoie de ea. Pe scurt, îşi va executa planul şi fără aceasta.

În ceea ce priveşte frontul dinspre Bulgaria, la toate temerile noastre răspundea că nu are absolut nici o grijă, că trupele lui şi cei 50.000 de Ruşi sunt mai mult decât suficient ca să-i ţină în frâu pe Bulgari, că la Turtucaia şi la Silistra are puncte puternic fortificate peste care inamicul nu va putea trece. Aceste răspunsuri nu mă mulţumeau şi, fiindcă mă arătam sceptic faţă de argumentele lui, mă făcea „fricos" şi-l convinsese chiar şi pe Brătianu că prea eram impresionabil. Calificativele lui mă lăsau nepăsător, căci simţeam că acolo era punctul slab al frontului nostru, „călcâiul lui Achille", şi, o recunosc, ajunsesem sâcâitor prin insistenţa cu care îmi manifestam neîncrederea.

În minister, deasemenea, domnea o activitate febrilă. Se luau în taină ultimele măsuri la toate departamentele în vederea mobilizării, iar la poliţie siguranţa organiza internarea străinilor. Mie Brătianu îmi încredinţase

cenzura la poştă, unde pregăteam totul ca astfel în dimineaţa de 14 August, înainte de a fi decretată mobilizarea, poşta, telegraful, telefoanele şi presa să fie supuse cenzurii. Ironia soartei a vrut să iau aceste dispoziţiuni cu Verzea, de curând numit director general al poştelor după recomandaţiile lui Iliescu. Trebuie să adaug că nimic în atitudinea lui nu părea suspect, îl ştiam ardelean, se arăta drept un partizan înfocat al intervenţiunii noastre şi un om plin de cele mai patriotice sentimente. La aprovizionare se veghea ca toate magaziile militare şi toate oraşele să aibe cuvenitele depozite de alimente, aşa încât în perioada mobilizării Căile ferate să fie scutite de grija de a mai aproviziona populaţia civilă. Totul era prevăzut şi cred că totul s'a şi prevăzut.

Cu Porumbaru şi cu Diamandy, Brătianu redacta Declaraţia de război, pe care Mavrocordat trebuia să o înmâneze Guvernului Austro-Ungar în acelaş moment în care, la Bucureşti, trebuia să sune goarna mobilizării. Documentul merită să fie recitit, este o expresie a revendicărilor noastre naţionale formulată cu hotărîre şi scrisă cu toată măsura şi demnitatea cerută de protocolul internaţional. Brătianu, de obiceiu nepăsător faţă de amănunte, s'a ocupat personal atunci de toate, a avut grijă ca nimic să nu fie lăsat la voia întâmplării, astfel ca programul după care urma să se desfăşoare Declaraţia de război să fie stabilit ceas cu ceas, minut cu minut.

De mult jucam în partid rolul de redactor oficial şi, de ani de zile,toate mesagiile, toate manifestele eu trebuia să le redactez. Mie îmi reveni, deci, în chip fatal, sarcina de-a pregăti şi diferitele proclamaţiuni reclamate de declararea războiului pentru unitatea naţională. Am redactat, astfel, patru proclamaţiuni, cea a Regelui către naţiune, a Regelui către armată, precum şi proclamaţia ministerului de instrucţie către cler şi cea către şcoli. Pe primele două Brătianu le-a corectat, fiindcă până nu schimba el ceva în text nu se lăsa, era o manie cunoscută de-a lui, iar apoi le-a arătat şi Suveranului care a admis-o neschimbată pe cea către naţiune, dar căruia cea către armată nu i-a plăcut. De aceea a redactat alta şi nu mă sfiesc să spun că a fost mai bună decât cea din textul meu. Cu îngrijire închise în plicuri, aceste documente au aşteptat deci în sertarul biroului meu mai multe zile până să vie ceasul în care ele să pătrundă în toate ungherele ţării spre a vesti hotărîrile luate de Statul Român şi de către Regele său.

În acest timp la Palat se petrecea o adevărată dramă. Regele, de mult hotărît să nu se împotrivească voinţei poporului, dădea ultima bătălie între raţiunea şi inima sa. Trecând prin adevărate chinuri sufleteşti — care vor fi pururea spre cinstea lui — îşi învingea pornirile inimii spre a nu asculta decât de glasul datoriei care-i poruncea fără milă ca, în calitatea pe care-o deţinea, de Rege al României, să urmeze ursita ţării peste care domnea. Rupsese ultimele legături cu ţara de origine şi cu familia, cu

amintirile trecutului, cu prietenii scumpe, cu tot. De acuma, resemnat şi hotărît, aştepta desfăşurarea evenimentelor şi se pregătea să poarte povara cu o seninătate minunată. Ce au însemnat acele zile pentru el ne-a dezvăluit în parte Regina Maria, într'una din cele mai mişcătoare pagini pe care le-a scris, într'un articol apărut la Iaşi în „Neamul Românesc". Cine vrea să cunoască frământările unei inimi alese să citească aceste rânduri!

Cu două zile înainte de declararea războiului era aniversarea naşterii sale. Împlinea 51 de ani. Cu acest prilej, ne-am dus, toţi, cei din consiliul de miniştri, să-i prezentăm, după datină, felicitările noastre. L-am găsit înconjurat de Regină şi de copiii săi. A fost o scenă foarte mişcătoare. La vorbele rostite de Brătianu a răspuns cu vocea tremurând de emoţie, în cuvinte preţioase, nobile, care-i trădau lupta sufletească, iar figura sa purta încă viu întipărite pe ea urmele acestei sfâşietoare lupte. Am fost toţi zguduiţi până la lacrimi, şi pot spune că a fost primul nostru contact material cu tragedia războiului, parcă simţeam cum acesta se lăsa încet peste noi.

Nu vreau, desigur, să micşorez meritele pe care Regele Ferdinand şi le-a câştigat faţă de neamul românesc, fiindcă ele sunt nepieritoare şi rămân întregi. Dar fără îndoială că desăvârşita sa lipsă de voinţă l-ar fi putut îndemna tot atât de bine să urmeze o politică cu totul opusă, dacă aşa ar fi stăruit cei din jurul său. Lângă dânsul sta însă neclintit în hotărîrea românismului Barbu Ştirbey, lui i se datoreşte în primul rând deciziunea la care a ajuns în cele din urmă –după lupte sufleteşti şi jertfe – dar mare este, fără îndoială, meritul Regelui şi al conştiinţei lui. Că această eroică luptă sufletească a dat-o în această direcţie şi nu într'alta, meritul îl are, întreg, Stirbey.

În anii neutralităţii Take Ionescu spunea adesea partizanilor săi, care îi cereau într'una să răstoarne pe Brătianu: „Lăsaţi-mă în pace, de Brătianu avem nevoie, fără el nu putem îndeplini idealul naţional, fiindcă pe Rege numai el îl poate convinge să meargă împotriva Germaniei. Eu aceasta nu o pot face!". Take Ionescu avea şi nu avea dreptate. Avea dreptate, fiindcă fără Brătianu poate că şi Ştirbey ar fi şovăit, şi nu avea dreptate, fiindcă fără Stirbey, cine ştie dacă şi-ar fi putut exercita toată influienţa la Palat.

Într'adevăr, Aliaţii se obligaseră prin convenţia militară că Generalul Sarrail îşi va începe ofensiva cu zece zile înainte de declaraţia noastră de război, prin urmare la 5 August trebuia să pornească această ofensivă.

Brătianu, în schimb, era mai îngrijorat decât oricând şi, ca să nu ne descurajeze, făcea sforţări supraomeneşti să pară liniştit şi plin de încredere; în sufletul său era, însă, chinuit de cele mai groaznice bănuieli. La ziua fixată, Brătianu şi cu noi toţi aşteptam cu nerăbdare telegramele din Salonic. Primul act al intervenţiunii noastre, prima devadă a bunei credinţe a Aliaţilor! Când colo, în locul unei ofensive a lui Sarrail, o ofensivă a

Bulgarilor! Ciudat. A doua zi, tot atacuri bulgare, succese bulgare, iar din partea lui Sarrail nimic. Ciudat, ciudat de tot. A treia zi, iar atacuri bulgare, nici un semn de ofensivă a frontului aliat din Salonic. Ce însemna aceasta? Eram de două ori îngrijoraţi, întâi fiindcă nu se îndeplinea o stipulaţiune formală a convenţiunii militare, apoi fiindcă părea că Sarrail nu este în stare să înainteze şi că Bulgarii au superioritate asupra lui. Să fi fost oare amăgiţi, de două ori amăgiţi? Bănuiala devenea chinuitoare. Aliaţii, chemaţi, au răspuns că a avut loc o mică întârziere neprevăzută, dar să aşteptăm, căci Sarrail porneşte mâine. Şi aşa azi, aşa mâine, ne apropiam de 14 August. De data aceasta şi Iliescu era îngrijorat. Pe de altă parte, Aliaţii ne făgăduiseră o ofensivă generală, dar nimic pe frontul apusean nu prevestea un asemenea atac; o linişte din ce în ce mai suspectă domnea pretutindeni în Franţa.

Aliaţii Ruşi ne mai făgăduiseră şi ei o ofensivă pe frontul lor, dar nici de acolo nici un semn, nici o pregătire, în plus, succese parţiale înspre Galiţia. Până şi transportul muniţiilor era neregulat şi nu corespundea angajamentelor luate. Bănuielile lui Brătianu deveneau tot mai puternice — „Aliaţii m'au înşelat!“ Ca Cezar Borgia, prevăzuse tot, în afară de un singur lucru, afară de reaua credinţă a tuturor Aliaţilor şi pe toate chestiunile, iar prin acest singur fapt toată construcţia diplomatică şi militară a lui Brătianu era în vânt, la discreţia oricărei lovituri a inamicului. Când această presupunere îi străbătu mintea, Brătianu a fost cuprins de o adevărată desperare şi pe dată se gândi să nu mai intre în acţiune, să demisioneze. Regele îl va chema pe Maiorescu şi astfel România va continua politica ei de neutralitate.

Sub impresia atitudinii Aliaţilor era cât pe aci să puie gândul său în practică, pe urmă însă se răsgândi, căci prea era legat de Aliaţi şi prea erau pregătirile înintate pentru a mai da înapoi. Dacă a fost însă numai un concurs nefericit de împrejurări, care a împiedecat pe Aliaţi să se ţie de angajamentele luate, dacă ei erau totuşi de bună credinţă, se cuvenea oare ca ab irato, într'o clipă de desnădejde, poate neîntemeiată să nimicească el o politică de atâta vreme premeditată şi pregătită? Iar mai presus de toate, instinctul după care în asemenea împrejurări tatăl său îl îndemnase să se călăuzească, instinctul acesta îi spunea să revie asupra hotărîrii luate, să se azvârle în marea vâltoare a războiului mondial. Se linişti, deci, şi îşi continuă drumul înainte, îngrijorat, dar neclintit. Barbu Ştirbey nu a fost străin de faptul că Brătianu a renunţat la proiectul de a aduce pe Maiorescu la guvern.

Printre acuzaţiunile care i s'au adus în urmă lui Brătianu, a fost şi aceea că în ultimile zile ale neutralităţii el a tratat cu Bulgarii, şi că din aceste tratative dobândise convingerea că ei nu ne vor ataca. Mai mult, s'a zis că dacă nu am dispus la graniţa bulgară de forţe mai numeroase, era tocmai fiindcă la sfârşitul neutralităţii Brătianu a trăit în iluzia că va rupe pe Bul-

gari de grupul Puterilor Centrale şi, prin urmare, a neglijat să ia faţă de ei cuvenitele măsuri de apărare.

Lucrurile stăteau cu totul altfel. Niciodată Brătianu nu şi-a făcut vreo iluzie în privinţa Bulgarilor, a ştiut întotdeauna că ne vor ataca, cunoştea firea răzbunătoare a poporului bulgăresc, mentalitatea lui Ferdinand de Coburg şi nu îşi închipuia că este cu putinţă ca ei să fi uitat Pacea de la Bucureşti şi ca să ne ierte anexarea Cvadrilaterului. Dovada e că întotdeauna a făcut din apărarea graniţei noastre din spre Dunăre condiţia sine qua non a intervenţiunii României. El s'a putut înşela asupra numărului de Ruşi trebuincioşi ca să ne asigure liniştea pe acea graniţă, el a putut, sub imboldul Aliaţilor, să se mulţumească cu o cifră neîndestulătoare, dar niciodată şi sub nici o formă dânsul nu a nesocotit însemnătatea hotărîrilor pentru întreaga noastră acţiune militară a frontului bulgar. Toate afirmaţiunile ce au circulat în această privinţă sunt invenţiuni calomnioase.

Ce s'a petrecut, însă: în ajunul intrării noastre în acţiune Ruşii au crezut — nu ştiu pe temeiul căror informaţiuni, sau a căror indicii — că Bulgarii se clatină, că după nouă luni de luptă au ocupat toate teritoriile pe care le revendicau, că armata lor era acuma conştientă că nu mai luptă pentru interesele bulgare, ci pentru interesele Puterilor Centrale, că aşa fiind, la Sofia ar domni un curent puternic în favoarea unei păci separate, curent de care trebuie profitat. Pe de altă parte, tot la Petrograd se susţinea că, în amintirea trecutului, le-ar veni greu Bulgarilor să lupte împotriva Ruşilor şi, prin urmare, că ar fi momentul prielnic de a se face demersuri în vederea ruperii legăturilor dintre Bulgari şi Puterile Centrale. Ruşilor nu le convenea, însă, să facă ei aceste demersuri pentru a readuce pe calea cea dreaptă oile rătăcite. L-au însărcinat deci pe Brătianu, i-au cerut-o ca un serviciu în interesul alianţei însăşi. Putea oare Brătianu să refuze? Desigur că nu.

Într'o dimineaţă, pe când eram adunaţi la el acasă, dânsul ne-a spus: „Iată ce mi se cere. Sunt convins că Ruşii se înşeală, că Bulgarii sunt aşa de puternic cotropiţi de Germani, că aceştia şi-au infiltrat ofiţerii în tot aparatul militar şi politic al Bulgarilor, până într'atâta încât chiar să voiască, şi tot nu vor putea să iasă din alianţa Austro—Germană. Dar, în sfârşit, dacă nu ar fi decât un sorţ de izbândă la o sută de mii, şi tot faţă de ţara mea am datoria să-l încerc. Vă declar, deci, că solicitat de Aliaţi am început tratative cu Bulgaria. Sunt sigur că nu voi reuşi, socotelile mele sunt toate făcute pe ipoteza intervenţiei, nu a neutralităţii bulgare. Nu voi reuşi, nu pierd nimic; voi reuşi cumva, cu atât mai bine.

Perfizi cum sunt, Bulgarii păreau a conveni propunerilor ce li se făceau, Brătianu îşi păstra însă neştirbit scepticismul. Singur Diamandy era plin de încredere şi, dând zbor imaginaţiunii sale întotdeauna bogate, clădea deja un întreg edificiu de succese pe speranţele sale. Megalomanie incorigibilă! Pentru Brătianu, acesta nu a fost de la început până la sfârşit decât

un incident fără însemnătate în calculele lui, la urma urmei era firesc ca în ajunul unui război — şi spectacolul pe care de doi ani ni-l oferea ne arăta limpede ce era acest conflict — să fi trăit zile de apăsătoare îngrijorare.

Semne sinistre începeau însă a se repeta de câtva timp şi oricât de puţin superstiţioşi am fi fost, nu puteam să nu fim izbiţi de anumite semne prevestitoare de nenorocire. Nu mai vorbesc de mine însumi, de trei luni nu aveam decât morţi în jurul mei, în viaţa mea nu am fost silit să iau de atâtea ori drumul cimitirului ca în lunile ce au precedat declaraţia războiului nostru. Înmormântări în familie, înmormântări de prieteni scumpi, înmormântări oficiale. În mai puţin de trei luni am rostit patru discursuri funebre, aveam impresia vie că nenorocirile se abat peste noi.

Îmi aduc aminte şi acum de înmormântarea sărmanului nostru prieten Brezulescu. Era pe o zi de Iulie, în aer zăpuşeală, câţiva intimi şi destui ţărani, totuşi nu atâţia cât ar fi trebuit să urmeze la lăcaşul său de veci pe acest binefăcător al lor; eram în jurul sicriului, adunaţi în faţa porţii micului cimitir din Hiliseşti, sub poalele Parângului. Preoţii cântau ultimile rugăciuni, singur în acea mulţime ştiam ce hotărîre se luase şi în ce vâltoare de foc erau să fie peste câteva săptămâni toţi acei aflători acolo, plini de viaţă, de speranţe şi de nepăsare. Privirea mea întâlnea vreun falnic cioban al Gorjului senin, fericit şi fără voie mă întrebam dacă peste vreo lună nu va fi şi el nesimţitor şi rece ca Brezulescu, fără ca la căpătâiul lui să poată plânge cei ce îl iubeau, fără ca preoţii să îi spună cuvintele cele de pe urmă ale religiei strămoşeşti. Parcă moartea vroia să ne obişnuiască cu secerişul pe care îl pregătea.

Mereu aveam asemenea senzaţii. Cu Barbu Ştirbey veşnic sceptic, nu o dată am examinat în acele zile de înfrigurată aşteptare toate ipotezele. De rezltatul final nu ne îndoiam, desmembrarea Austriei ni se părea consecinţa fatală a războiului, dar care va fi preţul cu care vom răscumpăra dezrobirea fraţilor noştri, nu cumva vom fi siliţi să ne retragem în Moldova? Chiar ipoteza unui refugiu la Odesa nu a scăpat din prevederile noastre. Niciuna nu ne descuraja, pe toate le priveam cu resemnarea ce ţi-o impune o datorie superioară.

Dar fără îndoială că din toate prevestirile acelor zile, cea mai impresionantă, cea mai tragică, a fost explozia de la pulberăria din Dudeşti. Un rezervor de eter a luat foc şi altul a făcut explozie, comandantul, ajutorul său, mai mulţi ofiţeri şi vreo 200 de lucrători au fost ucişi, carbonizaţi şi mutilaţi. Am sosit la faţa locului aproape în acelaşi timp cu Regele şi Regina. Spectacolul era groaznic, mâini, picioare zvârlite în toate părţile, o viziune de câmp de luptă. Mai impresionantă a fost însă ceremonia înmormântării la Belu, unde se aflau zeci de sicrie aşezate unul lângă altul. Niciodată nu văzusem atâta belşug de moarte. Coşciugele ofiţerilor la o parte, sute de femei şi copii sfâşiaţi de durere, iar într'un colţ aplecată pe sicriul unui ofiţer, o femeie care trebuie să fi fost frumoasă gemea, adevăra-

tă statuie a durerii. Suspinele ei îţi pătrundeau inima ca strigătul de jale al durerilor ce neamul acesta avea să îndure ca să-şi poată împlini seculara ursită. Toată asistenţa era mişcată până la lacrimi, pe figurile numeroşilor ofiţeri adunaţi acolo se citea grija războiului, cu toţii aveam intuiţia că-i trăim macabrul prolog.

În ajunul declarării războiului am lucrat dimineaţa cu Regele, când l-am găsit liniştit, surprinzător de liniştit. După prânz trebuia să primească în audienţă pe Czernin şi pe Maiorescu şi aceste două audienţe îl plictiseau mult, căci lui Czernin era dator să-i spună minciuni şi pe Maiorescu să-l încânte. „Nu ştii“, îmi spuse el, „cât de mult îmi repugnă să fac ceea ce sunt obligat să fac după amiază, dar voi îndeplini şi aceasta, dacă interesele ţării o cer“. Altminteri era plin de curaj, îşi dădea seama că intram într'o perioadă de mari greutăţi, de mari jertfe. Audienţa lui Czernin fusese provocată de el, măsurile militare, oricari ar fi fost precauţiunile noastre, nu se mai puteau ascunde şi învederau că ceva se pregăteşte. Czernin, precum rezulta dealtminteri limpede din cartea roşie austriacă, nu credea că pericolul este iminent, el socotea că succesele de pe frontul rusesc nu sunt încă destul de hotărâtoare ca să ne aruncăm asupra Puterilor Centrale, teoria lui fiind că România va interveni numai când va fi vădită înfrângerea uneia din cele două tabere. Dar guvernul său, îngrijorat cu drept cuvânt de mişcările de trupe spre fruntariile lor şi de putinţa violării de către Ruşi a neutralităţii noastre, îi dăduse însărcinarea ca să ne ceară lămuriri pe un ton amical, dar hotărît. De câteve zile, deci, Contele Czernin multiplica demersurile. Văzuse pe Brătianu, pe Ştirbey şi voia să exercite acuma o presiune supremă asupra Regelui, cu atât mai mult cu cât convocarea unui consiliu de Coroană, oricari ar fi fost explicaţiunile ce i se dăduseră, i se părea suspectă. Era nerăbdător să lămurească deci cu Regele şi această chestiune.

Audienţa lui Maiorescu a fost provocată de noi. Am arătat mai sus că de mult dânsul stătea la pândă, de aceea, ca să putem amăgi mai bine pe austro—germani în ultimile zile, ne-a venit în minte să ne folosim de slăbiciunea lui. Brătianu renunţase la ideea de a-i trece puterea, dar nu ne-ar strica, pentru păstrarea secretului intervenţiunii noastre, să ne prefacem că vrem să renunţăm la ea în favoarea lui. I s'a trimis deci, vorbă că, Brătianu fiind prea compromis cu Entanta, Regele se gândise la o schimbare de guvern şi că el singur e indicat să ia succesiunea guvernului liberal. În acelaşi timp, am căutat să adormin îngrijorările Puterilor Centrale prin perspectiva unui minister Maiorescu. Şi Czernin şi von dem Busche s'au cam ferit de sinceritatea acestor zvonuri, Maiorescu în schimb a căzut în capcană mai mult decât ne-am fi putut-o închipui. Serios a crezut că a sunat ceasul venirii sale la putere, iar Marghiloman, cu incorigibilul său optimism făcea deja planuri de guvernare, se ţineau conciliabule, se împărţeau ministerele şi slujbele. Ba mai mult, când au aflat că Regele cheamă pe Maiores-

cu la Palat au telegrafiat în provincie să vie grabnic câţiva partizani ce urmau să ocupe anume demnităţi. Nu e mai puţin adevărat că, urcând la 13 August scările Palatului, Titu Maiorescu era convins că va ieşi de la Rege cu portofoliul de preşedinte al consiliului sub braţ.

Eram curios — o mică slăbiciune a mea — să aflu chiar în acea seară cum se vor fi petrecut aceste două audienţe. M-am înţeles aşadar cu Ştirbey să-l aştept lângă Băneasa, seara, când se va înapoia spre Buftea. Pe la şapte treizeci, după ce isprăvisem toate pregătirile în vederea marelui act de a doua zi, am pornit cu automobilul spre locul convenit. Zilele începeau să scadă şi toamna să se simtă, în aer tristeţe şi praf de la automobile încărcate de lume şi de bagajele celor ce se întorceau în capitală, intrigaţi, dacă nu alarmaţi, de ştirea convocării Consiliului de Coroană. Ştirbey nu mai venea, în schimb am încrucişat automobilul lui Iliescu, dincolo de rondul al doilea, cam în dreptul Şcoalei de agricultură. L-am oprit şi am stat de vorbă cam un sfert de oră. Dânsul venise să respire puţin aer, având, după o zi de muncă istovitoare, să continue a lucra până noaptea târziu. „Sunt gata şi nu aveţi nici o grijă". „Să dea Dumnezeu, Generale, să nu te înşeli, dar de frontul bulgar şi de lipsa de artilerie grea nu te temi?" „Încă o dată îţi repet, fiţi liniştiţi! Îţi spun cu toată sinceritatea că nu am nici o grijă. Veţi vedea că totul se va desfăşura după cum ne sunt întocmite planurile". Nu i-am ascuns că eu totuşi rămân îngrijorat de frontul de sud şi că nu mă pot împăca de loc cu lipsa aeroplanelor şi a artileriei grele. Am vorbit în urmă de comandamentele militare care fuseseră stabilite definitiv în ultimul moment şi mi-a povestit cum dimineaţa, după plecarea mea, Regele îi iscălise decretul de mobilizare generală a armatei. Mărturisesc că nezdruncinata sa siguranţă m'a înviorat. Când ne-am despărţit parcă mă frământau mai puţin legitimele mele îngrijorări.

Era deja noapte şi Ştirbey tot nu venea. Am mai aşteptat mult, trecuse de ora 9, când, două faruri puternice, în întunerecul Şoselei pustii, apărură în depărtare, vestindu-mi în sfârşit sosirea lui. Cu Czernin audienţa se petrecuse relativ bine, nu fusese nici prea agresiv, nici nu părea că pierduse orice speranţă asupra neutralităţii României.Lui Maiorescu Regele îi lăsase să întrevadă posibilitatea unei veniri la putere a doua zi, ca urmare a celor ce se vor hotărî în Consiliul de Coroană. Maiorescu la rândul său arătase Regelui primejdia de-a declara război Puterilor Centrale şi-l conjurase pe Suveran ca a doua zi să împiedece cu orice chip de a se lua funesta hotărîre. Fiind încredinţat că bătrânul lucrează în strânse relaţii cu legaţiile austro-germane, Ştirbey, după îndemnul lui Brătianu, pusese persoane de încredere să-l urmărească pe Maiorescu la ieşirea de la Palat. Presupunerea nu era neîntemeiată, căci de la Palat, Maiorescu s'a dus direct la legaţia austriacă, despre aceasta nu mai încape nici un fel de îndoială. Şi când ne gândim că mai sunt oameni care aduc lui Brătianu învinuirea că a întins până la exces pornirile sale de sfinx! Cum puteam oare apăra ma-

rile interese naţionale, când nu puteam fi siguri nici chiar de oameni ca Maiorescu?

La răscrucea celor trei drumuri, ce duc spre Ploieşti, spre Buftea şi spre oraş, am mai schimbat câteva vorbe şi câteva impresii ca doi conspiratori, ultimele din timpul neutralităţii. A doua zi trebuia să ne întrunim în Consiliul de Coroană la Cotroceni şi, potrivit programului atât de amănunţit întocmit, România urma să declare războiul unităţii ei naţionale.

Castelul de la Mogoşoaia

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI DOI

CONSILIUL DE COROANĂ DE LA COTROCENI

DECLARAREA RĂZBOIULUI

Consiliul de Coroană care a hotărît intrarea noastră în acţiune s'a ţinut în ziua de Duminecă, 14/27 August 1916, la Cotroceni, ora 11 dimineaţa. El a avut loc în sufrageria cea mare, dar prin impietatea Reginei Maria şi prin slăbiciunea Regelui Ferdinand, această sală istorică a dispărut. Ea a fost, câţiva ani în urmă (pe la 1925-1926), înglobată împreună cu sala de dans în ceea ce formează azi marele salon boltit de la nordul castelului. Şi ce păcat! Istorica sufragerie trebuia păstrată neatinsă, aşa cum era în dimineaţa de 14 August 1916, aşa cum a respectat-o ocupaţiunea germană, aşa cum am regăsit-o în Noiembrie 1918. Era dreptunghiulară, cu multe ornamentaţii de lemn închis, cu multă poleială, cu o tonalitate în general întunecoasă. La mijloc se afla o masă mare, pe peretele din faţa ferestrelor un singur tablou al unui pictor german reprezentând o mare deslănţuită, cu câţiva naufragiaţi pe o corabie distrusă luptând, cu hotărîrea desperării, împotriva furiei sălbatice a valurilor. Dedesubt, pe o placă de alamă, erau tipărite câteva versuri germane. Fără să vreau, în timpul discuţiei, ochii mei dădeau mereu de acest tablou şi adesea la Iaşi, în momentele cele mai tragice ale războiului, imaginea lui îmi revenea în minte. Parcă soarta voise să pună, în clipa supremă a marei hotărîri, în faţa conducătorilor României şi a Regelui ei, imaginea simbolică a groaznicei furtuni, a nemaipomenitelor greutăţi pe care trebuia să le învingem spre a putea birui în lupta pentru întregirea neamului. Totodată, părea a fi şi o prevestire, şi anume că, oricare ar fi furia valurilor să ştim că ele nu vor putea să ne doboare.

La unsprezece fără un sfert eram aproape toţi întruniţi în micul salonaş unde aşteptau de obicei persoanele chemate în audienţă. Cei mai mulţi —nu vorbesc de miniştri — nu ştiau sigur că războiul era hotărît, că totul era pregătit, că declararea lui era o chestie de ceasuri. Îmi aduc aminte de Maiorescu, prins într'o redingotă cam veche şi cam strâmtă, cu figura interogativă şi cu inimitabila lui gesticulaţie, mai pripită decât de obiceiu, mergând de la unu la altul. În schimb, Marghiloman, ca întotdeauna, de o impecabilă eleganţă şi plin de iluzii, era senin şi aproape voios, pe când Carp, cu monoclul pironit în orbita oculară, deşi nu ştia nimic,

părea că presimţea ce se urzea. Era crispat şi pe chipul său se vedeau stigmatele ciudei care îl stăpânea. Take Ionescu, prevenit, exalta şi cu greu îşi putea ascunde bucuria. De Filipescu nici nu vorbesc, nu mai era el, boala îl doborîse, slăbit, cu ochii pierduţi, părea aiurea. El, exhuberanţa personificată, el, care dorise această intrare în acţiune cu atâta patimă, stătea acuma, în clipa decisivă, covârşit parcă de o mare durere şi nu de o mare fericire. Aripa morţii îl atinsese şi peste câteva săptămâni avea să-l răpună.

La unsprezece fix aghiotantul de serviciu ne-a introdus în sala Consiliului. Eram de faţă întregul Consiliu de Miniştri, adică: Ion I.C. Brătianu, Emil Costinescu, Emil Porumbaru, Vasile Morţun, Alexandru Constantinescu, Alexandru Radovici, Dr. C. Anghelescu, Victor Antonescu şi cu mine. Reprezentanţii Parlamentului, M. Ferechide, Preşedinte al Camerei şi C. F. Robescu care-l înlocuia pe B. Missir, Preşedintele Senatului, care lipsea din ţară. Foşti Preşedinţi ai Consiliului de Miniştri, Teodor Rosetti, P.P.Carp şi Titu Maiorescu. Şefii de partide, Take Ionescu, Filipescu şi Marghiloman şi, în fine, foştii preşedinţi ai Corpurilor Legiuitoare, Costică Olănescu şi C. Cantacuzino—Paşcanu.

Abia introduşi în sală, Regele şi-a făcut apariţia, întovărăşit de Moştenitorul Tronului. A luat loc şi Consiliul a început.

Cred nimerit să arăt şi aci, ca şi la Sinaia, cum eram aşezaţi în jurul mesei, pentru ca astfel să se poată reconstitui mai bine fizionomia generală a acestei istorice şedinţe.

Regele a luat cel dintâi cuvântul, precum fusese convenit din vreme cu Brătianu, ţinând să arate de la început care era în concepţia lui rostul acestui Consiliu de Coroană. La Sinaia, Unchiul său chemase pe fruntaşii ţării ca să ia o hotărîre, război sau neutralitate. Acuma Regele ţinea să precizeze de îndată că nu era vorba să se mai ia o hotărîre fiindcă aceasta era deja luată. El convocase însă pe reprezentanţii tuturor partidelor pentru a le comunica această hotărîre şi pentru a le cere să primească să se ralieze la ea şi pentru a le solicita tot concursul de care ţara avea atâta nevoie.

Regele era foarte emoţionat. Pe figura sa se vedeau întipărite urmele luptei sufleteşti prin care trecuse, ale nopţilor chinuitoare de nesomn în care se zbătuse între înclinaţiunile sale fireşti de Principe German şi îndatoririle sale poruncitoare de Rege Român, nopţile în care l-au frământat îndoiala dintre victoria germană şi victoria aliată, clipele în care conştiinţa sa de rege şi de om l-au obligat să judece toată epocala răspundere ce apăsa pe umerii lui. Dar cu toată impresionanta emoţiune ce îl stăpânea, a vorbit cu o perfectă claritate şi cu o voce de o nedesminţită hotărîre. De astă dată discuţia nu a mai avut loc ca la Sinaia, în limba franceză, ci în limba română. România veche murise în clipa în care se ridicau cele dintâi raze ale zorilor României Noi.

În rezumat, Regele Fredinand a spus că a convocat pe marii ţării nu ca să le ceară un sfat, căci hotărîrea lui este luată, ci ca să le ceară sprijinul. În situaţia actuală neutralitatea nu mai este cu putinţă, România trebuie să ia o hotărîre şi să aleagă. Soarta războiului înclină înspre Înţelegere, dar oricum ar fi, România nu poate lupta alături de Puterile Centrale, căci ar însemna să mergem împotriva întregii evoluţiuni istorice a neamului nostru. Regele a arătat pe urmă că spre a se ajunge la o atare hotărîre, a trecut prin încercările cumplite pe care desigur le pricepem, dar că, având în vedere numai interesele ţării a cărei Coroană o poartă, s'a învins pe sine însuşi. Precum cauza cea dreaptă a învins în el, are nestrămutată convingere că va învinge în acest război şi că astfel, din jertfele ce ne aşteaptă, va ieşi îndeplinirea idealului nostru naţional.

Aceste cuvinte au fost impresionante fiindcă Regele le-a rostit nu numai cu o emoţiune conţinută, care ne-a zguduit până în adâncul inimilor noastre, dar şi cu o elocinţă lapidară, pe care sunt incapabil să o redau în toată splendoarea frumuseţii ei formale şi etice. Îmi va părea rău întotdeauna că nu a fost de faţă un stenograf ca să dea posterităţii cuvânt cu cuvânt ceea ce Ferdinand I a spus în acest ceas. Deşi stenogramele, în recea lor preciziune verbală, nu ar fi putut transmite generaţiunilor viitoare chipul Regelui, căldura vocii, accentele ei, atmosfera sălii, toate imponderabilele care au făcut această scenă de neuitat pentru toţi cei ce au avut fericirea să participe la ea. Dealtminteri, în tot timpul acestui consiliu Regele Ferdinand a fost într'adevăr admirabil. Îmi amintesc uimirea generelă, când ne-a dat viziunea unei puteri de apostol, atât este de adevărat că numai din adâncimile misterioase ale sufletului izvorăsc faptele mari şi gesturile nepieritoare. Ceea ce vine de la raţiune şi numai de la raţiune, este mărginit şi mediocru. Regele Ferdinand, discutabil din atâtea puncte de vedere, a dovedit însă în dimineaţa de 14 August 1916 că este un mare suflet şi prin aceasta nu numai că va rămâne, dar se va impune respectului şi admiraţiunii posterităţii.

După aceea Regele s'a întors către fruntaşii opoziţiunii şi le-a adresat un călduros apel de sprijin şi de unire. Întoscându-se către Carp, l-a apostrofat cu cuvintele: „Te rog îndeosebi pe Dta., Dle. Carp, să-mi dai tot concursul!"

Carp a răspuns imediat cu ciudă şi enervat, că nu este rolul lui să vorbească, el nefiind nimic, să vorbească întâi guvernul şi şefii de partide, cu atât mai mult cu cât a constatat că de fapt nu e vorba aci de un Consiliu de Coroană, fiindcă Regele a şi luat o hotărîre, ci de o întrunire al cărei rost nici nu-l pricepe. Era deci destul să vedem în ce stare de spirit se afla bătrânul şef al Junimismului, totuşi eram departe cu toţii de a bănui măcar ceea ce trebuia să auzim de la el până la sfârşitul şedinţei.

Brătianu a cerut atuncea cuvântul. Cuvântarea sa a fost o expunere a situaţiei şi a motivelor pentru care se impunea să intrăm în acţiune alături

de Aliaţi, vorbind limpede, concis, convingător, fără fraze, fără patetism. Intr'o vâltoare ca aceea a actualului război, în care harta lumii se preface, o ţară ca a noastră, o ţară cu aspiraţiuni naţionale, nu poate să rămână neutră până la capăt, fără să-şi compromită definitiv întreg viitorul. Prin urmare a continuat Brătianu, se impune să ieşim din neutralitate, dar pe de altă parte, având drept ideal unitatea naţională, suntem datori să urmărim relizarea lui, căci cine ştie dacă în decursul veacurilor vom găsi vreun prilej atât de prielnic ca cel de azi. Iată de ce nu putem să mergem decât alături de Aliaţi şi în contra Puterilor Centrale.

După aceea Brătianu a explicat în scurte cuvinte politica sa în timpul neutralităţii, precum şi pregătirea diplomatică a războiului, concludând: „Şi eu şi ţara suntem în ceasul de faţă angajaţi, nu mai putem da înapoi". Era mărturisirea solemnă a faptului împlinit. Brătianu a mai adăugat câteva cuvinte despre pregătirile militare şi a sfârşit că toată ţara şi întreaga suflare românească de peste Carpaţi aşteaptă cu nerăbdare intrarea noastră în marele război.

Carp, solicitat să vorbească, a refuzat din nou, cerând să auză înainte glasul şefilor de partide, care au răspunderi directe, astfel că Regele a dat cuvântul lui Take Ionescu.

E incontestabil că Take Ionescu a fost un mare orator, aş putea spune unul din cei mai mari ai României contemporane, cu toate acestea atât la Consiliul de Coroană de la Sinaia, când s'a proclamat neutralitatea, cât şi la acest Consiliu, el a fost mai prejos şi de netăgăduitul său talent şi de legitimele noastre aşteptări. La Cotroceni, ca şi la Sinaia, i-a lipsit şi forma şi inspiraţia şi argumentarea şi accentele care mişcă şi care rămân. E curios, dar Take Ionescu a fost din toate punctele de vedere de o neînţeleasă banalitate. S'a declarat fericit de hotărîrea Regelui, a spus că pricepe criza sufletească prin care a trecut, dar poate fi sigur, în schimb, de dragostea nemărginită a întregului popor românesc. Partidul conservator democrat, mulţumit că s'a ajuns la soluţia pe care o reclama de doi ani, va da Coroanei şi guvernului întregul său sprijin. O împrejurare ca cea de faţă nu răsare decât o dată în cursul veacurilor, a o pierde ar fi fost o adevărată monstruozitate şi cu aceasta Take Ionescu a încheiat.

A venit rândul lui Marghiloman, dar nu mai era acel Marghiloman de acum doi ani de la Sinaia, un Marghiloman sigur de el, care afirma, care decidea, care vorbea cu fruntea sus şi cu vocea metalică, era un Marghiloman încurcat aproape cu reticenţe în vorbă şi cu reticenţe în ton. Nu se poate ştii, a spus dânsul, cum se va sfârşi războiul, soarta sa fiind încă nehotărîtă, dar după informaţiunile lui precise Hindenburg pregăteşte o mare ofensivă împotriva Ruşilor, să nu ne grăbim, să aşteptăm, de aceea este foarte regretabil că guvernul în asemenea condiţii s'a angajat. Se vorbeşte mereu de idealul naţional, să privim însă mai bine realitatea lucrurilor. Or, el vede două realităţi, întâi că ţara nu e favorabilă războiului şi, în al doilea rând,

că rezultatele unui război fericit alături de Aliaţi înseamnă pentru noi aşezarea definitivă a Ruşilor la Strâmtori, adică ştrangularea, pieirea noastră.

Regele, foarte calm, se întoarce către Marghiloman şi spune: „Totuşi, admiţând că Ruşii ar fi la Constantinopole, mi se pare că ar fi mai bine pentru noi să fim prieteni cu ei, decât vrăşmaşi". Surprins, Marghiloman se opri un moment şi pe urmă, fără a răspunde observaţiunii Regelui, continuă firul cuvântării sale: Îi este cu neputinţă să dea concursul său guvernului, tot ce poate face deocamdată este să tacă, să nu creeze dificultăţi, ţara fiind în joc. Dar, încă o dată, el nu înţelege cum a putut guvernul să urmeze o politică atât de dezastroasă şi, mai ales, să pună ţara deodată în faţa unui fapt îndeplinit, de o atare gravitate.

La acest moment, Nicu Filipescu, care la începutul discuţiunii stătuse aproape tot timpul aplecat pe masă, cu fruntea lipită de mâinile sale încrucişate, ridică deodată capul şi izbucneşte; a fost ultima licărire publică a cunoscutei sale impetuozităţi. Adresându-se direct lui Marghiloman, muşcându-şi când mustaţa, când buza, spune răstit: „Să mă ierţi! Hotărîrile pe care le-a luat guvernul astăzi nu sunt decât consecinţa logică a tratatului încheiat de Dl. Brătianu cu Rusia în Septembrie 1914. Ori Dta. mi-ai spus mie că acest tratat ţi-a fost adus la cunoştinţă, că l-ai aprobat şi că ai îndemnat guvernul să continue pe această cale. De aceea sunt indignat de aceste palinodii şi, mai mult ca oricând, revendic pentru partidul meu onoarea de-a fi fost printre iniţiatorii acestei politici şi de a fi susţinut-o pe urmă cu atâta tărie şi cu atâta stăruinţă, încât a dat afară din rândurile lui pe cei care au îndrăznit să i se împotrivească!"

Violenţa tonului, precum şi nota personală a acestei ieşiri, erau cu totul nepotrivite şi ne-au produs o dureroasă impresie. Marghiloman, jucător din fire şi de rasă, a primit lovitura, s'a clătinat puţin şi, dându-şi seama ca şi noi, desigur, că are în faţa lui un om foarte grav bolnav, a păstrat cu imperturbabilitate o condescendentă tăcere. Şi astfel, după aproape treizeci de ani, în jurul covorului roşu al mesei de la Cotroceni şi din ceasul însuşi în care se hotăra intrarea în război a României, lua sfârşit duelul dintre aceşti doi fruntaşi conservatori, duel care în viaţa lor a contribuit atât de mult la distrugerea acestui partid, duel care după moartea lor i-a despărţit şi mai puternic, aşezând de-a pururea pe unul printre apostolii întregirii neamului, şi pe celălalt printre neînţelegătorii vremii lui, printre sărmanii învinşi ai îndeplinirii aspiraţiunilor noastre seculare.

Unii dintre noi aşteptau ca Filipescu să răspundă, dânsul însă, şi-a aşezat din nou fruntea pe masă şi până la sfârşitul consiliului nu a mai spus o vorbă. Din când în când, ca trezit din somn, ridica capul, figura lui trăda o adâncă emoţiune şi ochii lui se umpleau de lacrămi. A fost dealtminterea ultima oară când a apărut în public.

După emoţia trecătoare a acestui antagonism de decenii, am intrat în emoţiile reale ale cuvântării lui P.P. Carp. Când Regele i-a dat cuvântul,

tăcerea şi atenţia au devenit deodată mai mari, ne întrebam cu toţii, mai ales noi care asistasem şi la Consiliul de la Sinaia, ce va mai spune bătrânul protagonist al alianţei germane. Carp a întrecut însă toate aşteptările şi toate închipuirile noastre. A fost, ca la Sinaia, lapidar, tăios, energic, dar pe când atunci era solemn şi profetic, acuma era încruntat şi crispat de mânie. Toate, pe care le-a spus Brătianu sunt secundare, căci pe el, Carp, nu îl interesează cine va învinge, ci cu cine comandă onoarea să mergem, chiar dacă vom fi învinşi. Din acest război va ieşi sau egemonia germană, sau egemonia rusească. Egemonia germană înseamnă pentru noi mântuirea, cea rusească sfârşitul, fiindcă vom sta în drumul Rusiei către Constantinopole. Iată de ce nu putem, oricum ar fi şi în orice împrejurări, să fim decât împotriva Ruşilor.

După aceea, înfundându-şi monoclul în ochi, se întoarse către Rege, căruia i-a zis răspicat: „Dealtminteri, Sire, acesta nu este numai interesul ţării, el este şi interesul dinastiei. Să nu-şi închipuiască Majestatea Voastră că o Rusie învingătoare va tolera vreodată în România o dinastie Hohenzollern“. El a văzut după faţa Regelui că această ameninţare nu l-a intimidat întru nimic şi atunci, schimbând tonul, a adăugat sarcastic: „Va impune o dinastie română, o dinastie Ghika, Surdza sau, o dinastie Brătianu, sau Carp!“ Pe urmă, redevenind grav: „Iată de ce, Sire, datoria Majestăţii Voastre este să se opună cu orice chip unei asemenea politici nefaste şi să rămână credincioasă — subliniind cuvântul — alături de Germania“.

De fapt, până aci Carp repetase cele spuse la Sinaia, era o variantă a cunoscutei sale teze germanofile. Ne aşteptam cu toţii la o concluzie asemănătoare celei lui Marghiloman, un refuz de concurs formulat poate ceva drastic, când, deodată, cu o vehemenţă neînchipuită, începe următoarea tiradă, pe care cred că o reproduc aproape textual: „Dealtminteri, la ce folos toată această discuţie, văd că nu mai e locul să argumentăm şi să convingem. Hotărîrile sunt luate. Linguşitorii Tronului au învins. Şi — uitându-se în ochii lui Take Ionescu — în asemenea condiţiuni cei cărora Coroana le-a făcut pe plac nu au nici un merit să o asigure acuma că îi vor da tot concursul.

Cât despre mine, nu e acelaşi lucru. Nu îmi puteţi cere nici sprijin pentru o politică pe care o cred a însemna pieirea României. Am un ziar ‚Moldova‘, de mâine chiar îl voi închide. Am în jurul meu câţiva prieteni, le voi cere îndată să se împrăştie. Am trei fii, îi dau Majestăţii Voastre să se bată şi să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata română să fie bătută...“ şi, după o scurtă pauză, „căci numai astfel România va putea să fie scăpată!“

La auzul acestor cuvinte a fost o adevărată stupoare, ne-a trecut pe toţi un fior rece. Uluiţi, am stat o clipă înmărmuriţi şi pe urmă o rumoare de indignare a umplut toată sala. M-am uitat la Carp — sta nemişcat cu braţul întins, cu mâna pe manşetă, cu capul desfigurat printr'o crispaţiune de u-

ră, pe care o am şi azi în faţa ochilor mei şi pe care nu voi putea să o uit până la mormânt.

Regele a tresărit, roşu, dar foarte stăpân pe el şi a zis: „Domnule Carp, respect toate părerile, dar nu pot lăsa să treacă ultimile Dv. cuvinte. Ele nu pot fi expresia adevăratelor Dv. simţăminte. Îmi închipui că au izvorît în focul discuţiunii, dintr'un moment de necugetată mânie".

„Ba nu, de loc..." murmura Carp. „Ba da, Domnule Carp, ba da", insistă Regele părinteşte şi continuă: „Aţi greşit şi adinioară, Domnule Carp, când aţi vorbit de interesele Dinastiei. Nu cunosc interesele Dinastiei, nu cunosc decât interesele ţării. În conştiinţa mea aceste două interese se confundă. Dacă m'am hotărît să fac acest pas grav, e fiindcă după matură chibzuinţă eu am ajuns la convingerea, la convingerea adâncă şi nestrămutată, că el corespunde cu adevăratele aspiraţiuni ale neamului, a cărui răspundere o port în ceasul de faţă. Dinastia va urma soarta ţării, învingătoare cu ea, sau învinsă cu ea. Deoarece mai presus de toate, să ştiţi, Domnule Carp, că dinastia Mea este română. Rău aţi făcut când aţi numit-o străină, germană. Nu, e românească! Românii nu au adus aci pe Unchiul meu, Regele Carol, ca să întemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o Dinastie naţională şi revendic pentru Casa Mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredinţat-o".

Aceste cuvinte au fost nu spuse, ci scandate cu toată mândria unui Hohenzollern şi cu tot patriotismul unui bun român.

Carp a făcut un gest cu mâna şi a replicat: „Sire, nu aş vrea ca Majestatea Voastră să creadă că am cedat unui moment de mânie. Nu. M-am gândit, m-am gândit mult înainte de a spune cuvintele pe care le-am spus. Dar fiindcă nu văd alt mijloc da a salva România, de aceea sunt silit să repet încă o dată că urez armatelor noastre să fie învinse".

Era prea mult. De astă dată nici Brătianu nu s'a mai putut conteni.Ura învingerii şi îndărătnicia neputinţei făcuseră pe bătrânul junimist să depăşească orice închipuire. „Nu găsesc cuvinte ca să spun ce resimţim dacă într'adevăr astfel de simţăminte sunt în ceasul de faţă în inima Dtale. Atunci, Dle. Carp, retrage până şi pe fiii Dtale. din armată, căci nu mai poţi avea nimic comun cu această ţară şi cu acest neam!" Carp a tăcut şi Regele, încă vădit turburat, ca şi noi toţi, de cuvântarea lui, s'a întors către Maiorescu.

Cu el schimbare completă de decor, din patetic şi din tragedie, am intrat în meşteşugiri şi în sofisme. O viaţă întreagă Titu Maiorescu a jonglat la tribună cu o măiestrie neîntrecută, dar a jonglat cu artificii retorice şi cu gesturi minunat adecvate. Spumă şi numai spumă! Dacă îi recitim discursurile, la fiecare pagină ne vom întreba cum de a fost cu putinţă ca aceste cuvântări să fi produs o impresie atât de mare asupra celor ce l-au ascultat. Şi totuşi, afirm că produceau acest efect, chiar eu am fost la început printre scepticii care afirmau că nu se vor lăsa sugestionaţi de vraja a-

cestui cuvânt meşteşugit, dar o datorie de conştiinţă mă sileşte să mărturisesc că nu am scăpat de vraja elocinţii maioreşciene, am fost vrăjit de ea.

Nenorocirea lui Maiorescu a fost că şi la acest Consiliu credea că se putea sofistica, toată atitudinea lui era în contrazicere cu atmosfera zilei. Eram cu toţii emoţionaţi, covârşiţi de solemnitatea momentului şi de gravitatea istorică a hotărîrilor ce se luau. Maiorescu însă, era surâzător, recurgea la arguţii pe care le debita cu o onctuozitate popească, cu priviri de şiretlic şi cu o mimică complet nepotrivită. Acuma era ceasul hotărîrilor supreme, al simţămintelor adânci, nu al împerecherilor de cuvinte, al subtilităţilor de gândire şi al scepticismului sufletesc.

A început prin a întreba pe Brătianu ce angajamente are? Până la ce punct este angajat? Nu se poate găsi vreun mijloc de a se degaja? Poate că angajamentul e personal, sau se poate interpreta ca atare? Brătianu, enervat de acest fel de a pune chestia şi de a privi situaţia, l-a întrerupt, spunându-i că nu numai el este legat şi definitiv legat, dar şi ţara. El a arătat ce a obţinut de la Aliaţi care sunt noile hotare pe care ni le-au garantat în caz de izbândă, precum şi dreptul pe care ni l-au recunoscut de a participa pe picior de egalitate cu ei la viitorul congres de pace. Brătianu a mai spus că ţara întreagă e martoră a sforţărilor pe care le-a făcut timp de doi ani pentru a o menţine în neutralitate şi a-i cruţa astfel cât mai mult jertfele războiului, însă că acuma a simţit că orice amânare ne-ar putea fi funestă, fiindcă Aliaţii se află într'o aşa situaţie, încât dacă nici acuma România nu va răspunde la apelul lor, vor căuta alte puncte de reazem. Aşa fiind, s'a angajat, iar acum mai mult ca oricând crede că nu-i era permis să ezite şi să poarte în faţa istoriei răspunderea de a fi scăpat cel mai prielnic moment oferit neamului românesc pentru întregirea lui, de veacuri dorită şi de veacuri aşteptată.

Maiorescu a revenit însă la ideea lui: Să ne degajăm, să aşteptăm rezultatul războiului, acuma este prea îndoielnic, când va fi mai lămurit, când se va putea mai limpede ştii de partea cui atârnă izbânda, atunci vom vedea ce hotărîre se cuvine să luăm. Pe urmă a trecut la idealul naţional, pe care l-a luat oarecum în derâdere. Idealul naţional? Ce ideal naţional? Alocuţiune atrăgătoare, ce este însă în realitate în dosul acestei patriotice frazeologii? Totul subliniat prin faimoasele sale gesturi cu degetele şi pentru ce, pentru a ajunge la surprinzătoarea afirmaţiune din partea unui ardelean, că ardelenii nu vor nicidecum unirea cu patria mumă, că vor stăpânirea Habsburgilor, spre a-i protegui de Ungaria, atât şi nimic mai mult.

Precum era şi firesc, la aceste stranii cuvinte Brătianu şi Take Ionescu au protestat energic. Este cu desăvârşire inexact, au exclamat şi unul şi altul, este neauzit ce afirmă Dl. Maiorescu, fraţii noştri din Ardeal nu aşteaptă decât să trecem o dată Carpaţii şi nu mai trăiesc decât cu acest dor şi cu această speranţă. Nouă, în care au încredere, ne-au spus-o neîncetat şi ne-au destăinuit tot fundul gândurilor şi al sufletului lor. Se poate că

ştiind adevăratele simţăminte ale Dlui. Maiorescu şi, prin urmare, ferindu-se de el, să-i fi vorbit lui altfel, da, se poate. Dar aceasta dovedeşte neîncrederea Ardelenilor în Dl. Maiorescu, iar nicidecum nedorinţa lor de-a se uni cu Regatul şi de-a înfăptui România Mare.

Brătianu a mai adăugat că are srisori de la Vaida, cari dau cea mai formală desminţire celor afirmate de Maiorescu. Filipescu a mai tresărit o dată, dar s'a mărginit să confirme din cap toate spusele lui Brătianu şi Take Ionescu. Maiorescu, văzându-se contrazis şi în această parte a cuvântării sale, s'a agăţat de un alt argument: în loc să aruncaţi ţara într'un război nesigur, mai bine aţi fi căutat să determinaţi pe Unguri să facă Românilor din Ardeal concesii reale şi am cuvinte să cred că asemenea demersuri şi asemenea stăruinţe nu ar fi rămas fără răsunet.

Aici Regele a intervenit din nou şi a zis că ar fi să ne facem iluzii dacă am mai crede că pe această cale se poate obţine ceva, căci şi înainte şi după izbucnirea războiului mondial s'au făcut de către noi nenumărate demersuri în acest sens, dar toate fără nici un folos. El personal a intervenit şi pe lângă Germania şi pe lângă Austria, ca să dea Românilor din Ardeal măcar acele drepturi pe care le au Cehii în Boemia, dar Ungurii au refuzat orice propuneri. Acuma în urmă Împăratul Wilhelm în persoană a stăruit la Viena, dar a întâmpinat acelaşi refuz îndărătnic. Dealtminteri când, înainte de război, a fost însărcinat de Regele Carol să atingă această problemă la Viena, Austriecii i-au mărturisit că niciodată Ungurii nu vor consimţii să îmbunătăţească real soarta Românilor de peste munţi, fiindcă pentru nimic în lume nu vor să ştirbească statului maghiar caracterul său de stat unitar.

De la Românii ardeleni, Maiorescu a trecut la Românii din Regat. După cum cei dintâi nu voiau unirea cu România, cei de al doilea nu voiau războiul pentru eliberarea fraţilor subjugaţi. La 1913, a spus el, am intrat în acţiune numai când am ştiut că am în dosul meu unanimitatea ţării. Astăzi aveţi opinia publică împotriva Dv. un argument mai mult ca să vă degajaţi de legăturile pe care le aveţi cu Aliaţii şi să continuaţi a sta în neutralitate. Acest pasagiu nu a fost întrerupt. Apoi , în concluzie, Maiorescu a ajuns la culmea sofisticării lui: el a vrut să ne dovedească imposibilitatea constituţională de a declara războiul.

Ne-am uitat miraţi unii la alţii, era ultima obiecţie la care ne gândisem căci, conform punctului său de vedere, camerile actuale nu erau camere obişnuite, erau camere constituţionale, cu mandat expres şi limitat, revizuirea constituţiei, în vederea exproprierii proprietăţii mari şi a introducerii votului obştesc. Prin urmare, argumenta dânsul, dacă vrem să declarăm războiul trebuie întâi să dizolvăm camerile actuale şi să facem alegeri noi, în care ţara se va putea rosti lămurit dacă este sau nu pentru o intrare în acţiune.

Am surâs cu toţii, dar nu ştiam că auzisem ultimul discurs al lui Maio-

rescu, căci merita să se sfârşească altfel strălucita carieră oratorică a acestui mare meşter al cuvântului. Dealtfel, cuvântarea sa ne-a indignat pe toţi şi mă întreb dacă, ieşind de la Consiliu, nu eram mai iritaţi împotriva lui decât chiar împotriva lui Carp. Într'adevăr, Carp fusese revoltător, dar Carp era intransigent până la absurd şi până la odios, pe când Maiorescu ardeleanul, singurul ardelean din acel Consiliu, nu numai că se opunea la intrarea în război pentru eliberarea Ardealului, dar contesta chiar ardelenilor dorinţa de-a se alipi României, şi toate acestea susţinute cu chiţibuşuri advocăţeşti şi cu sofisme de retor, care prezentau un spectacol sub orice calificare. Mărturisesc că dacă nu ar fi răscumpărat prin atitudinea sa demnă şi patriotică din timpul ocupaţiunii, cuvântarea sa de la Consiliul de Coroană, m'aş întreba şi azi cine dintre Carp şi el s'a arătat mai prejos de marile clipe pe care le-am trăit atunci.

Cu Costinescu discuţia a reintrat într'un făgaş normal. Dânsul nu era orator, a vorbit fără pretenţii, sfătos şi cu bun simţ, a atacat pe Marghiloman, pe Maiorescu şi în sfârşit, pe Carp. A spus că problema strâmtorilor nu poate fi hotărîtoare, fiindcă la urma urmei, fie că Ruşii vor fi stăpânii acelor strâmtori, fie Germanii, tot rău va fi pentru noi.

Regele întrerupe din nou: „Mie personal nu îmi este frică de Ruşi, dar admiţând chiar că ei ar constitui un pericol, mi se pare totuşi evident că pentru noi pericolul va fi mai mare rămânând o ţară de opt milioane de locuitori, decât devenind un stat de 14 milioane. În genere, altfel ne vom putea apăra într'un caz şi într'altul. Iată de ce, departe de a fi convins de pericolul atotputerniciei ruseşti, văd în el un argument mai mult pentru a ne folosi de împrejurările actuale, a căuta să ne unim cu fraţii noştri şi a ne mări hotarele".

Costinescu trece apoi la examinarea motivelor pentru intrarea noastră în acţiune alături de Aliaţi, examinare poate cam lungă şi cam inutilă după toate cele ce au fost spuse, şi sfârşeşte zicând că atunci când toate popoarele au intrat în acest război de dezrobire, România ar fi dezonorată şi pierdută dacă ar rămâne neutră.

Marghiloman, cu un surâs, dar cu vocea cam pe jumătate, spune: „Dar Olanda, dar Suedia, dar Spania, nu sunt şi ele neutre?" Răspunsul era prea uşor, din mai multe părţi de o dată se aude: „Dar aceste ţări nu sunt în situaţia noastră, ele nu au revendicări naţionale de formulat!"

Costinescu mai adăugă: „Nu uitaţi că noi suntem în mijlocul bătăliei şi dacă mai stăm neutri, ne vor încălca Ungurii la nord şi Bulgarii la sud." Take Ionescu cere cuvântul pentru a doua oară. Nici de astă dată nu a fost mai strălucit, ţinea însă cu tot dinadinsul să răspundă lui Maiorescu. „Dl. Maiorescu a susţinut două lucruri inexacte, că Românii Ardeleni nu aşteaptă să îi dezrobim şi că noi, Românii din Regat, nu vrem războiul. Afirm în modul cel mai hotărît că Românii de dincolo ne aşteaptă ca pe Messia. Este adevărat că în 1911 Vaida şi alţii ne propuneau unitatea na-

ţională sub Habsburgi, dar preconizau această soluţie fiindcă în situaţiunea politică a Europei de atunci nu vedeau altă posibilitate ca să fim toţi laolaltă. De la 1914 situaţia s'a schimbat cu desăvârşire şi au înţeles-o atât de bine, încât mie mi-au trimis vorbă din partea întregului comitet că dacă nu venim să îi scăpăm acuma, Carpaţii vor rămânea între noi hotar pentru vecie şi românismul va fi pierdut. Afirm de asemenea că opinia publică din Regat cere, vrea războiul. Nu suntem divizaţi, în afară de câţiva germanofili rătăciţi, suntem toţi alături de idealul naţional. Fireşte, doi ani de neutralitate au scăzut unele entuziasme, au slăbit unele încrederi, dar toate acestea vor trece, vor dispare de îndată ce se va cunoaşte gestul Regelui în întregimea splendoarei sale!"

Ferechide a cerut apoi cuvântul. Cu figura mai întunecată, cu vocea mai cavernoasă decât oricând, a combătut pe scurt şi cu obişnuita-i claritate cele susţinute de Maiorescu privitor la drepturile actualelor camere. Nu poate fi vorba de inconstituţionalitatea votului pe care aceste camere l-ar da în favoarea intrării în acţiune. Ele posedă nu numai mandatul de a revizui anume articole din constituţie, căci pe lângă aceste drepturi excepţionale ele mai au, ele păstrează toate prerogativele obişnuite ale parlamentului, prin urmare şi pe aceea de a se rosti asupra declarării războiului Aceasta a fost teza lui Ferechide, teză inatacabilă din punct de vedere juridic. După câteva consideraţiuni asupra necesităţii imperioase de a se alipi Aliaţilor şi de a porni la lupta pentru împlinirea unităţii naţionale, Preşedintele Camerei a sfârşit asigurând pe Rege şi guvernul de întregul sprijin al Adunării pe care o prezidă.

La această asigurare C.F. Robescu, foarte emoţionat şi oarecum mirat de cinstea ce-i revenea, a adăugat în numele Senatului şi asigurarea devotatului concurs al Maturului Corp.

Cu aceasta am crezut că dezbaterile erau încheiate, când Brătianu cere Regelui să-i îngăduie a mai lua încă odată cuvântul. Regele aprobă şi Brătianu începe. În prima sa cuvântare a fost numai concis şi convingător, în aceasta de-a doua a fost elocvent, mişcător şi plin de avânt. Rare ori a fost mai bine, ca întotdeauna, de altfel, când improviza. S'a apărat de acuzaţiunea că e francofil, a arătat că el şi tatăl său nu au făcut cutare sau cutare politică fiindcă au avut preferinţe sentimentale pentru cutare sau cutare stat, dar fiindcă interesele ţării cereau să se alipească unora sau altora. E Român şi numai Român, şi politica lui izvorăşte exclusiv din ceea ce, după concepţia lui, reprezintă cerinţele superioare ale ţării şi ale neamului său. În împrejurarea de faţă îi apare limpede, luminos că nu putem scăpa prilejul ce ni se oferă de-a îndeplini visul secular al românismului. „Nu vreau să repet", spune el, „toate consideraţiunile care m'au dus la aceste concluzii. Vi le-am expus, le cunoaşteţi. Ţin însă, în acest ceas hotărîtor, când toţi fruntaşii ţării sunt întruniţi în jurul Regelui, să se cunoască gândul meu întreg. Fără îndoială cred că vom ieşi invingători, dar

nu sunt sigur, se poate să fim şi învinşi. De aceea vreau să se ştie bine de toţi, că, chiar învinşi, tot cred că ţara mea trebuie în această clipă a evoluţiunii ei istorice să facă acest gest. În viaţa naţiunilor sunt afirmări de drepturi care se socotesc mai mult decât izbânzi trecătoare şi sunt gesturi de abdicare, de dezertare morală, care compromit viitorul lor pentru veacuri de-a rândul. Într'o atare situaţie este astăzi românismul, de aceea chiar de ar fi să fim bătuţi, faptul că patru din cele mai mari puteri ale lumii au recunoascut temeinicia revendicărilor noastre naţionale şi au consfinţit printr'un act solemn hotarele etnice ale Românilor de peste Carpaţi, cauza românismului va face un pas înainte, mai mare şi mai însemnat decât oricând. Şi dacă nu azi, mâine vom culege roadele acestor jertfe şi acestor afirmări de drepturi. Aduceţi-vă aminte de cazul Italiei: şi Carol-Albrecht a fost înfrânt la Novara, dar chestia unităţii Italiei era pusă în faţa lumii întregi şi peste câţiva ani succesorul a realizat-o. Aduceţi-vă aminte de propria noastră istorie: Tudor Vladimirescu a fost zdrobit şi stăpânitorii zilei l-au măcelărit. Dar el ridicase steagul renaşterii noastre naţionale şi pe temeiul gestului lui urmaşii săi au înfăptuit-o. În fine, cazul cel mai caracteristic este cazul lui Mihai Viteazul. Şi el a fost învins, şi el a fost omorît, dar a ştiut pentru o clipă să întrupească visul secular al neamului, unirea tuturor Românilor. Şi a fost destul, nu numai ca el să rămână de-a lungul veacurilor eroul legendar şi slăvit, dar pentru ca şi noi astăzi să întemeiem pe faptele lui revendicările acestui neam."

„Nu vă uitaţi deci, Sire, la rezultatele imediate, vedeţi îndatoririle de azi în perspectiva cea mare a menirii acestui neam şi a viitorului său şi mergeţi cu hotărîre înainte pe calea pe care v'o indică conştiinţa naţională. Majestatea Voastră va înscrie în istoria românismului o pagină de glorie nepieritoare."

„S-a vorbit odinioară de dinastie străină, a fost o formulă nedreaptă şi nemeritată. Dinastia este română, Majestatea Voastră o dovedeşte azi în chip mişcător. După ce veţi fi trecut însă Carpaţii nimeni nici nu va mai cuteza, Sire, să pună o atare chestiune. Întrucât mă priveşte, a încheiat Brătianu, îmi dau seama de toată răspunderea, de covârşitoarea răspundere pe care mi-am luat-o sfătuind pe Rege să tragă spada şi să intre acuma în luptă alături de Aliaţi împotriva Puterilor Centrale, dar revendic întreaga răspundere a acestei politici."

Câteva zile în urmă, întâlnind pe Filipescu, dânsul mi-a spus: „Ce minunat a vorbit Brătianu deunăzi la Consiliul de Coroană! A pus chestia de sus, cum trebuia pusă şi cum nimeni nu o pusese. Şi câtă dreptate a avut, tot ceea ce a zis era cu miez, cu mult miez. M'a impresionat adânc, spune-i-o, te rog, şi felicită-l din partea mea!" Este, cred, cel mai bun comentariu al acestui discurs.

Regele a încheiat discuţia, repetând încă o dată că hotărîrea lui a luat-o după multe chinuri sufleteşti şi după o îndelungată chibzuinţă, dar că

astăzi, după ce a auzit glasul tuturor fruntaşilor ţării, este şi mai convins că a avut dreptate şi că intrarea în război pentru realizarea idealului național este singura soluţie corespunzătoare adevăratelor interese ale ţării. Este fericit că, sacrificând totul pe altarul patriei, poate lega şi mai indisolubil destinele dinastiei de ale ţării şi împlini îndatoririle de bun Român, pe care le-a luat în ziua când, la moartea Unchiului său, a primit Coroana României.

El cunoaşte greutăţile războiului, cel de faţă este unul din cele mai crâncene pe care istoria le-a cunoscut. Să nu ne facem deci iluzii, ne aşteaptă mari jertfe şi cumplite suferinţe. De aceea, înainte de a ridica şedinţa, el socoteşte de datoria sa, ca Rege, să adreseze fruntaşilor ţării un ultim şi călduros apel la concordie în interesul suprem al patriei.

„Încă odată, vă rog pe toţi, chiar pe cei ce au fost de altă părere, să mă ajutaţi!" Carp, Marghiloman şi Maiorescu au tăcut, plecând capetele. Mi se pare că singur Teodor Rosetti, care şedea lângă el, a făcut un gest aprobativ. Apăsat şi cu hotărîre, Regele, după câteva momente a adăugat: „Domnilor, cu Dumnezeu înainte!" şi s'a sculat. Noi, toţi, foarte emoţionaţi, am răspuns: „Să trăiţi, Sire, Dumnezeu să ne ajute!"

Regele, cu ochii plini de lacrimi, s'a înclinat profund şi, urmat de fiul său, a părăsit sala. Când am ieşit ceasul era trecut de unu şi parcă eram în alt Palat. Când venisem, acesta era liniştit, aproape deşert, avea înfăţişarea lui obişnuită, dar acuma era deja Palatul înfrigurării războinice, coridoarele erau pline de aghiotanţi, de demnitarii Curţii, de ofiţeri, de şefi de cabinet, până şi de lachei. Pe toate feţele se citea agitaţia, bucuria şi grija, de pretutindeni întrebări, felicitări, urări. Eram grăbit să plec, îndatoririle mele de cenzor începeau, aveam ordine de dat şi eram aşteptat acasă, Brătianu m'a rugat să-l aştept ca să plecăm împreună. S'a dus să vorbească cu Regina, nerăbdătoare să afle cum se petrecuseră lucrurile la Consiliu, de aceea, am stat jos, de vorbă cu Barbu Ştirbey.

În acest timp s'a petrecut în biroul Suveranului o scenă mişcătoare. Când Regele, cu ochii roşii şi zguduit încă de emoţie, a ieşit din Consiliu şi a trecut în camera lui de lucru, a dat de bătrânul său camerier, Neuman. Acest Neuman, originar din Sigmaringen, făcea parte dintr'o familie care de veacuri slujea pe Principii de Hohenzollern. El, personal, era în serviciul Regelui de când acesta era de 12 ani şi de atunci nu-l părăsise niciodată, chiar în timpul boalei sale de la 1897 îl îngrijise cu un devotament fără margini. Se certau toată ziua, dar nu puteau trăi unul fără altul. De îndată ce l-a văzut, Regele i-a zis: „Neuman, să ştii că în interesul ţării al cărui Rege sunt, am trebuit să trag spada împotriva ţării mele de origină. Tu eşti German şi ai rămas German, prin urmare nu am dreptul să-ţi mai cer nimic. Din ceasul de faţă vei face ce-ţi va dicta conştiinţa. Poţi să te înapoiezi la Sigmaringen. Îţi voi înlesni plecarea şi te voi binecuvânta."

Bătrânul Kammerdiener, ultima amintire vie a copilăriei şi a patriei

germane, trecând atunci peste toate prescripţiile protocolare, l-a îmbrăţişat pe Rege şi i-a spus că va rămâne câine credincios la picioarele lui până la ultima sa suflare. Şi, căzând unul în braţele altuia, au plâns cu hohote.

Regele îşi făcuse cu bărbăţie datoria, omul însă avea dreptul să-şi manifeste emoţiunea, văzând că cel puţin o fiinţă din rasa lui germană îi mai păstrează întreagă dragostea şi încrederea în acele ceasuri. Prin fiul din popor de la Sigmaringen providenţa prevestea parcă pe Regele Ferdinand de iertarea germană, care în acele clipe tragice îi era cu cruzime refuzată, dar care, avea, cu prisosinţă, să revie mai târziu, când laurii biruinţei i-au încununat fruntea.

Brătianu s'a scoborît şi am plecat. L-am dus acasă pe străzi lăturalnice, voia să evite grupurile de manifestanţi care i se semnalaseră de-a lungul parcursului principal. Take Ionescu, Nicu Filipescu şi Costinescu au beneficiat de aceste aclamaţiuni, de altminteri nu exagerate. Pe drum, Brătianu a schimbat cu mine câteva impresii despre Consiliu şi mereu repeta, ca şi cum ar fi vorbit către el însuşi: „Ne aşteaptă grele încercări, dar am dreptate, nu puteam, nu trebuia să fac altfel. Sunt sigur, sigur, tot mai sigur . . ." Istoria i-a dat dreptate şi l-a răsplătit de grija legitimă a tuturor acestor răspunderi şi frământări. „De acuma, Duca, pe lucru! La patru Consiliu de Miniştri, la Dumneata acasă!"

Cu aceste cuvinte ne-am despărţit pe pragul porţii sale.

România intrase în acţiune.

Capul Caliacra.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI TREI

MOARTEA REGINEI ELISABETA

Monotonia iernii 1915-1916 a fost întreruptă de moartea Reginei Elisabeta. Bătrâna Regină avea de mult obiceiul să trăiască în apartamente îngheţate, regimul acesta omorînd deja cu doi ani înainte pe cea mai veche şi cea mai credincioasă din doamnele ei de onoare, pe Dna. Zoe Bengescu. Acuma trebuia să cadă ea însăşi victimă maniei sale nenorocite. Pe la începutul lui Februarie a contractat o gripă. Peste puţin gripa a degenerat în congestie pulmonară şi, în zorii zilei de 18 Februarie (stil vechi), o zi mohorîtă şi ceţoasă de iarnă, tovarăşa vieţii Regelui Carol I şi-a dat obştescul sfârşit.

În jurul ei, Regele Ferdinand, Regina Maria, copiii şi câţiva servitori credincioşi. Rudele ei, chemate în grabă, nu au putut veni la timp ca să-i închidă ochii. Când am intrat în modesta cameră de culcare pe care Regina Elisabeta şi-o alesese sus în Palatul Regal, aproape sub acoperiş, nu trecuse nici o jumătate de oră de când murise. Era în pat, neschimbată, legată numai sub fălci, ca să i se închidă gura contractată încă de spasmul morţii. Un preot ortodox citea rugăciunile la căpătâiul acestei protestante. Am avut o groaznică impresie de părăsire şi de singurătate, această femee părăsea singură pământul pe care fusese Regină, singură de tot, ca cea mai desmoştenită dintre muritoare. Fără bărbat, fără copii, fără preoţii legii ei, departe de rudele, de ţara ei. Da, departe de ţara ei, căci de când tunurile bubuiau dincolo de graniţele germane, tot sângele german al acestei fiice a Rhinului se răscolise într'însa. Din toate adâncurile firii şi ale sufletului ei se ridica Germanca care striga răzbunare şi izbândă pentru neamul ei înconjurat de duşmani. Parcă şirul de Principi de Wied, cari de la tovarăşul lui Carol cel Mare la încoronarea din Aix-la-Chapelle, şi până la ultimul purtător al numelui, vegheaseră de-a lungul fluviului naţional şi apăraseră hotarele germanismului, parcă ei toţi, sculaţi din mormintele lor, vorbeau şi simţeau prin bătrâna pe care o soartă ciudată o desrădăcinase dintre ai săi pentru a-i aşeza pe cap Coroana unei României îndepărtate.

Această Coroană o purtase mai bine de 40 de ani cu toată cinstea pentru ţara ce i-o încredinţase, şi cu toate aparenţele unei bune Românce, şi

totuşi, când patria strămoşilor ei a fost în primejdie, acolo s'au îndreptat toate gândurile şi toate speranţele Reginei de pe malurile Dunărene. Deodată s'a adeverit pentru toţi că această Coroană fusese un simplu incident în viaţa acestei femei, care de altminteri dispreţuia măririle lumeşti, şi că, aproape o jumătate de veac de vieţuire printre noi, de amintiri, de prietenii, de legături, de muncă, de bucurii, de suferinţe, de devotament şi de onoruri, nu fuseseră în stare să schimbe un suflet rămas străin, un suflet până la capăt german şi numai german. În ultimele zile ale Regelui Carol porniseră de la ea cele mai stăruitoare îndemnuri de abdicare.

De altminteri, Regina Elisabeta avea ea însăşi conştiinţa singurătăţii ei tragice. Cât timp trăise Regele, a cărui soartă o împărtăşise având un reazim în viaţă, se socotise datoare să asculte poruncile inimii ei şi să lupte cu tot focul naturii sale entuziaste pentru a împiedeca România de a intra în război împotriva Puterilor Centrale. De când Carol I îşi dormea sub lespedea de la Argeş somnul de veci, renunţase şi la această luptă. Din vreme în vreme câte o povaţă sfioasă, dată în treacăt Regelui Ferdinand, şi atâta tot. Acuma se simţea singură şi străină în mijlocul poporului peste care domnise, precum şi în patria scumpă a sufletului ei. Acolo toţi contimporanii ei muriseră la Neuwied, nu mai trăiau decât nepoţi şi strănepoţi de care vârsta şi depărtarea o înstrăinaseră, iar în locul Germaniei idealiste, sentimentale şi culte din tinereţea ei se ridica acuma o Germanie materialistă, de negustori, de bancheri brutali, hrăpăreţi, cuceritori de târguri comerciale şi de ţări de exploatat, iar alături de ei creştea tot mai vânjos puterea unei muncitorimi minunat organizate sub drapelul însângerat al social—democraţiei, care reclama drepturile foamei, ale desmoştenirii şi ale mizeriei.

Aci, instinctul ei îi spunea că se petrec mari lucruri, pentru care sufletul ei nu era pregătit, pe care mintea ei nu le pricepea. Înţelegea că România zilelor ei dispărea, că alta nouă se înălţa pe ruinele ei, o Românie a altor oameni şi a altor credinţi. În lumea aceasta i se părea că este o rămăşiţă fără rost a vremurilor duse, mândria ei suferea de această supravieţuire, simţul ei estetic era jignit de acest anacronism, o îndemna să plece mai repede dintr'o lume în care nu mai avea ce căuta. Şi simţămintele ei creştineşti, credinţa ei într'o viaţă viitoare şi în fericirile ei, o făceau să privească moartea fără teamă, cu o seninătate împinsă aproape până la voluptate. Ai fi zis că nici nu mai trăieşte printre vii, că pe jumătate s'a rupt de viaţa pământească. Nu-i mai plăcea să stea decât la Curtea de Argeş, să rămână ceasuri întregi lângă mormântul Regelui, pe lespezile înseşi sub care ştia că va odihni şi ea.

Cu vreo două săptămâni înainte de-a muri am fost în audienţă la dânsa. M'a izbit insistenţa cu care mi-a vorbit de moarte, de fericirea cu care aşteaptă trecerea ei în lumea cea de veci, iar când, în ajunul morţii, doctorii se căzneau să o smulgă din ghiarele ei, ea spunea necontenit: „De ce nu

mă lăsaţi să mor, nu vedeţi că pe lumea acesta nu mai am nici loc, nici rost!?..."

Şi astfel, soarta va fi voit ca prima Regină, ca şi primul Rege al României, să fie deopotrivă de singuri în splendoarea fastului lor regal. El, părăsit de o ţară unde prin munca răbdătoare a unei jumătăţi de veac îşi închipuise că pusese stăpânire. Ea, străină într'o ţară şi într'o lume de care nimic nu o mai lega.

Cu toate acestea, am fi nedrepţi faţă de memoria Reginei Elisabeta dacă am judeca-o Regină numai după sentimentele ei germane şi dacă am judeca femeia numai după manifestările ultimilor ei ani. Ca Regină, Elisabeta de Wied, şi-a îndeplinit datoriile către patria ei adoptivă, iar în politică nu s'a amestecat niciodată. Fie din nepricepere, fie din nepăsare, fie de teama soţului ei, căruia nu-i plăcea să împartă cu nimeni puterea. Fapt este că prin atitudinea ei rezervată a scutit Coroana română de spectacolul pe care atâtea curţi le-au oferit şi anume a lipsei de unitate de vedere, a ciocnirii de influienţe contradictorii în sânul însuşi al Palatului Regal.

O singură dată în patruzeci şi cinci de ani influenţa ei s'a exercitat, altfel în chipul cel mai funest, când a voit să însoare pe Principele Ferdinand cu Dra. Văcărescu. Proiectul era absurd, în contradicţie vădită cu rostul însuşi la noi al unei dinastii străine. Dânsa a fost însă atunci victima unei adevărate bande de şarlatani, în fruntea căreia se afla secretarul ei elveţian numit Scheffer, care, abuzând de starea bolnăvicioasă a Reginei, prin spiritism şi alte mijloace, au convins-o că unirea dintre moştenitorul tronului şi descendenta uneia din cele mai vechi familii boereşti din ţară, corespundea dorinţei întregului popor. Suverana a plătit dealtminteri scump această unică incursiune în domeniul politicii, enunţarea însăşi a unui atare proiect a stârnit în toate cercurile şi în toate partidele o furtună de protestări. Căsătoria a fost împiedecată şi Regele, cumplit în asemenea împrejurări, a trimis-o la Neuwied, ca printr'un exil de peste doi ani să se pocăiască de greşeala ei şi de încurcăturile pe care le pricinuise. În schimb, de toate atribuţiunile fireşti ale unei Regine s'a ocupat nu numai dintr'un simţământ de datorie, dar cu inimă şi cu pasiune. Operele de binefacere nu au avut o protectoare mai devotată, nu a fost suferinţă omenească spre care să nu se încline compătimirea şi sprijinul ei. Nobilimea scăpătată, surorile de caritate, spitalurile, orfanii, văduvele, infirmii, tuberculoşii, orbii, peste toţi s'a întins cu o regală dărnicie nesfârşita ei caritate. Faţă de răniţi şi-a făcut datoria la 1877 mai presus de orice laudă, a reuşit chiar să-şi asigure în popor o reală popularitate, care făcea din porecla „Mama Regina" mai mult decât un nume izvorît din retorica oficială, sau din linguşirea curtezanilor. Dorinţa ei de alinare a durerilor ce le vedea în jur împingea sufletul ei nobil să nu cunoască nici hotare, nici măsură. Era în stare să dea tot ce avea şi ce nu avea, nu o dată oameni fără scrupule au abuzat de acest exces de bunătate pentru a îi exploata fără ruşine naivitatea şi generozitatea. Vatra

Luminoasă spre pildă, a degenerat într'un scandal public, pentru orbii ei se împrumutase pe poliţe în toate colţurile Europei, iar Regele Carol a trebuit să plătească datorii nesăbuite, de zeci de mii de lei, şi statul să intervină spre a salva fiinţa şi prestigiul compromis al Azilului.

S'a zis că îi plăcea Reginei Elisabeta mai mult durerea şi deformitatea decât fericirea şi frumuseţea. E drept, parcă resimţea o voluptate să mângâie pe acei pe cari soarta îi lipsise de binefacerile şi de podoabele lumii acesteia, parcă sufletul ei, lovit în tinereţe de o nevindecată durere — pierderea singurei ei copile — se simţea mai aproape de omenirea suferindă decât de cei puternici şi de cei norocoşi. Dacă în întunerecul vieţii unui biet cocoşat repins de toţi putea să aducă o rază de lumină, ce ar fi putut aduce ea, spre pildă, în existenţa plină de strălucire a unei femei frumoase şi sărbătorite?

De asemenea, literile şi artele române au găsit pururea sprijin în Regina Elisabeta, saloanele ei la Bucureşti, ca şi la Sinaia, erau neîncetat pline de artişti bătrâni, tineri talentaţi şi netalentaţi, pe care îi proteja şi îi ajuta. Numărul bisericilor ce au beneficiat de stipendiile ei a fost infinit. În cea mai mare parte ei i se datorează dezvoltarea talentului lui George Enescu, de îndată ce a descoperit neobişnuitele sale daruri muzicale, nu numai că l-a trimes în străinătate şi că a vegheat să nu ducă lipsuri, dar l-a adoptat ca un fel de copil al casei. La Peleş, ca şi la Bucureşti, Enescu avea odaia lui, când venea era o sărbătoare. Îl încuraja, îl răsfăţa, îl admira.

Dealtfel, faţă de toate manifestaţiunile artistice, avea aceeaşi vie solicitudine. Nu se poate spune că a protejat vreuna în dauna celorlalte, poate că literatura era cea pentru care a făcut mai puţin. Învăţase bine româneşte şi cu talentul pe care îl avea pentru limbile străine, i-a fost repede uşor să vorbească limba noastră foarte bine şi aproape fără de accent. Literatura nu o cunoştea toată, o prietenie intimă cu Vasile Alecsandri îi dezvăluise toate tainele poeziei noastre populare, însă după moartea lui Alecsandri a pierdut contactul cu literatura noastră mai nouă. O vreme, Maiorescu mai întreţinea legăturile între Carmen Sylva şi confraţii ei români, şi dânsul domnea însă de câtva timp în mijlocul unui cenaclu restrâns şi cam special. Cei iniţiaţi afirmau că dacă între Regină şi Eminescu nu a fost mai multă simpatie, vina trebuie căutată în firea ciudată a marelui nostru cugetător—poet, decât în reaua voinţă sau în lipsa de interes a Suveranei. Ultimii noştri poeţi şi prozatori au urcat rar şi întâmplător scările Palatului, dar putem oare învinui pe Regina Elisabeta de-a nu se mai fi simţit la bătrâneţe atrasă de noile curente literare şi puteam să îi cerem mai mult decât să fi dat toată prietenia ei lui Vasile Alecsandri şi să fi întreţinut cu Eminescu, cu Hasdeu, cu Odobescu, cu Titu Maiorescu cele mai bune raporturi?

Pictura a încurajat-o mult, se poate spune că pânzele nici unuia din pictorii noştri mai de seamă nu a lipsit din colecţiile ei şi că arareori se făcea

Fig. 12

o expoziţie în care să nu se găsească vreun tablou purtând inscripţia „Cumpărat de M.S. Regina". Meritul ei era cu atât mai mare, cu cât Regele Carol care, nepriceput în ale artei, dispreţuind tânăra, dar atât de talentata noastră şcoală de pictură, desigur mai mult a împiedicat-o, decât a încurajat-o să acorde regala ei protecţie unor manifestaţiuni artistice ce, după părerea lui, nu meritau nici un sprijin. Cel mai de seamă pictor al României din zilele ei, Grigorescu, nu s'a putut plânge de Regina Elisabeta, ea i-a fost neclintit o prietenă înţelegătoare şi o admiratoare entuziastă. În vremuri în care latifundiarii României cenzitare arătau pentru artă atâta nepăsare, în care expoziţiile erau pustii şi un Grigorescu osândit să-şi vânză operile pe câteva sute de lei, Regina Elisabeta considera ca o datorie să cumpere pe preţuri, atunci excepţionale, cele mai de seamă pânze ale marelui nostru pictor şi colecţia ei, ieşită dintr'un amestec de sinceră admiraţiune şi dintr'o regească grijă de ajutoare, conţine astfel, într'adevăr, cele mai bune bucăţi cu care Grigorescu şi-a asigurat în arta română o glorie nepieritoare.

Muzica, care poate îi era mai dragă decât artele plastice, s'a dezvoltat la noi sub directa ei înrâurire. Concertele simfonice le-a patronat cu cel mai viu interes, cel din urmă cântăreţ, ca şi cea din urmă cântăreaţă găsea la ea o vorbă bună, o bursă pentru străinătate, sau ajutorul pentru a-şi organiza un concert reuşit. Wachman întâi, Dinicu pe urmă, erau toată ziua la dânsa, de Enescu nici nu mai vorbesc. În genere, îi plăcea să trăiască în mijlocul muzicienilor, cânta bine din pian şi la orgă, în fiecare zi o dată, mai târziu şi de două ori, se făcea muzică în apartamentele ei, operele lui Bach, Beethoven, Mozart, Schumann, ca şi ale compozitorilor moderni germani, francezi, ruşi şi poloni, erau executate de ea şi de cercul de artişti ce o întovărăşeau pretutindeni. Se poate spune că nimeni mai mult decât dânsa nu a contribuit la dezvoltarea gustului muzical în societatea românească.

Neapărat felul cum şi-a înţeles Regina Elisabeta rolul ei de Mecena al artelor poate fi supus criticii, iubitorii de artă pot discuta gusturile şi contesta preferinţele ei, nemulţumiţii pot susţine că i-ar fi stat în putinţă să facă mai mult. Când o Regină, însă, a ştiut, sub domnia ei, să fie în literatură prietena intimă a lui Alecsandri, în pictură marea admiratoare a lui Grigorescu şi în muzică aproape a doua mamă pentru George Enescu, nu se poate tăgădui că faţă de artă şi-a făcut larg şi cu prisosinţă datoria. Că în fundul inimii ei nu ne-a iubit, se poate, că în gândul ei am rămas la urmă mica ţară pe jumătate sălbatecă, în care împrejurările vieţii o azvârliseră în tinereţe, iarăşi se poate. Că sub impresia unor nedreptăţi, unor supărări, s'a lăsat uneori ispitită să scrie lucruri pe cari ca Regină a acestei ţări ar fi făcut mai bine să nu le scrie, este din nenorocire adevărat. Să ne fi înţeles şi aspiraţiile naţionale, era prea mult pentru o femeie care niciodată nu a cunoscut realităţile politice ale vremurilor ei şi care, la 70 de ani trecuţi, mai puţin ca oricând, se putea obişnui cu noi credinţe şi cu alte

orizonturi. Dar oficial întotdeauna purtarea față de noi a fost potrivită cu îndatoririle regale și, recapitulând toată viața ei, trebuie să mărturisim că a purtat-o cu bunătate față de cei mici și cu demnitate față de cei mari și a înconjurat Coroana ce o purta cu un nimb de artă.

Ar fi o fericire pentru dinastie ca viitoarele Regine ale României—dacă dinastii vor mai fi — să poarte Coroana strălucitoare a românismului întregit, așa precum Regina Elisabeta a reușit să poarte atâția ani modesta Coroană a Principatelor Unite și pe urmă, Coroana tot modestă a micului Regat dintre Carpați și Dunăre.

Ca femeie, Elisabeta de Wied era fără îndoială o personalitate care merită să fie judecată în toată complexitatea manifestațiunilor ei de o viață întreagă, nu după crâmpeie mai mult sau puțin antipatice, din rătăcirile bătrâneților sale. Dealtminteri, de ce am învinui pe Regina Elisabeta de-a se fi arătat la sfârșitul vieții atât de germană prin toate simțămintele ei? Putea ea să se arate altfel decât era de fapt, adică o figură minunat reprezentativă a Germaniei, desigur nu a Germaniei războiului submarin, nu a Germaniei pangermaniștilor lui Wilhelm II și a plutocrației de la Diskonto și de la Essen, ci a Germaniei care dăduse lumii pe Goethe, pe Kant, pe Beethoven și pe Wagner, a acelei Germanii iubitoare de artă și de cultură, disprețuitoare de bani, demodat sentimentală, în goană veșnic după dreptate, înfrățire și frumos. Regina Elisabeta era fiica și expresia acelei Germanii care a făcut unitatea imperiului, fiindcă nu trebuie să uităm că dacă pumnul lui Bismark a putut birui la Sadova și la Sedan, a fost fiindcă în dosul lui sta încă — neatinsă — moștenirea de ideal a marilor poeți, artiști și filozofi germani. Când acest patrimoniu a pierit, pumnul singur a dus Germania la prăbușire și la revoluție.

Cercetând cu de-amănuntul personalitatea Reginei Elisabeta, vom regăsi în ea toate trăsăturile caracteristice ale acelei Germanii. Ca și aceasta, avea o nespusă poezie, și în întreaga viață a Reginei era într'adevăr multă poezie! În lumea de luptă, de concurență, de ambiție, să putem întâlni o ființă pe care toate aceste frământări nu o ating, care trăiește într'o lume aparte de iluzii, de gânduri, de visuri izvorîte din imaginația ei bogată, din nevoia ei de-a idealiza totul — aceasta este de fapt adevărata poezie. Și așa a trăit Regina Elisabeta. Coroană, tron, negoț, politică, curente speciale, ce a știut ea vreodată despre toate acestea? Frumos și urît, bunătate și răutate, milă și dreptate, împilare și ură, ciocniri între forțele distrugerii și năzuințele progresului, avântul sufletului omenesc către perfecția morală și perfecția estetică, aceasta stăpânea viața Reginei Elisabeta, cum stăpânise Germania ce nu mai e.

La amândouă, aceeași lipsă de simț al realităților. Când Regina vorbea de viața reală, nu te puteai împiedeca să nu râzi, un copil de cinci ani ar fi dat dovadă de mai multă pricepere, de mai mult simț practic. După moartea Regelui Carol era foarte îngrijorată, fiind cu desăvârșire incapabi-

lă să-şi dea seama ce se poate face cu sumele ce le primea anual de la stat şi cu marele venit pe care Regele Carol îl lăsase moştenire. O vedeam des pe atunci şi mereu mă întreba: „Crezi că am să am cu ce trăi?“ şi nu doară că se îngrijea de ea, sau că avea gusturi luxoase. Pentru dânsa nu cheltuia nimic, îmbrăca rochiile pe care i le cumpărase slujitoarele ei şi dacă nu i-ar fi reîmprospătat garderoba, ar fi umblat în zdrenţe. Dar săracii ei, protejaţii ei, să nu cumva să piardă subsidiile pe care le primiseră în trecut. Considera că are faţă de toţi aceşti desmoşteniţi, obligaţiunea morală să îi susţie ca pe vremea Regelui.

Pe lângă acestea mai avea atâtea alte planuri: îi spuneam de cantinele şcolare ce funcţionau atât de greu în capitală, imediat îmi spune: „Cum le pot scăpa de greutăţile financiare în mijlocul cărora se sbat? De câte mii de lei ai trebuinţă?“ Se ducea la Curtea de Argeş, primarul se plângea că oraşul nu are apă, a doua zi îi dona 300.000 de lei pentru aducerea apei; sau şcoala de meserii din preajma mănăstirii — avea un buget restrâns şi nevoi multiple: să i se întocmească lista tuturor acestor nevoi, de aci înainte o privesc pe dânsa — şi aşa mai încolo, pretutindeni şi tot anul de-a rândul. Noţiunea valorilor de schimb a obiectelor, tot ce constituia scheletul însuşi al vieţii practice, nu-i puteau intra în minte. Mărturisea cu o comică naivitate că nu ştie dacă cu o mie de lei poate hrăni un om sau dacă o femeie îşi poate cumpăra o pereche de mănuşi. Deosebirea între sute de mii şi mii era cam vagă în capul ei şi de aceea i le puteai lua cu aceeaşi uşurinţă, destul că scopul pentru care le cereai să fi fost nobil, să fi fost uman.

Pe de altă parte, aceeaşi excluzivă dragoste pentru preocupările intelectuale. Regina Elisabeta era cea mai înaltă expresiune a culturii, ştia la perfecţie mai multe limbi moderne, le vorbea cu uşurinţă deosebită şi le ştia aproape ca limba ei maternă. Studiase şi limbile elenă, latină şi rusă. Literatura universală nu avea taine pentru ea, cunoştea cu de-amănuntul operele tuturor autorilor şi putea oricând recita mii şi mii de versuri. Ajutată de o memorie admirabilă, te surprindea până la adânci bătrâneţi prin multiplicitatea şi eclectismul cunoştinţelor ei. O convorbire cu dânsa era o adevărată plăcere intelectuală. Dacă concepţiile ei ar fi fost mai sistematizate, dacă ar fi fost în spiritul ei critic mai multă măsură şi mai puţină exuberanţă în entuziasmele ei, mai puţină înverşunare în antipatii şi mai cu seamă mai puţin abuz de superlative, conversaţia ar fi fost unică.

Fiindcă era şi elocventă, îşi exprima ideile într'o formă literară cu un vocabular de ispititoare bogăţie şi, dacă nu cu spirit, întotdeauna însă cu căldură şi cu vervă. În muzică, pictură, sculptură, în filozofie, în istorie cunoştinţele ei erau tot atât de vaste ca şi în specialitatea ei, literatura. Nu vreau să discut valoarea operei ei literare, vorbesc aci de Regina României, nu de Carmen Sylva. Cred totuşi, că nu mă înşel când afirm că minunata ei cultură întinsă, adâncă, rafinată, acea cultură care din nefericire a dis-

părut o dată cu ea, era cu mult superioară producţiunilor ei stilistice, menite să îi supravieţuiască.

Nu neg că este multă superficialitate într'o concepţie de viaţă bazată numai pe intelectualitate, recunosc că în timpurile noastre e anacronică, de parcă ar reînvia în învălmăşeala nevoilor de azi Germania sentimentală a poeţilor de la Weimar şi a cugetătorilor de la Koenigsberg. Dar dintr'însa se desprinde o atmosferă de cerebralitate şi un parfum de altă dată al cărei farmec mă pătrunde şi fără voie mă robeşte.

Şi acestei femei, în mentalitatea căreia greşit convenţională, fără preciziune, fără rezultate practice, se oglindea însă atât de bine o epocă întreagă din dezvoltarea rasei germane, îi pretindem pentru trecătoare, pentru ea neînţelese consideraţiuni politice, să-şi renege sângele, să-şi calce în picioare credinţele, concepţiile, simţămintele, idealurile nedespărţite de însăşi fiinţa ei? Nu, pentru unitatea, armonia, pentru frumuseţea acestei vieţi prefer ca Regina Elisabeta să nu-şi fi mânjit bătrâneţele cu o asemenea trădare!

România Mare oricum se înfăptuia, cu şi fără dânsa. Se pare, dealtminteri, că soarta a judecat tot astfel şi că a socotit că Regina Elisabeta, pentru tot binele pe care l-a făcut, pentru toată bunătatea pe care a revărsat-o în această lume de greşeli şi de păcate, nu merita să închidă ochii sub povara unei pedepse, ci, dimpotrivă, că femeia, dacă nu Regina, merita un sfârşit compătimitor. Într'adevăr soarta a răpit-o din mijlocul nostru înainte de-a fi scos nepotul ei spada împotriva Germaniei. S'a stins singură, părăsită, dar liniştită şi cu conştiinţa împăcată. De închipuit ce ar fi fost moartea ei după întrarea în război, după înfrângeri, după jalnica retragere în Moldova, după prăbuşirea Germaniei! De această tragedie sufletească, cu drept Elisabeta de Wied, prima Regină a României a fost scutită.

Îngroparea ei s'a făcut după acelaşi protocol ca a Regelui Carol. Poporul a plâns puţin, câţiva pamfletari au avut chiar suprema lipsă de eleganţă morală de a nu-i respecta nici sicriul. Corpul ei a fost aşezat la Curtea de Argeş lângă al Regelui, sub lespedea unde petrecuse atâtea ceasuri dusă pe gânduri, în rugăciuni şi în plânsete. Între coşciugul ei şi al Regelui, într'o cutiuţă pe vremuri pirogravată de Regina Maria, au fost aşezate şi osemintele micei Principese Maria. Mormântul a împreunat deci pentru vecie bărbatul, soţia şi singurul lor copil.

Cu prilejul desgropării Principesei Maria, s'a petrecut o scenă curioasă. Îndată după încetarea din viaţă a Reginei, Regele Ferdinand mă chemase şi îmi exprimase dorinţa lui ca mica Principesă să fie şi dânsa aşezată în mormântul părinţilor ei, căci de când murise zăcea sub o modestă cruce în parcul de la Cotroceni. Ne-am interesat asupra îngropării ei, era sau nu era îmbălsămată, groapa era ori nu era boltită? Nimeni nu ştia nimic, nimeni nu mai putea da nici o lămurire, din cei care la 1874 luaseră parte la ceremonie, toţi dispăruseră; la întrebarea: cine o cunoscuse, abia pe ici, pe

colo se mai putea citi un nume. La Palat nu mai supravieţuia nici unul, se vorbea de un bătrân telegrafist, dar întrebat, era prea mult, nu îşi mai aducea aminte. Niciodată nu am avut mai dureros impresia deşertăciunii vieţii omeneşti — 40 de ani, şi era destul ca să şteargă până şi ultimile amintiri sub groaznica uitare a morţii.

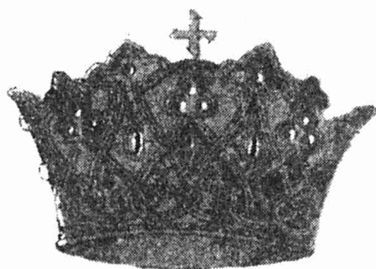
Pe de altă parte, în oraş circula un zvon, sau mai bine zis învia o legendă, care multă vreme se povestise: se susţinea că mormântul din parcul de la Cotroceni era gol, că pe timpul pribegiei la Neuwied, după scandalul Văcărescu, Regina Elisabeta, în taină, a dezgropat pe fiica ei şi o transportase pe ţărmurile Rhinului; ca dovadă se dădea faptul că de ani de zile Regina, care iubise atâta acest copil, nu mai călcase pe la mormântul ei şi tot aşa se explica şi de ce acest mormânt era neîngrijit. Regele avea cunoştinţă de aceste zvonuri, nu le dădea crezământ, dar nici nu se încumeta să le desmintă cu hotărîre.

În această stare de spirit am purces, aşadar, pe o ploioasă şi rece zi de Februarie la funebra operaţie a dezmormântării. Erau de faţă, pe lângă cler şi gropari, Regele Ferdinand, Principele Carol, Barbu Ştirbey, Petre Gârboviceanu şi cu mine. După un strat de pământ destul de adânc, am dat, în fine de un mare sarcofag de zidărie. Zvonurile erau deci false. Sub bolta de zidărie trebuia să se găsească sicriul, târnăcoapele începeau să lovească, dar zidăria nu se spărgea. Zidarii de la 1874 fuseseră mai conştiincioşi decât cei de azi. În cele din urmă, stratul este străpuns, dar locul sicriului conţinea pământ; se putea totuşi ca sub acest pământ să dăm de oseminte. Groparii încep din nou să sape şi sapă, sapă, sapă mereu, fără să dea de nimic. Faptul devenea din ce în ce mai straniu, mă uit la Ştirbey, Regele se uita la mine, eu la el, se încinge între noi un întreg dialog mut — să fie oare adevărată legenda? Începem să fim îngrijoraţi, cu un mormânt gol toată funebra operaţie se sfârşea în ridicol. În sfârşit, la o mare adâncime amestecat cu ţărâna s'a găsit un os, pe urmă altul, o iconiţă de argint ruginită, câteva bucăţi dintr'un sicriu de lemn cu ciucuri de mătase verde, la urmă întreg scheletul, un lănţişor cu o cruce de aur arătând încă locul gâtului, deasupra un craniu de o mărime excepţională, cu o frunte proeminentă, ce îşi evocau chipul ei aşa precum fotografiile ni-l transmiseseră. Regele ne povesti atunci că priveliştea acestui craniu înegrit de pământ făcea parcă să revadă mica verişoară cu care în copilărie se jucase la Sigmaringen.

Pe când preoţii îşi spuneau rugăciunile, un aghiotant se apropie de Rege şi îi înmână o telegramă. Împăratul Wilhelm, îl vestea că unul din fiii lui, pare-mi-se August Wilhelm, care se afla în inspecţie pe frontul balcanic va sosi la Bucureşti spre a asista la funeraliile Reginei Elisabeta. Suveranul se arăta vădit necăjit de această inoportună vizită. La mormântul Reginei Elisabeta însuşi Regele nu mai putea suporta manifestaţiunile de simpatie ale Puterilor Centrale. Într'adevăr, de la moartea Regelui Carol calea pe care o străbătusem era mai lungă decât ni se păruse.

Pecetluirea mormântului la Argeş nu a fost atât de mişcătoare ca aceea a Regelui Carol. Zidarii erau grăbiţi, biserica lipsită de misticism, clerul părea că repetă în silă slujba cu care se obişnuise, lacrămi curate de ţărani nu au mai venit să stropească piatra abia închisă. Ştirbey, Henry Catargi şi cu mine, martori oficiali ai acestei ultime ceremonii, ne-am reîntors târziu şi, obosiţi am adormit într'un vagon prost luminat. Când ne-am apropiat de Bucureşti, îl auzim deodată pe Mareşalul Curţii, Catargi, strigând speriat: „Unde e Coroana, am pierdut Coroana!" Nu pierduse Coroana de aur a Regilor României, dar în somn se culcase pe ea.

Parcă soarta ţinea să mai dovedească o dată deşertăciunea măririlor lumeşti, parcă moartea se credea datoare să arate că în faţa ei sunt iarăşi deopotrivă cei cu, ca şi cei fără de Coroane!

337 Telegrama 30 Mai/12 Iunie 915.

Diamandy

Ministre Roumanie

Petrograd.

Poklewski me demande de la part de Sazonow si l'accord sur les conditions politiques entraîne de notre part une action militaire immédiate ainsi que vous le lui avez dit. J'ai répondu qu'il connaissait déjà la réponse que j'avais faite sur la même question à Giers lors de son passage par Bucarest : „l'accord politique entraîne un engagement immédiat, mais la date de l'entrée en action ne peut avec certaine précision être établie que par une convention militaire." A ses instances j'ai constaté qu'une date fixée préalablement ne pourrait pas être une date certaine mais un maximum de délai et qu'étant donné mon caractère prudent je crains qu'établis dans de telles conditions les chiffres auront pour effet plutôt d'effrayer ceux qui désirent notre entrée sans retard que d'exprimer le moment où de fait celle-ci pourrait se produire. A de nouvelles instances pour fixer une date même dans ces conditions je lui ai demandé de réfléchir jusqu'à Mercredi. Cette démarche de Poklewski m'a donné l'impression que l'entrée en action immédiate pourrait entraîner l'accord politique complet donc le Pruth le Danube et la Theiss.

Bratianu.

Planșa Nr. 1

Diamandy 5/18 Juin 915.

Ministre Roumanie

Petrograd

Longue discussion avec Poklewski auquel j'ai commencé par dire qu'étant donné les interprétations fausses qu'on ne cesse de donner à mes paroles et engagements inexacts qu'on m'attribue, j'entends lui lire la réponse qu'il m'a demandé. J'ai lu le texte suivant:

„La question que vous m'avez posé implique que nos conditions politiques sont prêtes à être satisfaites et c'est donc dans cette hypothèse que je l'ai examiné avec tout le sérieux qu'elle comporte et avec le désir d'une réponse favorable.

En principe la question n'est pas neuve puisque déjà lors du passage de Mr. de Giers à Bucarest nous l'avons examiné ensemble.

La réalisation de nos conditions politiques entraînerait naturellement un engagement politique immédiat de notre part, mais pour que la date de l'action militaire soit fixée en même temps il faudrait la faire découler des conditions militaires dans lesquelles notre intervention devrait se produire et elle ne pourrait donc être établie avec logique et précision que par une convention militaire.

Afin de ne pas m'arrêter à cette première conviction sans examiner à nouveau les possibilités d'accéder à votre désir j'ai voulu prendre de nouveau l'avis de militaires compétents et cet avis m'a confirmé dans

Planşa Nr. 2

ma manière de voir car si d'après les circonstances les plus
probables la mobilisation et la concentration nous demande-
rait aujourd'hui approximativement un mois je ne sau-
rais sans imprudence fixer un délai moindre du double
dans une convention politique qui ne me permettrait pas
de connaître suffisamment le cadre général où cette action
devrait s'exercer. Ainsi par exemple il est certain que notre
action aurait pu être plus rapide il y a un mois qu'elle
ne peut être conçue dans l'actuelle situation de la guerre
en Galicie. Rien ne me dit et je souhaite qu'au moment
de l'examen de la convention militaire des conditions plus
rapides ne pourraient se présenter.
De toutes les façons nous ne pourrions entreprendre une action
avant d'avoir établi une convention militaire qui outre
la coopération avec les armées voisines devrait aussi contenir
une entente avec les puissances alliées en ce qui concerne la
fourniture et le transport des munitions.
Un autre point essentiel tant pour l'entente politique que
pour l'accord militaire doit être le secret absolu. qui contraire-
ment ne correspond pas à ce qu'on a fait jusqu'à aujourd'
hui. Dans de pareilles conditions il est bien entendu que l'un
et l'autre doivent être traités exclusivement entre ceux qui
représentent officiellement les deux gouvernements. Je ne
saurais concevoir tout autre procédé car à ces heures décisives
il pourrait amener de véritables catastrophes sur le pays

À la suite d'incriminations assez violentes arrivé au
point culminant quand je lui ai dit que Sazonov consi-
dérait que moi seul et le président de la Chambre étions opposés
aux concessions et à l'entrée immédiate après des dénégations
émues de sa part niant que ces informations venaient de
lui la conversation s'est terminée sur un ton très amical.

Planşa Nr.3

Pocklewski a essayé de prendre comme base de discussion la lettre de la Reine. Je m'y suis refusé. Il a alors voulu insinuer ce que j'entendais: que celle-ci n'avait pas d'importance. J'ai répliqué qu'au contraire celle-ci ainsi que tout ce qui procédait des souverains avait pour moi la plus grande importance mais que je n'étais pas autorisé à la discuter avec lui.

En ce qui concerne la déclaration qu'il vous attribue que notre action serait immédiate si on nous accordait nos concessions - j'ai répliqué que ceci devait dire que notre engagement politique serait sans retard.

Comme conclusion j'ai continué à refuser toute concession sur le Banat et sur le Pruth mais j'ai admis qu'on pourrait nous accorder nos revendications avec la condition que cet accord ne serait valable que si à une date fixée par une convention militaire nous pourrions entrer en action avant cinq semaines à partir du moment que cet accord[x] nous serait communiqué.

Dans le cours de la conversation Pocklewski m'a avoué que Jean Lahovary Take Ionescu Filipescu et d'autres chefs de l'opposition lui ont promis d'insister auprès de moi pour me faire céder sur nos conditions.

J'ai dit que mes convictions étaient en dehors de telles démarches et qu'en tout cas je ne marcherais pas contre ma conscience

Bratianu.

x On a cru ici à Petrograd qu'il s'agit de l'accord politique et non de l'accord militaire.

Planşa Nr. 4

M'am consacrat cu tot devotamentul acestei grele și delicate misiuni și îmi permit să reamintesc Sx. Vostre lupta electorală dintre Marghilman și Filipescu în congresul partidului conservator, lupta în care triumful lui Marghilman fiind pentru noi o chestiune vitală, am intervenit sub conducerea Sx. Voastre și a Contelui Czernin cu toate mijloacele ce le aveam la îndemână.

424

Am reușit să câștig pentru Marghilman mai multe voturi asigurându-i succesul. Dar după ce am asigurat reușita lui Marghilman la congres prin voturile mele a intervenit o chestiune dezagreabilă fiind acuzat de presa dușmană că a cumpărat voturi.

In această situațiune grea i-am venit din nou în ajutor câștigând pe unul din partizanii lui Filipescu cei mai devotați ... care printr'o scrisoare publicată în Universul declara în mod categoric că se separă de Filipescu și trece la Marghilman dând ca motiv atacurile violente și acuzațiunile neîntemeiate aduse împotriva lui Marghilman.

Din această situație lui Marghilman a fost din nou consolidată mai ales că în urma acestei explicații au mai trecut și alții la Marghilman.

Prin acest concurs Marghilman s'a legat și mai mult de noi și arătându-se mișcat în cuvinte din cele mai elogioase mi-a mulțumit recunoscător lăudându-mi iscusința.

Le spun toate acestea nu din vanitate personală dar fiind că faptul are o mare importanță prin aceea că de data aceasta Marghilman nu s'a arătat în [illegible]

Planșa Nr.5

ai sea cu mine aceaste chestiuni, desvăluindu-mi politica sa de partid, dându-se ori cum în mâna noastră.

In consecinţa acestei împrejurări trebue de remarcat că de atunci Marghiloman s'a declarat din ce în ce mai mult de partea noastră aceasta întâi ca recunoscinţă pentru sprijinul nostru şi în al doilea rând pentru că [illegible] curaj.

Să remarcaţi însă că [illegible] mai nu am fost informat [illegible] în această chestiune [illegible]

[illegible]

Gunther

Planşa Nr.6

Diamandy — 9/22 Iunie 1915

Ministre Roumanie

Petrograd.

En réponse à votre télégramme N° 1075 je vous prie de rectifier auprès de Sazonov l'erreur de chiffre commise dans notre télégramme.

Les cinq semaines sont comptées à partir de la convention politique terme dans lequel l'accord militaire pourrait être établi.

Bratianu

Planşa Nr. 7

Misu 10/23 Iunie 915

Ministre Roumanie

Londres

En réponse à votre télégramme No 799 l'interprétation donnée par vous à mon télégramme est juste. La première partie lue au ministre de Russie a pour but d'insister sur nos conditions politiques et d'établir qu'une convention militaire postérieure à la convention politique fixera avec précision la date de l'action militaire. D'après les [illegible] elles [illegible] fixé ce terme à minimum.

Au cours [illegible] conversation [illegible] a suivi [illegible] ai admis que les [illegible] avances [illegible] conditionnée [illegible] l'acceptation intégrale [illegible] revendications à votre [illegible] campagne [illegible] cinq semaines à [illegible] de l'accord politique [illegible] délai pendant [illegible] convention [illegible] taire fixera la date [illegible] ouverture des [illegible].

Veuillez faire connaître à Sir E. Grey toute [illegible] en insistant [illegible] la [illegible] secret absolu dans [illegible] ations.

En réponse [illegible] vos télégram[illegible] [illegible] muniti[illegible] la fourniture des [illegible] ions ne doit [illegible] être ajournée [illegible] l'accord politique [illegible] le temps perdu aug[illegible] sera [illegible] [illegible]

Brati[illegible]

343

Diamandy

10/23 Julie
915.

Petrograd.

Voici la réponse que j'ai l'intention de donner à Poklewski à la demande qu'il m'a faite il y a trois jours.
Veuillez ne la communiquer à personne avant d'avoir reçu détails entretien Poklewski:
Je suis heureux d'apprendre que le gouvernement impérial et ses alliés seraient disposés à admettre nos demandes touchant nos frontières dans l'avenir telles qu'elles ont été formulées le 12/25 Juin.
Nous sommes prêts à conclure un accord politique qui mettrait fin à toute discussion sur ce sujet. Il va de soi que cet accord impliquerait pour nous l'obligation d'une coopération militaire avec les armées alliées. Nous acceptons de prendre cet engagement dans l'acte qui réglerait l'entente politique entre nous et les gouvernements alliés.
Reste la question relative au terme de notre entrée en action. Il est important de ne laisser s'établir sur ce point aucun malentendu. Je rappellerai que dès le 5 Juin dans notre entretien avec Mr. Poklewski, lorsque je me suis exprimé au sujet de la date de notre action militaire j'ai nettement indiqué qu'elle découlait des conditions militaires dans lesquelles elle devait se produire et j'ajoutai qu'elle impliquait une entente avec les puissances alliées en ce qui concerne la fourniture des munitions et les opérations ~~militaires~~ de guerre
Or d'une part bien qu'en France on ait laissé partir quelques unes de nos fournitures, le retard apporté dans

la livraison de nos munitions malgré les stipulations précises de nos contrats conserve le même caractère général de gravité. D'autre part la situation sur le théâtre de la guerre a été modifiée depuis le commencement de Juin. Serait-il permis de dire que notre armée avec les armées voisines se ferait dans des conditions identiques?[2]
S'il était reconnu que notre armée pourrait aujourd'hui se trouver pendant la période même de mobilisation en face des forces ennemies auxquelles leur situation militaire permettrait de se retourner en masse contre nous on voudra bien reconnaître que nous devrions nous garder de provoquer une situation aussi dangereuse. Périlleuse pour nous, elle serait dénuée d'utilité pour le but général poursuivi par la quadruple entente: notre armée serait exposée à un désastre sans profit pour personne. Dès lors n'y aurait-il pas une imprudence singulière à fixer dès aujourd'hui un terme pour notre entrée en action? Nous devons tous désirer qu'elle se produise avec le plus d'efficacité possible pour le but à atteindre.

Je ne doute point que les gouvernements alliés ne soient aussi désireux que nous de nous voir écarter le danger d'un insuccès aussi préjudiciable à nos alliés qu'à nous mêmes. Ils reconnaîtront l'impossibilité où nous sommes de préciser aujourd'hui un terme fixe pour notre entrée en campagne. Nous acceptons volontiers par l'entente politique avec les puissances alliées l'obligation de coopérer avec nos armées mais les circonstances ne peuvent pas ne pas exercer une influence prépondérante sur la mise à exécution de nos projets.

345 Nous pensons qu'il s'impose qu'une étude spéciale des conditions militaires détermine dans la convention militaire même, les circonstances qui décideraient du moment de l'intervention ainsi que des modalités de la coopération des armées.

Bratianu.

425 Când a avut dreptate D-l Take Ionescu? A avut dreptate atunci ori a avut dreptate astăzi? După cum ne punem a avut dreptate atunci, a avut dreptate și astăzi. Și n'a avut dreptate nici atunci, n'a avut dreptate nici astăzi.

A avut dreptate atunci pentru că atunci ca și astăzi pleda o cauza. N'a avut dreptate nici atunci nici astăzi pentru că nici atunci nici astăzi nu apăra o convingere.

Va să zică asistam iar la o nouă incarnatiune a d-lui Take Ionescu. Dar să'mi permiteți să amintesc că talentul nu justifică toate incarnatiunile, precum nici frumusețea nu justifică toate prostitutiunile.

427 Si fiind-că D-lor am constatat cu o satisfacție vie că între noi toți este o inteligență deplină în ceea ce privesce patriotismul guvernului și mai ales al D-lui Presedinte al Consiliului să-mi îngăduiți să închei adresându-mi D-lui Presedinte al Consiliului.

D-le Bratianu ești la apogeul puterei politice.

Morțun. Nu încă.

Stelian. Cât timp ești alături de D-ta, D-le Ministru de interne, ești la apogeu...

Bratianu. Sciu că ești cu mine.

Stelian. Am dreptul de a pretinde la mai mult credință liberală decât D-ta, D-le Ministru de Interne, D-ta n-ai avut ocaziunea să-ți faci probele. Aștept cu mulți mine să le faceți și atunci mă închin.

Morțun. Nu vorbe, dovezi.

Bratianu Sunt zece zile de când mi-ai spus că ești cu totul de acord cu mine în ceea ce privesce politica externă. (Aplause)

Planşa Nr.13

Iar D-lor odată ce această discuțiune aci a fost acceptată
426 nu pot tăcea, n'am dreptul să tac. Da n'am dreptul
să tac chiar de aci și dintre cele șapte milioane și jumă-
tate de români din Regat singur de părerea mea
Ori cât de puțin autorizat e glasul meu, el e singurul
astăzi care poate parveni până la această incintă dintr'un
cimitir de două milioane de suflete românești. Și ori
care ar fi hotărîrea Voastră și acest glas trebue să răsune
aci. . . .

Iar dacă prin hotărîrea Voastră ar fi să puneți pece-
tea pe un mormânt încă nei închis, atunci D-lor
nu puteți să nu ascultați acest glas fie măcar
ca să dați dovada că hotărîrea Voastră n'a fost luată
din patimă ci după o dreaptă judecată, cântărind
totul, luminând totul; fie D-lor numai pentru ca și
ei să înțeleagă că destinul și nu uitarea nu indiferența
n'a voit reînvierea, chemarea lor la viață. . . .

Pentru acei în care chiar după hotărîrea Voastră
încă nu se va stinge ultima nădejde, pentru acei
în care se va zbate și sub piatra de mormânt
îndărătnicul dor de viață, pentru aceia nu puteți
să nu mă ascultați cu ori câtă dușmănie m'ați
privi.

Cuvântarea lui Stere.

———.

EXPLICAȚIA PLANȘELOR

Planșa 1 — *Telegrama adresată de Ion (Ionel) I.C. Brătianu, Primul Ministru al României, la 30 Mai /12 Iunie, 1915 lui Diamandy, Ministrul Plenipotențiar al României la Petrograd*

Planșa 2,3,4 —*Telegrama adresată de Ion (Ionel) I.C. Brătianu, Primul Ministru al României, la 5/18 Iunie 1915 lui Diamandy, Ministrul Plenipotențiar al României la Petrograd*

Planșa 5,6 —*Raportul spionului Guenther, directorul societății petrolifere „Steaua Română" către von dem Busche, ministrul Germaniei la București*

Planșa 7 —*Telegrama adresată de Ionel Brătianu, Primul ministru al României, la 9/22 Iunie 1915 lui Diamandy, ministrul României la Petrograd*

Planșa 8 —*Telegrama adresată de Ionel Brătianu la 10/23 Iunie 1915 lui Mișu, ministrul României la Londra*

Planșa 9,10,11—*Telegrama adresată de Ionel Brătianu la 10/23 Iulie 1915 lui Diamandy, ministrul României la Petrograd*

Planșa 12 —*Fragment din atacul lansat în cadrul dezbaterilor parlamentare din 14 Decembrie 1915 de Petre Carp împotriva lui Take Ionescu (vezi p.219)*

Planșa 13 *Replica lui Brătianu către Stelian în cadrul dezbaterilor parlamentare din Dec. 1915 (vezi p.212)*

Planșa 14 — *Fragment din cuvântarea lui Stere în cadrul dezbaterilor parlamentare din 15-16 Dec. 1915 (vezi pag.215-216)*

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Fig. 1 – Ion G. Duca scriindu-și memoriile la Măldărești, 1931.

Fig. 2 – Regele Carol I al României(1866-1914)

Fig. 3 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, Rege al României (1866-1914)

Fig. 4 –Familia Imperială Rusă și Familia Regală Română (Constanța,1914)

Fig. 5 – Ion (Ionel) I. C. Brătianu, Președintele P.N.L. (din 1909); de mai multe ori ministru și Prim ministru (1909-1910, 1914-1918, 1918-1919, 1922-1926 și Iunie-Noiembrie 1927)

Fig. 6 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, Rege al României (1866-1914)

Fig. 7 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, la masa de scris

Fig. 8 – Regele Carol I și Regina Elisabeta, Suveranii României (1866-1914)

Fig. 9 – Regele Ferdinand I, întregitorul României (1914-1927)

Fig. 10 –Regina Maria, soția lui Ferdinand I, Rege al României (1914-1927)

Fig. 11 –Ion G. Duca cu Regele Ferdinand I, la Sinaia

Fig. 12 –Regina Elisabeta, soția lui Carol I, Rege al României (1866-1914)

CUPRINSUL

Execuţia copertei şi a jachetei
de
Valentin Anesia (Valane) — Paris

Conceptul machetei şi punerea în pagină: Ion Dumitru şi Ion Bodiu
Culegerea textelor în composer: Viorica Tăutu, Ion Dumitru,
şi Ion Bodiu
Reproducerea planşelor 1-14 după copiile originalelor aflate la Hoover Institution on War, Revolution and Peace , Stanford University, California
Fotografiile şi figurile intercalate în volum au fost reproduse după originale puse la dispoziţie de Dl. George I. Duca şi Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford, California precum şi din: Enciclopedia României, Bucureşti 1936-38; Comisiunea Monumentelor Istorice, N. Iorga, Portretele Doamnelor Române, Bucureşti 1937; după fotografi, vederi şi ilustraţii de epocă aflate în colecţia editurii.

Volumul de faţă a fost tras într'un tiraj de 999 exemplare
prin procedeul Offset – Copyrapid, pe hârtie offset , DINA A 4, 80 gr.
iar figurile pe hârtie DACAPO 100 gr., în tipografia editurii

Predat la cules: Octombrie 1979. Predat la imprimat: Iunie 1980.
Incheiat imprimarea: 5 Decembrie 1980.
Predat la legat: Decembrie 1980

Jon DUMITRU – Verlag
8000 München 40, Siegfried Straße 3, Tel. 34 61 32
Verlagswerkstatt: 8000 München 40, Kaiser Straße 65/0, Tel. 34 31 93